

LITERATŪRA,
KRITIKA,
ESEISTIKA

LAPKRITIS 11

metai

LIETUVOS
RAŠYTOJŲ
SAJUNGOS
MĖNRAŠTIS

2008

TURINYS

ROMUALDAS OZOLAS. Tai kurgi mes einam?	3
DOVILĖ ZELČIŪTĖ. Eilėraščiai	6
LEONARDAS GUTAUSKAS. Agotos rožynas. Apysaka	11
VIDAS MORKŪNAS. Nekropolių šviesos. Eilėraščiai	38
NIKODEM ERAZM IWANOWSKI. Vienuolika griaučių. Novelė. Vertė G. Židonis	43
HANS CARL ARTMANN. Neužgimusi žinia. 90 sapnų. Vertė G. Norvilas	69

LITERATŪROS MOKSLAS IR KRITIKA

ALGIS KALĖDA. Praeities dabartis	77
---	-----------

JANINAI DEGUTYTEI – 80

JURGITA ŽANA RAŠKEVIČIŪTĖ. Patirties vėrimosi profiliai	88
--	-----------

POLEMIKA

KAZYS ALMENAS. Ar tik apie Ameriką?	94
--	-----------

ATSIMINIMAI. DIENORAŠČIAI. LAIŠKAI

Atsiminimai apie Vytautą Kubilių. Vytautas AMBRAZAS, Nikolajus GĖJUS, Algis KALĖDA	108
---	------------

SUKAKTYS

ROMAS SADAUSKAS. Švento žmogaus gyvenimas	119
--	------------

AKIRATIS

JEAN BAUDRILLARD. Tūkstantmečio šešėlyje. Vertė L. Rybelis	125
---	------------

RECENZIJOS, ANOTACIJOS

RAMUTĖ DRAGENYTĖ. Šypsena ir cypimas eilėraščio kailyje (G. Grajausko „Eilėraščiai savo kailiu“) * JŪRATĖ ČERŠKUTĖ. Keliaujantis su lagaminais sniego (K. Navako „Du lagaminai sniego“) * REGIMANTAS TAMOŠAITIS. Tuštumos švytėjimas (L. Šimkutės „Mintis ir uola / Thought and rock“) * RI-MANTAS KMITA. Akla meilė ant bedugnės krašto (L. Jonušio „Rūmas virš bedugnės“) * MINDAUGAS PELECKIS. Būti hipiu. Ir niekada nepasenti (anotacijos)	132
--	------------

TĖVYNĖS VARPAI

VIKTORIJA DAUJOTYTĖ. „Krizė – būtina moralės sąlyga“	148
---	------------

Antrajame viršelyje: **VALDAS SIMUTIS.** Naktis, 2008

Trečiajame viršelyje: **DONATAS PIRŠTELIS.** Be pavadinimo, 2008

Pasirašyta spausdinti 2008.X.29. Tiražas 1250 egz.
Formatas 70x108^{1/16} Ofsetas. 10 sp. l.
Kaina 5 Lt.
Spaudė AB „Spauda“, Laisvės pr. 60, 2056 Vilnius.

„Metus“
remia:

S PAUDOS,
RADIJO IR
TELEVIZIJOS
RĖMIMO
FONDAS

L I E T U V O S R E S P U B L I K O S
K U L T Ū R O S IR S P Ū R T O
RĖMIMO FONDAS

ROMUALDAS OZOLAS

3

Tai kurgi mes einam?

Sajūdį jau įprasta vadinti stebuklu.

Sajūdis nėra stebuklas. Stebuklu jis gali tik atrodyti, kadangi yra pasibaigęs. Viskas praeity atrodo buvę gražiau.

Sajūdis buvo milžiniška tautos reakcija į didžiulę nelaimę, penkias dešimtis metų slėgusią Lietuvą, kol, pasitaikius progai, išsiveržė galinga emocinė reakcija, kurioje slegianti nuotaika pamažu virto niekada dar nepatirtu šviesiu džiaugsmu. Net ir tada, po tuo džiaugsmu, Sajūdis buvo visų žmogaus emocinių ir net fizinių išteklių reikalaujanti įtampa, o Sajūdžio organizatoriams – ir daugiau.

Gyvenimas man dovanojo, nors gal prie to šiek tiek prisidėjau ir aš pats, du šviesius tarpsnius, tokius būties atsivėrimus.

Pirmasis – 1965–1968 metai, kai mes, trejetas dar hipiuojančių nebe jaunuolių, „vertėm“ „Meno saviveiklos“ biuletinį į žurnalą „Kultūros barai“. Po antrojo numerio Antanas Sniečkus, LKP pirmasis sekretorius, pasveikino kultūros ministrą Juozą Banaitį, ir šis viską suprato teisingai: nušalino Emiliją Kulakauskiene, vyriausiuoju redaktoriumi pakviesdamas Aleksą Baltrūną su teise atleisti visus redakcijos darbuotojus. Šis neatleido nė vieno. Hipiai pradėjo mokytis tarybinės žurnalistikos. Mokėmės, atrodo, rimtai, nes jau kitais metais Varšuva nusiuntė notą Maskvai, kad Lietuvoje bando diskriminuoti lenkus. Mes viso labo siūlėm būdus, kaip lenkuojantys „vietiniai“ galėtų pritapti prie Lietuvos kultūros ir sumažinti krašto atsilikimą. Žurnalo „pagrindinei temai“ apie lietuvių kalbos problemas pasirinkom netgi tokių anuometinių autoritetų, kaip Antanas Venclova, kalbų. Taip tęsėsi iki 1968 metų, kai Maskva prieš Dubčeką socializmą su žmogišku veidu pasiuntė savo tankus. Tada išėjau patylėti – sėdau prie filosofijos.

Kitas šviesos metas man – 1985–1988 metai, kai su Knygos bičiulių draugija ėmiau važinėti po Lietuvą ir, samprotaudamas apie knygas bei kas aplink jas, kalbėjau praktiškai viską, ką norėjau. Tai tę-

sėsi iki Sąjūdžio steigiamojo suvažiavimo, nuo kurio prasidėjo kova dėl valdžios. Ir po to sąjūdis buvo nuostabus, nors ir be savo pirmą pradžio džiaugsmo.

Kalbu apie tai, kad pasakyčiau: tikrai gyventi galima bet kurioomis sąlygomis. Ne režimai kuria žmones – žmonės kuria režimus. Arba susitelkdami savy įveikti savo menkumą, arba išsileisdami, atsipalaiduodami ir leisdami savyje išsikeroti destruktivoms.

Kai dabar, Sąjūdžio 20-mečio proga, klausia, kas iš tiesų pasikeitė Lietuvoje, aš atsiverčiu Sąjūdžio steigiamojo suvažiavimo rezoliucijas. Jos iš esmės nepaseno. Yra ir trumpas jų turinio išdėstymas, paskelbtas pirmajame „Atgimimo“ numeryje. Tai – nedidelis Justino Marcinkevičiaus įvadinis žodis. Pateiksiu jį ištisai.

Kraštas, kurį iš savo protėvių paveldėjom, yra mūsų. Vadinam jį Lietuva ir norim, kad šis žodis iš pasaulio kalbos, iš jo žemėlapiu neišnyktų. Rašom ir tariam jį kartu su kitais nemažiau vertais ir garbingais tautų ir valstybių vardais. Norim, kad ir kiti su pagarba mus ištartų.

Istorija, į kurią atsiremiam, yra mūsų istorija. Šviesos ir tiesos spindulys teapšviečia skurdžius ir garbingus, kraujuojančius ir sopulingus jos puslapius, senus ir naujus jos kultūros paminklus.

Kalba, kuria kalbam ir kuria didžiuojamės, yra mūsų kalba. Joje užtenka žodžių meilei ir neapykantai, džiaugsmui ir liūdesiui. Ji niekam negraso, ji nieko neatstumia. Kaip ir visos, ji nori gyventi.

Žmogus, kuris žiūri į mus, reikalauja tiesos ir teisingumo. Turi būti apsaugotas jo gyvenimas, darbas, kūryba, apgintas ir pagerbtas jo žmoniškumas, sąžiningumas, dora. Jo dvasios gelė, jo būties vienkartybė teišsiskleidžia tarp mūsų ir mums.

Gamta, kurioj esame, yra mūsų, bet mes esame jos. Nuvalykime užterštas žalias jos akis, rūpesčiu ir globa apgaubkim visus jos pavidalus, visas jos broliškas formas.

Mes sveikinam Persitvarkymą, išlaisvinantį dvasią, mintį, darbą, kūrybą, ir po jo vėliavom – viešumo ir demokratijos vėliavom – siekiame atsinaujinti, atgimti žmogui ir tautai.

Nesileisiu į ginčus (žinoma, ne su Just. Marcinkevičium), ar kraštas, kurį vadinam Lietuva, mūsų ar jau ne mūsų.

Nediskutuosiu, ar istorija, į kurią remiamės, jau mūsų, ar jau visai ne. O ar kalba mūsų – dar mūsų?

Paklausiu vieno: ar mūsų valstybė – mūsų?

Jei į anuos klausimus kiekvienas gali atsakyti tik asmeniškai, tai į pastarąjį – visi vienareikšmiškai, remdamiesi juridiniais aktais.

1988-ųjų rugsėjo 16 d. Just. Marcinkevičiaus tekstas negalėjo į tą klausimą atsakyti nei teigiamai, nei neigiamai: valstybės nebuvo, visais tais savo priklausinių ir vertybių savinimaisi mes į valstybę tik kvietėm. Tiems, kurie dūmė akis, tardami valstybę – sąjunginę

respubliką – mus turint, galėjom atsakyti labai paprastai: nieko sau valstybė – be piliečių! (nebuvo net LTSR pilietybės, buvo tik TSRS piliečiai).

Sąjūdis pakvietė, ir tauta pamažu kilo – į savo valstybę, į savo pilietybę. Vienintele.

Tačiau kai aš šiandien girdžiu, ką mes kalbam ir apie valstybę, ir apie pilietybę, apie istoriją, kalbą, kultūrą, dažniausiai pašiurpęs klausiu: tai kurgi mes vis dėlto ejom – į laisvę ar į nepriklausomybę?

Atsakymo ieškau mūsų Baltijos kelyje. Šito reiškinių mes dar gerai neapmąstėm, nepažinom. Nors, tiesą pasakius, jis ir neišsemiamas. Ir, ko gero, nepabaigiamas arba nepasibaigęs: kaip į tą Kelią išėjom 1989 m. rugpjūčio 23-iają, taip ir tebeinam. Trumpam stabtelėjom pasirašyti Kovo 11-osios dokumentų, tačiau jau kitą dieną Lietuva pamažu patraukė tolyn – į Angliją, Turkiją, Ameriką. Šiandien Baltijos kelias tęsiasi Ispanijos, Airijos, Britanijos pakrantėmis, o vienas mūsų, sako, nusipirko gabalėlį Mėnulio.

Tebežingsniuojam į Laisvę.

Tai, ko dar nebuvo galima sakyti 1988 m. rugsėjo 16-ąją, nepasakyta liko ir vėliau: *valstybė – tai ne Laisvė, o Nepriklausomybė*.

Nepasakėme ne tik to, nepasakėme daug ko, taip pat ir tokio svarbaus dalyko, kad kova dėl valdžios gali sunaikinti pačią valdžią. Nepasakėme to komunistams, nes iš jų valdžią reikėjo tiesiog atimti, nepasakėme ir saviems, sąjūdiečiams, nes čia reikėjo sutelkti „vidinę daugumą“. Daug blogybių, dėl kurių šiandien klampojam kaip pelkėje, užsimezgė dar Sąjūdyje, ir nepasakyti šito – tai klimpti dar giliau. Neleisiu sau išeiti, bent nepastatęs savęs prie sienos.

Man visiškai nesvarbu, laimingas ar nelaimingas yra Algimantas Čekuolis, kas sekmadienį per TV ir šiaip per kiekvieną viešą kalbėjimą spinduliuojantis įsikūnijusį Sąjūdžio teisumą. Man dar labiau nesvarbu, laimingas ar nelaimingas esu aš pats. Man svarbu, ką mes, Sąjūdžio ir jo meto žmonės, darome, kaip atsakome į kalbas, kad Lietuvos Respublikos 1992 metų Konstitucija kurta ir priimta euforijos sąlygomis ir užtat šiandien šaltesnių galvų gali būti kaip nori taisoma, kad ne tik Kovo 11-osios, bet ir Vasario 16-osios Lietuvos valstybė gimė iš žodžio, suprask – lingvistinės sugestijos, užtat kalbėti apie Nepriklausomybę – kažkokia pagoniškos stabmeldystės liekana.

Man gaila tų žmonių. Sakau jiems tiesiai: nieko šiame pasaulyje jie dar nesuprato. Nieko. Nes viskas gimsta iš žodžio.

Todėl šiandien prašau visų: pasakykite savo žodį! Atsakykit, turim dar mes savo valstybę – ar ne?

Ar mūsų nelaimė dar per maža, kad manytume, jog tokiam žodžiui ne laikas? Ar gal Lietuva nė nebeverta to mūsų žodžio?

DOVILĖ ZELČIŪTĖ

Rudenėja

*Pamaniau
 galėčiau
 tau virti pietus
 šluostyti dulkes
 atsargiais prisilietimais
 priminti: esu
 laistyt bendras gėles
 tylėti kai reikia tylėti
 atsiliept už tavo
 pakelt telefono ragelį
 sakyti ne, dabar užimtas
 arba tuojau, minutėlę
 šiuo metu vonioje
 galėčiau
 atstoti ką nors brangaus
 kokį vaikystės prisiminimą
 jaunystės klaidą ar švelnų skersvėjį
 kai vakarosim
 rudenio darganoje
 šviečiant lempoms
 kai sensim
 galbūt nesimpatiški ar ydingi
 ir vis tiek
 nepaleisime
 vienas kito rankų kai žiūrėsime
 į viršų
 ir neužtrauksim*

*mėnuliui užuolaidų
pamaniau
galėčiau
būti Šešėliu
bet tokiu, žinai,
visai savarankišku
pamaniau kad galėčiau*

7

Pirmadienis

*Iš ryto truputį pasi...
oras jau vėsesnis
griebiausi pirmadienio
na ką ten griebiausi
papusryčiavome apėjau sanpaulijas
sakiau jeigu kada nors pražys
kur išleido šaknis kelsiu puotą
kai po žemėm
prisiminsiu šį rytą
tokį niekuo neypatingą
po žemėm žemėm
ir Zenono kiminiais apsigobusi tą pirmadienį
redagavau makabrišką knygą apie Džeimsą apie save
paskambinau į vieną kitą vietą nieks neatsiliepė
o ir kodėl turėtų skambink neskambinęs
parašiau keletą nereikšmingų žinučių
įkišau spalvotus skalbinius pažiūrėjau senas fotografijas
paverčiau
toks ruduo net mintyse jo negalėčiau...
paskui
gėrėm arbatą vakarieniavom kažką rodė
kažko nerodė kažko nerodėm nedarėm
tvarkingai susikroviau drabužėlius prieš miegą
maža kas
peržegnojau visus į tris puses
norėjau truputį pasi... bet nuovargis
reiktų tiesiog sulaukti
kol išleisiu šaknis
kol praeisiu*

Ižadai

*Neleisiu sau džiaugtis
nė vienos dienos*

*tuo labiau nakties
ar akimirkos
visą laiką kartosiu
vis tiek pasibaigs
užsimanė
būti laiminga
gražuolė*

*Jeigu leistų rinktis
norėčiau
kerėti tave
savo kūnu
grožis amžinas
o ką dvasia ar tas protas –
į kapus nesineši*

*Impulso pagautas
apkabini mane
draugiškai
apkabink
ne
draugiškai*

*Sako
tik kankinamas
vyras tampa žmogum
Viešpatie
tai kiek man dar laukti*

*Viešpatie
nepasilenk taip arti
atleisk nuo švytėjimo*

Jo veidas

*Panardinta į liepą
Liucerna jos lietūs
naktimis nusileidžia aukštikalniai*

lyja
 motociklų burzgimas penktą valandą ryto
 ir pirmieji
 atėję pakeisti budėtojus
 Trys karaliai
 karūną vėlei vasara deda
 Tomas Manas už Ciūricho
 su varpais pasitinka
 šviečia bokštai žaisliniai bažnyčių
 kaskados kerta žolę sidabriniai kriokliai
 prisiminki
 panardintas į liepą
 paguldytas į žemę
 palydėtas į dugną
 tą kelionę – į Viršų
 kur skaidriai nuvalytas
 šviesoje ir su vėju
 Jo smaragdinis veidas –
 niekada nepamiršiu

Stotis. Dar viena

Fräkmüntegg tarpstotėj
 tarp žemės dangaus
 Piloto dūmuose
 debesų sinkopėse
 alpstant ilgesio Alpėse
 be paklydimų
 ir su
 Tavo ranka
 su artimiausia

Uetlibergas

Janinai S.

Ant Uetlibergo giedra
 kad būtų giedra kai atrasiu
 Biliūną Šatriją kad būtų
 tikra susitikus
 ieškojimų Tėvynėje
 o baltas Ciūrichas profesorių rašytojų poezių
 skurdžios buitės paženklintų džiovos
 per tokį kraują atkeliavusių iš Lietuvos
 ir vis dar tebekylančių į g i e d r ą

Klaidinantys judesiai

*Šveicarijos žemės ūkuos
mano veidas tikresnis nei šičia
gal ir kliežiu bet toks ilgesys
lyg būčiau palikus save
prie Piloto viršukalnės degina
kur Vienintelis įsišviečia
o bedugnė o skrydis o kelias
pas Tave pas Tave pas Tave*

*O dabar tik ilgėjimosi lygumos
pareigų grandinėle viliuosi
atsivertęs Pilotas pasveikins
ir atlėgs tušti liūdesiai
ir aš nieko daugiau nebijosiu
kur Vienintelis įsišviečia
ir tik gėda kad mano buvimas
vien klaidinantys judesiai*

Į Lugano

Violetai M.

*Traukinio lėtas ta dan žalios kalnų akiduobės
įrėmintas vasaros niekada nepraeinantis kadras
sustabdytas išryškintas
kuriame tu ir aš
mūsų senstantis mirštantis juokas
bilietėliai už šimtą frankų skardinė alaus
puodelis kafe creme tylus palydovo madam
intymi šio sekmadienio liturgija
kai plieskia už lango
Maironio smaragdas daubose bažnyčių bokšteliai
žaislinio kaimo maketas ir žaibas –
traukinio nyris į tunelį
kai švilpia tamsoj
drėgnos uolos šiltas drumzlinas vėjas
traukinio lėtas ta dan kai net švyti
virpantis gyvas niekada nepraeinantis
mano sekmadienis*

LEONARDAS GUTAUSKAS

11

Agotos rožynas

Apysaka

Jūs taip į mane nežiūrėkit. Moterys geria dažniau, nei jūs galvojate. Mažuma geria atvirai, kaip aš, o dauguma slapta.

A. Čechovas. Žuvėdra

Pratarmė

Iš paukščio skrydžio žvelgiant, ši vieta ant aukšto Merkio kranto „Lietuvos pusėj“ – taip lig šiol vadinamas dešinys upės krantas – panaši į rojaus kampą. Dviejų galbūt gražiausių ir skaidriausių upių santaka. Ūlos slėnyje – neaprėpiamos margaspalvės pievos, volungių ulbesio pilni ievynai, senovę menantys apsamoję, panašūs į miegančius vilkus akmenys, juodakalnių šaknimis išpinti sraunaus Merkio krantai, per akmenyną gaudžiantis tėkmės „šumas“, aukščiau prieš srovę – nedidelis dirbamosios žemės plotelis su palaike kaliause, sidabrinėmis kerpėmis apaugusi tvora, kad apgintų nuo šernų antpuolių. Toliau nuo upės – miškas, atsodintas po karo gaisrų, tarpais užsilikusios drevinės pušys, jose iškelti bebaigią trūnyti žmogaus rankų darbo aviliai, vakarais viršūnėse burkuoja karveliai uldukai, žydra strėle virš vandens praskrieja tulžys, smėlio sėkliuje ant vienos kojos stovi susimąstęs, kaip senas graikų filosofas, pilkasis garnys, vietine tarme „čėpliumi“ vadinamas.

Jaunų pušelių gožiamoj laukymėj – apleista sodyba: neblogai išsilaikęs gyvenamasis namas, baigiantis sugriūti pakrypęs svirnas, iširęs, panašus į malkų kupstą vištų namelis, po klevu kluonas įdubusiu stogu, bemaž supu-

vęs medinis šulinio rentinys, apžėlęs pelynais, laukiniais krapais ir dilgėlėmis, keturkampėj šulinio ertmėj sustingęs kaip švinas seniai nesemiamas vanduo. Visa sodyba apšodinta dabar jau džūstančiomis, baigiančiomis išvirsti blindėmis. Lankstais link upės leidžiasi beveik užžėlęs takas, vietomis dar galima įžiūrėti medinių laiptelių likučius.

Namo slenkstis sukrautas iš didelių plokščių akmenų. Trys maži langai į upės pusę užkalti lentomis, durys taip pat kryžmai užkaltos.

Senas sodas, daugelis obelų apėjusios kerpėmis, pakrypusios, nusvirusiomis šakomis atsirėmusios į žemę, tarsi dar mėginančios pakilti nuo klupsčių. Miško kerpės kopia ir namo rąstais. Drąsios, žino, kad joks žmogus nesutrukdytų joms užgrobti tai, kas vis vien, atėjus laikui, priklausys žemei ir jos augalams.

Sodo kampe – pakrypęs kryžius be kryžmos.

Keli sidabrinių kerpių apglėbti suirusios kopytėlės *spinduliai*.

Po bemaž susmegusio tvarto pastoge – rūdijančios dalgių geležtės. Dilgynėje – žemdirbystės padargų griaučiai.

Jazmino krūme – medšarkės lizdas. Kiauras aliumininis dubenėlis šalia tuščio pakrypusio avilio, kurio stogą kartu su bitėmis seniai nusinešė keturi vėjai.

Vienišą apleistą sodybą su kairiu Merkio krantu, o sykiu ir su kaimu jungia kabamasis lieptas. Į juodalksnių kamienus įsigrauzę surūdiję lynai, ant kurių kažkada suklotos lentos jau gerokai sutręšusios, ne vienos ir trūksta. Lynai išlindę, beveik siekia vandenį. Galima suprasti, jog lieptu retai naudojama.

Prie sodybos – jokie žmogaus ar gyvulio.

Paliktasis rojus.

Agota

Pasakoja, gyveno pana Agota Pieterytė. Tai buvo vidutinio amžiaus moteris. Aukšta, liesa, ilganosė, pailgo gelsvo veido, rudų mažų ir skvarbių akių, ištįsusių rankų, didelių pėdų – dažniausiai vaikščiodavo basa, tik rudenį ir žiemą įsispyrus į nudrengus vyriškus pusbačius ar senus kaliošus. Žiemą ir vasarą vilkėdavo tas pačias skaras – žmonės abejojo, ar drabužiai buvo bent kartą velėti.

Agota su maišeliu per petį ėjo per žmones elgetaudama.

Kaip įprasta šiose apylinkėse, turėjo ji ir pravardę – Pakišalė.

Niekam nebuvo paslaptis, kad po kaimus – nuo Salovartės iki Kasčiūnų – klajodama ir užėjus prie upeliuko „bravorą“, Agota ir neprašoma prisėdavo šalia vyrų, „paimdavo“ stiklinaitę, ir ne vieną, o nukaušusi pakišdavo bet kuriam užsinorėjusiam. Drąsesni bernai sykais prasivoliudavo su Pakišale kelias dienas ir naktis iš eilės – toks buvo moteriškės dosnumas.

Buvo žinoma, kad Agota nakvoja kažkur prie Perlojos ūkio tvartų apleistoj pašiūrėj, iš kurios ir išsiruošdavo į daugiadienes klajones. Šaltomis žiemų naktimis glausdavosi žmonių kluonuose, įsikitus į šiaudus. Nežinojo, kas yra muilas, – brisdama per kokį upelį pamirkydavo pirštus ir perbraukdavo akis bei plaukų kaltūną.

Agota žinojo, į kokią pirkia galima užėiti tik sekmadieniais, o į kokią – šiokiadieniais po dienos darbų.

Vaikščiodama pati su savimi kalbėdavosi, dėl to žmonės ją laikė pokvaiše. Be to, ji dažnai kartodavo: Agotėlė – ne vagis. O kuris gi sveiko proto žmogus pats apie save, lyg apie kitą, kalbėtų.

Skaityti Pakiшалė nemokėjo, bet retkarčiais, už išravėtas lysves gavusi kapekų, jas suskaičiuodavo be klaidos. Moteriškės sakydavo, kad Agota *durna* apsimeta, bet iš tiesų yra gudri kaip lapė, jai kad tik bastytis be jokio rimto darbo – argi tokiai kas rūpi, argi jai šeima, ūkio darbai, kai kitos moterys per rūpesčius šviesios dienos nemato. Ir vis dėlto nebuvo nė vienos pirkios, iš kurios Pakiшалė būtų išvarę, – laikė ją žmonės nelaimėle ir todėl jos gailėjo.

Dar reikėtų pasakyti, kad Agota mėgo tabaką, kurio kapšelių, jame ir pypkutę, nešiojosi pasirišus prie juosmens – dažnas matydavo ją sėdinčią pamiškėj ant kelmo ir traukiančią dūmą, nors pirkioj niekada nerūkydavo ir apskritai buvo neapsakomai mandagi, o negerų keiksmažodžių gal ir visai nežinojo.

Kartą per porą metų tokia Nastė Kvedarienė neapsikentusi, bet gal ir utėlių užkrato prisibijodama, imdavo Agotą į nagą. Užvirindavo vandens ir atšlaime įkišdavo labai prieštaraujančią klajūnę į kubilą, šarmu išmuilindavo kaltūną ir liepdavo vanotis, o pati ant ilgos šatros nunešdavo Pakiшалės skaras į bulvių duobę pamiškėje ir užmesdavo samanom. Apsipraususią kvaišelę apvilkdavo senomis, bet švariomis savo skaromis, kurios jau po pusmečio pavirsdavusios purvinais skarmalais. Moteriškės sakydavo: Ko tu, Nastute, su ta *durna* terliojies, ar ji tau nors dėkui pasako? Nastė atsakydavo: Negaliu žiūrėt, kaip gyvą žmogų utėlės graužia. O nuprausta, numazgota Agota atjaunėdavo ir paaiškėdavo, kad ne tokia jau ji sena, dar visai „godna“ moteriškė, tik gaila, kad protas pakrikęs.

Ir vis dėlto Agotėlė buvo pamerkių ir paūlių kaimų neatskiriama gyvenimo dalis. Ilgiau jai nepasirodant, žmonės, ypač moteris, apimdavo kažkoks nerimas, nes niekas nelinkėjo *ubagei* pikto, slapta netroško, kad ji žiemą kur sušaltų. Buvo laukiamà, kaip laukiami pavasarį parskrendantys paukščiai. Be to, Pakiшалė pirkiose niekada neišsiduodavo – nei žvilgsniu, nei meiliu žodžiu, – tad jos polinkis į vyrus namų šeiminkėms taip ir neišaiškėdavo. Tik aptikus „bravorą“ klajūnę atleisdavo vadžias. Bet juk degtinė tam ir skirta, kad žmogus apsvaigtų, pajustų laisvės vėją, kuris, gal net pačiai Agotai neįjuntant, pakeldavo ir užversdavo sijono padurkus. O vyrai, grįžę nuo „bravoro“, niekada neprasitardavo, kad juos aplankė Pakiшалė.

Nežinia, kuo būtų pasibaigęs Agotos gyvenimas beklajojant, pačiai su savimi kalbant, ant kelmo besėdint ir pypkelę berūkant, nuo tabako parudavusiais dar stipriais dantimis duonos kriaukšlį bekrantant, jeigu vieną sekmadienio rytą *ubagė* nebūtų – kaip visada nepasibeldus – pravėrusi Vityaus Svirskio pirkios durų. Pravėrė, įėjo ir pasiliko.

Štai nuo šios dienos ir prasideda tikroji Agotos istorija.

Vitus Svirskis

Kraštovaizdžio skyriuje aprašytoje sodyboje gyveno Vitus Svirskis. Našlys. Bevaikis. Savo Juliją palaidojęs prieš gerus penkerius metus. Po žmonos

mirties Vitus neapsileido, kaip sugebėjo, taip tvarkėsi. Baltino obelis, taisė tvorą, lopė stogus, laikė paršą ir keliolika vištų. Kaimo žmonės kas vakarą matydavo iš Vitaus pirkios kamino rūkstantį dūmą, vadinasi, žmogus ir vakarienę išsivirdavo. Gėrė nedaug. Po darbo miške, vyrams susėdus apie laužą, paimdavo vieną ar du stikliukus ir taręs: Man jau laikas, pakildavo, užsimesdavo ant peties „družbą“ – motorinį miškakirčių pjūklą, sunkų kaip akmenį – ir patraukdavo link liepto.

Ne viena našlė bandė Vitų prisikalbinti, bet jis visas atstumdavo sakydamas: Tokios kaip Julia aš nerasiu.

Ir štai pas šį žmogų vieną sekmadienio rytą nepasibeldus užėjo Agota. Peržengė slenkstį ir pasiliko. Tiesa, Vitus ją vesti delės – juk moteriškė, galima sakyti, elgeta, nežinia, iš kur šiose apylinkėse atsiradus, niekas nežino, gal buvo ištekėjusi, ir ne kartą, vyrus palaidojus, o gal pabėgus iš kokių valdiškų namų.

Ir vis dėlto po pusmečio Perlojos klebonas sutuokė Vitų ir Agotą. Taip klajūnė tapo Svirskiene. Kas sekmadienį Julios skarom apsitaisius ji keturis kilometrus eidavo į bažnyčią ir ilgai klūpodavo priešais Gailestingosios Jėzaus Širdies altorių, matyt, dėkodama Viešpačiui už jai tekusią laimę, nors anksčiau bažnyčioj jos niekas niekada nebuvo matęs.

Sunku buvo žmonėms suprasti, kam našliui, jau kone šešiasdešimties sulaukusiam, tvarkingai gyvenančiam, ta apsikuitus ilganosė duoneliautoja. Miško kirtėjai ne sykį bandė Vitų iškvosti, koku medumi Agotėlės papildė paptęta, kad jis neatsilaikęs. Bet Vitus paimdavo stiklinaitę, lėtai išgerdavo, išpūsdavo kvapą, užkąsdavo lašinio ir pamažu kramtydamas tardavo: Nežinot, vyrai, kas yra meilė. Miškakirčius toks atsakymas taip ir traukdavo už liežuvio iškloti, kokia tos kūtvėlos meilė, kai ji prisėsdavo prie „bravoro“, bet susilaikydavo – nežino žmogus, tai ir nereikia, kam geram žmogui širdį dilginti.

O moterys neabejojo, kad Pakišalė uždavė Svirskiui kokių raganos žolelių ir nuo jų rimto žmogaus širdis apsalė, visas jo tvirtumas tirpė, tad akys jau nebematė, kokią skarmalę kūtvėlą į savo namus priėmė ir netgi vedė, prieš tai doresnes atstūmęs. Kelias apylinkės našles bausis pavydas suimdavo, kai išvysdavo, kaip švariai nusipraususi – o gal Vitaus nuprausta, – amžiną atilsį Julijos skaromis apsitaisiusi Agota keliaudavo į Perloją. Tiesa, dažniausiai be vyro. Viena. Kaip viena buvo įpratus pamerkais, paūliais klajoti. Moterys jautė, kad Vitus Agotai net gražiausias Julios *lakierkas* būtų atidavęs, jei tik jos pėdos būtų į prabangų apavą įsispraudusios.

Julia buvo palikusi rankinę siuвамąją, tad Agota, visų nuostabai, *pati per save* ėmė siūti. Pasirodo, turėjo auksines rankas. Gal rado kokias Julios paliktas *bliuzelių* ir sijonų iškarpas, o gal jai buvo tiesiog labai smalsu žiūrėti, kaip iš medžiagos kelių atraižų tarsi pačios susisiuva gražios skaros. Moterys netruko apie tai sužinoti, tad lieptas, kuriuo, be Vitaus, niekas lyg ir nevaikščiojo, tapo panašus į skruzdėlių taką – visos moterys skubėjo savo akimis pasižiūrėti, kaipgi Vitui su kvaišele sekasi gyventi, gal pirkioje viskas suversta, puodai suodini, langai ir veidrodys musėm apėję. Bet teko moteriškėms nusivilti – Agotą rasdavo palinkusią prie siuवamosios, o pirkioj tvarką kaip bažnyčioj.

Taip Agota Svirskienė pagarsėjo gražiai pasiūtomis *bliuzelėmis*, sijonais, vėliau ir vyriškom kelnėm bei švarkais. Iš moterų atneštų senų drabužių

Agotėlė sugebėdavo sukirpti vaikams paltukus, o suderinus kelių spalvų medžiagas – ir vyrišką liemenę, *kamizelką*.

Pasakoja, Vitus buvo laimingas ir vis rečiau prisimindavo savo Juliją, ir jau niekada Agotos su pirmąja žmona nebelygindavo.

Tik viena žmogui kėlė nerimą. Kai Vitus išeidavo į mišką, Agota, kelias valandas padirbėjus siuvamąja, pasiimdavo iš spintelės pusbuteliuką ir, pasipjausčius užkandėlės, murmedama: Agota ne *ubagė*, pati viena išgerdavo į savo ir Vitaus sveikata. Tiesa, pasitenkindavo keliomis „smetoniškėmis“, tačiau vyras sugrįžęs vis dažniau pajusdavo degtinės kvapelį. Bet kai anksčiau pareidavo ir užtikdavo žmoną prie butelaičio, Vitus nekeldavo triukšmo, nesikeikdavo, tik nusiprausdavo, pašerdavo paršą, palesindavo vištas – jis ir kiaušinius surinkdavo – ir, prisėdęs kitoje stalo pusėje, laukdavo, kol Agota pripils stikliuką, paduos jam ir tars: Paimk, Vitai, gana per visų dienelių prisidirbai, atleis rankeles ir širdžiai palengvės.

To vieno butelaičio jiedviem iki pusiaunakties užtekdavo. Apie ką jie tiek valandų kalbėdavosi – paslaptis. Tik smalsių moteriškių spėlionės. O Agota išgėrus tapdavo lipšni, tarsi jaunesnė, smagesnė, ir Vitus pajusdavo ūmai užplūdusią laimę.

Bet, matyt, velnias, regėdamas žmonių sugyvenimą, taip pat nesnaudė. Kartą, grįžęs iš darbo, Vitus rado Agotą su kažkokiu nepažįstamu vyru sėdinčius prie stalo. Peržengė slenkstį ir sustojo kaip į aslą įkastas. Žmona puolė aiškinti, neva šis žmogus iš Marcinkonių, gražiai su pačia ir vaikais gyvenantis, ne kartą šaltą žiemos vakarą ją, dar benamę, į svirną permiegoti įleisdavęs, o šį vakarą eidamas iš Merkinės prisiminė ją ir užsuko pažiūrėti, kaipgi senai pažįstamai sekasi – buvo girdėjęs, kad ištekėjus už rimto vyro, išmokus siūti, sekmadieniais lankanti Perlojos bažnyčią.

Vitus klausėsi nerišlios Agotos kalbos ir palengva artėjo prie stalo – nežinojo žmogus, kaip su svetimu elgtis, išprašyt iš pirkios ar padėkot, kad anomis dienomis Pakišalę priglausdavo. Padavė vyrui ranką: Vitus Svirskis. Anas nepakildamas paspaudė Vitaus delną ir pasisakė vardą ir pavardę: Jonas Gudaitis, bet vadink mane Janka, taip bus paprasčiau, o su Agotėle mudu seni pažįstami, ar ne taip, Agota? Ši tik linktelėjo galvą ir pakilus atnešė du stikliukus – iš to Vitus suprato, kad juodu bus gėrę iš vieno. Pastatė, skubiai pripylė ir paragino: Nu, vyručiai, paimkim už senas draugystes, už tai, kad geras žmogus kito nepamiršta.

Bemaž kasvakarinis Agotos ir Vitaus pasisėdėjimas prie pusbutelaičio tą naktį pavirto į rimtas išgertuves, mat svečias iš vidinės lietpalčio kišenės ištraukė valdiškos butelį, po valandėlės jau Vitus iš slėptuvės atnešė naminės litrą. Pasakoja, kad tą naktį pirmą kartą nuo Agotos apsigyvenimo Vitaus namuose pasigirdo dainos ir vyrų balsus stelbęs Pakišalės spieгимas, niekaip nepritampantis prie vyriškų balsų darnumo.

Kaimo moteriškės, gal tą naktį negalėjusios sumerkt akių, kitą dieną sulėkė pasišnabždėti ir aptarti Vitaus Svirskio gyvenimo pasikeitimo. Nastė, kažkada kartą per dvejus metus įgrūsdavus Agotą į pašildyto vandens kubilą, purvinus keliauninkės skarmalus pakeisdavus senesnėmis švariomis savo skaromis, dar mėgino užsistoti Pakišalę: Moteros, nebūkit žiežulos, juk pačios nešat Agotai medžiagų, kad kokį gražesnę sijoną ar *bliuzelę* pasiūtų, na, užėjo senas pažįstamas, gal geros širdies žmogus, pasėdėjo, pasikalbėjo, pa-

čios žinot, kad įgėrus daina pro burną veržiasi, atminsit mano žodį – daugiau tas bliovimas nepasikartos. Tačiau kitos moteros prieštaravo: Tu, Nastute, geriau neaiškink, tu ubagė prausdavai, savas skaras jai atiduodavai, *durną* prie stalo sodindavai, tad tavo akys teisybės nemato, o teisybė yra tai, kad nuo šiol Vitus jau neturės ramybės, miško žvėris miškan žiūri, tiek metų per žmones ėjus, prie *kožno* „bravoro“ bernus ir vyrus gundžius, Agota tik neilgam *apsispakajijo*, o Vitus kaip aklas ir kurčias, pats teisingas ir apie kitą dorai galvoja, nežinia, ar tik panašūs svečiai nepradės dažniau lankytis, gaila žmogaus, bet viskas Aukščiausiojo valioj.

O Vitus rytą eidamas į darbą susivokė, kad jo Agota turi paslapčių, apie kurias jis nieko nežino. Suspaudė žmogui širdį, jog artimas galbūt nėra nuširdus, nuslėpęs praeities ydas ir nuodėmes. Prisiminė miško kirtėjų žodžius: Kam tau, Vitai, toji kūtvėla, nežinia iš kur į mūs apylinkes atsibasčius? Atminė ir savo žodį: Nežinot, vyrai, kas yra meilė. Ėjo taku svarstydamas, ar tokia jau tikra yra Agotos ramybė – gal apsimestinė? Tos dienos vakarą po darbo neskubėjo į namus, sėdėjo su „družbantais“ ir gėrė, trokšdamas širdies sopulį numalšinti. Į pirkia sugrįžo jau po pusiaunakčio. Agota sėdėjo prie lango ir laukė. Vitus susmuko kėdėj ir jau migdamas juto, kaip žmona nu-traukia jo batus, kaip atsega marškinius, atleidžia diržą, numauna kelnes ir veda prie lovos šnabždėdama: Gulk, Vitule, pamiegok, gana perdien prisitampai su tais medžiais, gulk, Agotėlė tave užklos, apkamšys, kad nesušaltai, jau naktys į rudenį tamsios, kaipgi tu lieptą perėjai, aš bijau ant jo kojos pastatyt, gulk, aš pasėdėsiu, kol užmigsi...

Nubudęs paryčiais suvokė, jog šalimais guli Agota. Pažvelgė į pilną taidios ramybės jos veidą, į dideles rankas ir pajuto šiai moteriškei gailestį. Mintys kuždėjo: Argi ji kalta, kad tiek metų teko per žmones eiti, duonos kriaukšlio prašyti, ne iš gero tokį gyvenimą gyveno, gal ji nuo jaunų dienelių našlaitė, juk nepasisakys, per daug išdidi, kad buvusius savo vargus minėtų.

Ir staiga išgirsta svetimą garsą. Suklūsta. Nedarnus knarkimas sklinda iš kameros. Pakyla ir priėjęs praveria duris. Senovinėj, dar jo tėvų lovoj drybso dvi pusnuogės mergos. Nieko nesuprasdamas priveria duris, grįžta ir vėl atsigula, ši rytą į darbą neis – girininkas, geras žmogelis, nebaus, juk Vitus už pravaikštas dar nė karto neįspėtas, papeikimo negavęs. Guli ir laukia, kol atsibus Agota, – nenori klausimais jos ramaus, saldaus miego trikdyti.

O Agota, tarsi per miegus vyro mintis supratus, jau atmerkia akis – jose tiek gerumo, ramybės, sykiu ir nepaaiškinamos baimės, kažkokio susirūpinimo ir noro prabilti, tik reikalingi žodžiai dar neatrasti, dar sapnų takais klajoja. Pagaliau pasiverčia šonu į Vitų ir tyliu balsu šnabžda: Ar nepyksti, Vitule, kad savo dukteris parsivedžiau, ir jos benamės, kaip kad aš buvau ubagė, glaudžiasi prie ūkio tvartų – ar neišvarysi, Vitule mieliausias?

Pasakoja, Vitus atsisėdęs lovoje, nuleidęs kojas, susiėmęs smilkinius ir ėmęs dejuoti, amžiną atilsį žmonos Julijos pagalbos prašyti: Julia, Julia, pasakyk, ką man daryc, suklydau ir turiu kentėt, patark, ar turiu Agotą su jos mergom išvaryc, pasakyk senam kvaišai, patark.

Klausė žinodamas, kad ir toliau kentės, tik kad Agota mažiau gertų. Maitins ir tas dvi našlaites be tėvo, argi jos kaltos dėl *motkos* nuodėmių?

O Pakišalė glostė vyrui nugarą ir kartojo: Atleisk, Vitule, dovanok, kad ne viskų pasisakiau į tavo namus ateidama; buvau merga, tai bernai kaip mu-

sės in medų, pati nesupratau, kaip nuodėmėn įpuoliau, bet nepalikau mergaičių kur paupy, atidaviau į valdiškus namus, prisipažinsiu, net nežinojau, ar tie namai Kaune, ar Vilniuj, niekada neaplankiau, nes būčiau paklydus plačiam pasauly ir akmeninėj gatvėj pražuvus, laukiau mergaičių, patikėk, Vitule, ak, kaip laukiau, prieš porą metų atėjo mano pašiūrėn, nepažinau, galvojau, kokios čia mergos laužiasi, o jos vienu balsu mane mamule pavadino, prisiglaudė, visos trys apsiverkėm, turėjau pusbuteliuką ir duonos, tai paėmėm po lašą, kad širdis aprimtų, mergaitės geros, klusnios, tik prie gyvulių nepratusios, o ūkio banda didelė, tai skerdžius Pranelis dažnai jas botagu vanoja. Glostė vyrui pečius ir šnabždėjo savo nuodėmių išpažintį. Pamažu atsileido Vitaus širdis ir jis pasakęs: Tegu gyvena, vietos užteks, tik tegu darbo nemeta, nes darbo sunku gauti, o su skerdžium Praneliu aš pats pasikalbėsiu, mergaitės ne ožkos, kad botagu vanotų, pasakysiu senam kvailiui, kad mano dukterų šiukštu neliešų, nes jos turi tėvą, Vitų Svirskį, jos ne benamės, nurimk, Agotėle, neišvarysiu aš tavo mergaičių, ne toks aš baisus žmogus, tik tu pasistenk mažiau gert, nenoriu, kad nepažįstami vyrai mūsų namuos lankyts. Agota verkė sausom ašarom ir pasižadėjo. Kitos dienos rytą Vitus palydėjo mergaites į Perloją ir, suėmęs skerdžių už atlapų, tarė: Dar kartą botagu užsimosi, tau, Praneli, galas. Senbernis dar bandė aiškinti, kad mergos labai padūkusios, palieka bandą ir prapuola paupiuose, nesavais balsais bliaua, dainuoja, plikos Merkin puola, plaukiančius vyrus užkabinėja, „bravorų“ ieško, o suradusios ligi tamsumos negrįžta, jam vienam tenka gyvulius į tvartus suvaryti, o juk jis direktoriui davęs žodį, kad pieinės bus klusnios ir darbščios, negalėjo jis jų nepriimti darban, kai Agota net verkdama prašė, bet tu žinok, Vitau, mergos ne nuo vieno vyro, vienos tėvas, toks Julius iš Salovartės, jau pasimiręs, o kitos nežinia iš kur buvo mūsų kraštuos pasirodęs, bet kai pajutęs, kad Agota laukiasi, dingęs kaip į vandenį, tiesa, abi mergaitės krikštytos, klebonas susimylėjo, neatstūmė, bet valdžia nutarė, kad per žmones einanti Pakišalė nebus gera motina, kaip ji be jokių pajamų mergaites augintų, tai paėmė ir išvežė Vilniun, atidavė į vaikų namus, girdėjau, kad tuose namuose pamestinukai ir nesveiko proto vaikeliai prižiūrimi, nežinau, ar Elena ir Bladzia kokią klasę baigė, bet man rodos, kad jos abi beraštės, vis manęs prašo, kad paskaityčiau, kas ūkio skelbimų lentoj parašyta, aš, Vitule, nesmarkiai botagu per kinkas pertraukdamas, vis mėginu mergoms proto įkrestti, bet jei tu draudi, tai daugiau rankos nepakelsiu, kaip Dievą myliu, pasižadu, bet žinok – nuo šiol visa atsakomybė guls ant tavo pečių.

Pasakoja, Vitus skerdžiui atsakęs: Ir be tavo pamokymų žinau, nuo šios dienos niekas tenevadins mergaičių *benkartėm*, nes aš jų tėvas ir viena jų – Elena Svirskytė, antra – Vladislava Svirskytė, žinok, seni, ir kitiems pasakyk, kad žinotų, nemėgintų mergaičių skriausti.

Grįžęs į namus ir radęs Agotą palinkusią prie siuvamosios, Vitus paglostė moters galvą ir tyliai pasakė: Būk rami, Agotėle, skerdžius išgirdo mano žodžius ir Dievu prisiekė mergaičių nemušti, nes pasakiau, kad nuo šios dienos viena yra Elena Svirskytė, antra – Vladislava Svirskytė, suprato senbernis, jog aš nejuokauju, mirksėjo tom žvairom akim ir vis kartojo: gerai, Vitule, gerai, pats neskriausiu ir kitiems neleisiu, pasakysiu perlojiškiams, kad Elena ir Bladzia, norėjau pasakyti, Vladislava, turi tikrus namus ir tėvą Svirskį, nes mergaičių motina Pakišalė Agota – Vitaus žmona.

Agota, išgirdusi vyro žodžius, net atsiklaupė ir, žmogaus kojas apglėbus, raudodama dėkojo: Mieliausiasis Vitule, mato Dievas, kokia gera tavo širdis, ir Jis nepamirš, kad benames mergaites priglaudei, kaip ir jų motiną, nuo mažų dienų našlaitę, benamę, priverstą per žmones eiti, duonos kriaukšlio maldauti.

Suokė Agota lakštingalos balsu, o Vitus tirtpe tirtpo kaip vaškas. Ir kas gi būtų netirpęs, tokius švelnius padėkos žodžius girdėdamas, juk žmogaus širdis ne akmuo.

Ir kas žino, gal Vito Svirskio gyvenimas būtų laimės keliu nuėjęs, jei Agota būtų tesėjęs, ką pažadėjo, jeigu nematomas velnias būtų šią tvarkingą nuošalią sodybą ramybėj palikęs, nudulkėjęs kitų gundyt, bet, matyt, labai jau sėtono sėklai Agota ir jos mergos tiko, nes žinojo raguotasis, kaip baisiai į nuodėmę linkusios šios trys moterys, kurių *dūšias* bus nesunku į pragaro tamsybes, atėjus laikui, nusitempti.

Nors, tiesą pasakius, pirmą vasarą Elena ir Bladzia – Vladislavos vardo žmonės taip ir neįprato tarti, – rytais į ūkį išėjusios, visada Agotos įduotu pieno buteliu, pyrago kampu ar lašinių bryzeliu nešinos, kad nebadautų, klausydavo skerdžiaus, laikėsi arčiau bandos, rečiau tas savo dainuškas nesavu balsu bliudavo, vakarais į namus blaivios pareidavo, tad Vitus Svirskis dėkojo Aukščiausiajam už tai, kad reikiamą valandą nesukietino jo širdies ir jis neatstūmė nelaimingų mergaičių. Su Julia nesusilaukęs vaikų, dabar džiaugėsi turįs didelę šeimą ir jautėsi nemenkesnis už kitus kaimo žmones. Net miško kirtėjai, labai greitai žmogų persiepti, tą vasarą prie laužo tylėdavo, tarsi Agotą ir jos mergaites būtų visai pamiršę, o juk būtų galėję bent jau mergų praeitį Vitui priminti, kaip jos paupiais nuogos grynos kaip laumės lakstydamo, nesavais balsais nežmoniškas dainas bliudavo ir vis vyrų ar bernų ieškodavo – joms buvo nesvarbu, ar žmogus iš miesto, mokyta, ar paprastas „družbantas“, pristodavo kaip vapsvos prie cukraus ir nepaleisdavo žmogelio neparsigriovusios. Būtų galėję daug paslapčių Vitui atskleisti, bet matydami žmogaus laimę – kad ir netikrą, apgaulingą – nepravėrė burnų blogam žodžiui, o Vitus jau buvo galutinai patikėjęs, jog pasielgė teisingai, nes tokia jau buvusi jo širdis, kol dar buvo gyva Julia, pas juos ne vienas Merkinės *ubagas* rasdavo nakvynę ir būdavo pamaitinamas, ir Vitus visada tikėjo žodžiais „Dievas atlygins“.

Taip praėjo pirma vasara. Ūkio bandą uždarė tvartuose ir piemenės liko be darbo, trainiodavosi po namus, lyg *dūšios* be vietos, vis ieškomamos progos ištrūkti į paupius. Agota siuvo bemaž nepakildama nuo mašinikės, taip prisidėdama prie Vitaus algos, o ta alga buvo trys rubliai už visos dienos darbą sunkiaja „družba“, nuo kurios svorio žmogui taip paskausdavo rankas ir nugarą, kad jokie žolelių kompresai nepadėdavo, dejuodavo naktimis ir dažnai prisimindavo jaunystę, kai per karą sudegusias pirkias atstatinėjo meistrai iš Alytaus, kalbinę smalsų jaunuolį stoti į jų brigadą – nereikėtų šiandien per gilius sniegus klampoti už *ubago* pinigų, dirbtų statybose, gal medžio darbus, tikriausiai medžio, nes medis Vitų nuo ankstyvos vaikystės tarsi traukte traukė, dar vaikas būdamas jis jautė medžio kamienu srūvančią gyvastį, prie kurios tereikdavo prisiglausti ir visas kūnas pajusdavo į vidų sklindančią šilumą, atrodydavo, ilgiau prie pušelės šitai pabūsi ir tau ims dygti meletos ar juodojo strazdo sparnai, ir tu pakilsi į pušų viršūnes, pasileisi

pavėjui už Merkio, link besileidžiančios saulės, kad, ten pabuvęs, plasnodamas sugrįžtum į tėvulio namus, ir namiškiai nė nesužinotų, jog buvai pavirtęs paukščiu ir netgi išsikalęs gilią drevę senojoje Trakiškių pušy, kurioje bet kada gali pasislėpti ir niekas tavęs neras. Pušies sakų kvapas vaikui buvo skanesnis už visų kapinyno rožynų, net už paūlių mėtų kvapus, nuo kurių taip svaigdavo galva. Statytų žmonėms sakais kvepiančius namus, gal būtų net staliaus amato pramokęs, tai dirbtų duris ir langus, laiptus, stalus, suolus – būtų išmokęs, jeigu nebūtų buvęs toks kvailas ir paklausęs vyrų patarimo, nes tuomet atrodė, kad visi miškai ir be to mokėjimo priklauso tik tau vienam. Bet bėgo laikas ir nepastebėjo žmogus, kai jam nieko kito nebeliko, kaip tik stoti „družbantu“ – vis miške, ne ūkio tvartuos prie mėšlo, Julia, kelias vasaras fermoje dirbusi, į namus pareidavo visada persisunkus tuo dvoku, kad ir kiek praustumeis, kiek skaras velėtum, ta smarvė vis tiek likdavo juntama, dėl to Vitus ir liepė mesti tarnybą, nupirko rankinę siuvamąją, ir Julia, pas Merkinės siuvėją kelis mėnesius pasimokius, jau pati mokėdavo paprastesnę drabužių sukirpti ir pasiūti.

Dejuodavo Vitus, kai Agota vaistinguoju tepalu jam rankas ir nugarą trindavo, ir svarstydamas, kaip reikės iš miško prie upės tuos rąstelius atvežti, per lieptą savo pusėn pernešti – girininkas, geros širdies ateivis nuo Prienų, leisdavo vyrams malkoms susipjauti kelias pušes, tik kur kreivesnes, ne rinktines, – juk žiemą lieptas slidus, sūpaujas, juodas vanduo po kojomis plūsta, gąsdina, kojos net virpa nuo įsitempimo, bet vis tiek palengva visi rąsteliai bus parnešti, vėliau supjauti ir neskubant per kelias savaites sukapti, sukrauti į rietuves po stogu. Sakingus šakalius sukraus atskirai, kad būtų lengviau Agotai plytą ir pečių pakurti – ir vėl medis žmogui kaip artimasis, tik pakišk degtuką ir skaisti liepsna išsyk apima visas malkas, nei tau pūsti, nei balanų atsiskelti, sakai dega kaip parakas ir skleidžia malonų miško kvapą, tuo kvapu ir kepta žuvis, ir blynai, ir sriuba persisunkia, ir kai valgai vėl nejučia prisimeni vaikystės dienas, kai su tėvuliu eidavai miškan savų drevių tikrinti. Medus ir pušelių sakai: jei yra rojus, tai jis turėtų jų kvapais kvepėti, nu, gal dar erškėtrožėm ir mėtom. Snaudžia trinamas ir galvoja apie tai, kad senųjų „dravių“ beveik nebeliko, o tos, kur dar laikosi, stovi, jau nudžiūvusios, nuogas bežievės šakas į rudens ar žiemos dangų iškėlusios aimnuoja šiaurės vėjams papūtus, girgžda, dejuoja, senus laikus prisimindamos. Kirtėjai ir nesitardami tas pušis apeina, žino, kad vos pjūklui prie kamieno prisilietus gali prasivert dangus ir žiemos žaibas nutrenks žmogelį kaip šūd-vabalį, ne laiku iš po sniego išlindusį. Taip ir stovi senolės kirtavietės plotuose – aplink tuščia, nykuma nenusakoma, kelmai, skiedros, žievės, į laužus sukrautos plonosios šakelės ir tik meleta dar sugrįžta į savo uokšą, gal net nenutuokdama, kad po metų kitų stipresnis vėjas pastums drevėtąją pušį ir ji traškėdama virs ant miško paklotės paskutinį kartą suaimanuodama, jau visam laikui atsisveikindama su sniegais, su žema žiemos saule, su pilku dangumi ir su juodvarnių pora, su ištikimąja, žinančia, kiek šimtų metų prastovėjo drevėtoji galiūnė, vienmetė su išmintingaisiais paukščiais, kurie virš kirtavietės apsuks atsisveikinimo ratą ir išnyks Čepkelių raisto pusėj, pavirsdami mažais juosvais taškeliukais, kol pagaliau susilies su tamsėjančiu dangumi.

Gulėdavo kniūbsčias, kantrus ir negalėdavo atsistebėti Agotos rankų

švelnumu – tokios didžiulės kaip vyro, o lengvesnės už pūką. Tuo metu mergos sėdėdavo prie *pečiaus* ir kikendavo pasikuždėdamos, vis į Vitaus apnuogintą nugarą žvairas akis užmesdamos. Vitus jau senokai buvo pastebėjęs, kad Elena ir Bladzia, Agotai kur trumpam išėjus, vis taikosi jo ranką paliesiti, lyg netyčia šonu už jo alkūnės užkliūti, o kartą, sekmadienį, Agotai išėjus bažnyčion, puolė abi grindų lentas skuduru šveisti keturpėsčios, sijonus aukščiau nei reikia užsikėlusios – teko žmogui į kiemą išeiti, nes nebuvo kur akių dėti. Dora Vitaus širdis pajuto nuo mergų tvoskiantį karštį, tad vaikičiojo po sodelį svarstydamas, ar gerai pasielgė Agotos dukteris į namus įsileidęs, prisiminė skerdžiaus Pranelio žodžius apie padraikų lakstymą paupiais, bet žinojo, kad nepakils ranka jų išvaryti, žinojo, kad Agota puls ant kelių, maldaus neišmesti našlaičių, ir atsileis jo nervai, nurims, susitaikys su Dievo skirtąja lemtimi.

O mergos tą žiemą vis dažniau ėmusios iš namų bėgti. Vitus, Agotos priprašytas, eidavo Perlojon jų ieškoti, bet niekas ten jų nebūdavo matęs, ne kartą, perėjęs lieptą, klausinėjo kaimo žmonių, bet ir tie Elenos ir Bladzios akyse nebuvo regėję. Agota raudėjo, lyg jos dukros jau būtų nebegyvos, pražuvusios, ir ta rauda graužte graužė vyro širdį. Ėmė skliski gandai, jog tas ar anas jas matęs Merkinėj su girtuoklių gauja susidėjusias, nusitąsiasias, purvinas ir girtas. Keliavo Vitus Merkinėn, ieškojo, klausinėjo, bet žmonėms savų rūpesčių užteko, tad atsakydavo: Nei tu, Vitau, ieškok, nei ką, pasivalkios ir pareis – pamuštais paakiais, tūno kur lindyne miestelio pakrašty, pas mus girtuoklių nors vežimu vežk, keliauk namo, žmogeli, paršliauš gyvatės, nekur dėsis, keliauk namo, nesigraužk.

Agota raudavos plaukus, ne savu balsu šaukdavo, dejuodavo. Ne sykį Vitus pagalvodavo: Jei jau tau jos tokios brangios, tai kodėl į nevispročių namus atidavei, kodėl prie savęs nelaikėi, neauginai? Bet balsu savo minčių neišsakydavo, tik guosdavo žmoną, ramindavo: Pareis, juk žiema, negyvens kur prie upės, pareis, tik tu neverk, negaliu tavo ašarų matyti, mano nervai nelaiko, nurimk.

Ir iš tiesų mergos parėjo, bet ne vienos, o su dviem bernais įgriuvo į namus ir nė labas netarusios tuojau už stalo. Jos Vitaus niekada tėvu nevadino, tad grasiu balsu įsakė: Nešk, dėde, užkandos, matai, kiek atsinešėm, ir pastatė tris naminės butelius. Vitus stovėjo netekęs amo, juto, kaip rūstumas kyla iš paširdžių ir spaudžia gerklę. Tuo metu Agota, laimės ašarom apsiopylus, jau nešė lašinių, agurkų ir duonos. Žiūrėjo Vitus į sumuštus mergų veidus, mėlynus paakius, į susivėlusius plaukus, pajuodusias rankas ir suprato – doras būdamas nemokėjo jų kaltinti, – kad tie du džiūsnos apsmuktkelniai čia kalčiausi, tai jie mergaites į purvyną įtraukė, tad išėjo priemenėn, paėmė kirvį ir, žengęs per slenkstį, trenkė į staktą, kad net pirkia sudrebėjo; tyliu, bet grasiu balsu tarė: Lauk, *brudai*, o tai galvas suskaldysiu, – ir užsimojo kirviu. Bernai pašoko ir kartodami: Ramiau, dėde, ramiau, – atbuli pasislinko prie durų ir keikdamiesi šovė į kiemą, klupdami pusnyse ropojo miško pusėn kaip du pašauti „dzykiai“ – miško paršai, juodi, suodini, skleidžiantys baisią smarvę. Agota tuojau žaibu nurinko butelius ir su mergom pranyko kamaroj. Tą vakarą nei Elena, nei Bladzia nepasirodė, o Vitus, priemenėj ramiai pastatęs kirvį, atsisėdo už stalo ir grasiu balsu įsakė: Pakišale, nešk butelį. Agota atnešė ir visa drebėdama prisėdo priešais vyrą, įpylė Vitui ir

sau, ir abu išgėrė. Tylėdami, lyg būtų visai svetimi, nepažįstami, tik atsitiktinai prie vieno stalo atsisėdę.

Jau ir praaušo, bet Vitus vis dar sėdėjo už stalo alkūnėmis parėmęs, delnais suspaudęs galvą, sūpavo iš šono į šoną ir dejavo: Kų aš padariau... kų aš padariau. Tokia baisi jam pasirodė ta Agotos galva, nusvirusi ant stalo krašto, toks šiurpas tas jos knarkimas – kaip ne žmogaus, bet kažki kokio miško žvėries, o iš didžiulės *arielkos* klane gulinčios letenos dygo, augo, ilgėjo lenkti nagai, sakytum, didelis juodas voras slinko arčiau, vis arčiau, lyg ieškodamas, kurgi čia ta Vitaus gerklė.

Akis aptraukė migla ir ūmai iš kertės šalia šventų *abrozdy* pasirodė – kaip gyvas – Julijos veidas, toks liūdnas, graudus, sausom, dulkėtom ašarom verkiantis, ir pasigirdo žodžiai: Vitule, nesikamuok, gana jau privargai, Pakišalė nepasikeis ir jos mergos eis tik baisyn, užsmaugs tave gyvą, Vitule, kilk nuo stalo, paimk žibalo ir pakurk, kad raganos sudegtų, o pats ateik pas mane, čia vietos užteks, čia ramu, šilta, žemės vabalėliai kuždasi, žolelių šaknys šnabždasi, migdo, čia taip gera, taip gera miegoti...

Ir nežinia, ar nebūtų Vitus savo namų pakūręs, nes jau stojosi, jau mėgino prisiminti, kur tas žibalo bidonėlis, jeigu nebūtų atsibudus Agota. Matyt, baisia ugnimi žėravo Vitaus akys, kad moteriškė pašoko kaip vapsvos įgelta ir puolė prieš vyrą ant kelių: Vitule mieliausias, atleisk, dovanok, jos *durnos*, nežino, kų daro, dovanok...

Julios veidas palengva pasitraukė į sienos rąstelius ir išnyko. Švytėjo tik Jėzaus Gailestingoji ir jo Motinos Marijos Širdys, žydėjo popierinės gėlės, plytoj spragtelėjo šakalys ir taiki ramybė nusileido ant žmogaus širdies, ir vėl jis pajuto Agotos rankas, taip švelniai trinančias sopančius pečius ir pavargusią nugarą, ir prisiminė Vitus, kaip ubagė Pakišalė pravėrė duris ir, ištarus „Tegu bus pagarbintas“, prisėdo ant suolo – tokia suvargus, tokia benamė, vienui viena visame pasaulyje, visų pašiepiama. Ir didis gailestis užplūdo Vitaus krūtinę. Neverk, Agotėle, neverk, – jis palinko prie moters, apglėbė delnais jos galvą, priglaudė prie krūtinės ir kukčiodamas paklausė: Ar žinai, kur prapuolė mūsų laimė, ar žinai?

Pusryčiauo ramūs, taikūs, savi, artimi, vienas kitam brangūs ir būtinai svarbūs, nepakeičiami. Ir išėjo Vitus į darbą, ir susiūbavo nuo vyro žingsnių kabamasis lieptas, ir brido žmogus per pusnynus dar nežinodamas, kad širdies sopulys užklups jį tarp aukštų pušų, prie kirtėjų laužo, kai visi slaptinigi girios žvėrys ir žvėreliai iš gūžios tamsybės žiūrės į šokančias liepsnas, gal pavydėdami žmonėms jų drąsos – juk ugnis gali sudeginti paukščių lizdus, nusinešti su vėjais pušelių viršūnes ir miško paklotę, per sniegą jos liepsnos bėga greičiau nei zuikis.

Kirtęs medžius kaip ir kiti vyrai, juokavęs, kvailiojęs, Vitus prie laužo ūmai nuliūdo, susimetė į kuprą ir gėrė gėrė, kaip dar niekada nebuvo gėręs. Mat vėl pro sniego baltumą išgirdo Julios žodžius, raginusius jį sudeginti namelius kartu su trimis valkatomis, per baisų žmogaus neapsižiūrėjimą ir kvailumą patekusiomis į kažkada taip saugiai prižiūrimus jaukius namus. Po pusiaunakčio tyliai pasakė: Et, vyrai, antros meilės nebūna, vieną nuo Dievo gavai, o ją praradęs, jau neieškok kitos, nes gal niekur pasauly kitos nėra...

Pasakoja, tą gruodžio naktį Vitus Svirskis nuskendęs Merky, nuo mažų

dienų pažįstamoj upėj. Tą gruodį Merkys buvo užšalęs, net „šumą“ dengė lyčių kalnai ir nuo jų kilo garas. Vitus su tokiu jaunėliu Kastanta, šakų genėtoju, patraukė namų pusėn. Stipriai paėmę, ilgai klaidžiojo po kadagynus, kol pagaliau išsimušė į pamerkių pievas. Geležinis lynų lieptas kybojo toliau nuo Vitaus namų, tad visada einant į darbą ar iš jo tekdavo daryti nemažą lankstą. Vitus, pasak Kastantos, atrodė labai pavargęs, susenęs, kas keli žingsniai gulė į pusnį šnabždėdamas: Gana, gana, noriu miego. Jaunėlis vis raginęs nepasiduoti, jau nedaug belikę, keli šimtai žingsnių paėjėt vieni juokai, ir Vitus kėlėsi, klupo ir vėl bandė keltis, kol, pažvelgęs į upės ledą, pasakė: Eisiu tiesiai. Kitoje pusėje vos įžiūrimas žibėjo Vitaus lange žiburėlis (tai Agota laukė sugrįžtančio vyro) – tai prigesdamas, tai vėl stipriau sušvytėdamas tarsi šaukė žmogų ten, kur šiluma ir nuo vaikystės pažįstama jo tėvų sukurta ir jam kaip dovana palikta ramybė.

Kastanta dar bandęs Vitų atkalbėti: *Nedurniuok*, Vitau, pats žinai, koks Merkys nenuspėjamas, atrodo, visur sniegas, ledas, bet po sniegu – juodas vanduo, pats žinai, kaip tėkmė ledą suplonina grauždama, *nedurniuok*, dėde, kiekgi čia beliko, už kyšulio jau lieptas, einam.

Bet Vitus neva taręs: Matai, Kastuk, žiburį ant skardžio? Tai Agota manęs laukia, nemiega, tu eik lieptu, o aš – stačiai, pažįstu upę kaip savo pirštus, čia tėkmė lėtesnė, tai ir ledas storesnis, aš, vyreli, neklamposiu, kai namai ranka pasiekiami, tu eik, o aš – stačiai.

Pagaliau Kastanta patraukė aukštyn link liepto ir dingo už kyšulio, taip ir nepamatęs, kaip Vitus vidury upės paniro. Tik perėjęs į kitą krantą nusileido pasroviui į tą vietą, kur Vitus turėjo ant žemės atsistoti. Naktis buvus šviesi, gal pilnatis, sniegas blizgėjo, tad Vitaus pėdsakus būtų nesunkiai pastebėjęs, bet pusnys gulėjo kaip nepalieti pūkų patalai. Jaunėli suėmus baimę, nežinojęs, ko griebtis, – tik geriau įsižiūrėjęs išvydo upės vidury siaurą kaip dalgės geležis juodą kiaurymę. Išsigandęs, visas drebėdamas šaukė Vitų, bet atsiliepė tik nuo speigo traškantys pakrantės juodalksniai. Nors ir turėjęs kirvį, galėjęs išsikirsti ilgesnę šatrą, paguldyti ant ledo ir šliaužti link properšos, bet nieko nedaręs, stovėjęs kaip amą praradęs ir tikėjęsis, kad pasirodys Vitaus rankos, galva. Pasak Kastantos, išsiblaivęs per mirksnį. Dar šaukęs Vitų, nors žinojo, kad upė žmogų jau pasiėmė ir neatiduos. Ir tuo metu pasigirdo bausis klyksmas. Pažvelgęs į skardį, išvydo vienmarškinę Agotą, slyduojančią žemyn, vienplaukę tokią šaltą naktį, basą. Priropojus prie kranto, klykdama mėgino stotis ant ledo, bet jaunėlis sulaikęs, raminęs, kaip išmanė, o moteriškė jo rankose degė kaip liepsna, virpėjo ir klykė klykė „Viiitauuu... Viiiituuulee...“ Tokį bausių klyksmą išgirdę, subėgo kairio upės kranto vyrai, drąsesni priešliaužė prie properšos ir vėl atsitraukė supratę, kad Vitus nuskendo, tuomet puolę žemyn prie „šumo“ – ten vietomis vanduo prasimušdavo net šalčiausią žiemą, – bet pamatę tik sunešto ledo keteras.

O Agota vis klykė ir klykė šaukdamosi savo išgelbėtojo, savo vienintelio, jos neatstūmusio, prigludusio, paėmusio už žmoną ir davusio savo pavardę ne tik jai, bet ir jos Elenai bei Vladislavai.

Vyrai, jau prašvitus, visus upės pakraščius išnaršė, apledijusius akmenus apžiūrėjo, vis ieškojo, dairėsi neprarasdami vilties nors negyvą Vitų išgriebti. Bet viskas veltui. Ir tik pavasarį, išėjus ledams ir potvynio vandeniui nuslūgus, tinklęli mekšrams mėgstantis pastatyti kaimo bernas Alvydas priešais

Dzilgynę prie salos pastebėjęs kažką tarp kerplėšų ir sąnašų boluojant. Metęs tinklą, nubėgo šauktis vyrų, ir šie atlėkė, šiaip ne taip nusikapstę iki salos pririšo virvę, Vitų ant kranto išvilko. Buvo kaip gyvas, mat žiemos šaltis neleido kūnui suirti.

Į šermenis susirinko kone visas kitos pusės kaimas – žmonės Vitų gerbė ir mylėjo. Buvo ir kunigas. Palaidojo žmogų pirmosios žmonos Julijos Svirskienės kape. Taip išsipildė aną naktį iš kito pasaulio iškilusios moteriškės ištarti žodžiai: Vitule, gana jau privargai, ateik pas mane, čia vietos užteks, čia ramu, šilta, žemės vabalėliai kuždasi, žolelių šaknys šnabždasi, migdo, čia taip gera, taip gera miegoti...

Tą vasarą Agota buvo pramynus taką per aukštus žolynus į senąsias, apleistas, kapinaites. Nežinia, ar mokėjus maldų, bet žmonės girdėdavę ją kažką murmant ir įsidėmėjo vieną pasikartojantį žodį: Dovanok.

O Elena ir Bladzia nė karto neperžengė kapučių vartelių. Ir toks podukrų elgesys žmonių nestebino – silpno proto būdamos, jos gal nė nesuprato, kad Vitus išėjo visiems laikams, gal joms atrodė, jog dėdė kažkur mišką kerta, o miškai juk dideli, nematyti jų nei pradžios, nei pabaigos, tai kol visų pušelių neišpjaus, tol ir negriš.

Žmonės pastebėjo, kad kasdien vasarą žiemą lankanti Vitaus kapą Agota sekmadieniais jau nebeeidavo į bažnyčią, kaip kad nevaikščiojo iki tos dienos, kai peržengė Svirskio pirkios slenkstį. Tiesa, vis dar siuvo, bet kažkaip kreiviau, šleiviau, lyg ne tomis pačiomis rankomis, tarsi pirštai staiga būtų atpratę nuo *bliuzelių* šilko ar rupaus vyriškų kelnų audinio. Tad tik iš gailėsčio – juk dvi padraikas išlaiko viena – moterys nešdavo senesnius drabužius, kad Agota persiūtų, sumažintų ar paplatintų. Beje, kartą per mėnesį Agota – jau niekas jos nevadino Svirskiene, liko tik pravardė Pakišalė – nueidavo Perlojon ir, pasak visožinio skerdžiaus Pranelio, pasiimdavus „durnai bobai“ skirtą pašalpą, tik jis nežinaš, ar septynis, ar devynis rublius. Taip ir vertėsi. Mergos vis dar piemenavo, tik Pranelis skundėsi, kad visai nežiūri bandos, o kai gyvuliai sugula po klevu vidudienio poilsio, padraikos kaip ir anksčiau prapuola, tik iš tolybių atsklinda jų bliovimas ar raganiškas juokas – iš to jis supranta, kad mergos bus kokį grybautoją ar upe plaukusį žveją užgniaušusios. Pagaliau žmogui atsibodo vienam už tris darbuotis, tad pasiskundė ūkio valdžiai ir ši be jokio įspėjimo atleido piemenes, jų vieton paskyrė du bernačius, taip pat nelabai stipraus protelio, bet turinčius tėvus, ne *ubagės* mergas.

Likusios namuose mergaitės – taip švelniai Agota tas savo padraikas vadinavusi, – motinos neverčiamos prie jokio namų darbo, per dienų dienas klajodavo paupiais, pasakoja, kartais pasiekdavo ir Perlojos ganyklas, kad iš skerdžiaus Pranelio pasijuoktų – suprask tu, seni, vis paskui karvės uodegas lakstai, o mes laisvos kaip girių paukštelės, kur vėjas papučia, ten ir skrendam. Sako, tokią dieną skerdžiaus botagas švilpdavęs garsiau nei įprastai, mat senis uždusęs, siuto pagautas, po lankas mergas vaikydavo. Aštrūs liežuviai plakė, neva dėl to buvo toks piktas, kad mergos piemenaudamos leisdavusios skerdžiui bent už kulšies palaikyti ar papildvę paglostyti. Bet tai tik nepatikrinti gandai, nes pats skerdžius niekada neprasitarė.

Tuo metu Vitaus Svirskio pirkia imta vadinti našlių namu – Vitus buvo našlys, Agota našle liko.

Pasakoja, jau po metų nuo Vitaus mirties Agota ėmusi daugiau gerti, sykiiais pati susirasdavo paūliuose „bravorą“ ir parsinešdavo kelis butelius. Žinantieji tvirtina, kad už stalo sėsdavusios visos trys – kas žino, gal mergos prie *samagono* nuo jaunumės buvo įpratintos, gal net tuose nevispročių namuose koks prižiūrėtojas jas, dar nepilnametes, girdęs, kad jų kvailumu pasinaudotų?

Pamažu Vitaus namai pavirto kiaulide – paaiškėjo, kad Agota stengėsi tik dėl Vitaus, tik už jo gerą širdį atsidėkot norėdama, o likus viena su savo mergomis ir daugelį metų glausdavusis senoj pašiūrėj prie ūkio tvartų, pašiūre pavertė ir Vitaus pirkia. Kaip žmonės sakydavo: Miško žvėris į mišką ir žiūri. Įpratus prie skarmalų, prie smarvės, apleido namelius, nes kažkokia netvarka tūnojo pačios Agotos galvoj. Vitaus paskerstas ir išrūkytas paršas per pusmetį buvo suvalgytas – mergos ėsdavusios viena už tris. Vištų pulkelis labai praretintas, tik kelios dedeklės paliktos.

Ir vis dėlto Agota laikėsi – valdžios pašalpa, siuvinimas, grybai – mergos vis *raudavo* į mišką, mat tikėdavos kokią paklydusį miesto baravykautoją į tiesų kelią išvesti. Laikėsi, neišėjo senais takais, netapo *ubage*, kokią anksčiau ją žmonės apylinkėse pažino ir pripažino. Sau ji tebebuvo Svirskienė, o žmonės tegu plaka liežuviais, Pakišale ji jau niekada nebus.

Tačiau velnias, matyt, turėjo kitų planų – kartą geležiniu nagu užkabinęs moters sielą, jis jau jos nebepaleidžia ir tik atgailos stebuklas gali žmogų iš piktojo valios išvaduoti. Tad Agota po pusantrų metų nebeištverė – kaimo moteros kalbėjo, kad siuvėjai, jau penkiasdešimties sulaukusiai, vis dar vyro reikėjo, o kur dar dukros padraikos!.. Ir nelabasis ilgai nedelsė – atsiuntė į Agotos pirkia mums jau kartą matytą svečią, neva marcinkoniškį, trijų vaikų tėvą, padorų visų galų meistrą, nelabai ir išgeriantį Joną Gudaitį, pravarde Janka.

Jonas Gudaitis, Janka

Pasakoja, 1962 metų rudenį užėjo į Agotos namus, jos pačios žodžiais tariant, senas pažįstamas, neva rimtas vyras, nemažos šeimos tėvas, marcinkoniškis Jonas Gudaitis, pravarde Janka. Užėjo ir pasiliko, kaip kažkada užėjus Agota. Nežinia, ar jis paliko šeimą, ar ta šeima buvo viena iš daugelio jo melagysčių, bet Agota ir neklausė, priėmė, pavalgydino, pagirdė ir priglaudė prie dosnios Pakišalės širdies, kuri, matyt, taip ir nebuvo Vitaus atkeista, o išlaikė jaunystės našlaitystės elgetavimo įpročius. Apsimetęs visų galų meistru, Janka pirmiausia pataisė šulinio – jau bebaigiančio sutrūnyti – rentinį, nauji rąsteliai net švietė medaus spalva. Kėdei įtaisė seniai iškritusią ketvirtą koją, atitverė vištas, kad prie slenksčio nedergtų. Kadangi buvo atsišęs vienavamzdį šautuvą, tai lapkritį parnešė kelis zuikius, pats nudyre, išmėsinėjo, pamerkė acte, kad lauko kvapas išnyktų ir mėsa taptų trapesnė, išdirbo kailiukus ir liepė Agotai pasiūti mergaitėms apykakles.

Kaimo moteroms, ypač našlėms, ir vėl parūpo, kuo gi Pakišalė tepa, kad vyrai kaip bimbalai į šviežią kraują prie nebejaunos moters limpa. Pasiuntė Nastę, tą, kuri Agotos elgetavimo metais kartais ją apiprausdavo, pakeisdavo skarmalus į panešiotas savo skaras, – jautė smalsuolės, jog Agota Nastu-

tei viską kaip per išpažintį išklos. Tik bėda, kad nebuvo ką kloti – atėjo seniai pažįstamas žmogus ir pasiliko, kaipgi ji galėjusi jį išvaryti, jei pati į Vityaus namus buvo atėjusi ir pasilikusi. Žmogus auksinių rankų, tegu Nastutė užmeta akį į naują medaus spalva šviečiantį šulinio rentinį – rąsteliai suleisti, kaip siuvamąja susiūti, plyšelio nerastum. Apsidairė Nastė, pašniukštinėjo ir sugrįžo į kaimą it musę kandus, tik pasakė, kad vyrelis „dužas“, gražus pažiūrėt ir nuo *arielkos* neišpurtes.

Pirmomis savaitėmis Janka tik prie pietų paimdavo stikliuką, bet, užėjus žiemos šalčiams, nežinia iš kur po kelių dienų sugrįžęs, reikalavdavo jau pusbuteliuko ir pats gerdamas Agotą ragino, o dar labiau – namuose besilaikančias Eleną ir Bladzią, tai meiliau joms nusišiepdamas, tai į šoną ar pasturgalį ignybdamas, tarsi vis juokais, nors Agotos širdis jau pajuto bėdą, silpna savo galvele ji suprato, kad ne dėl jos Janka bus pasilikęs, bet dėl mergaičių. Kartą vyras gerai paėmęs išsidavė klausdamas: Sakyk, Agota, kiekgi tavo mergoms metų, atrodo jau visai panos, nors imk ir kviesk piršlius? Moteris dar pamėgino nuslėpti metus kitus ir atsakė: Elenai septyniolikti, o Bladziulai penkiolikti. Bet ne tokio kvailo Jankos būta, argi tokias jaunas ūkis būtų į piemenes priėmęs, aišku, kad boba meluoja.

Pasakoja, Agota pasirašius sutartį su Janka kaip su pačiu velniu: Svirskio pirkia ir visas turtas priklauso lygiai per pusę Agotai ir jam. Gudrus buvo marcinkoniškis, o gal tik pas kokį draugelį elgetaujančią moteriškę kadaise apnakvindino, nes žinojo, jog Pakišalė linkusi prie vyrų. Žodžiu, melagis, kurių reta.

O Agota iš paskutinių stengėsi – tiesa, rublių Janka palikdavo, įsakydavo laukti ir *šumnus* pietus paruošti, nes jo darbas sunkus, tai ne kokio „družbanto“, nemokyto kaimo berno. Tokie žodžiai užgaudavo Agotos širdį, bet moteris tylėjo, nes Janka tikrai buvo išvaizdus: plaukai garbuoti, akys mėlynos, rankos kaip panelės iš gerų namų – švarios, dailūs ilgi pirštai, gelsvi ūseliai. Išgėręs mėgo dainušką: Ir ateina Simaniukas / su geltonais ūseliukais. / Per kiemelį tyliai ėjo / ant slenkstelio sutrepsėjo. / Per langelį pirštu braukia / merguželę vardu šaukia. Mergos net apsaldavo aukštą balsą išgirdusios, sukišdavo galvas, kažkokias savas didžias paslaptis kuždėdavo ir kikendavo lyg tikrai nesveiko proto būdamos. Juk ir buvo. Ir Janka tai žinojo. Žinojo kuily, kad prie vaiko proto mergų lengviau prieiti – še tau kaip dovana, ir ne viena, o dvi iš karto. Kaimo moterys kalbėdavusios, jog nieko doro iš tos sąjungos nebus, argi tokiam meitėliui reikalinga ilganosė, ilgų rankų, mažų akelių buvus *ubagė*, jam tik dukros galvoj, kol kas jis dar slepiasi, bet bėgant laikui netruks mergas prisijaukinti, o Agota neturės teisės drausti, nes pati per silpną savo galvą lapiną į vištidę įsileido.

Kaip reta, kaimo moterys neklydo. Į vasarą Janka, nežinia iš kur grįžęs, rublius ant stalo paskleidęs, pakviesdavo mergaites ir vienai padovanodavo skarelę, kitai gėlėtą *bliuzelę*, kartą net medinius apvalius karolius Elenai ant kaklo pats užkabino ir pasakė: Argi ne karalaitė, surasiu aš tau, Elenut, gražų bernų ir *suženysiu*, matysi.

Ir taip jau susigūžus, baimės pilna Agotos širdis nuo tokių žodžių gal visai suanglėjo, tuomet stvėrė moteris *kočėlę* ir užsimojo... bet ne ant Jankos, o ant dukters. Dar surikus: Marš kamaron, gyvate. Ir ėmusi puodais trankytis murmedama: Aš tau ne pietus ant stalo padėsiu, o karštus akmenus kad tu

užspringtum eisiu į valdžią ir skųsiuos nemanyk kuily kad prie mergaičių prileisiu dabar žinau ko į mano namus įslinkai kaip žaltys uodegą pabrukęs dantis iššiepęs ūsus užrietęs galiu nors dabar tave laukan išmesti čia mano Vitaus pirkia tu čia tik *ubagas* atėjūnas.

Sako, Janka tik nusijuokęs ir pasakęs: Nepamiršk, *durna* boba, kad viską per pusę popieriuje pasidalijom ir mano čia teisybė ne menkesnė už tavąją, tai nutilk ir duok greičiau dirbančiam žmogui pavalgyt, o tai negausi nei rublio, nei kapeikos, tai tu *ubagė*, ne aš.

Matyt, Agota suprato, kad Jonas kalba tiesą, pati ant jo surašyto popieriaus tris kryželius padėjo patvirtindama, jog viskas nuo šiol padalyta per pusę, net trys vištos – Jankos, o trys – jos, kiaušinių ir tą reiktų per pusę skelti. Tad aprimo, nurijo tą baisų neteisybės gniužulą, nubraukė kelias sausas *ubagėlės* ašaras ir nusprendė: Kaip bus, taip tebūna, tokia Aukščiausiojo valia, o aš tik silpna moteriškė, daug vasarų ir žiemųėjusi pakampiais duonos prašinėdama.

Ir jau rami atnešė vyrui bulbienės su virta višta, pastatė pusbutelaitį, du stikliukus ir pati prisėdo – suprato menka galvele, kad taika namuose visada geriau nei barnis, po kurio *dūšia* lieka it vištašūdžių prikrėsta, po širdimi dyglys įsmigęs, kurio neišrausi, neišverksi, neišmaldausi.

Pasakoja, nuo to karto Agota apsimesdavo nematanti, kaip Janka, kokią skarą atvežęs, glosto Elenai plaukus ir, dantis prašiepęs, kalba: Gražesnės panos nesu matęs, nors pusę Lietuvos apkeliavau. O merga tirpsta kaip svietas, ant akių migla užsitraukia, pro lūpų kampus net seilė nutįsta – tokie jai saldūs Jankos žodžiai, tokie niekada negirdėti, smingantys tiesiai žemiau bambos. Bladzia tuo metu kamaroj rauda, gal keikia *motką*, kad ne ji vyresnė, o Elena, būtų ji, tai tie gražiausi žodžiai jai vienai priklausytų.

Viską suprato Agota, bet išeities nematė. Ir tą naktį, kai Janka nusivedė Eleną į kluoną, apsimetė mieganti, nieko negirdinti, kurčia kaip kelmas, ir gal iš tikrųjų negirdėjo Elenos klyksmų, juoko ir Jankos čiulbėjimo. Taip atėjo diena, kai vyras pasakė: Su tavim, boba, jau negulsiu, dabar Elena man žmona, o tu nedrįsk savo ilgos nosies kaišiot kur nereikia, siūk savo skarmalus ir dėkok, kad neišvarau *ubagaut*, kažį ar dar mokėtum, gal jau per gerą gyvenimą užmiršai?

Nuo tos nakties Janka, kai tik būdavo neišvykęs, jau kamaroj, ne kluone, Eleną minkė Bladzios akyse, matyt, taip norėdamas jaunėlei pavydo jausmą sukelti ir prie savęs prisipratinti. Ir negalėjo neateiti ta žiemos naktis, kai senoj Julijos lovoj Janka tarp dviejų mergų įsitaisė, kad abi pakaitom tvirkintų. Tuo metu Agota, ausis delnais užsispaudus, sėdėjo už stalo ir gėrė stiklelį po stiklelio, kaip anomis dienomis kur kokį „bravorą“ užėjus, – kad tik greičiau galvos skausmas praeitų ir mintys susidrumstų, ir viskas pasaulį būtų nesvarbu, nes tokia jos, elgetos, dalia, kurios nepakeisi.

O mergos ėmusios visiškai motinos neklausyti. Paprašytos bent skurliu nuo langų voratinklius nubraukti, atrėždavo: Pati ir šluostyk, mes tau – ne tarnaitės, o tu – ne skerdžius Pranelis, botago neturi.

Žinia netruko pasklisti po kaimą. Kelios moteros, perėjusios lieptą, – kai Janka buvo išvykęs, – užėjo pas Agotą norėdamos iš jos lūpų visą teisybę išgirsti, bet Agota tylėjo kaip žemė, o išleisdama viešnius tarpduryje pasakius: Aš, mergaičių *motka*, nieko nežinau, tai kaipgi jūs, kitoje upės pusėje

gyvendamos, galit žinot, gal išgirdot gegulę meluojant ir patikėjot, eikit, moterėlės, namo, tik atsargiai per lieptą, nes lentos papuvusios ir lynai labai sūpaujas...

Tuo metu mergos jau sirpo. Prisiminė Agota, kaip ją tąsydavo, kai pirmą kartą nuo ano praeivio pastojo, atpažino besiartinančią bėdą, bet nieko nedarė, gal dėl to, kad anomis dienomis ir jai niekas pagalbos rankos nepadavė, visi tik šaipėsi, pirštais badė, negražiais žodžiais vadino. Matyt, širdy moteris laikė užgniaužus kažkokį neišsakomą kerštą gyvenimui, kuris ją, tuomet dar pana, taip pažemino, atstūmė nuo žmonių lyg baisia liga sergančią. O gal slapta netgi laukė vaikelių, kad galėtų jais pasirūpinti, kaip anais metais negalėjo, nes buvo našlaitė *ubagė*, benamė. Gal tikėjo, jog nuo tokio gražaus „dužo“ vyro ir vaikai bus sveiki, gražūs, juk gims tėvo namuose, ne pas svetimus, ne kokiam kampe.

Nežinia, kas iš tiesų dėjosi Agotos širdy, bet moteris ėmusi dukromis rūpintis, prie jokio, net menkiausio, darbelio nestumdama, pati viena apsiukuopdama, tad pirkia vėl tapo švari kaip Vitaus laikais, mergaičių patalus prie šulinio velėdavo, per naktį pridergtus kibirus išnešdavo, praskaludavo ir vėl prie lovos pastatydavo – dvigulėj Julios lovelėj abi ir miegodavo, vis laukdamos grįžtančio vyro. Pačios pajutusios, kad pilvai auga ne dienom, o valandom, vaikščiodavo juos atkišusios, tiesios kaip kokios panaitės, Jankos dovanotomis skaromis ir prastą dieną apsitaisiusios. Kartais ant skardžio sustojusios ir uždainuodavo tais savo baisiais bliuanančiais balsais, kad kaimo žmonėms net šiurpai per nugaras nueidavo. Stovėtų Svirskio pirkia kaime, tai žmonės tikrai nebūtų apsikentę, bet tas skardis kitoje Merkio pusėje atrodė toks tolimas, bemaž nepasiekiamas, o dar tas lieptas, ant kurio baugu pėdą pastatyti, tas geležinių lynų gausmas. Svirskio namai žmonėms atrodė lyg ne šiam pasauly dunksantys, ten ir kapučiai tokie seni, kad Vitus buvo pirmas po daugybės metų juose palaidotas, visi kryžiai seniai išvirtę, *mūkelės* sutręšusios, akmeninė tvora vietomis iširus, varteliai ant vieno vyro vos besilaikantys. Sakytum, užmiršta vieta, ir tik Vitus Svirskis buvo ją išlaikęs gyvenama, o dabar pamažu viskas grimzta į liūną, žinojo moterys, į nuodėmės liūną, bet juk ir Pakišalė tik neilgam buvo iš to liūno iškilus į dienos šviesą, kad per anksti dorą žmogų į kapus nuvarytų.

O Janka, supratęs, jog mergos pastojo, pasidarė atšiaurus, jokių dovanų, jokių karolių – tokia jau baisi buvo to svieta perėjūno širdis, gavo, ko norėjo, ir išmetė iš galvos. Deja, nei Agota, nei Elena ir Bladzia neatkreipė dėmesio į vyro pasikeitimą, joms vis atrodė – žmogus išvyksta, kad rublį į namus parneštų, nes pašalpos ir tų kapeikų už siuvinius tikrai nebūtų užtekę pragyventi. Tiesa, prie pilvotų mergų Jonas jau nelindo, lenkėsi jų, nors tos, puskvailės, vis dar stengėsi jį prisivilioti. Kartais girtas įvirsdavo į Agotos lovą ir ši jo neatstumdavo – tokia jau, matyt, buvo jos prigimtis, gal jai atrodė, kad pasaulyje vyras visada svarbesnis už moterį, kurios dalia – jam patarnauti.

Ir vis dėlto, atėjus metui gimdyti, Jonas, ne kas nors kitas, iškvietė greitąją, o po gimdymo – gimė berniukas ir mergaitė – nusamdyta mašinėlė parvežė jau ne mergas, jau motinas į Agotos namus. Tai buvo tą dieną džiaugsmo, net Nastė, žinią išgirdus, apsilankė pyragu nešina. Agota tupinėjo kaip perekšlė apie viščiukus – buvo pasiruošus, pasiuvus ir išvelėjus vystyklų, palučių, vašeliu nūnėrus mažus batelius, kokių savo mergaitėms anuomet skurdo dienomis ne-

galėjo nunerti, nes dar nebuvo pirštuose virbalo laikiusi, o ką jau kalbėti apie siu-
vamąją, kuri, atrodo, pati viską moka, viską tvarkingai susiuva ir *apmereškuoja*,
ja tik drabužėlius vaikeliams ir siūti, kad tik Janka rublį medžiagai duotų.

Elena ir Bladzia vaikelių nemaitino, tad Agotai tekdavo keliauti Perlojon
pas skerdzių Pranelį, kuris, sužinojęs naujieną, už pieną neimdavo nė kapei-
kos, tardavo: Dievui dėkui, galgi apsiramins tos tavo kumelės, Agota, nors esu
senas bernas, vaikų neturiu, bet žinau, kad motinystė – šventas reikalas, čia
be Marijos pagalbos tikrai neapsieinama, tikėk, moteriške, žinau, ką sakau.

Tikriausiai tomis dienomis Agota pirmą kartą gyvenime pasijuto motina,
dukry beveik prie vaikelių neprileido bijodama, kad prasižiojėlės neišmestų
iš rankų, – viena tvarkėsi, viena ir vardus išrinko: Joniukas – Elenos, Ele-
nytė – Bladzios. Janka, sykiausiai mažiau išgėręs, atsisėdavo ir ilgai žiūrėdavo
į berniuką, Elenytės tarsi visai nematydamas, lyg jos nebūtų. Toks vyro žiau-
rumas skaudindavo Agotą. Bet pagalvojus nusprendavo, kad visi vyrai pana-
šūs, argi jos Vladislavos tėvas nors kartą aplankė mergaitę tuose valdiškuo-
se nameliuose, argi nuvežė nors kokį saldainį ar drabužėlį – padarė vaiką, ir
žinokis, moteriške, man galvos dėl to nesopa, tik Vitus buvo kitoks, bet antro
tokio visam pasauly nerastum.

Pasakoja, vieną kartą Jonas, grįžęs po kelių savaitių, pasikvietė visas mo-
teris ir, liepęs sėstis, pareiškė: Joniukui duosiu savo pavardę, tebus Jonas
Gudaitis, kaip tėvas, o Elenytei, tu, Agota, duosi Svirskio pavardę, tebus Ele-
na Svirskytė, man vieno vaiko gana, aš iš jo padarysiu žmogų, gal netgi į
mokslus leisiu, o gal prie kokio amato *pristrajisiu*, bus ūkyje traktorių re-
montininkas, visada prie pinigų, galės ir valdžios gaziukus taisyti.

Toks vyro pasirinkimas Agotos nenustebino, bet Bladzia žliumbusi kone
savaite, be to, Janka nuo ano vakaro ateidavo tik pas Elena, o Bladzia tu-
rėjusi miegoti ant *šienyko* kamarnos kampe už užuolaidos. Jankai ėmus vyres-
nę seserį minkyti, jaunėlė delnais užsispausdavo ausis, kad negirdėtų sesers
kikenimo ir Jankos dejavimų. Galima tik įsivaizduoti Bladzios širdies peršulį –
tas, kuris dar taip neseniai šnabždėjo meilūs žodžius, dabar atstūmė, nu-
trenkė ant grindų kaip skudurą. Silpnu savo proteliu svarstė, kad būtų tei-
singiausia Joniuką *paduškele* uždusinti, liktų Elenytė, ir Janka atstumtų
Elena, vėl prie jaunesnės glaustųsi, ją myluotų.

Laikas bėgo, vaikeliams artėjo metukai, ir Agota pastebėjo, kad jiedu, pa-
sodinti ir atremti į *paduškas*, nenulaiko galvelių, linksta į priekį ir krinta ant
veidukų. Išsigando moteris, kreipėsi į kaimo žolininkę, bet ši pasakius, kad
nieko negalinti padaryti, bus kaltas kraujas, Janka negalėjęs su seserimis
turėti vaikų, panašiai buvo atsitikę Viršroduky, ten taip pat negerai kraujai
buvo susimaišę, ir vaikelis, nė metukų nesulaukęs, pasimirė. Baisi pasaulio
neteisybė sugniaužė Agotos širdį, Vitus, jos užtarėjas, be laiko pražuvo, pali-
kęs ją vieną kaip pirštą tuščioj pirkioj su tom padraikom, kurioms Dievas
protelio pagailėjo, gal ir už jos pačios nuodėmes, kad vedusį vyrą ir tą praeivį
prisileido, vaikelius į valdiškus namus atidavė, bet ar ji kalta, kad našlaite
užaugo, per žmones su *terba* ėjo, ūkio pašiūrėj glaudėsi benamė, visų pašie-
piama, argi ji būtų galėjęs tame tvarte mergaites užauginti? Žolininkės nuo-
sprendį nuslėpė nuo Jankos, ir dukroms nieko nesakė, nes tos tikrai nebūtų
silpnom galvelėm nelaimės baisumo ištvėrusios, tik nutarė kuo greičiau vai-
kelius pakrikštyti, kad, nekalti mirę, į dangų patektų. Prasitarė Jankai, jog

pats laikas Joniuką ir Elenytę Perlojos bažnyčion nešti, bet Gudaitis išpūtė akis ir užkriokė: Svirskytę gali sau krikštyt, bet Jono neliesk, žinok, *durna* boba, kad jokio Dievo nėra ir nebuvo, ir jokių šventųjų, viskas sugalvota kvailiams žmonėms mulkint, būtų mano valia, aš visas bažnyčias tvartais kiaušiniukais paversčiau arba nugriaučiau, o visus klebonus su jų zakristijonais ir šeimininkėm Sibiran ištrenkčiau, ne visus valdžia po karo suspėjo pribaugti, tu Joniuko neliesk, o tai nagus nukaposiu.

Pasakoja, Agota baisiai suklykus, puolus Jonui į kojas, ašarom purvinus batus plovus maldaudama nepalikti vaikelio be Dievo užtarimo, šnabždėdama: Jonule, argi mes kokie gyvuliai, ne motinų pagimdyti, kad į tokią nuodėmę nekaltą bernaitį nori įstumti. Bet Jonas tik paspyręs moteriškę, nusišpjojęs ir, trenkęs duris, dingo pusei mėnesio, tarpdury dar stabtelėjęs, akių baltymais sužaubavęs ir pakartojęs: Nuneši Joną, tai negyvai užplaksiu, nagus nukaposiu, buvai *durna* ir tokia pasiliksi. Ir dar kartą nusispjovęs.

Agotai buvo nelengva Bladzios Elenytę slapčia nuo Elenos Perlojon nuėsti. Ilgai sukus galvą, sumanė nekaltą suktybę. Pasikvietus Elena, pasakė: Pastačiau ant plytos puodą, kad *padabotum*, nupešiau vištą, tu palauk, kol vanduo užvirs, ir įmesk paukštį, tegu verda, žiūrėk, kad vanduo pervirš nebėgtų, o aš su Bladzia ir Elenyte eisim parinkt mėlynių, palieku butelaitį pieno, jei ims vaikas verkti, pamaitink, matei, kaip aš tai darau, tik per daug neduok ir saugok, kad neužspringtų, mes ilgai netruksim. Elena paklausus: Tai kodėl, motule, tokiom gražiom skarom apsilvilkai? Mėlyniaudama gali sutept. Agota nė nemirkitelėjus atsakė: Ar nežinai, Elenut, kad šiandien šventa diena, žiūrėk, ir Bladziukė švaresnėm skarom apsilvilko. Bet Elena paklausė ir tuojau užmiršo, nes jai jau rūpėjo tas puodas ant plytos ir *bliūde-lyje* supjaustyta višta – juk dar niekada neruošė pietų savo Jankai.

Taip Elenytė buvo pakrikštyta, o Joniukas liko be Dievo.

Į rudenį jau ir Jonas pastebėjo, kad vaikams kažkas negerai. Agota tylėjo, neprasitarė. Tad Janka, perėjęs lieptą, parsivedė felčerį, tokį apsmurgusį akiniuotą žmogelį, kad šis apžiūrėtų Joniuką, – Elenytė tėvui nerūpėjo, toks buvo žmogaus žiaurumas. Ir tą popietę felčeris ištarė lemtingus žodžius: Mano galva, čia bus kaltas kraujas, tau, Gudaiti, nebuvo galima su Agotos dukrom vaikų turėti, anais metais Viršroduky ant mano rankų pasimirė metukų vaikas, nujaučiau, kad čia blogas kraujas kaltas, bet man tai buvo pirmas toks atvejis, tad mėginus nuvežiau į Merkinę, ten pro mikroskopą pažiūrėjo ir patvirtino mano spėjimą, po savaitės vaikas mirė. Tokia liga, galima sakyti, net ne liga, o likimo pirštas, bausmė už kažkokias žmonių nuodėmes.

Janka pasiuto, stvėrė felčeriuką už atlapų, papurtė kriokdamas: Tu man čia protingais žodžiais smegenų nemuilink, manai, visokiais kroskopais ir likimo pirštais savo neišmanymą paslėpsi, lauk iš namų, kad tavo nė kvapo čia neliktų, tau ne žmones gydyt, tik karvių šiknas tikrint. Dar bandė žmogelis paaiškinti, kad jis ne veterinorius, o, be metų kitų, tikras daktaras, aukštu pažymiu mokslus baigęs, bet Janka nešte išnešė nupiepėlį pro duris ir metė į dilgėles, grįžęs į pirkia, stvėrė žmogaus portfelį ir išnešęs nušveitė tolyn į sodą.

Agota visą tą laiką tylėjo, o mergos taip ir liko prasižiojusios, nieko nesuvokdamos. Tuo metu prisvilo puodas, pasklido bjauri smarvė, Janka prišoko, nutrenkė puodą ant aslos, griebte išgriebė iš spintelės butelį, užsivertė ir gėrė, kol užsikosėjo, bet, atgavęs kvapą, baigė degtinę išgerti.

Staiga, lyg kas būtų jį pakeitęs, susmuko į kėdę, susiėmė rankomis galvą ir dejuodamas gailiu balsu prabilo: Ar apie tokį gyvenimą kalėjime sėdėdamas, Jonai, galvojai, ar apie tokią šeimos laimę, sakyk, Joneli, koks velnias tave į šį *kurvyną* atnešė, geriau būtum nuo liepto nupuolęs, dugnan nuėjęs, nedraskytų dabar tau širdies tie felčeriuko žodžiai, o jūs, mergos, kodėl prie manęs pristojot, nepalikot ramybėj, kalės jūs, ne moterys. Nurimęs į Agotą kreipėsi: Nunešk Joniuką bažnyčion, tegu kunigas vandenių pašlaksto, jeigu jau tokia *nabago* vaikelio lemtis, nors tas vanduo, žinau, toks pat kaip upės, ir nėra jame jokio šventumo, ir jokio Jėzaus, ir jokios Marijos, visa tai – tik kunigų pasakos, bet nunešk, jei jau Elenytę nunešei...

Pasakoja, nuo tokių baisių Jankos žodžių Agota galutinai pražilus – tik dabar suprato, kad kalinį į namus įsileido, gal net galvažudį. Tylėjo ir murmėjo kažkokius jai vienai suprantamus žodžius – gal pačios susikurtą maldą, o ašaros tekėjo upeliais.

Po savaitės abu vaikeliai užmerkė akis. Agota liepė nekaltuosius palaidoti Julijos ir Vitaus kape. Ir žmonės, supratę, jog jau keturios mirtys apsilankė Svirskio tėvų statytoje pirkioje, išsigando. Moterys kalbėjo: kas būtų pagalvojęs, kad *ubagės* Agotos tokia gera širdis – nors prie mirusio, tėvystės nepažinusio Vitaus priglaudė du vaikelius.

Pasakoja, Janka, kai ėmė labai stipriai gerti, atsivesdavo kažkokių sėbrų, panašių į save girtuoklių, ir lakdavo savaitę – už kokius pinigus pirkdavo naminę, neaišku. Tačiau prie seserų Janka daugiau nelindo, paliko ramybėj. O ar jo draugeliai kvaišeles kirkinio – paslaptis.

Suprantama, toks besaikis gėrimas vieną kartą turėjo nelaimę pasibaigti. Ne, niekas nieko nepapjovė, nesužeidė, tik Janka, galima sakyti, tyliai tyliai įkandin savo vaikų pasitraukė anapus. Po vieno baliaus, sėbrams išsiskirsčius, Jonas dingo kaip į vandenį. Tvirtelis jau seniai stovėjo tuščias – nei paršelio, nei ožkos, tik šikšnosparniai, kurie pro plyšius sutemus išskrisdavo medžioti tų šilkinių pūkuotų nakties drugių, dabar suko ir suko ratus aplink sodybą, tarytum norėdami dar stipriau užveržti nelaimių kilpą.

Praėjo kelios dienos. Agota matė, kad Janka su draugeliais neišėjo, girdėjo, kaip šutvė, graudžiom ašarom apsiliejus, atsisveikino amžiną bičiulystę pasižadėdama, matė, kaip Janka dar ilgokai stoviniavo ant upės skardžio, girdėjo vyro dejonę, aimanavimą, bet nepriėjo, nenuramino, nepagudė – gal girto bijojo, bet gal ir jautė kokią nuoskaudą dėl to negero kraujo, kuris jos dukrų vaikelius į kapą paguldė. Agota grįžo pirkion, nukraustė stalą ir atsigulė. Vis dar su Janka miegodavo vienoje lovoje, nors seniai vyras moters nebeliesdavo. Išaušo rytas, bet Janka negrįžo. Agota, nuėjus ant skardžio, kelis kartus pašaukė – gal guli kur žemai pas upę ir miega girto miegu. Bet į šūkumą atsiliepė tik paūliais priartėjęs ir vėl nutolęs aidas.

Praėjo dar viena diena ir naktis. Ir Agotos širdį suspaudė neaiški, tačiau labai aštri, kaip adata po nagu, nuojauta, ir, lyg būtų nematomo vedlio vedama, svirinėdama, klupdama užkliuvus už aukštų kmynų – piktžolės jau buvo spėjusios apeiti bene visą atslaimą, sodą ir net tą nedidelį laukelį, kuriame Vitus sėdavo rugius ar sodindavo bulves, – ėjo bemaž kelio pro ašaras nematydama, ėjo, kur vedė širdis. Prie užremtų tvartelio durų sustojo, nedrįso praverti. Kažko laukė, tikėjos – ar tik ne Jankos knarkimą išgirsti, nors ir suprato, kad durys užremtos iš lauko.

Pagaliau atplėšė vieną dvivėrių durų pusę ir akylu, gal netgi ilgesingu žvilgsniu pažvelgė į tamsą. Leido akims apsiprasti. Sulūžęs paršo gardas, papilkėjusių šiaudų kuokštai, įlinkusios sijos. Taip viskas apleista, bemaž kaip ūkio tvartuose ar pašiūrėse, kuriose ji daugelį metų glaudėsi kaip vieniša, be šeimos, kregždė. Smarvė, musių debesys, varmų gaudimas, pusalkanių galvijų baubimas, ypač žiemos naktimis, kai tvartų mėšlynas sušalą ir gyvuliai negali iškelti išalusiu nagų. Viskas, atrodė, buvo tik vakar, o gyvenimas jau baigiasi.

Ir tuomet išvydo jį – pilką kaip maišą po sija. Neapalpo, tik suklypo ir ėmė murmėti tą savo nesuprantamą maldą, tą prašymą, kad Aukščiausiasis atleistų Jankai, nes nedaug čia jo kaltės, pavargo žmogus besiblaškydamas, bebandydamas susukti savo lizdą, ir neatlaikė galvelė. Nekaltino *arielkos*, nors ji galbūt buvo čia kalčiausia. Ir dukterų nekaltino už tai, kad skrido prie gražaus vyro kaip peteliškės į laužo ugnį, kaip ir ji pati jaunystėj. Pakišalė. Daugelio pašiepta merga su dviem *benkartais*. Nekaltino ir kaimo žmonių žiaurumo. Visiems tą maldos valandą atleido ir prašė, kad jai būtų už klaidas dovanota. Priėjo prie Jankos ir apkabino šaltas kaip ledas basas kojas. Šalia, ant lentgalio, stovėjo gražiai suglausti batai, sakytum, prieš išeidamas žmogus paliko gerą daiktą kitam, kuris gal tik į kaliošiukus įsispyręs per pusnis klampoja.

Nenustebo kaimas, kai Jonas Gudaitis Agotos paliepimu buvo palaidotas šalia savo vaikų Vitaus Svirskio kape. Tik našlių pirkia – taip kaimas jau buvo praminęs Vitaus namus – tarsi dar labiau nutolo, galutinai atsiskyrė nuo žmonių, ir tas upės skardis tapo tarsi dar aukštesnis, nepasiekiamas, bemaž užmirštas.

Nors naktimis ugnis vis dar žėrėdavo į Merkio ir Ūlos santaką nukreiptuose mažuose langeliuose. Žiburį žibindavo *motka* ir dvi puskvaišės dukros. Trys gyvybės, pasak geraširdės Nastės, taip pat Dievo vaikų, jau buvo iš tos pirkios iškeliavusios.

Kasparas Žuraulia

Pasakoja, gal beveik metus trys moterys pagyvenusios vienos, be vyro. Rudeniop lieptą perėjo siuvėjas Kasparas Žuraulia iš Norulių. Auksinių rankų vyras – siuvo kailinius, kostiumus, *kamizelkas*, su moteriškais sijonais ar *bliuzelėmis* nenoriai terliodavęsis, argi čia rimtas darbas, sakydavo. Tuo ėjimu per žmones, – keista, bet savo siuvamosios neturėjo, – buvo kažkuo panašus į Agotą, tik toji buvo puskvaišė, anot piktų liežuvių, *ubagė*, o Kasparas maistra, kokio ir žiburiu pasišviesdamas visoj apylinkėj nerastum.

Perėjo lieptą, užkopė į skardį, pasibeldė, įžengė ir... pasiliko. Vėl – kaip anuomet Agota, į Vitaus Svirskio namus įėjus.

Ir vėl kaimo moterys šnabždėjosi, kad Pakišalė verdanti kažkokias meilės žoles ir dėl to vyras vienas po kito į pasileidėlių pirkią veržiasi. Tik Nastė tvirtino, jog Žuraulia su Agota susidėjo dėl siuvamosios, nusibodo žmogeliui po kaimus ir miestelius trankytis, matyt, bus nutaręs siūt namuose, tegu patys žmonės medžiagą jam į namus neša, gana jau jis batų porų vieškeliuos sutrynė, sėdės pirkioj kaip ponas, o rublis pats plauks į rankas. Tiesa, Kasparas niekada neprasitarė, jog dėl siuvamosios pas Agotą apsistojęs. Vyras

buvo dar neplikas, lygaus veido, nors metais nuo Agotos beveik neatsiliko – jai penkiasdešimt ketveri, o jam treji.

Reikia pasakyti, kad siuvėjas buvo doras žmogus, tad Elena ir Bladzia neišdrįso prie siuvėjo kabinėtis – labiausiai jas gąsdino kasvakarinė kasrytinė Kasparo malda atsiklaupus prie lovos ir tas trumpas pamaldus Viešpačiui padėkojimas prieš kiekvienus pietus ar vakarienę. Gal jis joms buvo panašus į kleboną – žinojo padraikos, jog šventam žmogui į mergas ar moteris net pažvelgt nevalia. O tai, kad Agota priėmė Žuraulių į savo lovą, pasileidėlių nestebino, nes silpnais proteliais suprato, jog jų *motka* ir dėdė – vyras ir žmona.

Elena vėl patraukė Perlojon ir skerdžius Pranelis ją priėmė, manė žmogus, kad po visų nelaimių merga bus pasikeitus į gera, nepalikinės bandos, nelakstys paupiais, nesikabinės prie vyrų ir bernų, juk pagimdžius vaiką turėtų *apsispakajyt*.

Ak, kaip klydo Pranelis, matyt, iki galo taip ir neperpratęs Elenos prigimties. O moteris – dabar jau, galima sakyti, našlė buvo išlaikius papilvėję degančią ugnį ir nesvarbu jai buvo, ką žmonės kalba ar bloga pagalvodami nutyli. Ji ėjo savo keliu, kurį, rodos, pats velnias aukso smiltimis barstė. Dažnai, kur prie „bravoro“ daugiau pagėrus, negrįždavo į namus, drunydamo toje pačioje tvartų pašiūrėje, kurioje prieš daugelį metų jos motina, elgeta Agota Pakišalė, gyveno. Iš vakaro pagėrusiai rytą vėl reikėjo, tad, pasakius skerdžiui, kad lekia į pušynėlį savo reikalui, išnykdavo pusdieniui. Ne kartą skerdžiaus ranka kėlė botagą, bet taip ir nepertraukdavo per raudonas, į krūmus ir dagius subraižytas blauzdas – juk nebausi botagu moters, kurią gyvenimas taip nuskriaudė, atėmė vaiką ir vaiko tėvą. Nesiskundė ir ūkio valdžiai. Paklaustas, ar piemenė dorai vykdo pareigas, atsakydavo: Nieko, su bėda per pusę, juk jau ne pusmergė, bet suaugęs žmogus, pati supranta, kad už dyką rublis nedalijamas, nieko, sugyvenam.

Gal būtų Elena taip ir ganius bandą, jei ne *arielka*. Kartą po šaltos rudens nakties anos kaimo pusės žmonės aptiko Eleną netoli nuo liepto (čia reikėtų įterpti, jog šiose apylinkėse kiekvienas kaimas buvo pasikabinęs po kabamąjį lieptą, didesnis – net po du) laukinių krapų tankumynėj išsidrėbusią sudraskytu sijonu. Galvojo, kad miega, bet paaiškėjo – ant lūpų jau buvo sustingusios putos ir žali vėmalai, – jog mirus, uždusus: reikiamą akimirką nebuvo šalia berno, kuris būtų apvertęs ant pilvo ar šono, delnuose vandens iš čia pat srūvančio Merkio atnešęs, keliavo, matyt, vienui viena klupinėdama, stengdamasi pasiekti ūkio tvartus, tą savo pašiūrę.

Pranešė Praneliui, tas nuskubėjo į Agotos namus, uždusęs įpuolė į pirkia ir kiek įmanoma ramesniu balsu pasakė: Jau nebėr, Svirskiene, tavo Elenos, užduso, žmonės rado kitapus Perlojos atšalusią, atleisk, moteriške, kad nesužiūrėjau, bet pati žinai, kokia padūkus buvo...

Agota, sėdėjusi ant žemo suoloelio ir kursčius plytą, išgirdus žinią taip ir nuvirto ant šono. Pranelis pripuolęs pakėlė, vilkte nuvilko į lovą – senis buvo menkas, o Agota aukšta ir sunki, paguldė, atnešė vandens, kilstelėjęs jos galvą įlašino į burną kelis lašus, paglostė delnu baltą kaip drobę pailgą veidą šnabždėdamas: Pabusk, Agotėle, pabusk. Po kelių minučių Svirskienė pramerkė akis, kaip pro miglą išvydo kažkokį žilą senį, jo krutančias lūpas ir vėl užsimerkė.

Ūkis davė arklį ir vežimą. Kunigas prie Elenos kūno neprisiartino, tik per

keliolika žingsnių stovėdamas pašlakstė krapylu ir, nieko nesakęs, nuėjo bažnyčion.

Kasparas Žuraulia parūpino karštą. Laidojo tame pačiame Vitaus, jo pirmosios žmonos Julijos, Bladzios ir Elenos vaikų Joniuko ir Elenytės, Jono Gudaičio Jankos kape. Toks buvo Agotos įsakymas. Kasparas ant žemo medinio kryžiaus prikaldė lentelę – ją padaryti buvo užsakęs Salovartės staliui Juliui Svirneliui. Lentelėje buvo įrašyta:

Julija Svirskienė 1913–1959

Vitus Svirskis 1912–1964

Jonas Gudaitis 1921–1966

Joniukas Gudaitis 1965–1966

Elenytė Svirskytė 1965–1966

Elena Gudaitienė 1946–1969

Šeši mirusieji – viename kape. Bemaž visi vienas kitam svetimi, tačiau mirties suartinti žmonės. Taip dar kartą buvo tarsi patvirtintas Svirskio namo naujasis vardas – našlių pirkia. Ir niekas nedrįso kaltinti Agotos, kad viename kape prie pirmosios Vitaus žmonos paguldė vyrą, svetimą atėjūną, dvi sugyventinio *dūšeles*, vos vienų metų sulaukusias, ir antros Svirskio žmonos Agotos puskvaišę dukrą Eleną. Kapučiai seni, apleisti, akmeninė tvora daugelį metų netaisyta, kryžiai išvirtę, baigiantys sutręšti, senų kapų kauburėliai apaugę žole, laukinėmis gėlėmis, ant kurių žiedų vakaro saulėj sušvinta nukritę pušelių spygliai. Kaimas turi savo kapines su akmeniniais paminklais – prižiūrimas, aptvertas metaliniu sietu, su senais, bet nuolatos sutvirtinamais kryžiais; prie kai kurių prikaltos šviežiai išdrožtos koplytėlės su Jėzaus Kančia.

Po Elenos žūties Agota dar labiau suseno, veidai įkrito, ilga vyriška nosis dar pailgėjo, rudos mažos akytės dar giliau į akiduobes įkrito, plonos lūpos persikreipė, lyg kažką pašiepdamos ar norinčios tik vienai Agotai žinomas paslaptis nuslėpti. Ir visgi nesusimetė į kuprą, išliko tiesi, *štyva* kaip pušėlė, ir dideli jos žingsniai išliko tokie pat tvirti, kokie buvo elgetavimo metais.

Atrodė, kad ir Bladzia apsiramino, vis arčiau namų laikėsi, uogavo, *lepeškavo*, neraginama išplaudavo pirkios grindis, pašluodavo virtuvės aslą, drėgnu skurliu nubraukdavo voratinklius nuo nedidelių langų stiklelių. Paprašyta iš malkinės atnešdavo Kasparo sukapotų malkų, šiltą dieną padėdavo Agotai išnešti prasivėdinti patalus, senas skaras. Kasparui netrūko užsakymų, tad siuvamoji *grajijo* kaip prisuktas laikrodys net prie žiburio – elektros Svirskis taip ir neįvedė, labai jau daug stulpų reikėję, o kur dar viela, meistrų darbas. Žibino žibalinę, o netikėtai pritrūkus žibalo – ir žvakę.

Agota padėdavo Žurauliai apsiulėdama švarko *guzikų* kilpeles ar pagal Kasparo muilo kampeliu nubrėžtas linijas *sufastrigavodavo* skvernus, žodžiu, pagelbėjo kuo galėjo. Ir žmogus nė karto nesupeikė moteriškės darbo, nors savo siuvinius dažnokai taisydavo, vis skųsdamasis akimis ir tais įskilusiais akiniais, virvelėmis už ausų pritvirtintais, – neva jie kreivai rodą.

Bladzios nėštumas trenkė kaip žaibas iš giedro dangaus. Agota bandė dukrą iškvosti, kas tėvas, bet Bladzia tik kartodavo: Ne Žuraulia, ne Žuraulia. Motina ir pati žinojo, kad ne Žuraulia, nes toks doras, pamaldus žmogus niekaip nebūtų drįšęs prie silpno proto mergos pristoti. Net su Agota vienoj

lovoj gulėdamas tik apsikabindavo moterį per liemenį, sušnabzdėdavo: Kokia tavo gera širdis, Agotėle, – ir užmigdavo. Dabar – še tau, aiškiai matomas Bladzios apvalumas.

Kasparas, Bladzios paprašytas, sukėlė supamą dėželę ir vežimuką mediniais ratais, mat Bladzia ruošėsi būsimą vaikelį sūpuoti, pati savo pienu maitinti, o kai paūgės ir vežimuku vežioti – nuo aukštojo skardžio taip toli matyti: girios, kalneliai, debesynai, netgi Perlojos bažnyčios bokšto skardinis sidabru tvaskantis stogas.

Agota paprašė Kasparo išmokyti kelias maldas ir dažnai suklupdavo po Vitaus paliktais šventaisiais *abrozdais* – Gailestingąja Jėzaus Širdimi ir Gailestingąja Marijos Širdimi. Už paveikslų nuo neatmenamų laikų užkištas popierines papildėjusias, dulkėtas gėles išmetė, kas sekmadienį keisdavo šviežias erškėtrožės šakas su žiedais, nukritusių žiedlapių neišmesdavo, juos įdėdavo į Kasparo dovanotą maldaknygę, kurią atsivertęs maldas kalbėdavo, nors skaityti ir nemokėjo.

Pasakoja, jau buvo po Kalėdų. Speiguota naktis, tamsi, nors į akį durk. Ir išgirdo kaimas baisų Agotos klyksmą – net ir šunys užkaukė gailiais balsais, lyg suprasdami nelaimės gaudumą. Nastė, viena bijojusi per lieptą eiti, pasikvietė kaimynę Stasę, jos vyrą Alvydą ir trise pasiekė Svirskio namus. Rado Bladzią kraujais paplūdusią, raudančią, apsikabinusią ką tik gimusią negyvą mergaitę, o Agota stovėjo ant skardžio ir klykė, klykė nesavu balsu, lyg į pragaro liepsnas įpuolus ir vis giliau į jas grimztanti. O naktis – juodesnė už suodžius, tyli, skardi, aidinti nuo vieno pasaulio krašto ligi kito, kur baigiasi visi apšerkšniję pušynai ir nebėra nei kaimų, nei miestelių, nei gyvos dvasios, tik gūdi tamsa, lyg varvanti derva.

Nastė nieko nematančią ir nesuprantančią Agotą parvedė į pirkią, paguldė į lovą, užklojo ir, prisėdus ant lovos krašto, glostė baltą kaip drobė veidą, žilus kaip miško kerpės plaukus, tylėdama, nežinodama, kokiais švelniais žodžiais būtų galėjus nelaimės ištiktoją paguosti.

Išaušus atskubėjo dar kelios moterys ir vyrai, paguldė Bladzią ir jos prie krūtinės priglaustą vaikelį ant *šienyko*, moterys suglobė kruvinas skaras, išnešė ant sniego. Tuo metu Kasparas suklupęs meldėsi ir vis klausė: Už ką? Už ką?

Agota nekrutėjo, atrodė kaip mirus, tad Nastė priglaudė ausį prie plokščios krūtinės, ilgai klausėsi užsimerkus ir pasakė: Gyva, alsuoja.

O Bladzia rauduoja ir šnabzdėjo: Rožele, Rožele, kodėl mani palikai?

Kasparo priprašytas Perlojos klebonas vis dėlto atvažiavo rogėmis ir pakrikštijo mergaitę vis kartodamas: Neturėčiau, einu prieš Bažnyčios įstatymą, neturėčiau. Bet galbūt baisi šeimos nelaimė buvo užbraukus visus žemiškus, gal ir dangiškus įstatymus, juk kunigas taip pat tik žmogus.

Tą naktį Agota Svirskienė tapo nebylė. Nebekalbėjo. Rankos ženkle parodė moteroms į kapučių pusę ir visi suprato, kad Roželę reikia palaidoti bendrame Vitaus ir kitų nelaimėlių kape. Tik žmonėms buvo vargo, kol mergaitę iš Bladzios glėbio išvadavo. Pats Kasparas sukėlė mažytę pušinių medaus spalvos lentelių dėžikę, dangtyje įkaitinta vinimi įrėžė juodą kryželį. Bladzios į kapus neleido – bijojo, kad, atkasus duobę, nepultų paskui nuleidžiamą karstelį. Tiesiog pasakė kvaišelei, jog Roželę išvežė pas daktarą, pa-bus ligoninėj ir sugriš. Kas žino, ar perprato tokią šventą melagystę Bladzios širdis?

Žmones gąsdino tik tai, kad per tokį trumpą laiką Svirskio namus septynis kartus aplankė mirtis. Pavasarį tas pats Salovartės stalius Julius Svirnelis kryžiaus lentelėj išraižė žodžius:

Roželė Svirskytė 1970–1970

Nors Agota tylėjo, visi suvokė, jog būtina išraižyti motinos mergautinę pavarde. Moterys kalbėjo, kad Vitus tikrai nepyks, nes abi žmonės mergaites mylėjo, priėmė kaip savo vaikus.

Septinta mirtis, baltarūbė viešnia, nežinanti, kas yra gailestis.

Bladzia vis laukė sugrįžtančios Roželės, vis bėgdavo į kelią, tą bebaigiantį užželti keliuką, vedantį Merkinėn. Atsisėsdavo ant kelmo ir siūbuodavo į šonus pati sau tyliai kažką murmedama. Net Kasparo kviečiama valgyt, retai kada ateidavo, tik naktis parvartydavo ją į pirkia. Nežinia, ar Agota girdėjo tą iš kameros sklindantį dukters inkštimą, tą tvardomą raudą? Gal ir ne, nes nuo nelaimės nakties iš lovos jau nebepakilo. Žuraulia, šventas žmogus, pats virė valgi, pats gulinčiąją šaukštu maitindavo, pats aptvarkydavo, pats ir paklodes išvelėdavo, kad ant švarių Agotėlė ilsėtus.

Pasakoja, Kasparui nespėjant visko sužiūrėti, pirkia pamažu buvo apleista – neplauti puodai, nešluota asla, užtemę langai, pajuodusios, sudriskusios užuolaidos, kažkoks negeras kvapas, gal pelėsių, o gal ir pačios nematomos, bet budinčios mirties.

Agota Svirskienė, kadaise Pakišale pravardžiuota, mirė vasaros pradžioj, kai paūliais jau skleidėsi ievynai ir ulbavo volungės. Laidojo bemaž visas kitos pusės kaimas – pasirodė, jog visiems kažkuo artima ir brangi buvo Agota, tiek iškentus ir ištvėrus.

Patys žmonės suruošė Kasparui ir Bladziai gedulingą vakarienę, ilgai sėdėjo, mirusiosios širdies gerumą prisiminė, niekas nebuvo girdėjęs iš jos lūpų nė vieno blogo ar pikto žodžio, o ar ji, našlaitė, kalta, kad nuo mažumės buvo priversta per žmones eiti, neduok Dieve kitam tokio likimo, bet moteris ištvėrė, atnešė iki galo tą baisią gyvenimo našta.

Salovartės dailidei Juliui Svirneliui teko drožti naują lentelę, nes senoje jau nebuvo vietos, o išdrožęs, Kasparo paprašytas, pirma įrašė ne Juliją, ne Vitų, bet Agotą, nes ji čia buvus šeimininkė:

Agota Svirskienė, 1916–1971

Per vakarienę Nastė, gal vienintelė kaimo moterų niekada Agotos už akių neapkalbinėjus, niekada jos Pakišale nevadinus, prisiminė, kokia išdidi ir *šumna* gulėjusi mirusioji ant balta marška užtiesto stalo. Apvilкта metų metus išsaugota gražiausia Julijos suknia, juoda, mėlynom ir geltonom gėlytėm, veidas lygus, be raukšlėlės, kaip jaunamartės, pirštai ilgi, nenusidirbė, prie šilkinių siūlų įpratę, o dar tos Julios *lakierkos*. Nors visos žinojo, jog Kasparui teko batelių kulnis prapjauti, nes netilpo didelės Agotos pėdos.

Aštuonios mirtys – lyg kažkokia nematoma sauja pasėtos kaip aštrių dagių sėklos, kad sudygtų ir pražystų didžiulio sielvarto žiedais.

Pasakoja, Bladzią, savo Roželės nesulaukusią, pasikvietė skerdžius Pranelis, vis dar ganantis ūkio bandą. Kaimą pasiekus žinia, kad piemenė elgiasi gražiai, nelaksto pakrūmėm, nieiško „bravorų“, nesitampo su *traktoristais*, budi viename bandos kampe, senis skerdžius – kitame, be to, Pranelis

buvo įsitaisęs gudrų šunelį, kuris, apie bandą sukdamas ratus, net įpykusį bulių nuramindavęs.

Vieną vėlyvos vasaros rytą kaimo moterys susiruošė į kitą upės pusę mėlyniauti, nes čia daugiau pelkių, o žmonių – nesutiksi. Perėjo, viena kitą prilaikydamos, visai jau bebaigiančiomis supūti ar iškristi liepto lentomis, nežiūrėdamos į sukuriuojantį vandenį – juk Merky reta moteris išdrįsdavo skaras velėti, toks joms baisus tas upės šniokštimas, tik ir besitaikantis žmogų įtraukti, – užkopė bemaž išnykusiu stačiu taku į skardį ir sustojo kaip į žemę įkastos.

Pirkios langai ir durys skersai, išilgai užkaltos lentomis, tvartelio stogas įdubęs, sodelio obelys pasvirusios, padžiūvusios, nei vištos, nei ožkos ir šiaip nė gyvos dvasios. Moteros, supratusios, kad Kasparas Žuraulia pirkią bus apleidęs, išėjęs – juk buvo įpratęs siuvėjaudamas per žmones eiti, kur tik siuvamoji būdavo nupirka. Priėjusios prie langų, moteros mėgino pro lentų plyšius pažvelgti į vidų, mat ne vienai rūpėjo, ar Žuraulia išeidamas pasiėmė ir Julijos paliktą mašinikę. Stiklai apmusiję, dulkinai, viduj niūri prietema – neką įžiūrėsi. Tačiau blizgančios siuvamosios dalys tikrai švytėtų, jų rūdys niekada neimdavo. Bet prie lango į miško pusę, kur ant nedidelio stalelio stovėdavęs brangus daiktas, buvo tuščia, tik prie krašto dulkių sluoksnis gal buvo kiek plonesnis. Moteros supratusios, kad Kasparas Žuraulia bus mašinikę išsinešęs, gal į Norulius, iš kur buvo atėjęs, gal nutaręs kokį pirkios kampa pas žmogų nusisamdyti ir vienoj vietoj sėdėdamas švarkus, kelnes ir kailinius siūti. Žinojo moteros, jog netrukus viskas paaiškės, nes šiluose gandas greičiau už gegulę lakioja, tad pasieks ir jų kaimą. Dar pastovėjo, prisiminė Agotą ir nutarė – ko iki šiol niekada nebuvo dariusios, tokios jau gūdzios joms atrodė tos senos kapinaitės, lyg Viešpaties angelų apleistos ir užmirštos – aplankyti Agotos ir Vitaus kapą. Surado nesunkiai, nes Salovartės Juliaus Svirnelio išdrožta lentelė, nors iš kraštų jau ir papilkėjus, pilkųjų kerpių grobiama, vis dar švietė šviežiu medžiu.

Lentelė švietė pro tankią erškėtrožių lapiją – jokios žolės ar dilgėlės, tik laukinių rožių keras tokiais dideliais žiedais pražydęs, kad moterys net nustebusios, nes tokių žiedų erškėtrožė nekrauna, visada tik smulkius, su keiliais žiedlapiais, kurie kaipmat, vėjui papūtus, nubyra.

Stovėjo nustebusios, kol Nastė, vienintelė anomis dienomis ubagė Pakišalę apiprausdavus, pavalgydindavus ir savo švariomis skaromis aprengdavus, šermenų vakarą graudžiausiai verkus, tyliu balsu nepasakius:

Agotos rožynas.

Ir visos supratusios, kad Nastės teisybė.

Pabaiga

Pasakoja, į kitos vasaros pabaigą kaimo žmonės pastebėję, kad anoj Merkio pusėj ant skardžio, kur smenga į žemę buvus Vitaus Svirskio pirkia, vėlyvais vakarais sužibanti ugnelė, tai stipresnė, šviesesnė, tai nusilpus, vos pastebima. Tačiau nė vienas vyras, moterų varu varomas, taip ir neišdrįso per eit lieptą, užkopti į skardį ir bent pro lentų, kuriomis užkaltas langas, plyšį pažvelgti, kas gi ten ugnį žibina.

Bailesnės širdies moteriškos jau spėliojo, ar tai tik nebus Julijos dvasia, ateinanti su žvake ir ieškanti savo *lakierky*, kuriomis pati norėjusi būti apauta, bet Vitas pagailėjęs tokį gerą daiktą žemei atiduoti, tad apavęs gražiais bateliais, bet visgi ne tais, kuriuos Julia tik šventą dieną avėdavo, – net į bažnyčią nešdavos rankoj ir tik netoli šventoriaus apsiaudavusi, skaros kampu nubraukdama menkiausią dulkę.

Ugnies paslaptis išaiškėjo visai netikėtai. Tokia prie pat upės gyvenanti našlė Navickienė, nešiojanti labai storo stiklo akinius, nes beveik akla, išsiruošė į kitą krantą mėlyniaut. Moteris jau metuose, tad sunkiai įkopė į skardį, užduso, prisėdo ant akmenio netoli nuo Vitaus pirkios – moteris dievo-baiminga, tačiau dvasių nebijanti, nusiėmė akinius, *bliuzelės* skvernu nušluostė aprasojusius stiklus ir jau taikėsi virveles vėl už ausų užsikabinti, kai išgirdusi žmonių balsus. Tokioj gūdžioj vietoj – čia po Agotos mirties ir Kasparo išėjimo jokio žmogaus koja nebuvo žengus, tik tąkart, kai smalsios kaimo moterys buvo prislinkusios įsitikinti, ar Žuraulia išsinešė sidabru blizgančią kraitinę Julijos siuвамąją.

Nejauku pasidarę Navickienei, tai tris kartus persižegnojo ir nekrutėdama laukė, kas bus.

Balsai artėjo ir ūmai iš avietyno išlindusi Agota su kažkoku dzeudu, iš tolo kiek panašiu į Perlojos ūkio skerdžių Pranelį. Moteris aukšta, ilganosė, ilgų rankų, per petį – maišelis, basnirčia į kaliošiukus įsispyrus, ir balsas kaip tik Agotos, kai ji anomis dienomis *ubagaudama* per žmones vaikščiodavo – duslus, šiurkštus, nors minkštas, ne aršus, tik vėliau Vitaus Svirskio pirkioje tarsi prašviesėjęs ir tapęs skardžiau skambančiu.

Navickienei net šiurpai nuvirvėję per nugarkaulį – nei bėgt, nei pagalbos šauktis, niekas neišgirs, visi savo darbais apsvirtę, Vitaus pirkią seniai užmiršę, o jei ir pakeliantys žvilgsnį į skardį kitoj upės pusėj, tai regintys tik juodalksnių viršūnes ir per dangų slenkančius debesis, gal dar lėtai plasnaujantį pilkajį garnį čėplių ar vis dar tą pačią, sakytum, amžiną, juodvarnių porą.

Ir tik tada, kai tie du *ubagai* prisiartinio prie pirkios slenksčio, Navickienė atpažinus Agotos Bladzią, prieš daugelį metų gavusią Svirskytės pavardę. Už jos – per pusžingsnį atsilikęs – stovėjęs Perlojos skerdžius Pranelis, jau bemaž visai susenęs, taip pat su *terba* per petį. Bladzia, gal ir nepastebėjęs žolyne ant akmenio sėdinčios senės, užlipo ant slenksčio ir suėmus dvi lentas jas pakėlė tiek, kad padarytų siaurą įėjimą į pirkios priemenę. Tuomet Navickienė ir neišturėjęs – sukaupus drąsą, aiškiu balsu pasakius: Labas, Bladziula, tai vis keliauji kaip *motka*, amžiną jai atilsį, bet kam tau, vaikeli, tokis senas, susikūprinęs dziedas?

Pasakoja, Pranelis tik šmurkštelėjęs pro plyšį ir išnykęs pirkioj, o Bladzia, įsirėmus rankom į šonus, atsitiesė kaip šatra, išpūtė akis ir, nusišiepus bedante burna, aiškiais žodžiais pasakius: Nežinai, teta, kas yra meilė. Ir pakartojus: Nežinai, – sulinko ir, skardžiu balsu nusikvatojus, prapuolė plyšio tamsoj.

Navickienė nuo šių Bladzios žodžių toks juokas užpuolė, kad ji nusiėmė nuo nosies akinius ir, skaros kraštu šluostydama aprasojusius, įskilusius stiklus, taip pat ir juoko ašaras nuo skruostų, pusbalsiu kartojo: Nežinai, teta, kas yra meilė... Nežinai, teta, kas yra meilė...

VIDAS MORKŪNAS

Nekropolių šviesos

*štai ir nubrėžtos visos klystkelių kreivės
 nemalonių pokalbių išklotinėmis
 apmuštos nebegyvenamos sienos
 vienur kitur pradrėkę išmintingi
 vienur kitur žioji prisipažinimų prakiuros
 grindyse girgžteli negyvybė
 pamatu – laiko greičiu –
 šliaužia vynuoginė sraigė
 čia nėra vynuogių
 nėra
 kryžkelės kurioje galėtų sudvejoti keleivis
 tik limfa motinos pienas gleivės –
 visa tai kas pravertė gyvenime*

*štai ir praverstos išgeltusios dienos
 su gamtos aprašymais
 su meškoms pripaišytomis pypkėmis
 ir skrybėlėmis
 su nuobodžiomis atradėjų biografijomis
 nepavykus įpūsti
 užlieti ištisi vos žerplėję mėnesiai
 pravažiuoti miestai*

*kurių pavartėse žvairos deivės
spjaudosi saulėgrąžų lukštais
paniekintas saulėtekių skystokas dažas
pastovėta ant apleistų postamentų
tarp suaižėjusių rakandų
suplėkusių ryšuliukų
vorų irusių giminės portretų
sukabinti neperkirptų virkščių ritiniai
kada nors kada nors*

štai ir nubrėžtos kardiogramų tiesės

*jaunos kuosas po debesiu kosti
o luošos ligotos jų mošos
klupinėja po gruodą
šiukšlynų aruodai
kupini neišsenkamo nuodėmių aukso
ruduo*

*štai prasiveria durys į šviesą
gali pamatyt
kaip prekyviečių
uostų ir pūdymų povai
nekaltybę lesnoja
užuosti
vienatvę iš tolo
ji sėda į sostą
ruduo*

*tėvynės kaulai pakelem
tėvynės
benamės sielos nučiulptos
baltai mes
dvi valstybės
du kaligulos
dvi gėlos
du makiaveliai lietuje
išsivadėjęs žiebtuvėlis
dūsta upės
išsižadėję sieliai
mudu
vėjai pakelem
tėvynės*

*praplyšta purvinas pavasaris
 ir už tamsos atsiveria
 tamsa
 pavasaris
 su paranojomis
 su vištakumais
 sifiliais ir vyliais
 o kur dar slogos ir savižudybės
 su žiemą nukankintais kūnais
 prisikėlimo nevertais
 su atgimimo vartais
 aklinai užvertais
 su nusidėjėliais iš gailesčio
 pakartais
 žiovauja šventieji
 kreivai susiūtais šakumais*

*ne sniegas
 sniegas kapinėse miegas
 lieka
 gelzganoje drobulėje
 šešėlis
 kosulys
 atodūsis
 besiūliame sapne
 monadų pūgoje
 blyški žindyvė
 ado ado ado
 akis paklydusio nomado
 ir iš bado
 raudotojos
 pilkais skvernais
 skardinį dangų
 reikia
 miegą vaiko
 nemiga užkloja
 ir niekas kapuose nemiega
 nes niekas*

*tik kartą
 nebaigtą pavasarį*

*sudūžta
išslydusi sudūžta
nebaigta
stiklinė valanda*

*tai paskutinis eilėraštis
apie kirus ant molo
vėliau kas nors
dar rašys
apie baltus kirus
ant juodo bangų talžomo molo
sidabrinius kirus
ant šarmoto vienatvės molo
rudagalvius kirus
Larus ridibundus
ant hidrotechninio statinio
uosto akvatorijai apsaugoti
bet apie kirus ant molo
šis eilėraštis – paskutinis*

*dulkia lietūs
o dyla saulėtekių spalvos
ir žemėlapiai dūla
palėpėse
žyla galvos
o žiedėja duonos kasdienės
ir madonos
kadaį jau
ne aitės
ne ytės
o ienės*

*kas pasirenka
mėlyną dieną
sugroti
kas baltą kas altą
kas arfą
o kas tik gitarą
kas didžiavyrių žygius
o kas – tik išnešti
svinguojančių tarą*

*žodžių suodžių juodumą
gožia
dulkių kodylai po liepomis
ir sudyla į tylą
žemėlapių spalvos:
kur tos visos
kadaisė mylėtos tėvynės
kur jų dūmas
už svetimą ugnį šviesesnis?*

*kažkur žiema
kurios nėra
žiema akla ir nekalta
ir dienos vergės jos ir naktys karalienės
akių plyšiai pritvinę
drėgno tinko
už jų šviesa
kurios nėra*

*vorai ne miega o sapnuoja miegą
žiema yra
ji šaltas kambarys
ji suragėję skudurai
ji artipilniai kibirai
ji – vėlės brėkšmoje palinkusios
virš bergždžio guolio
atodūsio molekulės plevena
jis paskutinis
nebėra*

NIKODEM ERAZM IWANOWSKI

43

Vienuolika griaučių

Novelė

Iš lenkų k. vertė GIEDRIUS ŽIDONIS

„Mirtis – motulė, ji, kaip tas svogūnas...“¹

I

Apsiausta siaurame rėželyje kelių apskričių, betgi išrantyta visa sistema upių, žerinti pora šimtų veidrodinių ežerų, žaliai smaragdinė, nors ir neturtinga, tarp nusidriekusių raistų, juodais miškais samanota, kuriuose vis dėlto žmonės prisiglausti gebėjo, gausybe pilkapių kalvota, kryžiais nusagstyta...

Nikodemas Erazmas Iwanowski (1843–1930), rašytojų Marijos ir Sofijos Ivanauskaičių, pasirašinėjusių Lazdynų Pelėdos slapyvardžiu, tėvas, – žinomas dailininkas portretistas. Jo išlikę tapybos darbai saugomi įvairiuose Lietuvos muziejuose.

N. E. Iwanowski per 1863 m. sukilimą trumpam buvo išėjęs pas sukilėlius į miškus, paskui, bijodamas savo valdžios represijų, išvyko į Peterburgą, kur laisvo klausytojo teisėmis studijavo Dailės akademijoje. Grįžęs į Lietuvą, vedė, kartu su šeima išvažiavo į Miuncheną, ten tęsė dailės studijas. Kai sužinojo apie prastą jo dvaro padėtį, studijas metė, sugrįžo į Lietuvą rūpintis Paragių dvaro reikalais. Paragiuose gyveno iki mirties. Nuolatos jautė susidvejinimo sunkumus: potraukis menui – dalei, literatūrai – trukdė rūpintis kasdieniais darbais, dėl ūkio reikalų negalėjo daugiau laiko skirti kūrybai.

Apie N. E. Iwanowskio dailės kūrinius buvo parašyti keli straipsniai, tačiau jo literatūrinis palikimas – netyrinėtas, beveik visai užmirštas. N. E. Iwanowski, stengdamasis „prasimušti“ į literatūrą, Varšuvos bei kitų Lenkijos miestų spaudoje paskelbė du stambius romanus (laimėjęs konkursus) ir keletą mažesnių kūrinių, tačiau šie kritikų dėmesio neatkreipė. Du N. E. Iwanowskio tekstai buvo išspausdinti ir lietuvių kalba (iš lenkų kalbos vertė viena dukterų), bet ir jie susidomėjimo nesulaukė.

Novelė „Vienuolika griaučių“ šiuolaikinius skaitytojus su N. E. Iwanowskio kūryba supažindiname pirmą kartą. Autoriaus išnašas žymime žvaigždute, vertėjo komentarus – skaičiais ir pateikiame publikacijos pabaigoje.

VERTĖJAS

Kaip vadinasi ta nepaprastoji žemė?

Tai Žemaitija!

Akiplėšišškai nustumta nuo jūros amžinai alkano kaimyno, kuris tinkamas laivybai jos upių žiotis nuo seno savomis priprato laikyti; ir neatrodo tau, maloningasis skaitytojau, kad ta varginga motina turėjo kuo lepinti savo vaikus... Tikrai taip. Ir jei esi svetimtautis ir turi gerą širdį, nuliūdins tave juoda vargo liaudies duona, juoda – kaip nedoro žmogaus siela... Nuliūdins dar daug kas tave, pradedant pačia liaudimi, kuri pasirodys tau paniurusi ir klastinga, prietaringa ir tamsi. Net ir drabužiai, pilki, bespalviai. Primins jie rudens vakarą... Ir dainas išpeiksi tuoj pat, kaip liūdną skundą Dievo apvaizdai, jeigu... spręs iš išorės.

Bet tai pavojinga vertinimo sistema, nes išorė net ir ištvermingiausius tyrinėtojus dažnokai apvilia... Suvedžiojusi šį kartą būtų ir tave.

Beveik nelepinti, o veikiau gal todėl, kad apskritai nelepinti, Žemaitijos vaikai nei paniurę, nei klastingi netapo. Prietarus ir tamsumą, kad be išimčių pasmerktume, visų pirma reikia atskirti nuo tikro tikėjimo ir tikro proto šviesumo. Tačiau ne mūsų tai reikalas. Pilka spalva mums nemiela? Skonio reikalas! Man atrodo, ji labai tinka Žemaitijos gyventojams. Pagaliau, jei tikrai tau trūksta spalvų, pamatysi jas visas žvilgtelėjęs į žemaites, kurios gėlių žiedais ir akių šviesa savo vyrams tapusios – kaip kad tikros gėlės yra tapusios žemaičių širdžių paguoda. O dainos... Mielas Dieve! Tikra tiesa, kad jos yra ypatingos ir nepanašios į kitur girdėtas. Bet kas įsiklauso atidžiau, susidaro aiškia nuomonę apie šias dainas sukūrusios liaudies aukštus vokalinius sugebėjimus. Nepatinka tau juodos duonos skonis? O gal kaip tik jos kartumas davė ir iki šiol žmonėms duoda tą visiems žinomą, stebinančią atsparumo jėgą; tokią jėgą, kad jų kalba, jų papročiai ir būdas tapo bemaž seniausi iš visų žinomų prieblandose jau paskendusios praeties gyvų paminklų.

Didžiules galimybes lyginamiesiems stebėjimams atlikti Žemaitijoje turėtų ir tyrinėtojas. Čia nemokytas ūkininkas, išaręs iš žemės milžiniškus, surūdijusių skardų apgaubtus griaučius, jei ir stebisi, tai turbūt daugiau tuo, kad neužkabino savo prieštvantinės žagrės dantimi *didala** iki tol, jau keletus metus šį plėšinį ardamas. Apdengtas *didalis* be tuščių kalbų, paprastai tik vienam radėjui dalyvaujant, persikelia į kitą, tinkamesnį guolį, dažniausiai į seną kapinyną, apie kurį padavimas byloja, kad ten kadais, prieš daugelį šimtmečių, jie buvo iškilmingai pašventinti. Galų gale, jei tokio kapinyno artėliau nėra, žemė visur šventa. Žemaitis tai žino. Ir žino, kad jei panorės palikti radinį ateities kartoms kaip perspėjimą ar mokslo reikalams, visur šventoji motina praskleis paslapties šydą.

Ašarinės, ugniakurų liekanos, urnų ir šarvų skeveldros, griaučiai, kaukolės ir palaikai, aštrūs titnagai ir papuošalai iš metalo – nuo bronzinių ir geležinių iki sidabrinių ir auksinių. Kur viso to nebūtų Žemaitijoje! O juk tai vis dar įskaitomos raidės, kurias tereikia sudėlioti ir perskaityti – kad artimoje ateityje jos netaptų dantiraščiu, nesuprantamu mokslininkams.

Esame pačioje Žemaitijos širdyje, nes netoli Medininkų², vadinasi, ir tu

* Didalis – milžinas.

keturių ežerų, kurių saugojamas stovėjo šventas ažuolas ir kilo pagoniška lietuviško *Trimurti*³ šventykla.

Ažuolo jau nebėra, tarp šventyklos degėsių verkia senas *Krewe*^{*}, o vyrai žemaičiai su siaubu prisimena tą baisią dieną, kai pergalingasis Grosmajistras^{**} Šv. Jurgio vardu išventino į riterius savo vakariečius svečius – žėruojant degančioms pagoniškomis šventenybėms, ant pagoniško kraujo persisunkusios žemės – Medininkuose. Ir moterys iki šiol bėla vos tik prisiminusios tuos Grosmajistro svečius, kurie užplūdo kaip visa naikinanti vėtra, nors ne pirmą ir tikriausiai ne paskutinį kartą, degindami ir plėšdami, užtraukdami nešlovę ir žudydami, vadovaujami savo mokytojų – žemaičių krauju nuolat girtų kryžiuočių⁴. Visa tai žemaičiai prisimena, mat mano aprašomas veiksmas vyksta gerokai, gerokai anksčiau, o būtent – 1404 metais, kai įpušėjo *Rugpiutis*^{***}.

II

Vakarop, po giedros ir šiltos dienos, kažkaip greitai apniuko. Saulė nusiėjo nežinia kada ir nežinia kur. Nei mėnesio, nei žvaigždučių danguje, tik kartkartėm žaibas akimirksniškai perskrodžia vientisą debesų apvalkalą. Pradėjo krapnoti lietutis.

Bojaro^{****} Bytauto dvarelį pusėj nedrąsiai mirksi švieselė.

Dvarelis apjuostas statinių tvora, iki vartų veda tiltelis, turbūt permetas per griovį. Užmiršo tik, o gal ir pasivargino jį pakabinti. Vartai taip pat atverti. Bet ir *sargas*, ištižėlis, miega sau saldžiausiai ant suolo prie vartų po šiaudiniu dembliu, o tai geriausiai įrodo garsus jo knarkimas. Net ir šunys, paprastai tokie jautrūs, išsislapstė kadais. Visa tai perša mintį, kad dvareliui, bent jau tą naktį, nei iš žmonių, nei iš žvėrių negresia joks pavojus. Kaip tik tą naktį, nes už rytojų niekas Žemaitijoje garantuoti negali. Bytautas, kaip žemaičių bajoras, gali būti netikėtai užpultas švintant, užpultas ir apiplėštas, gal net nužudytas, rasi kad leidosi apliejamas vandeniu ir patepamas vokišku būdu; bet gal todėl, jog su baltaisiais vienuoliais sugyvena gražiuoju, užpuolimo nebijo. Iš tiesų, pasvėrus, kad šis būdas apsaugo turtą ir gyvybę ir vis labiau plinta, pirmiausia tarp bajorų, toks požiūris atrodo visai įtikinamas.

Kieme, paniurusio dangaus fone, aiškiai matyti visa Bytautų sodybos buitis; ir tik čia pagaliau paaiškėja, kad iš tolo mirksėjusi švieselė sklinda pro siaurą langelį, esantį kairioje dvarelį pusėj. Priemenėje matoma šviesa, prasiskverbianti pro bet kaip suremtų durų plyšius, parodys kryptį – kur ieškoti šeiminko, kuris paprastai pats namų židinį vakarais sergsti.

Ugniakuras liepsnoja vidury pirkios, nuo kurios juodų sienų Bytautui mirksi, tarsi gausybė žvaigždžių, skydai, iečių antgaliai ir kalavijai; tarp visų šių daiktų lyg pusmėnulis garbingoje vietoje spindi karo kirvis nugalintais ašmenimis. Tai – gyvenamoji pirkia, o pats šeiminkas, kaip žinome, yra bajoras.

* *Krewe* (krivis – vert.) – žynys, vaidila.

** Grosmajistras (vok. *Grossmeister* – vert.) – didysis ordino magistras.

*** *Rugpiutis* – rugpjūtis.

**** *Bojaro* – bajoro.

Šią akimirką jis sėdi už stalo ir mąsto. Tai vyras pačiame amžiaus stiprumė, sveikas ir įraudęs, gal net per daug, bet to įraudimo kaltininkė, neabejotina, didelio ąsočio bei rago – sąžiningo tarpininko, dabar esančio pono rankose, – kaimynystė. Ant stalo padėtas ir antras ragas, mat Bytautas turi svečią – artimiausią kaimyną, Mantvilą. Tai jau senas ir palinkęs žmogus, prislėgta ir liūdna veido išraiška, pageltusia ir susiraukšlėjusia oda. Nuleistos ir tarsi užmerktos akys daro jį panašų į numirėlį, o žili ir išsidraikę plaukai – į pasmerktąjį pragaro kančioms.

Trečias ir paskutinis tuo momentu asmuo pirkioje yra jaunasis Treniota⁵, šeimininko sūnus: berniokas juodais ilgais plaukais, lengvai krintančiais drabužiais, o tai leidžia įvertinti jo gražią ir tvirtai sudėtą figūrą. Užimtas dabar prie ugniakuro kažkokio geležinio antgalio grūdinimu. Greičiausiai tai ieties antgalis, mat kartkartėmis jį vis taiko prie ilgos karties.

Visi tyli.

Jaunuolio tylėjimą lengva paaiškinti jo užsiėmimu. Bet kodėl du vyrai nesišnekučiuoja, be to, dar ir prie *alusis**? Ar jau viską iš širdies išklojo ir nėra ką daugiau bepridurti? Anaiptol. Tylus mintijimas aiškiai nekelia ūpo šeiminkui, tai matyti iš nepatenkinto veido. Pagaliau atsikrenkštė, išgurkšnojo alaus likutį iš plačiuose delnuose laikomo rago, triukšmingai paguldė jį ant stalo, nusispjovė ir rūščiai kreipėsi į sūnų:

– Galėtum jau ir liautis dūmijęs, Treniota.

Jaunuolis galvos krestelėjimu atmetė juodus, jam ant kaktos užkritusius plaukus ir pasižiūrėjo į tėvą – akys buvo juodos, ugningos, drąsios. Pasižiūrėjo, bet nieko neatsakė, tik rankose laikytą kotą atrėmė į sieną. Nuo sienos nukabino kažkokią surūdijusią geležtę ir atidžiai apžiūrėjo. Tuoj pat prieš save ant didelės trinkos padėjo smiltainio gabalą, perliejo jį vandeniu ir ėmėsi minėtosios geležtės – neskubėdamas pradėjo ją galąsti.

Tėvas akimis sekiojo sūnaus judesius, o kai šis ėmėsi naujo darbo, norėjo jam kažką tarti, bet susilaikė. Kreipėsi į svečią:

– Klausyk, na, Mantvilai!

Bet svečias nė nekrustelėjo.

– Ar juos *ragany*** apkerėjo, ar kas? – toliau tęsė šeimininkas. – Arba Vasilis, šunsnukis, apgavo mus. Kaip? Mantvilai!

Šįkart svečias pakėlė miglotas akis, atrodė tartum nustebeš.

– O kažko laukiate? – dusliai paklausė.

– Ką tu čia, Mantvilai, jau šitą... hmm... nieko nepameni. Taigi kunigaikščio pavaldinių laukiam abu, – kiek šiurkštokai aiškino šeimininkas. – Pasiūčiau pas juos, net iki Vasiliaus Užpelkių⁶, kad nenuklystų... A?

– Kam tau ir man tie kunigaikščio pavaldiniai? – vėl kaip pirma paklausė svečias.

– Ką? Hmm, aš jau žinau kas! Grigalius kaip Grigalius, o Liunas... Oho! Apsukrus tai niekšas, na, ir įtakingas kunigaikščiui, nors jam visai neseniai malkas skaldė ir vandenį nešiojo. Jei tik turėčiau dukterį, o jis jos reikalautų, atiduočiau nesvyruodamas. Liunas kils aukštai! Pamatysi.

– Kad ir iki kartuvių, jeigu jų vertas. O mums kas?

* Alusis – alučio.

** Ragany – raganos, piktosios miško deivės.

– Mantvilai!

Neaišku, ką toliau būtų taręs kunigaikščio numylėtinio gerbėjas, pastebimai papiktintas užuominos apie kartuves, jei nebūtų laiku susigriebęs ir nutilęs. Tik pasižiūrėjo į senį ir palingavo galvą tarsį sakydamas: „Argi su tavim galima protingai pasikalbėti!“ Ir norėdamas parodyti, kad nepyksta dėl netikėtai paaiškėjusio svečio nepakaltinamumo, siekė ąsočio – tušties ragams pripildyti.

Bet kažkas sudundėjo ant tilto, subildėjo kieme, šeimininkas pastatė ąsotį neįgyvendinęs sumanymo ir įtempė ausis. Taip, tai žirgų kanopų bildesys. Ir šunys skalyti pradėjo.

– Atvyko, – tarė ir pakilęs prie durų skubėjo, kad galėtų prie slenksčio, kaip papročiai reikalauja, garbingus svečius pasveikinti. Vis dėlto nespėjo, nes anksčiau nei buvo galima tikėtis, durys atsidarė ir įėjo ilgai laukti pasiuntiniai.

Buvo dviese: vienas žemas, kitas aukštas. Apsirengę išverstais kailiniais, ant galvų – rasantais lašais nusagstytos gauruotos kailinės kepurės, panašios į gobtuvus; apsiavę stambiais geltonais, baisiai aptaškytais purvu batais, o prie šonų – kreivi totoriški kalavijai. Veidų iš po kailinių kepurų nematyti, tik po karmazino spalvos nosį ir po porą ūsų, na, ir po porą nuo šviesos primerktų akių.

– *Tegul bus pagarbintas...* – pradėjo krikščionišką pasilabinimą mažesnis iš pasišiaušėlių.

– Kad nusprogtum, šunsnuki! – verdamas atvykėlius piktu, pamišėlišku žvilgsniu, netikėtai jį pertraukė senas Bytauto kaimynas. Šie, užklupti iš netyčių, sutriko ir stabtelėjo, bet šeimininkas suskubo užbėgti už akių visoms pasekmėms, galinčioms kilti dėl tokio nepakaltinamo senio išsišokėliško elgesio.

– *Ant amžių amžinyjų!* – atsakė kaip galima maloniau. O kadangi žvilgsnis susitiko su piktomis naminio kobolio⁷ akytėmis, kiaurai skrodžiančiomis iš savo *locum*⁸, tai yra nuo lentynos, prikaltos virš lauko durų, išspaudė netgi ir „Amen“. Tuo metu kažkas taip šaiziai sucypė, kad Bytautas net sudrebėjo. A, tai geležis iš po stiprių, ją šveičiančių sūnėko delnų! Tad, užuot toliau koketavęs su atvykėliais, piktai pasisuko į jį:

– Lauk tuoj pat! Girdi? Lauk! – Ir pridėjo kiek švelniau: – Kol tavo kalavijo ašmenys kam nors bus tinkami, reiks su spragilu į darbą stot, o čia jau pirmi gaidžiai užgiedos. Miegot!

Jaunuolis pripratęs prie tėvo bambėjimo, bet ir jo paliepiamų klauso, tad neskubėdamas pakilo iš savo vietos, perbraukė kalaviju per marškinių rankovę, padėjo jį į vietą, nusikabino nuo sienos skrandą, apsivilko, metė jokių simpatijų nerodantį žvilgsnį į atvykėlius – nuvedė akimis nuo galvos iki kojų, paėmė kirvį ir išėjo iš pirkios.

Tuo metu tuodu svečiai, nusipurptę rasantais lašais nuo kailinių, o purvą – nuo batų, nusiėmė aukštas kailines kepurės. Pirmasis, žemas ir apskritas, buvo tas pats Liunas, Bytauto pavadintas apsuokriu niekšu. Jo figūra priminė staintaitę, veidas – meilią lapę: akys gyvos ir lakstančios, lūpos nuolat į šypseną linkusios, o tai, beje, ne visada išeidavo į naudą šeimininkui. Štai ir dabar Liunas atrodė kupinas piktos klastos, bet, nesant veidrodžio, jis, supranta, to žinoti negalėjo. Antrasis, aukštas ir liesas, buvo tikra priešingybė pir-

majam, ir ne tik pagal išvaizdą: atšiaurūs nemąstymo ženklai žymėjo jo ilgą ir platų veidą.

– Sėskitės, Liunai, sėskis, Grigaliau! – ragino svečius Bytautas su begaliniu meilumu, kuris vėl atsirado, kai vos tik iš pirkios išvarė sūnų. Atvykęliai, trindami rankas ir dėkingai nusilenkinėdami, priartėjo prie stalo. Tačiau vykdyti šeimininko valią kažkodėl vengė ir šnairuodami vis žvilgčiojo į sėdintį prie to paties stalo individą, dėl kurio jau buvo kilę įtarimai, daugiau mažiau teisingi, verčiantys juo nepasitikėti. Bet senasis Mantvilas negalvojo apie naujas priekabas, dabar jis sėdėjo nejudėdamas, įbedęs žvilgsnį į žemę ir atrodė sustingęs, tarsi apie kažką labai giliai susimąstęs.

– Jau galvojau, kad jūsų visai nebepamatysiu, – pradėjo pokalbį šeimininkas, antrą kartą svečiams vietas atsisėsti rodydamas.

– Ech, Bytautai, tu mano širdingasis bičiuli! – sunkiai atsiduso Liunas, pagaliau ne be skrupulų sėsdamasis ant įtartino suolo ir savo pavyzdžiu paveikdamas Grigalių. – Argi mūsų valia, kur būti, kur nebūti? Dydytis kunigaikštis įsako, vergai – privalo. Ar ne tiesa, Grigaliau?

– Jūsų tiesa, – rūsčiai patvirtino užkalbintasis.

– Didysis kunigaikštis įsakė: „Ei tu, Liunai! Ei tu, Grigaliau! Pristatykit man čia, tučtuojau, į mūsų Kauno pilį žemaičių bajorus, kurie prisieks ištikimybę Grosmajistrui ir įkaitų jam paliks.“ Na va, mes ir patraukėm tučtuojau per bajorus, nes didysis kunigaikštis nejuokauja. Ar ne tiesa, Grigaliau?

– Jūsų tiesa.

– Nejuokauja, – patvirtino kažkoks kapinių balsas tarsi iš po žemių. Svečiai net sudrebėjo: tai buvo Mantvilos, kuris vėl žiūrėjo į juos pamišėliškomis akimis, balsas. – Skuba kažkur? Cha! Skubėjo jis ir į Vorsklą⁹, kur septyniasdešimt *kunigų*¹⁰ dėl jo žygio dabar žemėmis apsikloję, o plika Tochtamyšo¹¹ galva taip ir paliko plika... Cha cha cha! Nejuokauja... Kad jums diržus iš nugaros išrėžtų, išdavikai!

Staiga senis, tarsi patirdamas visiško pamišimo priepuolį, suvaitojo, pakilo, už galvos stvėrėsi, lyg ši susprogti būtų turėjusi, ir netrukus netvirtu žingsniu išėjo iš pirkios.

Svečiai susižvalgė, bet kadangi iš girdėto ir matyto nieko nesuprato, į šeimininką klausiančius žvilgsnius nukreipė.

– Tai Mantvilas, – paaiškino tas. – Nuo smūgio kažkoku buku daiktu jam ten galvoj susisuko, nors ženklo jokio nėra likę.

– Tai... tai yra Mantvilas?! – sušuko didžiai nustebęs Liunas. – Žmogau, ką tu sakai? Mantvilas, tas ištikimasis Kęstučio tarnas ir visų jo žygių draugas?

– Na taip, tas pats, – niūriai patvirtino Bytautas. – Bet, matau, jūs visiškai nieko nežinot.

– Kaip mane gyvą matai!

– Ehė! Sunaikino jį prieš mėnesį iki pamatų, visiškai pražudė: ir pirkią sudegino, ir bobą užmušė, ir šeimynykščius išvaikė. O vienintelę dukterį, kuri buvo gražiausia merga apylinkėje... Riteris, niekšas, turėjo ją savo valioje... Argi viso to neužtenka?! – Svečiai linkčiojo galvas, o šeimininkas toliau tęsė: – Mano vaikas turėjo ją vesti... Tai va, nelaimė, nuo to karto arba ietis grūdina, arba kalavijus galanda.

– Na, na!.. – stebėjosi Liunas. – Mantvilas... Hmm... Matai, kas jam atsi-

tiko... Ar žinai tu, Bytautai, kad mes turėjom jį į Kauną ginti, pas kunigaikštį, dėl tos priesaikos. Žiūrėk!

Kunigaikščio dvariškis ištraukė iš užančio mažą ryšulėlį, jį išvyniojo, atsargiai paėmė kažkokį pergamentą, sulankstyta į keturias dalis, patiesė ant stalo ir pradėjo po jį pirštu vedžioti. Šeimininkas, pakviestas žiūrėti, nors skaityti ir nemokėjo, nusprendė, kad bus tinkamiau su dideliu susidomėjimu pirštą akimis sekoti; tai truko gan ilgai, nes pergamentas nuo viršaus iki apačios buvo prirašytas. Pagaliau pirštas sustojo, jo savininkas tarė:

– Žiūrėk! Štai, yra: „Mantvilas, Bytautas, kaimynai...“

Bet šeimininkas pašoko kaip apšutintas:

– Ką? Ką?! Aš turėčiau prisiekti? Aš?!

– Na ir tu. O tai kas? – apsimesdamas naiviai smalsiu ramiai paklausė Liunas.

– Nesulauksit! – netikėtai suriko žemaičių bajoras ir kumščiu taip stipriai trinktelėjo į stalą, kad net vienas ant jo buvusių ragų ore apsivertė. – Nesulauksit!

Dėl tokio *dictum*¹² Liunas tik savaip nusišypsojo, tačiau Grigaliaus fizionomija gerokai sugriežtėjo.

– Tai tu, Bytautai, turbūt galvojai, – kandžiai mestelėjo besišypsantis dvariškis, – kad čia mes dėl tavo gražių akių neišvažiuojamais keliais trenkėmės? Cha cha cha!

– Ką galvojai, tai galvojai! Kurių velnių jūsų laukčiau, jei žinočiau, kad ir aš tame prakeiktame rašte esu įrašytas. Juk Vasiliui prisakiau – pirma viską išsiaiškinti... O dabar... Palauk, chame, sužinosi, ką reiškia klaidinti poną! – šaukė iš susijaudinimo net paraudęs bajoras, kol galų gale besišypsantis dvariškis nusprendė, kad jau laikas pradėti jį raminti.

– Na na, nusiramink, bičiuli, o Vasilioko nekeik, juk jis tiksliai tau mano žodžius pakartojo.

– Tu *meszkos kogali**! Vadinasi, tai tu niekšiška mane apgavai? Tu!

– Nusiramink, sakau gi; žinodamas, kad dėsi į krūmus, turėjau kiek pagudrauti. Cha cha! Vandens rėčiu semti manęs nemokė... Bet palauk, nepertraukinėk manęs – savo pasakysiu, o tu jau žinokis. Kas man! Ne aš kabosiu... Tai klausyk atidžiai: Mantvilą užtarsiu prieš kunigaikštį, bet tavęs – negaliu, kaip Dievą myliu, negaliu. Suprantu, nesinori tau... Na, o... jei tik sūnų pasiūstum? Niekas ten jam galvos nenusuks, iš savo pusės ir aš pasirūpinsiu, kad įkaitu į Malburgą¹³ neišvežtų. Tau gi bičiulis, žinai Liuną! Tai kaip? A?

– Dar ko! Ar turėčiau leist savo kraują dergti?! Sakau – nesulauksit! Nei pats eisiu, nei sūnų siūsiu! O bičiulyste – pataikauk į save panašiams sukčiams, ne man! – širdo bajoras, nors buvęs kunigaikščio vandens nešiotojas nekreipė dėmesio net į asmeninius įžeidinėjimus. Tik akys jam gyviau sumirksėdavo.

– O kas tu toks? – ramiai paklausė. – Kaip drįsti sakyti „nevažiuosiu“, a?

– Aš – bajoras! – trumpai atsakė.

Liunas palingavo galvą, tarsi užjausdamas bičiulio apjakimą.

– Oi, Bytautai, Bytautai! – atsiduso. Bet staiga malonų toną pakeitė griež-

* *Meszka* – lokys, meška (rašoma – *do stu par mešków*, pažodžiui – *po šimts meškų*; *vert.*).

tu: – Bajoras! Cha! Kas tu, koks lachas¹⁴ ar ką, kad vis tą pačią dūdą pūti? Tik žiūrėkit! Bajoras! O aš tau sakau, kad esi toks pat vergas kaip ir mes! Ir netgi prastesnės rūšies, nes jeigu tave, pavyzdžiui, išvažiuodamas nuosavam *kieme* pakarti įsakyčiau, tai man už tai nė plaukelis nenukristų... Geriausiu atveju kunigaikštis paklaus: „Už ką pakorei Bytautą?“ O aš atsakysiu: „Už išdavystę.“ Ir po viskam. Ar ne tiesa, Grigaliau?

– Jūsų tiesa.

– Taigi, išdidusis bajore, nepasakok man daugiau tokių įžūlybių, nes to nepakęsiu, o ir Liuno bičiulystės nepaniekink, kol dar yra laiko ir progų.

Griežtas tonas, kuris nuskambėjo kunigaikščio dvariškio balse, savo tikslą pasiekė: buvo matyti, kad išdidusis bajoras pradėjo minkštėti. Du kartus paminėtos kartuvės, kurias nebūtinai nekaltu juoku reikėjo laikyti, paskatino žemaitį nusileisti. Dabar bajoras atrodė daugiau susirūpinęs nei supykęs. Sumanus bičiulis tai pastebėjo ir nepraleido progos kalti geležies, kol ji dar karšta.

– Matau jau, matau, – tarė laisvai, betgi diplomatiškai. – Nesi jau toks užsispyręs, kad dėl tavęs sielvartauti tektų. Svarbiausia, jog į protą atėjai, ir niekur kitur, o namuose jį radai... Nagi, spjauk dabar ant viso kito ir nebūk toks niaurus, nes vargu ar tai padės! Va geriau liepk atnešti mums midaus, paties geriausio: kai gomurys liūdesiu uždžiūvęs, reikia gerklę gerai praskalauti, mes dėl bičiulystės tau padėsime ir po viskam. Ar ne tiesa, Grigaliau?

– Jūsų tiesa.

– Nors, žinai, Bytautai, jei turi kumyso, tai dar geriau. Išgersim už Grosmajistro pražūtį, kad tai įvyktų dar anksčiau, nei tavo sūnus jam nusilenks... Cha cha cha! Nes jau neįtarsi turbūt mūsų, kad mes iš tikrųjų su baltaisiais vienuoliais bičiuliaujamės. Ėhė! *Kunigas didis** labiau jų nekenčia, nei aš su tavim kartu. Tuoj pajaus mirties kvapą! Kaip manai?

– Žinoma, pajaus, tik...

– Na tai eik, eik kumyso!..

III

Po tamsios nakties išaušo skaistus rytas. Nežinomos kalnų galios į tūkstančius draiskanų suplėšė tamsiai mėlyną debesų apvalkalą, sukūrė fantastinius violetinės-purpurinės spalvos paukščius auksiniais sparnais ir ginė juos į viršų, kur vienas po kito nyko dangaus platybėse. Pjovėjai, nespėję varkar nuo savo žemės sklypelių nuimti kuklaus derliaus, kaip vaikai džiaugėsi šiuo vaizdu – jis pranašavo, kad rasa bus tyra ir greitai iškrintanti. Vos tik saulutė prasiskynė kelią į viršų, ėmė godžiai ir sparčiai svaigintis augalus nusėjusiais lietaus perliukais, vis palikdama kur mažesnę, pakibusią ant rudeninio pumpuro, besiruošiančio antram sužydėjimui.

Nežadindami nei svečių, nei šeiminko, kuris atvykėlių patartas ir aktyviai talkinamas greičiausiai iki vėlyvo meto skandino savo liūdesį kumyse, atsiveikinkime su Bytauto dvareliu ir, naudodamiesi gražiu oru, aplankykite senąjį Mantvilą bei pasižvalgykite po apylinkes.

* Kunigas didis – Didysis kunigaikštis.

Vingiuotas upokšnis, tarsi sidabrinis žaltys besirangantis tarp žemo kranto vešlių žolynų, atskiria du nedidelius, mišku neapaugusius rėželius. Aplink plačios miškingos dviejų bajorų – Bytauto ir Mantvilo – valdos. Dėl kaimynų patogumo tuos rėželius jungia tiltelis. Prie jo iš abiejų krantų subėga du keliai ir po porą takelių. Keliasdešimt vargingų *trobų*, išsimėčiusių šen bei ten, jose gyvena laisvi žmonės, o tiksliau – už ponų globą savanoriškai nešantys tam tikrą jų naudos našta; taip pat belaisviai, įkurdinti čia ponų patogumui. Keliasdešimt minėtų trobų, neskaitant karo grobio, yra vienintelė materialinė bajorškių gerovė.

Prie dvarelių šliejasi gal po kapą¹⁵ šiaip ne taip dirbamosios žemės ruoželių, prie kiekvienos pirkios – vos po keletą; ir sunku suprasti, kaip jie gali patenkinti visus žmonių poreikius. Tačiau visur matomas gėlių perteklius: prie vargingiausios pirkios gyvas šimtas lysvių! Reiktų paminėti, kad ir apie daržus peiktino žodžio niekas neišdrįstų tarti. Tiek jie, tiek ir gėlynai, puoselėjami moterų, yra išskirtinė jų nuosavybė. Pakeliui visgi mažai matysime vaismedžių, o ir tie patys kažkokie suvargę. Mat vokiškas kirvis nuolat jiems graso.

Tai ir viskas, ką praeivis, eidamas iš Bytauto į Mantvilo dvarelį, gali išvysti ir įvertinti. Jei tik jo žvilgsnis, pripratęs prie plačių kraštovaizdžių, pasiganyti pamėgintų, kaipmat nusiviltų – aukšta miško siena užtveria tolimesnį peizažą.

Bet pagaliau esame prie tikslo – štai jau ir Mantvilo sodybos tvora.

Išvartyta, sulaužytai vartais, prie kurių nei sargo, nei šuns nematyti, griovys iki pusės žagarais užverstas, o per jį – skylėtas tiltelis... Viskas patvirtina vakarykščius Bytauto žodžius apie Mantvilo užpuolimą, ir dar daugiau, – iškalbingai liudija, kad čia neliko nieko, kas galėtų ir norėtų viską pataisyti bei sutvarkyti. Kieme pasitinka dar liūdnesnis vaizdas: ten, kur stovėjo dvarelis, neišvalytų griuvėsių ir nuodėgulių krūva; kai kur tarsi *pragaru** būtybės kyšo apdegę sienojai, o virš jų, pajudinti vėjo, nelaimę lemiančiu balsu šlama nuogi medžių kamienai. Visai neseniai ten išsiperėję paukščiukai dabar jau iš tolo vengia juodų numirėlio šakų. Vietą, kur žaliavo gražiausios visoje apylinkėje merginos darželis, teršia sausų stiebų kuokštai – tai yra visas šimtaspalvių piliarožių, ugninių nasturčių, rūtų ir lelijų palikimas.

Kiek tolėliau matyti dūluojantys statiniai, tikrai kažkokiu stebuklingu būdu išlikę, o tarp jų boluoja kelios žmogiškos povyzos figūros – išlikę gyvi Mantvilo dvaro šeimynykščiai. Bet kur jis pats ir nelaimingoji jo dukra?

Kairėje, tame pačiame dvaro kieme, pridengtas daugelio žalių ir kiek nuo gaisravietės nutolusių medžių, patogiai įsitaisęs senas svirnas su pastoge ant stulpų ir pora langelių, kuriuose žiojėja kiaurymės.

Ant svirno laiptų, tarsi garbės sargybai iš šonų stiebiantis per gaisrą išlikusioms gelėms, stovi Mantvilaitė. Nepaprastai graži, kupina nevaržomo jaunatviško žavesio, bet išblyškusi, o akys – raudonos nuo ašarų. Senojo šeiminko nematyti, tačiau prieš merginą stovi jaunuolis. Pažįstame jį, tai Bytauto sūnus Treniota. Tik šiandien jis visiškai kitaip atrodo. Tamsi, iš užpakalio klostyta žemaitiška palaidinukė, po kuria ant krūtinės matyti karmazino žiponiukas, taip pat paausuotas diržas, lenktas kardas, išėginis

* Pragaru – pragaro.

apavas ir sabalo kepurė teikia tikrai šaunią išvaizdą. Ne per toliausiai nuo jaunuolių stovi du pabalnoti ir nešuliais apkrauti arkliai, saugomi ant vieno jų sėdinčio tarno, o tai reiškia – parengti kelionei.

Jeigu atidžiau įsižiūrėtume į šio paveikslo detales, mus gan nustebintų kiek mįslinga ir kukli tarno asmenybė. Senis tikriausiai šimtametis, ilgais baltais ūsais ir tokia pat barzda, didelė kupra ant pečių, be to, viena akim aklas. Atrodo, netiktų jaunuoliui į draugiją. Bet grįžkime prie pagrindinių veikėjų.

– Kodėl tu mane persekioji, Treniota? – klausia išblyškusi paraudusiomis akimis mergina. – Kodėl tu mane persekioji? Ar aš tavęs nemylėjau visa širdimi? Ar aš tavęs nesiilgėjau dienomis, nesvajojau apie tave naktimis? Turbūt nori, kad aš savo vargšę galvelę į tuos akmenis suskaldyčiau. Ak, padaryčiau tai kaipmat, jei ne balta serganti gimdytojo galvelė. Bet dabar jis vargšas kaip ir aš, dabar jis mano vienintelis mylimasis, mano širdingoji glamonė. Ak, Treniota, Treniota! Ko tu nori iš manęs, pasakyk, kodėl mane persekioji?

Jaunuolis klausėsi, klausėsi ir žiūrėjo į ją susižavėjimo kupinomis akimis. Kai ji nutilo, staiga išbalo, kietai sučiaupė lūpas, juodose akyse tarsi sužaižaravo ugningos kibirkštys, ir jis tarė:

– Aš tavęs nepersekiuju, Mantvilaite, tik atėjau pasakyti, kad... kad manęs jau nebepamatysi. Tėvas siunčia į Kauną – jo vardu turiu prisiekti ištikimybę Grosmajistriui. Tad prisieksiu, na, o paskui... paskui už tave bus atkeršyta. Jis ten yra, žinau, kad yra, bet galiausiai nei ten, nei kitur jo jau nebus.

– Tu ir į Klaipėdą traukei jo galvos, betgi...

– Šį kartą neišsprūs, prisiekiu!

– Priesaika, vėl priesaika! Ak, nekartok man jau to tuščio žodžio, kuris tarp žmonių visiškai prarado vertę – tiek švaistantis naujo tikėjimo, tiek senųjų dievų vardais. Prakeikimas man, kad neužteko jėgų pasmaugti jo savomis rankomis!

Raustelėjęs Mantvilaitės veidas akimirksniui užsiplieskė laukine neapykantos liepsna, o balti jos delnai konvulsiskai susigniauzė į kumščius.

– Mantvilaite, – iškilmingai kalbėjo jaunuolis, – dievai mato, šį kartą ne tuščiai aušinu burną: už tave bus atkeršyta!

Mergina įdėmiai pasižiūrėjo į narsuolį: nuo jo dvelkė niūrus pasitikėjimas savimi. Tada tarė:

– O kas man apie tai praneš, jeigu tu pats... negrįši?

– Todėl čia ir esu, kad ženklą iš manęs galėtum gauti: štai mano ištikimasis kaštanas. – Treniota parodė į arklį, kurį iškaršęs tarnas laikė už pavadžio. – Paliksiu jį arklidėse, pats josiu tavuoju. Kai grįš be raitelio, tai ir bus ženklas, kad išpildžiau pažadą. Daugiau neklausinėk. Lik sveika... amžinai!

Mergina tylėjo. Jaunuolis jau nuėjo kelis žingsnius, bet ji tylėjo. Jis apsidairė, apsidairė ir stabtelėjo; ji vis dar tylėjo. Nė vieno atsisveikinimo žodelio ištarti neįstengė, vargšėlė! Treniotai tai, matyt, sukėlė nerimą, nes grįžo į ankstesnę vietą.

– Mantvilaite!

Mergina į jį žiūrėjo stikliniu, sustingusiu žvilgsniu.

– Klausyk, Mantvilaite! Tavo gimdytojas silpnas ir veikiausiai ilgai ne-

trauks, liksi našlaite. O juk tai, ką pasakei apie galvelės sudaužymą, blogai pasakei. Nedaryk to, bent mūsų... mūsų meilės atminimo labui. Kai nustosi tėvo, veikiau keliauk į Palangą, krisk prie šventosios kunigaikštienės* kojų, o ji Praurimės¹⁶ vardu priglaus ir paguos.

Sausas, nenatūralus juokas išsiveržė iš jo sužadėtinės krūtinės, tačiau tuoj virto skausmingu vaitojimu.

– Ar turėčiau rūpėti šventajai kunigaikštieni, ar turėčiau rūpėti Praurimei? Ir kaip drįsčiau prieš jas stoti – aš? Aš! Ak, Treniota, nekankink jau daugiau manęs!

Jaunuolis nunarino galvą ant krūtinės ir taip stovėjo kelias akimirkas – galvojo. Bet neradęs nei širdyje, nei atmintyje nieko, kas galėtų prislėgtą merginą paguosti, nususuko ir pamažėle su tarnu bei arkliais nuėjo arklidžių link.

Mergina žiūrėjo įkandin sausomis, degančiomis akimis, kol jis visai dingo jai iš akių. Kai pagaliau apsidairė aplink, pamatė tėvą. Stovėjo čia pat už jos išsidraikiusiais baltais plaukais, pamišėlio žvilgsniu. Dukra, garsiai raudodama, įkniubo jam į krūtinę.

Treniota ant ugninio Mantvilaitės žirgo ir paskui jojantis senas tarnas, krypdami Kauno link, jau paliko Mantvilų gaisravietę, jau ir kanopų bil-desys nutilo, o dukra, įsikniaubus į tėvo krūtinę, vis dar verkė.

IV

Žmogus šaudo, Dievas kulkas gauda. Kauno pilis iškalbingai patvirtina šią priežodžiu tapusią sentenciją. Ši dideliu vargu ir didelėmis išlaidomis kryžiuočių pastatyta** (mat medžiagos gabentos iš Prūsų, statė per 60 000 darbininkų, panaudojant 80 000 arklių, stipriai sergstint sargybai, kasdien, kelias savaites) pilis turėjo tapti svarbiausiu taranu siekiant sunaikinti pagonišką Lietuvą. O vis dėlto, nors ji ir puikiai pavykusi, ir didžiojo ordino magistro pripažinta neįveikiama, nors mūras ir buvo dešimties pėdų storumo ir keturių sieksnių aukščio, nors būta plytinių bokštų, upės ir gilių griovių, galop ir vidinės citadelės, – pilis, vos pastatyta, lietuvių buvo atkovota ir jau niekada į savo įkūrėjų rankas nebegrižo¹⁷.

Šioje nenukariaujamoje, bet vis dėlto užimtoje pilyje šiandien didelis sujudimas, šurmulyš ir sumaištis: ne karinis judėjimas, tačiau, savaime aišku, čia pilna apsiginklavusių žmonių, vežimų ir arklių iš dviejų priešingų stovyklų – lietuvių ir kryžiuočių.

Teutonų ordino sąjungininkas ir buvęs numylėtinis kunigaikštis Vygandas, kitaip Vytautas, Kęstučio ir vaidilutės Birutės sūnus, globėjų ne be priežasties imtas nekęsti – mat jau daug skaudžių pokštų jiems iškrėtė, net ir šios pilies užgrobimas gulėjo ant jo sąžinės. Didysis lietuvių kunigaikštis Vytautas, kitaip Aleksandras¹⁸, norėjo, kad gerbėjai tai primirštų. Dėl to sąmoningai susigalvojo ir šiandieninę komediją: suvažiavimą ir susitikimą su didžiuoju ordino magistru, tartum siektų atnaujinti ankstesnius susitarimus, pagal kuriuos Žemaitija ateityje bus laikoma neliečiama ordino

* Kęstučio Birutės.

** Marienverderis, 1384 metais.

nuosavybe. Kad ordinui nekiltų riteriškas narsumas maištingąją pavaldinę niokoti, dainuojama daina:

*Užtrauksiu žiemgaliams nelaimę,
arba visi mes būsim negyvi!..¹⁹*

Žemaitijos atstovai prisieks jam ištikimybę ir netgi įkaitų duos.

Viskas eina kaip iš pypkės. Lietuviai ietininkai ir lankininkai, valdovui įsakius, įsimaišė į nekenčiamų vokiečių knechtų²⁰ būrį, o lietuviai ponai su kryžiaus riteriais pilies menėse bendrauja tarsi niekur nieko, iš pirmo žvilgsnio – plepa visai draugiškai. Didokas bajorų būrys iš Žemaitijos laukia, kol prasidės numatyta ceremonija. Visuotinio susitarimo nuojauta ir visa tai, kas po jo laukia, tai yra dosni puota, gaivina daugelio protus ir širdis. O vis dėlto – ar pats didysis ordino magistras tiki galimybe pasiekti numatytą tikslą? Laiduoti nedrįstume. Abi sąjungą sudarančios pusės jau seniai turėjo laiko ir progų nusivilti vieni kitų pažadais, kad ir pačiais iškilmingiausiais. Na, bet tam ir yra politika, jog iki pat galo būtų mėginama priešininkui apdumti akis; o didysis ordino magistras yra politikas.

Jei jau prakalbome apie didįjį ordino magistrą, tai galime pasakyti, kad jis įsitikinęs – jei nieko neprarandi, tai dar nereiškia, kad nieko negali laimėti pavadinęs ambicingąjį kunigaikštį ponu bei ypatinguoju ordino geradariu; tad uoliai bei paklusniai į suvažiavimą atvyko ir geros nuotaikos tarp visų sukinėjosi. Iš to galima spręsti, kad apie akių dūmimą mąsto, tik iki šiol savo politinių dūmų dar nepaskleidė.

Bet ir didžiojo kunigaikščio menė išsipustė politiniams turnyrams. Skliautuota, siaurais gotikiniais langais, veikia primenanti vienuolyno valgomąjį, o ne audiencijų salę, kiek tik įmanydama paskubomis užmaskavo visus savo trūkumus. Tad matome joje ir minkštasuolius, ir rytietiškus gobelenus ant sienų, ir didžiulį raudona gelumbe apdengtą stalą; ant jo – pergamento ritinius ir foliantus, taip pat antspaudus, o greta rašalo ir meistriškai išaštrintų plunksnų, skirtų ne mažiau meistriškai perrašinėti jau šiais laikais sudarytų *konceptų*²¹, nemažą paaukuotą kryžių. Savaiame suprantama, neužmirštas ir sostas: stovi, apgaubtas baldakimo, priešais pat pagrindines paradines duris; jo dešinėje marmurinė konsolė su riterio skydu apačioj, ant kurio – lietuviškas vytis, apvainikuotas didžiojo kunigaikščio regalijomis. Sosto kairėje – kitas puošnus krėslas, tik be konsolės ir regalijų. Jis svetingai paruoštas didžiajam ordino magistrui.

Veikiausiai tai vienintelė menė visoje pilyje, kur viskas taip saikinga, erdvi ir nėra žmonių šurmulis. Štai šiuo metu ten esantys asmenys.

Prie raudono stalo, už kryžiaus, sėdi kažkoks svarbus dvasininkas. Paskendęs maldoje, o gal ir susimąstęs, nes nei juda, nei dairosi. Kai sužinosime, kad tai vilnietis vyskupas, vadinasi, aukščiausiasis jau lyg ir viešpa taujančios Lietuvoje Bažnyčios vadovas, mus nustebins kukli ir visai nepatraukli jo išvaizda.

Kitas asmuo – mums jau gerai žinomas dvariškis Liunas. Šią minutę jis stovi labai nusizėminęs, bet šypsosi taip pat, kaip prie ugniakuro pas Bytautą.

Lankstosi ir šypsosi garbingasis ponas Liunas, nes stovi priešais didžiojo kunigaikščio sostą, prie kurio matome dar ir trečią asmenį. Pastarojo išvaiz-

da byloja, kad trokšte trokšta daryti įspūdį visiems ir už visus... Tai vidutinio amžiaus vyras tamsiomis, skvarbiomis akimis, ilgais plaukais. Jo veidas kruopščiai nuskustas, tačiau tai jam nesuteikia tokiu atveju tikėtinų moteriškų bruožų, atvirksčiai – lūpos bei smakras rodo išdidumą ir veržlią energiją. Jo krūtinę ir pečius dengia spindintys plieno šarvai, kuriais žemyn iki pėdų, apgaubtų dailiais geltonais tymo batais, nuteka purpurinis žiponas. Prie šono – lenktas lenkiškas kardas, gausiai nusagstytas deimantais, ant pečių dar ir skaisčiai raudonas apsiaustas, pamuštas šermuonėlių kailiais, prie kaklo susegtas žaižaruojančia sage. Kaire ranka įsirėmęs į šoną, dešine, atrodo, tarsi skeptru žaisti mėgintų. O jei pridursime, kad tas trečias asmuo ant galvos turi šermuonėlio kepurę, kurios purpurinį viršų vainikuoja auksinis kryžius, tokiais pat žiedais pritvirtintas, veikiausiai kiekvienas supras, kad tai ne kas kitas, o pats didysis kunigaikštis.

Statmena raukšlė tarp antakių išduoda blogą lietuvių valdovo nuotaiką. Negi tai palinkusio prieš jį tarno kaltė? Bet kadangi pastarasis niekada nežiūri tiesiai į valdovo veidą, tai ir dabar nepastebi šio pavojų pranašaujancio ženklo. Paprastai tokiais atvejais jautrios sielos dvariškio ginklas yra atkaklus tylėjimas... Liunas taip pat tyli. Tad šįkart valdovui tenka nutraukti užsitęsusią tylą.

– Tikiuosi, kad bent jau niekas nedrįso prieštarauti aiškiai mūsų valiai? – paklausė didysis kunigaikštis.

– Niekas, šviesiausiasis pone! – prislopintu balsu, tarsi gresiant didelei nelaimei, atsakė dvariškis. – Niekas, tik sergantieji ir...

– Ir? – grėsmingai nusitvėrė jo žodžių valdovas.

– Ir mirusieji, – apsimesdamas naiviu skubiai pabaigė tarnas.

– Kvailas tu! – pro dantis iškošė didysis kunigaikštis, tačiau raukšlė ant jo kaktos gerokai pasilygino. – Tijųnai²² iš mano valdų? A? – jau švelniau paklausė.

– Knabarnakštis, Žubrukštis, Gelžinis ir Krūtinis. Bet...

– Bet?

– Bajorai jų vengia, sako, pats *kunigas didis* laidavo mūsų privilegijas, o chamas, tai vis chamas.

– Ką – jiems kvepia lenkų bajorystė?

– Oi, kas kvepia, tai kvepia, šviesiausiasis pone.

– Tikrai? Tad pasakyk, kad yra kvaili! O ir tu su jais, nes gerai žinau – ir tau ne viskas smirda, kas nekaip kvepia. Cha cha cha! Na, o murzos²³ yra?

– Murza Ibrahimas, šviesiausiasis pone, nes Mahmudas net į Totoriją ieškoti kailiaraugių išsiruošė.

– Duok tu juos man visus kartu, supranti? Kartu!

Dvariškis nieko neatsakė, tik nusilenkė, bet taip greitai ir žemai, kad vos kryžkaulio neišsinarino, ir tuojau išėjo.

Dabar didysis kunigaikštis atsisėdo jau į savo sostą, tačiau rūsti veido išraiška nė kiek nesusvelnėjo, o įgavo veikiausiai susirūpinusio ar nuliūdusio žmogaus bruožų.

– Hm, hm! – atsikrenkštė ir nusispjovė. – Norėčiau viso šito išvengti, – pats sau kalbėjo, – bet ką padarysi? Kitaip negaliu. Negaliu! Užtenka, kad jau prie Smolensko prisikankinau, galvodamas, kad artėja paskutinioji²⁴. Bet Kovas* padėjo... Jėzus Kristus padėjo! – pasitaisė garsiai galvojantis

* Kovas – karo dievas.

krikščionis kunigaikštis ir žvilgtelėjo į užsigalvojusio vyskupo pusę. – Visa tai turint omenyje, jokių būdu netinka lygintis su visos Rusijos galia prie pat savos pirkios slenksčio palikus alkaną slibiną. Reikia jam kažkuo užkišti nasrus, ir tai – už ačiū! Ar ne tiesa, tėve Jokūbai²⁵?

Bet vyskupas, kunigaikščio pavadintas tėvu Jokūbu, neatsakė, matyt, neišgirdo klausimo. Kunigaikštis taip pat antrą kartą neužklausė, kalbėjo toliau, daugiau sau, o ne vieninteliam savo minčių patikėtiniui.

– Rusija, taip, Rusija tarsi laukia atlapomis durimis. Dabar arba niekada! O kai įvyks tai, kas turi įvykti, parodys man visi galingiausią valdovą!

Pastarieji žodžiai buvo ištarti taip garsiai, kad vyskupas net apsidairė. Didysis kunigaikštis pasekė jo pavyzdžiu, bet, nieko nepamatęs, pusiau juokais, pusiau rimtai dabar jau tikrai į vyskupą kreipėsi:

– Štai taip, švenčiausiasis tėve! Atiduodu šiandien Žemaitiją *de noviter*²⁶ ir gerai elgiuosi, a? Juk kai paprašysiu, leisi man jos sugražinimo reikalauti, kad ir rytoj, esant reikalui, išplėsti iš slibino nasrų su jo visais viduriais? Cha cha cha! Ar ne tiesa?

Tačiau vyskupas ir šį kartą nieko neatsakė – mat atsivėrė durys ir besišypsiančio Liuno atvesti į salę pradėjo grūstis žemaičių bajorai, taip pat iškviesti tijūnai.

Į vidų plūstančių žemaičių akys buvo plačiai atmerktos, burnos pusiau pravertos, o jie patys atrodė kaip sugauti. Tas ir anas nusilenkė ant slenksčio, kiti šio sumanymo atsisakė ar nedrįso, tik mindžikuodami nuo kojos ant kojos tarsi iš nusistebėjimo krypavo. Pagaliau visi suėjo, sustojo ir laukė. Tik vienas murza Ibrahimas, kuris čia atvyko kaip kunigaikščiui priklausančių kaimų tijūnas, be to, per protekciją įsigytų ir plačių, miškais apaugusių plotų savininkas, kaip totorius pasveikino savo geradėją poną pagal visas Rytų etiketo taisykles – krito prieš jį veidu ant žemės, kakta ją mušė ir taip nuolankiai bučiavo, kad net nuo plikos galvos feska nusirito, o supinta kasa išsipynė. Visa tai prajuokino didįjį kunigaikštį, kuris prabilo juokaudamas, pusiau rusiškai, pusiau lenkiškai:

– Nedurniuok, murza Ibrahimai! Argi nematai, kaip tikrieji mūsų vergai sveikina savo poną ir gaspadorių? Na na, – vėl pasisuko į žemai besilankstančius, jautrius tariamiems žodžiams žemaičius. – Nesate dėl to kalti – kaltas laikas. Kažkada gretimų kunigaikščių pasiuntiniai prieš visos Lietuvos karalius bučiavo žemę, tai tiesa, bet šiandien teliko jums kažkoks *duc*²⁷ ar *princeps*²⁸, bet ir tai tik tol, kol galingiausiems patiks. Na taip, *divina providentia*²⁹! Ar ne tiesa, tėve Jokūbai? Tiktai... – staiga užsidegdamas pridėjo Kęstučio sūnus. – Vardan Perkūno! *Per Deum omnipotens*³⁰! Taip ilgiau tęstis negali! – Akylai pažvelgė į žemaičius: buvo klausomasi jo tarsi per vokišką pamokslą. Tad trumpai paklausė: – Ar žinote, kodėl jus sušaukėme?

Tyla buvo iškalbinga, visgi didysis kunigaikštis pakartojo klausimą.

Šį kartą tai vienas, tai kitas giliai atsiduso, trečias, kumščiuodamas alkūne kaimyną ir tarsi taip jį skatindamas kalbėti, atsikosėjo. Tačiau kaimynas nenorėjo suprasti paakinimo, ir nejauki tyla dar nežinia kiek būtų užsitęsusi, jei iš minios nebūtų išsiskyręs ir savo kailiu nesurizikavęs rimtas, žilas kaip obelis bajoras. Nusilenkęs ponui, jis taip prakalbo:

– *Kunigas didis!* Žinoti tai žinome, bet... – ir nutilo.

– Bet? Kas per „bet“, garbingasai Daumantai? – raukydamas antakius

grėsmingai paklausė didysis kunigaikštis. Vis dėlto nelaukdamas garbingojo Daumanto atsakymo, pats susirinkusiųjų miniai sušuko: – Tad žinote?! Tai gerai! Bent jau laiko veltui negaišime, nes brangus jis ir man, ir jums. Ei, Liunai! Kviesk Grosmajistrą ir jo palydą, taip pat ir maniškius – bus reikalingi prie pergamentų.

Liunas šoko už durų, o senasis Daumantas dar kartą nusilenkė:

– *Kunigas didis!* – pratarė nuolankiu balsu. – Pasigailėk mūsų – nežudyk, neatiduok į šlykščią nelaisvę, nes...

– Nes – kas?

– Nes negali būti, kad tu, šlovingojo Kęstučio ir šventosios mūsų kunigaikštienės sūnus, trokštum žemaičių pražūties.

– Kaip mane gyvą matai! Nenoriu to! – sušuko Vytautas, jo veidu perbėgo tamsiai raudona pykčio ar kokio kito jausmo banga. – Nenorime, – pakarotojo rimčiau. – Ir jei kas nors kažkuo panašiu mus kaltinti drįstų, tu, mūsų didžiojo tėvo senasis bičiuli, kuris šventąją kunigaikštienę ir mūsų mylimą gimdytoją pažįsti, spjauk tokiam į akis! Supranti?

– Na tai ką čia mums įsitvėrę kartoja apie kažkokią priesaiką, apie...

– Klausyk, Daumantai, – staiga pertraukė didysis kunigaikštis, – tu – žemaitis?

– Iki sielos gelmių, *kunigas didis*. O ką?

– Tai pasakyk man, bet nuoširdžiai, – kunigaikštis prislopino balsą, kad tik Daumantas girdėtų jo žodžius. – Nuo kada jūs taip susibičiuliavote su baltisiais vienuoliais, kad net pasišaiptyti iš jų nedrįstate, a?

– Mes?! *Kunigas*, mes su-si-bi-čiu-lia-vo-me?! Mes – su jais?! Cha! Greičiau Žemaitija skradžiai žemę prasmegs, nei tai nutiks! Veikiau...

– Užteks, seni! Aš už tai, kad netektų skradžiai žemę prasmegti. Protin-gas supras iš pusės žodžio. Bet prisiekti privalote, supranti? Privalote! O dabar eik ir nesuk galvos tiems kvailiams!

Senas bajoras suskubo uoliai vykdyti įsakymą, mat šis buvo lyg ir neginčytinas... Ar suprato ką iš pono žodžių ir ar užteko to „pusės žodžio“ – kitas reikalas... Nesuko niekam galvos, o ir laiko tam nebuvo. Durys vėl atsivėrė, tik jau kitoje pusėje, ir į menę iškilmingai įžengė didysis Teutonų ordino magistras – Konradas fon Jungingenas³¹, o paskui jį... Dieve gailestingas! Mažiausiai kapa auksu, sidabru ir plienu žėrinčių aukštų ordino dignitorių, riterijos atstovų, taip pat ir lietuvių ponų pusę menės užpildė.

Ko tik nebuvo tarp tos dviejų stovyklų vyresnybės! Didžiojo magistro svitos branduolį sudarė³²: Kunas fon Lichtenšteinas, didysis komtūras; Verneris fon Telingenai, didysis maršalas; Johanas Rumpenheimas, didysis gydytojas; Burghartas fon Vobecke, didysis drabužininkas; Arnoldas fon Heckeris, išdininkas; Ulrichas fon Jungingenas, Balgos³³ komtūras; taip pat grafas Frydrichas fon Colerno, Ragainės³⁴ komtūras.

Iš lietuvių vadovaujančiųjų³⁵: Goštautas, Vilniaus vaivada; Čupurna, maršalka; Sungaila, kancleris.

Taip pat svarbiausi kunigaikščio aplinkos žmonės³⁶: Minigaila, Nemira, Gedgaudas, Žostautas, Vidiminas ir Kęsgaila.

Didysis kunigaikštis žengė pasitikti didžiojo ordino magistro. Prasidėjo abipusis lipšnumo demonstravimas, kurio metu vyskupui buvo atnešti iškilmingi apeiginiai drabužiai...

Greitos didžiojo magistro akys tai pastebėjo. Išbėręs didžiajam kunigaikščiui visą dar iš vakaro paruoštų meilių žodžių atsargą, teikęs ir mūsų vyskupui, paskui ir visam apstulbusių žemaičių būriui parodyti dantis, tai yra jiems savaip nusišypsoti... Bet netikėtai šalia jo stovintis maloningasis Johanas Ochmanas, ordino kapelionas, nei iš šio, nei iš to keistą klausimą žemaičiams uždavė:

– Broliukai mano, o ar visi esate krikščionys?

Savaime suprantama, niekas iš tariamų broliukų nebuvo pakankamai kompetentingas šiuo klausimu... Mat mažų mažiausiai du ar, kaip sakoma, ir daugiau kartų, esant skirtingoms aplinkybėms, yra priėmę šventąjį krikšto sakramentą. Tad tylėta. Kadangi niekas nepaprieštaravo, netgi totorių murza, kuris iš dokumentų žinojo, kad yra musulmonas; tad gera dviejų sąjungą sudarančių didžiųjų – kunigaikščio ir magistro – valia savaip aiškinosi šį mažųjų tylėjimą ir skubėjo prie reikalo eiti...

Tarp bajorų, kurie tėvui Jokūbui priešais kryžių skaitant priesaikos tekstą ir evangeliją pakėlė į viršų pirštą ir taip patvirtino priesaiką, tarp bajorų, prisiekusių ištikimą priklausomybę neapkenčiamam ordinui, buvo ir mums žinomas Treniota. Tačiau kitoje pusėje, tai yra tarp ordino dignitorių ir riterių, matome žmogų, kurio niekada tokioje garbingoje draugėje pamatyti nesitikėtume. Treniotos tarnas! Iš tikrųjų stovi vienaakis senis už didžiulio rudabarzdžio riterio pečių, taiko sveiką akimi į savo jaunojo pono pusę ir vogčiomis siunčia kažkokius ženklus... Tuo pat metu pirštu į vokiečių rodo, keistai šypsosi ir galvą kraipo, tarsi sakytų: „Nutvėriau jį ir laikau!“

V

Turėjo žemaičiai savų priežasčių neteikti didelės reikšmės vokiškai priesaikai, vis dėlto šios iškilmingumas iki sielos gelmių sujaudino prasčiokišką jų sielą. Taip sujaudino, kad pagaliau išleisti į laisvę atrodė kaip po rusiškos, gerai iškūrentos pirties – suprakaitavę ir įraudę... Be to, jau dingę iš pono akių, keikė baisiausiai, keikė šlykščiausiai, net patiems ausys linko... Bet ką? Gal... kunigaikštį? Anaipol! Tokiai šventvagystei žemaitis pasiryš tik kraštutiniu atveju, pavyzdžiui, kai jau jam iš nugaros diržus kas ne juokais pradės rėžti... Tad kol kas keiktas tik pats Grosmajistras, na ir visa jo vokiška valdžia: Grosmajistras už tai, kad apraizgė kunigaikštį, valdžia – kad engs juos dabar lyg ir legaliai...

Šventosios kunigaikštienės, kuri iki šiol tarp savųjų gyveno, vėliau tarp jų ir numirė, ir nenužudyto keršytojo už žemaičių skriaudas sūnus sugebėjo iki galo išsaugoti atlaidžią žemaičių simpatiją. Net jei ir būta keiksmų, kuriuos už jį, per jį ir su juo ne kartą teko iškęsti. Ir nereikia stebėtis: paskutinis nykstančios Lietuvos didvyris daugeliu atžvilgių nusipelnė savųjų nuolaidaus žvilgsnio, o jo savimeilė pernelyg išaugo tik mūsų laikais, ir tai istorikų valia, po truputį susilaukia kritikos... Dar neatėjo, gal niekada ir neateis tas laikas, kai bus smerkiamas krauju ir ugnimi penėtas didvyriškumas... Ne vienas žmogus pasibaisėjęs suka akis į šalį nuo laukų, nuklotų lavonais, nuo griuvėsiais virtusių miestų ir miestelių, nuo ištuštėjusių kaimo vietovių. Nepaisant to, dėl žmonių vargų aplinkybes apkaltinant, poetiškas

legendas prakeiksmų adresatams uoliai kartojant, šių baisybių kaltininkai vis dar didvyrių gretose puikuojasi... Tačiau – prie reikalo.

Kodėl naujesiems ordino pavaldiniams puotauti nesinorėjo, atspėti nesunku, tad vėl prisivilioti juos į pilį, kad gera valia išgertų į Grosmajistro sveikatą, nepaisant lipšnių pastangų, jau neįstengta. Išsibėgiojo visi prieš pat vakarą, kad savo dvareliuose ir *numach** laisviau keikti galėtų, o po to – sąmokslus prieš engėjus rengti pradėtų.

Pilyje, tiksliau – susirinkime, matome tik du žemaičius: Treniotą ir jo tarną. Bet ir jie visiškai kelionei pasirengę: apsiginklavę ir raiti tyliai šnekučiuojasi. Iš to galima spręsti, kad kažko laukia, dėl kažko slapta tariasi. Ir iš tiesų pokalbis yra ganėtinai paslaptingas.

– Tai sakai, – kalba Treniota, – kad su juo net neverta šnekėtis?

– Nė vieno žodžio, – patvirtina tarnas.

– Tai gerai!

– Cha cha! Ne man tai sakyti! – senis pakarpė ūsiukais ir nuovokiai sumirkčiojo akimi. – Patarčiau netgi kuo nors užsikimšti ausis, kad netektų girdėti, kaip mes piktžodžiauti pradėsime. Na, o dabar palengva judėkime, nes nuo arklidžių girdžiu kanopų bildesį. Pavys už tilto.

Ir pasuko link vartų.

Iš tikrųjų kieme netrukus pasirodė vokiečiai. Sėdėjo ant augalotų žirgų, šuoliais skubančių prie vartų. Buvo keturiese, apsiginklavę nuo galvos iki kojų. Baltas besiplaikstantis apsiaustas ir plieninis šalmas, papuoštas stručio plunksnomis, leidžia suprasti, kad kažkur išsiruošia kryžiuočių riteris. Iš puikaus jo sudėjimo ir tankios rudos barzdos atpažįstame riterį, už kurio pečių kunigaikščio menėje senasis Treniotų tarnas su savo ponu pasikeitė paslaptingais ženklais. Kiti trys buvo paprasti knechtai.

Riterio tarnai mums mažiausiai rūpi, bet jis pats... Kadangi tai riteris ir iš stuomens, ir iš liemens, o žemaičiai už tilto dar nepavyti, leisk man, maloningasis skaitytojai, trumpai jį apibūdinti, tai yra tarti apie jį keletą žodžių.

Tai Hermanas fon Ryzenbauchas³⁷, kilęs iš Vestfalijos³⁸. Stipriose jo rankose slypi tokia jėga, kad gali vienu plataus kalavijo kirčiu jaučiui galvą nuritinti, vėliau to jaučio ketvirtį vienu prisėdimu sukirsti, kad tik būtų kuo užgerti. Dėl šių priežasčių garsėja tarp saviškių ir džiaugiasi nenugalimojo aureole. Nors... Antra vertus, šis stipruolis turi ir mažų ydų... Pavyzdžiui, kartais savo ordiną kompromituoja disciplinos pažeidimais: vartoja linksminamuosius gėrimus, žaidžia kauliukais azartiškus žaidimus, na ir karštai meilinasi moterims, tiesą pasakius, dažniausiai pagonėms, dėl to priešiškoje Lietuvoje paprastai progų nepaniekina.

Du žemaičiai, palikę už nugaros pilies tiltą, pasuko į Medininkų traktą, bet kadangi ir naujasis mūsų pažįstamas riteris fon Ryzenbauchas su savaisiais knechtais padarė tą patį, žemaičius pasivijo. Riteris gan išdidžiai pasveikino senąjį tarną, už tai šio buvo apdovanotas nuolankiu nusilenkimu. Toliau visas raitelių būrelis patraukė kartu. Kartu: kryžiuočiai ir žemaičiai – Medininkų, Žemaitijos širdies, link.

Tuo metu saulė vis greičiau, vis labiau rausdama linko vakarų pusėn, kol

* Numach – namuose.

galiausiai pasislėpė už tamsiai violetinių debesų juostos. Iš kitos pusės savo sidabrinę galvą virš žemės smalsiai iškišo mėnulis – visa apgaubė naktis...

VI

– Tėve, – kreipėsi Treniota į šalia žingine jojantį savo seną tarną, kai keturi sveltimi raiteliai šiek tiek išsimušė į priekį. – Tėve, liūdna man ir sunku... Nes...

– Nes – kas? – neramiai perklausė senis.

– Nes... Tu čia tarp mūsų nereikalingas, ištikimasai, senasai mūsų *sargu*!

Senolis atidžiai pasižiūrėjo Treniotai į veidą ir palingavo galvą.

– Sakai, nereikalingas? Suprantu tave, sūnau. Bet įdėmiai paklausk mane: turėjau aš tris sūnus, krito visi – vienas Medininkuose, antras prie Romnų³⁹, trečias prie Dubysos; turėjau dvi mergeles, ir sumenko man abi kaip tavo mylimoji. Ir štai aš, likęs vienas benamis senis, turiu svetima duona misti. Ir tu man sakai – nereikalingas!

Čia senis, praradęs iškilmingą santūrumą, tapo stačiokiškai grubus, nusispjovė ir arklį spustelėjo, veikiausiai norėjo aplenksti savo jaunąjį poną. Bet šis užbėgo jam už akių:

– Stok! – sušuko. – Taip prikibai prie tų vokiškų kaliausių, kad nér kaip su tavim ir pasikalbėti. Kai vėl prie jų prilipsi, tai gal jau ir nepasimatysim.

– Cha, būtent. Bet ką čia kalbėti? Ką kalbėti? – nenoriai burbtelėjo senas žemaitis, prilaikydamas savo arklį. – Turiu prižiūrėti, kad jis sveikas, su dvasia ir visais viduriais, būtų pristatytas velniui – jo tėvui.

Abu nutilo. Treniotai, matyt, kažkas gulėjo ant širdies, bet nežinojo, kaip tai išsakyti. Galiausiai ryžosi gan naiviai, kaip paprastai išsisukama iš tokių situacijų, paklausti:

– Ar tu... krikščionis?

Senis vėl neramiai pasižiūrėjo į jaunuolį.

– Ei, sūneli, – tarė išsisukinėdamas, – o kas dabar Žemaitijoje žino, kuo turi tikėti ir ko dar reikia tikėtis! Tad gyvenk savo ir... lik sveikas!

Ir nušoliavo senis kaip galėdamas greičiau, net nesidairydamas, matyt, baiminosi, kad vėl bus sulaikytas.

Riterio fon Ryzenbaucho baltas apsiaustas ir žerintis šalmas, gausiai mėnulio spindulių apipiltas, buvo aiškus taikinyš žemaičio akiai. Pastarasis, net neįtardamas, kad jo laukia naujas išbandymas, skubėjo tiesiai raitelių link.

Šlovingasis ordino stipruolis, gal iš pagrindų permąstęs visus galimus pavojus keliaujant kartu su dviem žemaičiais, gal jų šnabždesių išgąsdintas, o gal atradęs kokių nors kitokių priežasčių, staiga savo žirgą sustabdė. Kai senis priartėjo, riteris įdėmiai pasižiūrėjo į jo vienintelę akį.

– Klausyk, tu! – tarė lėtai, bet grėsmingai. – Jeigu išdavystę planuoji ir į pasalą mus vedi, tai... saugokis! Vargas tau!

Kaip pagal komandą knechtai apsupo žemaitį. Bet senasis, nors ir užkluptas iš netyčių, neatrodė panašus į išdaviką – nustebę traukė pečiais, galiausiai pradėjo žegnotis:

* Sargu – sarge.

– *Wardum Diewa, Tiewa ir Sunaus!** Kas čia jums į galvą šovė?

– Nuolatos šnibždatės su tuo meškinu, kuris va iš ten žiūri į mus padilbom.

Senis net nematė reikalo atsakyti į mestus jam kaltinimus, tik žvilgčiojo į Treniota, kuris kaip tik prijogo, ir juokaudamas į jį kreipėsi:

– Ei, kūmai, stok! Pamėtėk čia savo kalaviją! Atrodo, aštrus, nes mūsų draugai bijo į jį susižeisti. Cha cha cha!

Senis, piktai mirksėdamas akimi, juokėsi iš savo sąmojo, tačiau tokia negarbinga prielaida įžeidė riterį.

– Pagonių šunie! – sušuko. – Kas tai – juokai?! A?!

Treniota, šmaikštaus tarno pavadintas kūmu, vis dėlto paklausė jo sąmojingo kvietimo, ir lenktas kardas – vienintelis jaunojo žemaičio ginklas – skambėdamas nukrito ant akmenų.

Šis paklusnaus jaunuolio mostas išėjo į naudą žemaičiams, o kai dar nusisiekęs juokdarys atsiprašinėdamas į kojas nusilenkė, riteris visai nusiramino ir, tarsi nieko nebūtų įvykę, visi sutartinai patraukė toliau.

Priešingai, didžiadvasiškas riteris pajuto netgi būtinybę užglaistyti netikusį įspūdį, kurį nekaltam senukui galėjo sukelti nepagrįsti jo įtarinėjimai, tad pats žemaitį įtraukė į pokalbį – na šiek tiek satyrišką.

– Tai tu, mano seni, – arčiau prijodamas ir maloniai šypsodamasis tarė, – jėga gabeni mane pas merginą! Cha cha cha! Ir laiduoji gerą priėmimą! A? Ką? Prisiektum, kad nieko nepridėsi nuo savęs, jei ką perduoti ji lieptų?

– Kaipgi kitaip. Jei jau mūsų bajorai jūsų Grosmajistrui ištikimybę prisiekė, tai kodėl aš šitą ten... Oi, oi!

– Tik nežinia, kaip saugiau – ar iš jūsų, žemaičių, traukti priesaiką Kristui, ar Perkūnui...

– Vis tiek, vis tiek, maloningasis riteri!

– Hmm, hmm! Kaip – vis tiek? Dievaži, juokingas tas senis! Girdi, Grauritai! Sako: „Vis tiek.“

– *Wunderbar!*⁴⁰ – stebėjosi užkalbintas knechtas.

– Na taip, tai neturi reikšmės, bet... – riteris pasilenkė prie pat vienaakio patikėtinio ausies ir kelias akimirkas jam kažką šnibždėjo.

– Kažkoks žemaitis, – baigė garsiai. – Ką? A? Na, o paskui į Klaipėdą?

Žemaitis pritardamas palingavo galvą ir nusišypojo, bet riteris iš tiesų pradėjo svajoti:

– Hmm, hmm... Daug teko matyti – ir tokių, ir anokių geltonplaukių, bet antros tokios merginos dievaži neatsimenu.

– Mergina, maloningasis riteri, – žarstė sąmojus senis, – kaip žolynas: kas ją sau nugnybs, tas ir turės. Visos jos tokios!

– Cha cha! Ir tavęs, matyt, būta apsuokraus žaidėjo. Tiktai ne mane tau mokyti: tuose reikaluose turiu daug patirties. Nesigiriant... Cha cha cha!

Garbingajam riteriui visai nuotaika pasitaisė, juokėsi taip, kad net balti dantys iš po rudų ūsų blizgėjo. Netaupė ir savo vedliui klausimų, kurie visi apie vieną reikalą sukosi.

Senis, įtrauktas į tokio pobūdžio pokalbį, kurį laiką pritarė arba prieštaravo, bet galiausiai pradėjo kantrybės netekti.

* *Wardum Diewa, Tiewa ir Sunaus!* – Vardan Dievo, Tėvo ir Sūnaus!

– Duotumėte jau ramybę, riteri, nes per jūsų kalbas dar pasiklysimė, – diplomatiškai tarė ir sveika akimi pradėjo akylai dairytis į šonus.

Netrukus iš plataus kelio pasuko į kažkokį traką, kuriame dėl kelmų ir atvažynų turėjo keliauti vorele. Buvo jau vėlyvas metas, pats vidurnaktis. Kai rytuose tamsus dangaus skliautas nublanksta, motina gamta primena savo teises, pradeda primygtinai lenkti savo vaikus prie miego. Visi užtilo, ir jeigu neįmigo, tai tiek apsnūdo, kad apie pašnekesius jau niekas negalvojo.

Mišku mūsų keleiviai tylėdami jojo ilgai, kol pagaliau jų apsunkusioms akims atsivėrė žvilgsniu neaprepiama lyguma: nemiškinga ir neįvyvenama – kaip stepė... Kur ne kur tarsi kreivotų milžinų sargybiniai stirksėjo juodi, išsiklaipę kėniai, krūvelėmis susimetę spaudėsi platūs, pilvoti, lyg ir kadaigių krūmokšniai, šen bei ten virš vandens klanų bei balų tarsi skraistės draikėsi ir lingavo kažkokios baltos, magiškos galių ore pakabintos miglos, jau pradėjusios švytėti sidabru nuo pirmųjų apyaušrio spindulių.

Mūsų raiteliai, vadovaujami seno žemaičio, nesvyruodami įjojo į keistą lygumą. Kelias iš karto tapo klampus. Iš tikrųjų tai nebuvo kelias, o kažkokia niekieno neliesta veja... O vienam iš knechtų netgi atrodė, kad žemės paviršius platoku ruožu supasi ir linksta. Visa tai taip pralinksmino vienaakį vadovą, kad visus juoku užkrėsti sugebėjo.

– Pentinai žirgū! – pagaliau sukomandavo, kai juoktis nustota. – Pentinai! Nes žemė tam tikrų atsargumo priemonių imtis reikalauja... iš tiesų, – pridėjo tarsi nenorėdamas. – O dabar – vora! Visada paskui mane!

Vadovas pasuko į dešinę, vėliau – į kairę. Tuoj už jo jojo knechtai, riteris, voros pabaigoj – Treniota. Taip keliauta gan ilgokai, kol staiga:

– *Gib acht!*⁴¹ – netvirtu balsu šūktelėjo vienas knechtas – jo sunkus žirgas įsmuko iki pat kelių.

– *Halt!*⁴² – tai matydamas sukomandavo fon Ryzenbauchas, bet patyręs vadovas jį peršaukė:

– Ne *halt*, ne! Tik pentinai, sakau, nes...

– Nes – kas? – smalsiai pasiteiravo riteris.

– Nes pražūsime! – trumpai atsakyta.

Tad pasinaudota pentinai, ir patarimas pasirodė teisingas – knechtas iš pelkės išsikapanojo ir jau saugodamasis kartu su kitais paskui vedlį nusekė. Iškilmingą tylą pertraukdavo tik nukamuotų žirgų, kuriems negailėta paraginimų, prunkštimas.

Tuo metu gerokai prašvito. Knechtai ėmėsi rožinio, tai liudijo atklystančios poterių žodžiai: *Pater noster... Ave Maria*⁴³... ir vėl *Pater noster*... Staiga vėl nuaidėjo riksmas, kupinas siaubo ir baimės:

– *Donner Wetter!*⁴⁴

Vienaakis vadovas kažkur prapuolė be pėdsako, o su juo ir vienas iš knechtų. Dingo kaip į vandenį, tarsi nė nebūta. Pagaliau kiti net pagalvoti apie tai nespėjo, ir vėl:

– *Gott im Himmel!*⁴⁵ – sielvartingai nuaidėjo ir du likę knechtai tarsi išgaravo riterio ir Treniotos akyse.

Pastarieji, matyt, pajuto susidariusios padėties rimtumą, bent jau riteris, nes išblyško kaip drobė ir jau drebančią ranką į viršų kėlė, kad švento kryžiaus ženklui paliudyti Dievui savo pamaldumą... Deja, ir šiam veiksmui jam

jau nebeliko laiko, nes štai žaibo greičiu prie jo prišuoliavo žemaitis, mitriai kaip lūšis peršoko nuo savo arklio ant riterio žirgo ir kaipmat už vokiečio pečių atsidūrė... Ore kažkas blykstelėjo. Tai peilis Treniotos rankose, panaudotas barbariškai – vietoj pentinų... Išlakusis žirgas stojos piestu ir iš visų jėgų šoko priekin... Tai buvo paskutinis jo gyvenime šuolis... Ir žirgas, ir du jo raiteliai dingo paskui kitus. Toje vietoje tik sukunkuliavo juoda pliurza, kartą ir antrą prasmegėliai tarsi bandė iškilti į paviršių, bet neilgam, greitai vėl į gilumą nugrimzdo – amžiams... Iškilo dar keliolika rūdžių spalvos burbulų, pasisukiojo vandens paviršiuje, bet ir jie netrukus susproginėjo... Aplinkui įsiviešpatavo mirtina tyla... Net nepagalvotum, kad prieš akimirką čia keliavo kryžiuočiai ir jų vedliai žemaičiai...

O Treniotos arklys, tiksliau – Mantvilaitės žirgas?

Laiku paliktas vadovautis savo instinktu, jis laimingai išvengė grėsusios mirties. Raitelio valios pavestas, skrido strėlės greičiu per klampynes, kad net vanduo iš po kanopų tiško sidabriniais purslais; lėkė saugesnių krantų link, vikriai peršokdamas pražūtingus klanus ir verdenes... Netrukus po konomis pajuto tvirtą pagrindą...

Reikia manyti, šnervės buvo įraudusios ir išsiplėtusios, o akys laukinės ir apsilbausios, kai su lemtinga ir kartu trokštama žinia nuo savo raitelio, kerštingo žemaičio, pasiekė savo poniją – žemaitę, už kurią buvo atkeršyta...

Malonusis skaitytojau, girdžiu tavo priekaištą:

– Pavadinimas neatitinka turinio: „Vienuolika griaučių...“ Labai gražu, tačiau – kur jie?!

Atsakyčiau: matei juos visus net nenumanydamas to, mat atlikdami savo vaidmenis dar nebuvo pliki, o paslėpti kūno ir odos, aprenkti tuo, ką Dievas davė, arba ką žmonės sugalvojo... Tad prie to, ką iki šiol kalbėjau, man telieka pridurti trumpą istoriją apie jau apnuogintus griaučius, kurie per beveik penkis amžius (1404–188..) kuo puikiais išsilaikė...

Taigi viskas savo vietose, nuo papildomos istorijos net negalvoju išsiskinėti. Štai ji.

Tai įvyko viename iš bajoriškų dvarelių, tarp Kauno ir Varnių*, Žemaitijoje, 188...-aisiais.

Teikės mane aplankyti garbingas veteranas X, kareivis, o į antrą gyvenimo pusę – dar ir inžinierius. Iš karto pastebėjau, kad yra labai susijaudinęs. Vos tik atsisėdo, į mane tokiais žodžiais kreipėsi:

- Atėjau pasakyti jums labai keistą žinią.
- Kokią gi, pulkininke? – smalsiai paklausiau.
- Pono vienuolika griaučių atsirado!
- Mano... griaučių? Nesuprantu!
- Juk tai jūs, pone, pasakojote man istoriją apie Treniotą ir Mantvilaitę, istoriją, kurią senuose popieruose perskaityti pavyko?
- Taip, bet ten nebuvo nė užuominos apie jokus griaučius.

* Anksčiau – Medininkai.

– Na taip, kaip ir nebuvo, o vis dėlto... Paklauskite atidžiai: tikriausiai ne paslaptis, kad grafo X pavestas atidariau durpyną čionykštėse pelkėse.

– Žinau, žinau.

– Taigi, Cegielskio durpsemėmis⁴⁶, kurios, beje, visai gerai dirba, iškasiau... atspėkit, ką?

– Žinoma, durpių kalną.

– Še tau! Tikriausiai taip ir yra, bet durpėse radau ir vienuolika pono griaučių!

– Vėl nieko nesuprantu!

– Tegu veln!.. Kaip čia iškloti! – nekantravo senas kareivis. – Žmonių – šeši, arklių – penki. Tai jau vienuolika. Jeigu dar Mantvilaitės žirgas būtų nepabėgęs, – būtume suradę dvylika. Na ar ne taip? Pats paskaičiuokit!

Sumečiau: garbingasis pulkininkas savo kasykloje iškasė riterio Hermano fon Ryzenbauchio, trijų jo knechtų, Treniotos ir vienaakio žemaičio griaučius!

Tikslumo dėlei pasakykime, kad žmonių griaučiai vėl į bendrą kapą atgulė, tik dabar jau kapinėse.

Tebūnie jiems lengva mūsų visų motina žemelė, o mūsų Teisėjas prisikėlimo iš mirusiųjų dieną – gailestingas!

Versta iš:

Nikodem Erazm Iwanowski. JEDENAŚCIE SZKIELETÓW.

Warszawa: Tygodnik Powszechny, 1887, Nr. 18–24 ir 26

¹ Nuoroda į Adomo Mickevičiaus poemą „Ponas Tadas“ (Mickevičius A. Eilėraščiai. Poemos (Pasaulinės literatūros biblioteka). – Vilnius: Vaga, 1987. – P. 630 / Vertė Just. Marcinkevičius): „Mirtis – motulė, ji, kaip tas svogūnas, graudžią / Paglosčius ašarą mums iš akių išspaudžia, / Lopšėly gulinčius jau prie savęs mus glaudžia!“ („Šmierc matula, powiada Baka, jak cebula / Łzy wyciska, gdy ściska, a równie przytula / I dziecko, co się lula, i zucha, co hula!“ Mickiewicz A. Pan Tadeusz. Księga Dziewiąta (Biblioteka Narodowa, Nr. 83). Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź: Zakład narodowy imienia Ossolińskich-Wydawnictwo, 1982. – S. 429, w. 235–237. Pirmasis leidimas – 1834 m.) Lenkiškame tekste sakoma, kad tai Bakos sentencija. Jėzuitas Juozapas Baka (1707–1780) – satyrinio kūrinio „Pastabos apie neišvengiamą, visų laukiančią mirtį“ (Baka J. Uwagi o śmierci niechybnej, wszystkim pospolitej. – Wilno, 1766) autorius, moralistas ir katechetas, Vilniaus Šv. Kazimiero bažnyčioje veikusios Geros mirties brolijos (Bractwo dobrej śmierci) pamokslininkas, Miestiečių kongregacijos (Kongregacja mieszczan) prefektas, ilgą laiką gyvenęs ir dirbęs Vilniuje. Savo religinio pobūdžio darbus ir moralizuojančius eilėraščius spausdino anonimiškai. „Pastabos...“ buvo labai populiarios tarp draugijos „Nenaudėliai“ („Szubrawcy“) narių. Šio kūrinio autorystę, publikuodami antrą jo leidimą 1807 m., atskleidė leidėjai (R. Korsak – jis parašė ir pratarmę), traktavę darbą kaip nevalingą humoristikos reiškinį. Panašiai nusiteikęs ištraukas iš „Pastabų...“ bei pratarmės cituoja ir A. Mickevičius, turėjęs šį kūrinio leidimą.

² Medininkai yra viena iš paslaptlingiausių ikirikščioniškų istorinių vietovių XII–XIV a. Žemaitijoje. Kryžiuočių žygių keliai vis aplenkėdavo Medininkus, o kronikose užsimenama, kad net žvalgai negalėdavo pasakyti ar rasti kelio į tą vietą. 1314 m. Petro Dusburgiečio „Prūsijos žemės kronikoje“ Medininkai paminėti kaip teritorinis vienetas, kaip teritorija Medininkai minimi ir kituose tuometiniuose raštuose bei vėlesnėse studijose (pvz., Jerzy Ochmański), o kai kurie rašiusieji istorinėmis temomis (pvz., vysk. Motiejus Valančius, kun. Antanas Juozapavičius, kraštotyrininkas Pranas Vasiliauskas) Medininkais laikė Varnius. Tačiau Varniuose nebūta stiprios pilies (piliakalnio), tad kai kuriems tyrinėtojams kilo mintis Medininkais laikyti Medvėgalį. Ir tik visai neseniai pastebėta, kad Vartbergės „Livonijos kronikoje“ aprašytame 1370 m. žygyje yra tiksliausias nuorodos Medininkų vietai identifikuoti. Žygio maršruto ana-

lizė leidžia tvirtinti, kad ikirikščioniški Medininkai lokalizuotini Pavandenės/Miestalio teritorijoje šalia Gludo ežero, t. y. apie 8 km į šiaurės rytus nuo Varnių (Ivinskis A., Karėnias J. Pirmasis Medininkų paminėjimas ir lokalizacija // Žemaičių istorijos virsmas: iš 750 metų perspektyvos. – Vilnius: Aidai, 2004. – P. 56–106). Medininkų vardą Varniai įgijo tik 1417 m. spalio 24 d. oficialiame rašte paskelbus, kad „vietoje, vadinamoje Varniais“, steigiamą Medininkų vyskupija. Tai dirbtinis „perkrikštijimas“, siekiant gerai žinomą vardą suteikti Katalikų Bažnyčios administracijos vienetui. Tačiau šis pervadinimas pasirodė nepatvarus, du pavadinimai buvo vartojami greta, kol nuo XVI a. pabaigos vėl grįžo senasis – Varniai.

N. E. Iwanowski, kalbėdamas apie Medininkus, turi omenyje Varnius, vėliau kūrinyje tai pasakoma. Minimi keturi ežerai tarsi būtų: iš šiaurės nuo Varnių – Stervo ežeras su Tetervinės ir Utėlių pelkėmis, iš šiaurės rytų – Biršulio ežeras su Vartavų pelkėmis, kiek toliau į rytus – Gludo ežeras, iš pietų – Lūkstas su Debesnų pelkėmis. Dabartinės Varnių katedros vietoje archeologai yra aptikę alkavietę ir pagoniškas apeigas menančius pėdsakus.

³ Trimurti – brahmanizmo ir induizmo trejybė, kurią sudaro Brahma – visatos kūrėjas, jos įkūnytojas ir siela; Višnus – jos sergėtojas; Šyva – naikintojas.

⁴ Kronikininkas Petras Dusburgietis, aprašydamas kryžiuočių žygius į Lietuvą, pirmą Medininkų užpuolimą mini 1314 metais. Tuomet kautynes prie Lūksto ežero vokiečių riteriai pralaimėjo ir buvo sumušti. Ypač žiaurios kovos įvyko 1329 metais, kai kryžiuočiai laikė apgulę Medvėgalio pilį. Pagal kronikas kryžiuočiai Medininkus dar užpuolė: 1316, 1320, 1355, 1370, 1381, 1389, 1393 ir 1399 metais.

⁵ Treniota – istorinė asmenybė, 1263–1264 m. didysis Lietuvos kunigaikštis. Tikėtina, kad 1261–1263 m. Treniota, kaip LDK submonarchas, valdė Vidurio ir Vakarų Lietuvą, t. y. visą tuometinę Žemaitiją. Kūrinyje šis vardas yra pasiskolintas.

⁶ Užpelkiai – dažnas vietovės pavadinimas Žemaitijoje.

⁷ Koboliai – namų dvasios, kurioms buvo aukojamos aukos. Manoma, pavadinimas kilo iš žodžio kablys, reiškiančio „kreivos šakės“. Anot J. Maleckio, sarmatai (kuriems jis priskyrė ir baltus) garbino ir „matomas dvasias, kurios rusų kalba vadinamos Koltkais (Coltky), graikiškai Kobiliais (Cobili), vokiškai Koboldais (Coboldi)“ (Mannhardt W. Letto-Preussische Götterlehre. – Riga, 1936. – P. 296). Tikėta, kad koboliai gyvena ne tik žmonių namuose pasidarytuose urvuose bei malkų stirtose, bet ir vandens duburiuose, kur gali padaryti žalos. Sumanę kur apsigyventi, jie primėto namą skiedrų, apsigyvenę neša savo šeiminkams vogtus grūdus ir turi būti gerai maitinami. Savo pomėgiais ir funkcijomis artimi lietuvių aitvarams. J. Maleckio užuominomis apie kobolius naudojosi J. Lasickis, T. Narbutas, pastaruoju rėmėsi J. I. Kraševskis.

⁸ Lot. *locum* – vieta, gyvenamoji vieta.

⁹ Turimas omenyje Vorsklos mūšis, įvykęs 1399 m. rugpjūčio 12 d. tarp totorių ordų, vadovaujamo emiro Edygos (Edigėjaus) ir Timūro Kutlugo, bei didžiojo Lietuvos kunigaikščio vadovaujamo pajėgų, sudarytų iš LDK, totorių chano Tochtamyšo, Lenkijos karalystės bei kryžiuočių ordino karių. Tai buvo pirmasis Lietuvos kryžiaus žygis prieš totorius, jį paskelbė ir Romos popiežius, ir Konstantinopolio patriarchas. Per mūšį Vytauto kariuomenė buvo visiškai sutriuškinta. Tai susilpnino Vytauto politinę įtaką, jam teko eiti į kompromisus su Jogaila bei lenkų bajorija, atsisakyti planų prie LDK prijungti visas rusų žemes ir taip tapti Lietuvos karaliumi bei visos Rusios valdovu.

¹⁰ Kunigas – kunigaikštis.

¹¹ Tochtamyšas – Aukso ordos chanas. 1396 m. jis buvo didžiojo chano Timūro sumuštas, pabėgo į Lietuvą ir paprašė Vytauto pagalbos, už tai pažadėjęs atiduoti jo valdžion visą Rusiją. Vorsklos mūšis, kuriame dalyvavo ir Tochtamyšas, buvo pralaimėtas.

¹² Lot. *dictum* – pasakymas, kalba.

¹³ Išaugęs Marienburgo miestas lietuvių buvo vadinamas Malburgu (dabar priklauso Lenkijai ir vadinamas Malborku, yra netoli Gdansko). 1309–1457 m. Marienburgas buvo tapęs Kryžiuočių ordino didžiojo magistro būstine bei sostine. Iš Marienburgo buvo vadovaujama didžiulei Kryžiuočių ordino valstybei, abiem kryžiuočių šakoms. Kryžiuočių ordino valstybės sostinė 1457 m. iš Marienburgo perkelta į Karaliaučius.

¹⁴ Liet. *lachas*, rus. *lach* – lenkas.

¹⁵ Kapa – 60 vienetų.

¹⁶ Praurimė – lietuvių šventosios ugnies deivė. Amžinoji ugnis buvo skiriama Perkūnui (saugojo vaidilučiai) ir Praurimei (saugojo vaidilutės); kaip Perkūnas globojo vyrus, taip Praurimė globojo moteris.

¹⁷ Marienverderis (vok. *Marienwerder* – „Marijos sala“) – puikiai įtvirtinta 1384 m. ordino statyta pilis Nemuno ir Neries santakoje (tai ne dabartinė Kauno pilis), kurioje anksčiau stovėjo

Kęstučio pilis (šią pilį kryžiuočiai sugriovė 1362 m.). Marienverderio pilies sienų storis siekė 12 pėdų, plytos ir kitos medžiagos gabentos iš Prūsijos. 1384 m. birželio 14 d. čia didysis magistras išdavė pasižadėjimo raštą Vytautui padėti kariauti prieš jo pusbrolius; liepos 7 d. rašė popiežiui apie pilies statybą. Vygandas Marburgietis aprašė, kaip 1384 m. lapkritį susitarę Jogaila, Vytautas ir Skirgaila apgula pilį, ją keturias savaites apšaudė, kol galiausiai įveikia pasi-priešinimą (Marburgietis V. Naujoji Prūsijos kronika. – Vilnius: Vaga, 1999. – P. 189–192). Kai kur teigiama, kad 1401 m. kryžiuočiai pilį atstatė, bet Vytautas 1402 m. ją sugriovė.

N. E. Iwanowskio aprašymas atspindi istorinius įvykius: 1404 m. liepą Vytautas parėmė kryžiuočius Žemaitijoje; rugpjūtį susitikęs su didžiuoju magistru Konradu Jungingenu Rittersverderio saloje jis pasižadėjo dešimt metų nepriiminėti pabėgusių priklausomų valstiečių, leido ordinui abiejose Nevėžio pusėse statyti malūnus, jo liepti, žemaičiai čia pasižadėjo paklusti ordino valdžiai; rugsėjo mėnesį Kaune jis sudarė su kryžiuočiais karinės pagalbos sutartį, kurioje buvo pažymėta, kad Vytautas galės iš Žemaitijos pasiimti 250 bajorų (Gudavičius E. Lietuvos istorija: nuo seniausių laikų iki 1569 m. – T. I. – Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1999. – P. 207–208).

Rittersverderis (vok. *Ritterswerder* – „Riterių sala“) – kryžiuočių 1369 metais pastatyta medinė pilis Nemuno saloje netoli Kauno, ties Lampėdžiais, Senųjų Veršvų vietoje. 1392 m. Vytautas pilį sudegina, o 1394 m. Konradas Jungingenas įsako ją atstatyti (Marburgietis V. Naujoji Prūsijos kronika. – P. 203, 208). Pilis Vytauto vėl sugriaunama 1402 m. (Baranauskas T. Kauno pilis kovų su kryžiuočiais verpetuose // *Voruta*. – 2004. – Nr. 7–8. – P. 3).

Taigi kūrinyje aprašomas susitikimas, kaip teigia N. E. Iwanowskis, negalėjo įvykti Marienverderio pilyje, nes ji tuo metu buvo sugriauta. Bet tai ir ne medinė Rittersverderio pilis, kur, atrodo, įvyko tikrasis istorinis Vytauto, ordino magistro ir žemaičių susitikimas. Iš pilies aprašymo apsakyme galima spėti, kad rašytojas kalba apie dabartinę antrą Kauno pilį, pastatytą pirmosios vietoje. Kada ji buvo atstatyta, trūksta duomenų, tačiau pirmą kartą minima 1401 m., įgulos tų pačių metų rudenį ji buvo sudeginta, greičiausiai nenorint, kad priešas apgadintų storo mūro sienas.

¹⁸ 1382 m. pabaigoje Vytautas pabėga iš Krėvos pilies, kur jį laikė įkalinęs Jogaila bei Skirgaila, ir pasiprašo prieglobsčio Vokiečių ordino valstybėje. Maždaug po metų jis pakrikštijamas Vygando vardu. 1384 m. liepą nuo ordino atsimeta ir jau 1386 m. pradžioje priima stačiatikių krikštą ir Aleksandro vardą. Nepraėjus metams, per Jogailos ir Jadvygos vestuves Krokovoje dar kartą krikštijasi kataliku.

¹⁹ Pažodinis vertimas. Vok. „Ich bringe die Semgallen in Noth, Oder wir bleiben alle todt!..“

²⁰ *Knechtas* (vok. *Knecht*) – viduramžių Vokietijoje kareivis pėstininkas.

²¹ Plg. lot. *conscriptio* – įvykių, faktų aprašymas; dokumentas.

²² Tijąnai – valstybinių valsčių valdytojai, Žemaitijos bajorijos elitas. Tijąnai dažniausiai turėjo smulkias žemėvaldas tuose valsčiuose, kuriuos valdė. Išrinktą tijąną dar turėdavo pavirtinti Žemaitijos seniūnas, pavaldus didžiajam kunigaikščiui.

²³ Murza – totorių kunigaikštis.

²⁴ 1395 m. prie Smolensko atžygiavo Vytautas ir rugsėjo 28 d. jį užėmė. Smolenskas iš Lietuvos išsivaduoja 1400 m. rugpjūtį. Rudenį keturias savaites lietuvių kariuomenė laikė apgulusi Smolenską, tačiau tikslo nepasiekė. Nepasisekė ir 1404 m. balandžio žygis; ir tik sudaręs Racionžo taiką Vytautas čia nukreipė didesnes jėgas ir birželio 26 d. užimtas Smolenskas prijungtas prie Lietuvos.

²⁵ Tėvas Jokūbas – antras Vilniaus vyskupas (vyskupystė įsteigta 1388 m.) Jokūbas Plichta, OFM, vyskupavęs nuo 1399 m. gegužės 5 d. iki 1407 m. vasario 7 d. 1398 m. rašte popiežiui vadinamas lietuviu.

²⁶ Lot. *de noviter* – iš naujo, naujai.

²⁷ Lot. *dux* – kunigaikštis, valdovas.

²⁸ Lot. *princeps* – vadovaujantis asmuo.

²⁹ Lot. *divina providentia* – dieviškoji apvaizda.

³⁰ Lot. *Per Deum omnipotens!* – Vardan Dievo visagalio!

³¹ Konradas fon Jungingenas – didysis ordino magistras 1394–1407 metais.

³² Kuncė von Lichtenstein – Kunas (Kunonas) fon Lichtenšteinas, didysis komandorius (komtūras). Sembos teisėjas iki 1392 m. vasario 3 d. Tų metų pradžioje jau dalyvauja jungtiniuose žygiuose su Vytauto kariuomene, buvo Ragainės komtūras. 1410 m. Žalgirio mūšyje, kuriame žuvo, vadovavo dešiniajam ordino kariuomenės sparnui, stovėjusiam prieš lenkus.

Werner von Tellingen – Verneris fon Tetingeris (šiuo metu istoriografijoje vartojama tokia pavardės forma) nuo 1390 m. gegužės 1 d. iki liepos mėn. buvo Christburgo komtūras ir vy-

riausiasis drabužininkas, vėliau (iki 1392 m. lapkričio 10 d.) ėjo tik ordino drabužininko pareigas. 1392 m. lapkričio 1 d. vietoje Engelhardo Rabės buvo paskirtas maršalu (iki 1404 rugsėjo 29 d.). Vadovavo žygiams, įvairiuose dokumentuose minimas 1384–1412 m.

Johann Rumpenheim – Johanas fon Rumpenheimas, Ragainės komtūras, minimas įvairiuose žygiuose (1389 m., 1392 m. ir kt.).

Burghart von Wöbecke – Burkhardas (Burghardas, Burhardas) fon Vobecke, Engelsbergo (dabar – Koprzywno Lenkijoje) komtūras, žuvo Žalgirio mūšyje.

Arnold von Hecker – Arnoldas fon Heckenas, to meto dokumentuose minimas kaip išdininkas.

Ulrich von Jungingen – Ulrichas fon Jungingenas, magistro Konrado fon Jungingeno jaunesnysis brolis. Sembos teisėjas nuo 1393 m. kovo 31 d. iki 1396 m. birželio 16 d. Nuo 1407 m. rugsėjo 26 d. didysis magistras, žuvo Žalgirio kautynėse, kur vadovavo ordino kariuomenei.

Frederik von Czolern – grafas Frydrichas fon Colerno, minimas nuo 1386 m., 1394–1396 m. jis buvo maršalo padėjėjas, 1396–1402 m. – didysis Diršau teisėjas, 1402–1407 m. – Ragainės komtūras, 1407–1410 m. – didysis Osterodės komtūras, 1410–1412 m. – didysis Balgos komtūras ir Notangos teisėjas, 1412–1416 m. – didysis komtūras (pagal: Marburgietis V. Naujoji Prūsijos kronika. – Ten pat).

Šie istoriniai asmenys ir vėliau yra tapę literatūriniais personažais, pavyzdžiui, žinomo lenkų rašytojo Henriko Senkevičiaus romane „Kryžiuočiai“ („Krzyżacy“; pirmą kartą spausdintas „Iliustruotame savaitraštyje“ („Tygodnik Ilustrowany“) 1897–1900 m., atskira knyga pasirodė 1900 m.).

Tikėtina, kad N. E. Iwanowski šias asmenybes nusižiūrėjo nuo 1882 m. Krokuvoje išleisto Vytauto susirašinėjimų sąvado „Codex epistolaris Vitoldi magni ducis Lithuaniae 1376–1430“. 1404 m. rugpjūčio 18 d. Rittersverderyje pasirašytame dokumente ordino magistras laiduoja, kad globos Vytauto žmoną Oną, jei tik jis anksčiau už ją mirs, ir gins jos kaip paveldėtojos teises: „Liudytojai yra visi kartu mūsų mieli broliai Kunas fon Lichtenšteinas, didysis komtūras; Verneris fon Tetingeris, vyriausiasis maršalas; Johanas fon Rumpenheimas, vyriausiasis Elbingo ligonių prižiūrėtojas ir komtūras; Burghardas fon Vobecke, vyriausiasis Christburgo drabužininkas ir komtūras; Arnoldas fon Heckenas, išdininkas; Ulrichas fon Jungingenas, Balgos komtūras; grafas Frydrichas fon Colerno, Ragainės komtūras; ponas Johanas Ochmanas, mūsų kapelionas ir kiti didžiai gerbiami žmonės“ („Geczuge sint die ersampnen unser liben brudre Cuncze von Lichtenstein groskumpthur, Wernher von Tettingen obirster marschalk, Johan Rumpenheim obirster spittler und komptur czum Elbinge, Burghart von Wobeke obirster Trappier und kumptur zu Chistpurg, Arnolt von Hecken treszler, Ulrich von Jangingen kumptur czur Balge, grafę Frederich von Czolrn komptur zu Rangnitte, her Johannes Ochman unser capplan und ander vil erbar luthę“; p. 105–106).

³³ Balga – kryžiuočių 1250 m. baigta statyti (prūsų piliavietės Honeda vietoje) pilis, kurios griuvėsiai dabar yra Kaliningrado srityje apie 10 km nuo sienos su Lenkija (Gronovo-Mamonovo pasienio punkto).

³⁴ Ragainė (nuo 1946 m. pavadinta Nemanu, Kaliningrado sritis) įsikūrusi kairiame Nemuno krante, maždaug 10 km į rytus nuo Tilžės (dabar – Sovetskas). Kaip prūsų piliavietė (Rangite – manoma, pavadinimas kilęs nuo šalia pilies tekėjusio upelio Rango) minima jau 1275 m. Kryžiuočiai 1289 m. jos vietoje pasistatė naują pilį, pavadino ją Landeshute. Vėliau ši ordino pilis lotyniškuose dokumentuose imta vadinti Raganitie, vokiškuose – Rangnit, Rangnita, Rangnithe, Ragniten ir pan., lenkiškuose – Ragneta.

³⁵ Goštautas Andrius – pirmąkart minimas 1387 m. kaip Vilniaus seniūnas. Mirė po 1404 m. 1398–1401 m. Krėvos seniūnas. Sūnus Tolvaiša Goštautas minimas kartu su tėvu 1401 m. sutartyje, 1407 m. Vytauto dokumente. Kitas sūnus Jonas Goštautas – Vilniaus vaivada 1443–1458 m.

Čupurna Stanislovas – pirmąkart minimas 1395 m. Vytauto donacijoje Vilniaus katedrai. Mirė 1411/12 m. 1395–1407 m. – valdovo maršalka, 1407–1411 m. – žemės maršalka. Vienas įtakingiausių Vytauto laikų didikų. 1404 m. kartu su Jonu Sungaila ir Manvydu Albertu (1396–1423 m. Vilniaus seniūnas ir vaivada; nuo 1413 m. Vytauto laikais – Breslaujos seniūnas) tarpininkavo sudarant žemaičių ir ordino paliaubų sutartį.

Sungaila Jonas – pirmąkart minimas 1398 m. Gardino sutartyje su ordinu. Mirė po 1433 m. 1398–1423 m. – Kauno seniūnas, 1413–1433 m. – Trakų kaštelionas. Įtakingas Vytauto laikų didikas, buvo užmezgęs glaudžius ryšius su ordinu (pagal: Petrauskas R. Lietuvos diduomenė XIV a. pab.–XV a.: sudėtis, struktūra, valdžia. – Vilnius: Aidai, 2003).

³⁶ Minigaila Mykolas – pirmą kartą minimas 1387 m. Jogailos privilegijoje Vilniaus katedrai, mirė po 1413 m. 1387–1399 m. – Ašmenos seniūnas, 1393 m. – Vilniaus seniūnas, 1413 m. – Vilniaus kaštelionas.

Nemira Jonas – pirmą kartą minimas 1398 m. Salyno sutartyje kaip didžiojo kunigaikščio dvaro arklidininkas, paskutinį kartą – 1422 m. Melno taikos sutartyje. 1398 m. – valdovo dvaro arklidininkas, 1412–1413 m. – Polocko vietininkas.

Gedgaudas Jurgis – pirmą kartą minimas 1401 m. Vilniaus ir Lenkijos sutartyje. Mirė apie 1435 m. 1401 m. – valdovo maršalka, prieš 1411 m. – Kijevo vaivada, 1411–1423 m. – Podolės seniūnas, apie 1424 m. – Smolensko vietininkas, 1425–1432 – Vilniaus vaivada.

Žostautas – pirmą kartą sutinkamas 1398 m. Gardino sutartyje su ordinu, mirė po 1404 m. Liudijo keliuose Vytauto dokumentuose, tarp jų – 1404 m. Racionžo taikos sutartyje.

Vidiminas – šaltiniuose pasirodo 1401 m. sutartyje su Lenkija, paskutinį kartą minimas 1410 m. Dažnai liudijo Vytauto dokumentuose ir sutartyse, tarp jų – 1404 m. dokumente dėl Racionžo taikos punktų.

Kęsgaila Valmantaitis (Mykolas) – pirmą kartą minimas 1401 m. Vilniaus sutartyje su Lenkija. Mirė apie 1449 m. 1410 m. – Ukmergės seniūnas, 1412–1432, 1440 ir 1443–1449 m. – Žemaitijos seniūnas, 1413 m. – valdovo maršalka, 1444–1449 m. – Vilniaus kaštelionas. Vienas įtakingiausių Lietuvos didikų, savo politinę galią išsaugojęs valdant keturiems didiesiems kunigaikščiams (pagal: Petruskas R. Lietuvos diduomenė XIV a. pab.–XV a.: sudėtis, struktūra, valdžia.

Visi čia minimi lietuviai didikai iš tiesų figūruoja 1404 m. Vytauto raštuose, pavyzdžiui, rugpjūčio 17 d. Kaune pasirašytame dokumente teigiama, kad Vytautas pripažįsta Racionžo ramybės susitarimą, pagal kurį negali priiminėti į savo kraštą ordino činčininkų, tačiau jis galios tik dešimt metų: „Šie dalykai yra liudijimas mūsų gerbiamo tėvo Jokūbo, Vilniaus vyskupo, ir šie parašai mūsų bajorų: Mingaila, Bratoša, Goštautas, Manvydas, Čupurna, Nemira, Astikas, Sungaila, Gedgaudas, Žostautas, Vidiminas, Kęsgaila ir kitų galinčių liudyti žmonių“ („Desir dinge zint geczuk der erwirdige pater Jacobus bischof czur Wille unde deze nochgeschrebene unser baioren: Myngail, Brathoscha, Gastold, Monowid, Chzwpurna, Nemerza, Astyk, Sungail, Gedigolt, Zastold, Wydymen, Kynsgail unde fel andirr geczugwirdiger lewthe“); kitame tos dienos dokumente Vytautas leidžia ordinui Nevėžio pakrantėse statyti malūnus: „Šiuos dalykus apie įvykį mes, taip pat Vilniaus vyskupas ponas Jokūbas ir kiti mūsų bajorai su jų vardais šį laišką skaitė[m], taigi pasirašoma: Minigaila, Bratoša, Manvydas, Goštautas, Čupurna, Nemira, Astikas, Sungaila, Žostautas, Kęsgaila ir kt.“ („Desir dinge czu geczewknis haben wir auch den bischof von der Wille herrn Jacob und andern unsern baioren mit eren namen in desin briff losen schreiben alzo: Myngail, Brathoscha, Monywid, Gastold, Sczupurna, Nemerza, Astik, Sungayl, Szastold, Kynzgeil etc.“); trečiajame Vytautas žada visokeriopą pagalbą ordinui prieš jo priešus, čia vėl įrašyti minėti didikai (Codex epistolaris Vitoldi magni ducis Lithuaniae 1376–1430. – Cracoviae, 1882. – P. 103–104).

³⁷ Hermanas fon Ryzenbauchas (Herman von Riesenbauch) pažodžiui iš vok. kalbos – Hermanas Storapilvis.

³⁸ Vestfalija – istorinis regionas dabartinėje Vokietijoje, apytikriai tarp Reino ir Vėzerio upių. XII–XVIII a. čia buvo susiformavusi Vestfalijos kunigaikštystė.

³⁹ Romnai – miestas dabartinės Ukrainos šiaurėje, Sulos ir Romenos upių santakoje.

⁴⁰ Vok. *Wunderbar!* – Nuostabu!

⁴¹ Vok. *Gib acht!* – Saugokis!

⁴² Vok. *Halt!* – Stot!

⁴³ Lot. *Pater noster... Ave Maria...* – Tėve mūsų... Sveika Marija...

⁴⁴ Vok. *Donner Wetter!* – Po perkūnais!

⁴⁵ Vok. *Gott im Himmel!* – Dieve danguje!

⁴⁶ Gasparas Józefas Hipolitas Cegielskis (1813–1868) – lenkų filologas, pramonininkas, spaudos darbuotojas, politikas ir visuomenininkas, pirmojo lenkų dienraščio „Lenkijos laikraštis“ („Gazeta Polska“, 1848) įkūrėjas.

HANS CARL ARTMANN

69

Neužgimusi žinia. 90 sapnų

Iš vokiečių k. vertė GYTIS NORVILAS

32

Sapne – taip ir ne kitaip. Kažkoks ypata įeina pro duris, stovi, pakelia ranką, stebėk: kairėj rankoj – gyvas balandis, taikos, meilės, skaistybės, tikėjimo gražesne ateitimi, simbolis. Stebėk: dešinė šmurkšteli į vidinę švarko kišenę, ištraukia stambaus kalibro revolverį, pareikalauja pinigų, aukso, vėl pinigų, ir kaip dera storžieviui pagrasina atiduoti be skrupulų. Ir ką tai turėtų reikšti? – visai pagrįstas klausimas šių gegužės trisdešimt antrosios naktį.

33

Trisdešimt trys – gražus apkhūnus skaičius, sapnuodamas regi jį trūkčiojant netikėtai atsiradusiame kino ekrane, tai neabejotinas ženklas – kerinčių dvynių gali būt suvedžiotas, tiesa, todėl nevalia leisti, kad šis susivytų ir kitą rytą išspjstų geltonomis tulpėmis, pasimovusiom ant vienintelio koto.

34

Ir vėl pas eskimus – tu tupi lednamyje, kampe šalia landos. Ir kas gi šmurkšteli vidun? Tu pats. Ir ką čia veikia tavo kitas aš? Jis vaitodamas be perstojo rėplioja žeme, colis po colio, colis po colio, vis labiau įsiaudrinamas sukiojasi šioje šiltoje žuvų taukais trenkiančioje žiemos irštvoje,

Hansas Carlus Artmannas (1921–2000) – austrų poetas, prozininkas, performansininkas, poliglotas, vertėjas, avangardinės „Vienos grupės“ įkūrėjas, anti-PEN klubo narys. Išleido plokštelių, poezijos, prozos rinkinių.

1967 m. pasirodžiusi „Neužgimusi žinia. 90 sapnų“ („Grünverschlossene Botschaft. 90 Träume“) yra viena žymiausių H. C. Artmanno knygų. Ją sudaro devyniasdešimties dalių sapnininkas, konstruojamas pagal Austrijos senų tradicijų 90 skaičių loto žaidimą (jteisintas XVIII a. viduryje). Neribota fantazija, alogika, „sapno stilistika“, kalbiniai žaidimai, metaforų labirintai, ironija, makabrika, vaikiškas primityvizmas, pokštas – tai artmaniškojo poezijos pasaulio segmentai.

kiek vėliau tu suvoki – kodėl visa tai: migis, o kailių migis irštvos gilumoje, jame guli išsirengusi gražuolė, tavasis aš palengva įsliuogia pas ją, sugurgžda kailiai, ji nuduoda mieganti, o tavo kitas aš po dejonų ir bejėgystės akimirky galop tą grožybę randa, ją užgula, netveria noru į ją pasinerti: pirma lig kelių, po to lig pusės, tuomet lig krūtinės, iki kaklo – o tada šaižiai klykdamas visas pasineria į alsuojančią grynąs mėsos jūrą – pažadina visus miegojusius, tu pastebi, kad tapai nematomu, metiesi lauk į mėnulio ir ruonių šešėlių teatrą, sprunki į atvirą jūrą, trisdešimt keturias mylias į atvirą jūrą, kol pasieki apsnigtą atokvėpio krantą.

35

Jeį sapne tave nutveria kažkokia ranka (ir tikrai ne kas kitas, o ranka), ji šmurkštelėjo iš anglių sandėliuko, kažkoks balsas, kurio tu baiminaiš visą gyvenimą, tau į ausį sušnibžda: Pagaliau tave pričiuopau. Dabar tu mano... Barška pienevežiai, vograuja kiemsargiai, burkuoja karveliai, kliuksena nutekamieji vandenys, o iš metro šachtų kyła šilto asfalto garas – tuomet skaičiuok iki trisdešimt penkių, nes šį kartą tik taip sėkmė liks tau ištikima.

36

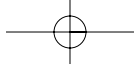
Kaip koks senų laikų Šerloko Holmsų manierų detektyvas tu išeini į viešumą pasipukuoti, greičiausiai tai Lenino aikštė, tavo veltinė kepurė apėjus amalais, šio ankstyvo rytmečio dangus ne mažiau žalsvas nei tavo kepurės puošmenos; bet kas tau įtaisė šį puošnų vainiką, nuo ko jis, kaip tai nutiko? Gulėjo iš ketvirto aukšto pro langą išmesti nudobtu balandžių kūnai ir pažertos juodos laikrodžių rodyklės, jos leidosi it plunksnos ar bejėgiai lapai besniegės žiemos ryto tyloj. Iš švarutėlio dėklo tu išsitrauki didinamąjį stiklą, apžiūri atviras tviskančių paukščių žaizdas, skaičiuoji pabirusias rodykles, jos tiksliai trisdešimt šešios, surenki jas į mažą krūvelę ir ieškai ryšio tarp nudobtu balandžių, laiko, skaičiaus ir amalų vainiko.

37

Saugokis, kad į tavo sapną neįsisuktų žąsis, bet jei vis dėlto įsibrovė, tai tu jai pastatyk šampano, o pats gurkšnok vandenį, tuomet nuo menkiausio pokštelėjimo ji sprogs, o jos išvirtę viduriai išsiraitys skaičiumi trisdešimt septyni, kuriuos tu, jei mėgsti didelius pinigų, privalai tēkšti loterinkams ant stalo.

38

Jeį sapnuoji Kalaharį, tu jo niekad nematęs, o kaipgi, tu raitas joji opalų atskalų atšlaitėmis, liūtų šnopavimas lyg šilkinės smėlio vėliavos bloškia tave žemėn, dangaus melsvas švinas tarp marškinių apykaklės ir skrybėlės ēda sprandą, siaurėj, horizonte, nudunda hotentotų fėjos Morganos traukinys, girdi šaižų veriantį garsą, pratisą švilpesį, šiurpas nusirita

tavo stuburkaulio ranteliais, iš dygliakrūmių ir įkaitusių deimantų išnyra šautuvo vamzdis, už jo nematai jokių akių, tai vyksta trisdešimt aštuntaisiais, o kai tu po dvidešimt aštuonerių metų pakirsti iš miego, tavo langas jau aprauktas voratinklių šydu, tavo namai virtę mirusiųusių musių prieglauda, o tavo lova – surūdijusiu, pelėsiomis apėjusiu griozdu.

39

Sapne tau pasirodo kažkoks ypata ir sako: Jūsų žmonos ragai perdėm ilgi, juk nešioti nepatogu! Ir štai sapnuodamas suvoki, kad esi vedęs trisdešimt devynerių metų gerai išsilaikiusių žiezulę, kažkokią susitraukusią bobšę, kuri čiulpia tavo kaulus ir čirškina smegenis.

40

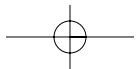
Jei sapnuoji – esi hiacintas savo mylimojo sode, šis peni tave savo ašaromis, tavo žavesio akivaizdoje rašo laiškus, neatplėšti vėl grįžta atgal, nereikia pamiršti, kad juos siunčia tau, o tu dingusi kaip į vandenį, niekas net nenutuokia apie tavo žaliuojantį pavidalą, juos užkasa aplink tave, palieka trūnyti juodoj sodo žemėj, visi mėlynu rašalu rašyti žodžiai kaupiasi tavo šakniagumby, ištrykšta į orą, o tavo augalo kūnas, 15 cm dydžio, skrieja dangun, neįtikėtinai greitai, keturiasdešimt dienų ir keturiasdešimt naktų tu sklindai virš sodo – savo mylimojo, kuris jame pasikars, tu viską regėsi ir niekuo negalėsi padėti.

41

Jei sapnuoji, kad esi turkas, o pusmėnulis – tavo lūpinė armonikėlė, kipariso šakelė – tavo ūsai, tavo papirosų kandikliai – minaretai, tavo mažylio sūnaus barškutis – tai apelsinmedis, tavo moteris – šešelis ant viešnamio sienos, o tavo broliai – septyni šūviai ryto migloj, ranka priešingojo švarko kišenėj – tavo stiprioji galūnė, milžiniškas tabako lapas – tai tavo pilvaplėvė, Tuniso ilgesys – tavo vidinis regėjimas, tu turi keturiasdešimt vieną seserį, kiekviena iš jų – ampulė, kupina rožių aliejaus, o tavo kelio girnelė – žvilgantis safyras, – tai trinktelk stikliukus į safyrą, sudaužyk ampules, Tuniso ilgesiu pasidalyk su draugais, didelį tabako lapą išdalyk tiems, kuriems jo reikia, išplėšk ranką iš priešingos švarko kišenės, ryto migloj išpyškink septynis šūvius, jais apvaisink šešėlį ant viešnamio sienos, mojuok apelsinmedžiu su visom šaknim, su juo šok gatvėje, šaudyk minaretais it strėlėmis iš lanko, kiparistus pamerk į savo moters pieną ir pusmėnuliui užgrok, atitinkamai galima strykčioti arba ne, pirmą tau dingtelėjusią melodiją.

42

Jei susapnavai iš mirusiųjų prisikėlusį Hitlerį, nuo kostiumo šepėčiu valantį puvėsius, ir visa tai vyksta keturiasdešimt antrojoje gatvėje, tai prisiversk pabusti, atsikelk, išsivalyk dantis ir ištark savo žmonai: mano brangi, koks žavus rytas, tačiau ką tik sapnavau košmarą.

43

Jei sapnuoji pamirštus skėčius (mėlynus, violetinius, jūros žalsvumo), jie pranašauja sausringą vasarą, taip pat ir skaičių keturiasdešimt tris, kurį privalai prisiminti birželio vakarais artinantis audrai. Be to, skaičiuok visas pro tave praplaukiančias gulbes, keturiasdešimt trečiąją nugalabyk, jos aitrioje tulžyje rasi reto dydžio perlą. Su juo virsi nematomu.

44

Jei sapnuoji eilinį niekuo neišsiskiriantį sapną: sapnuoji suoliukus parke, žvirblius ar besikuždančias našleles, pūškuojančius ratinius garlaivius, tai šok ant dviračio, aplink savo namą apsuk keturiasdešimt keturis ratus, o paskui šiaušk pas savo loterininką.

45

Sapnas, kuris įvaro tau šiek tiek baimės, vertas keturiasdešimt penkių. Sapne tau neduoda ramybės raguotas avinas, tilindžiuoja skambalais, kurie įpinti jam į kailį, strikinėja it besitreniruojantis boksininkas, nasruose nukąsta koja, ant jos stirkso dar ir batas, dirščioja į tave trimis akimis, užuot keturiomis, tuomet žaisdamas loto statyk anksčiau minėtuosius keturiasdešimt penkis.

46

Jei sapnuoji, kad sėdi pas tatuiruočių meistrą, šis ant ištiesto delno tau ištatuiruoja lėktuvo bilietą – falsifikatą, su juo skrendi į Grenlandiją, o pastoriaus žmona namuose viena, ji pasitinka tave vienais apatiniais, ji jaunutė, kvepia mairūnu, pievos pilnos vėdrynų, lange mėnuo, čėža užuolaidos, lova jau paklota – labanaktis, pons klebone, sniego nė kvapo, rogės nė iš vietos – keturiasdešimt šešis kartus tu patenkini pastoriaus žmoną, na, jei taip – šiuo tauriu skaičiumi pasinaudojai kaip reikiant!

47

Jei vieną vasaros dieną sapnuoji – tu vis dvejoji priimti kankinantį sprendimą – privalai išsirinkti vieną iš dviejų beprotnamių, tuomet į upę mesk monetą: jei ją atgal atneš vėžlys, rinkis pirmąjį, jei atplukdys žuvis, rinkis antrąjį. Bet upė privalo būti Zambezės ir reiškia keturiasdešimt septynis. Ta kebeknė su beprotnamiais turėtų išsispręsti. Sėkmė nusišypsos vidurdienį.

48

Juodaodžio sapnas – visai kas kita, nei sapnas baltojo ar geltonodžio. Taigi sapne dabar esi juodis, šiame sapne pasineri į kitą sapną, išeina toks sapnas sapne, ir dabar jau sapnuoji esąs baltaodžiu arba geltonodžiu, jei sukurstysi revoliuciją juodųjų naudai, bus taip: tave suima ir išsiveda su antrankiais, baltasis ar geltonodis premjerministras

apšaukia tave šunsnukiu, nuo galvos numuša skrybėlę, dėl to tu atsipeikėji ir grįžti į pirmąjį sapną, tiesiog peršoki kaip iš vieno sodo į gretimą, šiame sapne nepaprastai bodiesi savo tamsaus gymio, todėl ryžtiesi nusidirti odą ir užsitempti baltą ar gelsvą – tokiu atveju kitą rytą savo lovoje užtiksi iš susiraukšlėjusios juodžio odos susivijusį velniaižin kokį keturiasdešimt aštuonis, o tai neabejotinas ženklas, kad ateis laikas laimės ašaroms.

49

Jei sapnuoji šlykščių sukriošusių raganą, kuri savo nutįsusias krūtis – jos jai lig strėnų ir kliudo čirškinti kepsnius – paverčia stangriomis ir jaunatviškomis, tuomet ant keturiasdešimt devynių gali pastatyti namus ir bokštus, juos išnuomosi turčiams ir galėsi mėgautis lengvai užkaltais pinigėliais.

50

Jei sapnuoji esąs bordelio klientas, su cilindru ir apsiaustu, akyje – spingsintis monoklis, po pažastimi – lazdelė, tave pasitinka žavūs šilkais apsigobę skeletai, su tiuliais, kiekvienas jų – įstabios merginos, jos sidabro padėkluose tau patiekia savo buvusių mėsą, čia ir pačirškintos krūtys, ir šviesiai rožinės šlaunys, ir apvalainos rankos, virta pilvo mėsa gabalėliais su šparagų garnyru, įvairiausiais būdais ant grilio kepti užpakaliukai, cukruotos lūpos ir švelniai paskrudinti pirštai, o po gaubtu slapčiausių skanėstų gardus faršas – kad ir kaip damos pirštu, prie tų gėrybių neprisiliesk, išsitrauk pistoletą ir pyškink į salone kabančias penkiasdešimt dujinių lempų, nepraleisk nė vienos – tuomet visi skeletai apsimėsuos ir naktis nenueis šuniui ant uodegos.

51

Naujųjų metų rytą (sapne) iš tavo kairio bato iššoka kipšelis ir tavęs klausia, kur tu paslėpei jo laimės žvaigždę, o tu suki galvą: Apie kokią laimės žvaigždę čia paisto šis neūžauga? Po kiek laiko tu jam atkerti: Aš neturiu jokios jūsų laimės žvaigždės, bet jei norit, prašom, galit apieškoti butą... Galiausiai jis nubidzena prie dar miegančios tavo žmonos lovos ir džiaugsmingai sušunka: Bet juk ji čia! O tu: Miegančio nevalia žadinti prieš laiką; juo labiau laimės žvaigždės... O nykštukas atsako: Gerai, tuomet trumpam pasinaudosiu jos plaukų suktukais... Ir vieną po kito ima juos ir suka savo ilgą barzdą – tuomet skaičiuok iki penkiasdešimtojo, o jam sukant penkiasdešimt pirmąjį, išspirk jį pro duris – tą akimirką jį apleis pasakiškos galios, bus bejėgis it vaikas, o savo žmoną turėtum išsaugoti.

52

Jaunas kraujais apsipylęs revoliucionierius pasibeldžia į tavo namus, jis sužeistas, jį medžioja. Jei sapne tave apims gaillestis – jį priimsi, paslėp-

si palėpėje, slaugysi, na, tačiau naujų ginklų jam neparūpinsi. Tavo dukra (sapne) jį išsimylės, visą mėnesį be tavo žinios kartu su juo miegos, vienatinė tavo dukra po devynių mėnesių pagimdys automata, o pribuvėja tave ir tavo dukrą įskūs...

Bet jei tu be jokio gailėsčio jaunuoliui atkirsi: O jūs eikite pas mano kaimyną, pas jį daugiau vietos ir, be to, tokiems kaip tu prijaucia... tuomet sapnas pasisuks visai kita vaga:

Jaunasis revoliucionierius vargais negalais iškėblins iš tavo namų pas kaimyną, šalia paliks didelį kraujo klaną, į jį nusileis galybė varnų, o žmonės pamanyš: Tai neįtikėtinas dalykas – reikia bėgti į policiją ir duoti žinią... Ateis slaptosios tarnybos vyrukai ir paklaus tavęs: Iš kur čia? Tu ieškosi žodžių kišenėse, tave talžys tol, kol akyse pradės staipytis kibirkščiuojantis beviltiškas skaičius penkiasdešimt du!

53

Jei sapnuoji – vasaros vakarą, besišlaistydamas, šiaip sau, atsitiktinai, užėini į vaškinių figūrų muziejų, kilimais sklendi iš salės į salę, paskutinėje išvysti pats save penkiasdešimt trijose savo praėjusio ir būsimo gyvenimo situacijose, džiugiose ir nedėkingose, – tai padek visas kertes ir spruk iš šios keistos vietos, tik neprileisk į kelnes, kai gaisrinių sirenos suskaldys tylą.

54

Jei sapnuoji – tu skęsti, kažkokia žuvis laiko tave sugniaužusi herkuliškomis rankomis ir tįsia į savo drėgmės karalystę, bet tu tobulai tam pasirengęs, normaliai kvėpuoji, lyg dar tysotum po žydinčiu dangaus katilėliu¹, o ne tarp besirangančių vandenžolių ir mirguliuojančių saulės spindulių palaikų, atsiveria milžiniško povandeninio paukščių narvo durys, pro kurias tave įbruka ta keista rankuota žuvis, iš pakulnių tau prasikala sparnai, bet visai ne paukščio, o it Merkurijaus (čia jau apstu tavo padermės padarų), tarp naujų pažįstamų suki pirmuosius savo ratus, – ištverk naktį, pasinaudok jos klaikiais šešėliais, užsklęstose duryse iš kairės susirask penkiasdešimt ketvirtąjį grotų virbą, jis neatlaikys ir niekas tau nebesukliudys išropoti į išganingąją paplūdimio kaitrą.

55

Iki pat pietų sapnuoji Venesuelą, tau regis – maudaisi grėsmingose lagūnose, tave stebi papūginiai paukščiai, stoja audros sienos, pasipila karvelių kiaušinių dydžio lašai, kiekvienąkart, kai tu prunkstelėdamas išnyri paviršiun, pirštais sušvilpia indėnai, po kiek laiko tu pastebi, kad nušvilpti tavo drabužiai ir ginklai (jie dar ką tik gulėjo čia pat ant kranto), tu išlendi iš vandens, prisidengi dideliu lapu lyg skrybėle ir nuogas

¹ Laukinė ir darželių gelė varpelio pavidalo žiedais (*Campanula*).

*kėblini į kaimą pasiskūsti kasikui²... Señor, ir ką pasakysi, maudžiausi, į mane stebeilijosi paukščiai, stojo audros sienos, pasipylė karvelių kiaušinių dydžio lašai, o kiekvieną kartą, kai prunkštelėdamas išnirdavau paviršiun, susikišę pirštus sušvilpdavo indėnai – netekau drabužių, kuriuos buvau nusivilkęs, diržo, mačetės, karabino su visais šaudmenimis! *tas vadeiva tau į žmonas (sapne) pasiūlys savo gražiausią dukterį, o kraičio – penkiasdešimt penkis amerikietiškus žalius.**

56

Jeį sapnuoji – iš smakro tau išauga utelėm aptekusi mandarino barzda, ši – 56 centimetrų ilgio, iš 56 paskirų šerių, o joje įsitaisiusios 56 šviesiai violetinės utelės – tai džiauķis, tau nuskilo, nes kinai tokiom susimetu siom aplinkybėm tokį penkiasdešimt šešių tripletą laiko ypatingu ženklų.

57

Didingi sapnų įvykiai, konservatyvūs, vagantiški: apie pasišovėlius, didingus skrydžius ar skrydžių užmačias, nutrūktgalviškus žygius į erdves, laivų katastrofas. Jei sapnuoji besimėtančius plunksnakočius, raštą, suskaldytą laikrodžio stiklėlį, jei sapnuoji upes, klaiķiai didelius tiltus, įspūdingus lietaus rezervuarus, ant trosų kabamuosius greitkelius, keltuvų procesijas, jei sapnuoji banginius...

Kiekvienas toks tinkamu laiku susapnuotas sapnas reiškia penkiasdešimt septynis.

58

Kitas sapnas apie indėnus. Tu pleveni ore su parašiu tu virš kaimo lūšnos, prasmunki pro lūšnos stogą, šis – iš lapų ir žabų, klesteli į vadeivos dukters guolį! Riksmas, išgąstis, minia su deglais ir ginklais. Žeberklai, šaudymo vamzdžiai...

O ką tu gali pasakyti? – Berk visus tau žinomus penkiasdešimt aštuonis aravakų³ kalbos žodžius. Ir tu nieko negali išstenėti, išspaustum bent kažką panašaus į: Ja, japu, japuruima, japuruimaka ir t. t., ir t. t. Nuskambėtų it tikras jaunystės šaltinio čiurlenimas, nuaidėtų it paukščių trelė skaidriais rasos lašeliais, jei galima taip pasakyti.

59

Nearfininkai sapnuose neretai užgroja fortepijonais, nešioja (sapne) stiprius akinius, tyliai diskretiškai kosčioja, svaičioja apie kaimišką orą ir šviežiai suartus dirvonus. Jei po virtinės sapnų tave ištikytų panašus sapnas, tokiu atveju su *penkiasdešimt devyniais* tau nevertėtų net prasidėti.

² Centrinėje Amerikoje ir Vest Indijoje – indėnų giminės arba kaimo vyresnysis (seniūnas).

³ Aravakai – Pietų Amerikos indėnų tautų grupė.

60

Jei sapnuoji, kad fajetonu dardi į Drakulos pilį ir ketini užbėgt už akių siaubingai nelaimėi, prie tavęs prisiplaka dar kažkoks supermenas, kuris irgi trokšta padaryt galą neteisybei ir (Drakulos begaliniam džiaugsmui) jūs abu ryžtingai leidžiatės į kelią, o naktį, budėdami, jūs abu susidaužiate galvomis ir dar taip baisiai, jog garsas nuaidi tamsiais koridoriais, grafas pakirsta iš gilaus miego, žaibiškai suvokia – kas ir kaip, nuo jo piktdžiugiško juoko jūsų kraujas akimirksniu sustingsta į ledą, tuomet tai tikrai apvalus šešiasdešimt.

61

Jei sapnuoji kažkokį galviją su dvidešimt vienu kojos pirštu bei keturiasdešimčia patrankų, jis artinasi prie tavęs ir reikalauja, kad jį patenkintum, o tu jam esi ištis skolingas, – tai nesilaužyk ir suteik jam tą malonumą, o pabudęs kaip galima greičiau statyk loto ant skaičiaus šešiasdešimt vienas, jis – neabejotinas tavo šansas.

62

Jei tau prisisapnavo čekoslovakas su trisdešimt vienu auksiniu dantimi, jis persikabaroja per kažkokią žaliai nudažytą tvorą ir, nepaisant to, nesusiplėšo kelnių užpakalio ir vizgindamas uodegą mikliai pasprunka nuo jį persekiojančių šunų, įvirsta į kažkokį barą, apsitvarko kostiumą, keliskart susiveržia kaklaraištį ir paprašo dvigubą gyno viskio, – skaičių loto žaibiškai statyk ant šešiasdešimt dviejų, nors, tiesa, loterininkas turėtų būti vardu, prasidedančiu raide K.

63

Jei sapnavai, kad šis sapnininkas Broceliandės⁴ miške pavirto milžinišku apsamanojusiu rieduliu, o prie jo sukniubo Tristanas ir Izolda, ir abu kaipmat atsipeikėjo iš beprotiškos meilės kvaitulio – su soixanteettrois⁵ pasiųsk juos į artimiausią loterijų tašką, jie išloš turtelio ir juo nešini grįš į minėtą mišką, į ankstesnę vietą. Taigi, pasiversk balta paukšte, gundyk juos meduoliais, įviliok į trobelę, pasiversk ragana, Tristaną iškepk, Izoldą išvirk, ir pabusk, visas nusiplūkęs, su visu jų išloštu gėriu po pagalve.

Versta iš:

Artmann Hans Carl. GRÜNVERSCHLOSSENE BOTSCHAFT. 90 TRÄUME.

Residenz Verlag, 1967

⁴ Neegzistuojantis miškas Bretanėje, susijęs su keltų mitologija. Realus Broceliandės miškas, o tiksliau – jo prototipas, Penpono (Paimpont) miškas, yra 30 km. nuo Reno miesto.

⁵ Su šešiasdešimtirtrim (*pranc.*). Čia *soixante et trois* rašoma vienu žodžiu.

ALGIS KALĖDA

Praeities dabartis

Lietuvių istorinio diskurso transformacijos

...Kalbant apie laiko slinktį, teisingiau būtų sakyti taip: yra trys laikai – praeities dabartis, dabarties dabartis ir ateities dabartis...

Šv. Augustinas

I

Istorinė tematika lietuvių literatūroje – nuolatinis kultūrinės sąmonės dėmuo, vienais tautos gyvavimo tarpsniais labai intensyvus, kitais – sulėkštėjęs, schematiškas, paveiktas deformuojančių ideologemų. Tai neabejotinai taip pat yra vienas iš esmingųjų idėjų ir topikos klodų, itin glaudžiai susijęs su būtimi tautos, dažnai jautusios grėsmę savo egzistencijai. Literatūrinės istorijos interpretacijas (ir ne tik literatūrinės) labai dideliu laipsniu determinuoja įvairios politinio-visuomeninio gyvenimo aplinkybės; antra vertus, istorinės tematikos manifestacijos grožiniuose tekstuose bene sugestyviausiai įprasmina, išreiškia nacionalizmo–tautiškumo–patriotiškumo idėjas.

Istorinį diskursą, kaip, regis, jokią kitą, aižo nuolatinės įtampos: tarp kolektyvinės ir individualios sąmonės, tarp faktografinio objektyvizmo ir literatūrinės fikcijos, tarp siekiamybės *objektyviai* rekonstruoti praeitį ir neišvengiamos *subjektyvios* projekcijos, tarp *savo ir svetimo*, tarp sociumo lūkesčių ir kūrejo laisvės. Lietuvos geopolitinė padėtis per ilgus amžius skatino rezistencines-kontestacines nuostatas prieš militarinį pavojų savo valstybingumui ir prieš kitų civilizacinių vertybių spaudimą savoms kultūrinėms orientacijoms. Būtis tarp Rytų (rusų, kitų rytinių slavų) ir Vakarų (lenkų, germanų) – nuolatinis lietuvių sąmonės topas, išugdytas nuo viduramžių ir kone permanentiškai, su įvairiomis variacijomis tęsiamas iki mūsų dienų. Iki šiuolaikinio etapo – jo pradžią sąlygiškai žymi 1990 m. data, Nepriklausomybės atkūrimas – buvo nueitas ilgas istorinių nuostatų manifestavimo ir transformacijų kelias.

Istorinio diskurso patirtis klostėsi per ilgą laikotarpį, pradedant folkloro kūriniais ir Lietuvos metraščiais; formuojantis profesionaliajai literatūrai didelę

reikšmę įgavo Vilniaus romantizmo mokykla (Adamas Mickiewiczus, Juliuszas Słowackis, Władysławas Syrokomla, Józefas Ignacy Kraszewskis ir kt.). Tuo laikotarpiu, pakilus naujojo tautinio atgimimo bangai ir siekiant atkurti nuo 1795 m. sunaikintą ir Rusijos bei Prūsijos pavergtą Lietuvos valstybę, lietuvių kultūrinėje sąmonėje buvo išsiugdytas ir įtvirtintas nostalgiškas mitas apie herojiškus praeities laikus, didingus taurių protėvių žygius. Iš to laikotarpio atėjo patriotizmo manifestas, jog Lietuva – didvyrių žemė ir jos sūnūs savo stiprybę turi semtis iš praeities (Vincas Kudirkos Tautiškos giesmės, vėliau tapusios valstybiniu himnu, parafrazė). Pirmasis lietuvių istorinis romanas, Vincas Pietario „Algimantas“ (1904), taip pat skirtas herojiškai praeičiai vaizduoti, įnirtingoms ir kupinoms klastų XIII a. lietuvių kovoms su slavais. Iškilus rašytojas ir kritikas Balys Sruoga dar 1935 m. rašė: „Praeitį iš pasakos padaryti realybe – istorijos ir jo pagalbinių mokslų uždavinys. Bet padaryti ją savą ir mylimą – tai jau dailiosios literatūros reikalas ir pareiga“¹. Tokia nuostata tapo imperatyvi daugeliui lietuvių autorių, kurie siekė meninėmis priemonėmis kuo sugestiviau *atkurti* praeities įvykius, panaudoti juos *dabarties* kontekstui.

XIX a.–XX a. pr. literatūroje suformuota pusiau mitografinė Lietuvos istorijos vizija tapo turtingiausiu, mažne imperatyviu temų, motyvų ir įvaizdžių repertuaru, kurio poveikio negalėjo ir negali išvengti vėliau kūrę autoriai. Tad būtina bent trumpu žvilgsniu atsisigręžti į istorinių žanrų raidą.

Gausią ir labai šakotą medžiagą redukavus iki būdingiausiųjų pjūvių, galima nubrėžti supaprastintą XX a. istorinio diskurso transformacijų diachroninę trajektoriją. Ji ganėtinau glaudžiai siejasi su bendrosiomis socialinio-politinio proceso tendencijomis ir atspindi nacijos bei valstybės likimo peripetijas. Propedeutiniais-metodologiniais sumetimais glaustai apžvelgsime pagrindinius, mūsų manymu, lietuvių istorinio diskurso raidos kontūrus ir, paryškinę bendrąją paraliteratūrinių veiksmų kontekstą, tolimesnėse teksto dalyse susitelksime į kai kurias būdingas konkrečias manifestacijas.

Tarpukario laikotarpis. Po 1918 m. (Lietuvos valstybės atkūrimo data) anksčiau vyravusį romantišką apoteoziską istorizmą ilgainiui keičia skvarbesnis, analitiškesnis praeities reflektavimas, net bandymai demontuoti patriotinius mitus. Būdinga, jog lietuviškojo avangardo kūrėjai, futuristai ir ekspresionistai, susibūrę apie leidinį „Keturi vėjai“ (1924–1928) ir apie savo vėliavnešį Kazį Binkį, pirmiausia ryžtingai siekė atsiriboti nuo sentimentalios romantiškojo patriotizmo tradicijų ir deklaravo neigiantys pagrindinio tos tradicijos atstovo Maironio kūrybines nuostatas. Kita vertus, istorinio mąstymo paradigma tarsi šakojasi, ji reiškiamą naudojant platesnį retorikos ir ideologemų repertuarą, beveik visų žanrų ir diskursų priemonėmis, dažniausiai – dramos bei epikos kalba. Tuo periodu pasirodė per trisdešimt istorinių romanų, o vaisingiausieji iš jų buvo 1936–1938 m., kai išėjo aštuoni šio žanro kūriniai². Diskurso strategijos juose dažniausiai tiesiaieigės, suteikiančios nedaug galimybių terptis adresato nuomonei ir vertinimams. Pažymėtinas ir gana ryškus aksiologinis pokytis.

Anot žymaus lietuvių emigracijos literatūrologo Broniaus Vaškelių, „iki nepriklausomybės atgavimo (1918 m. – A. K.) kovoje prieš rusus dėl tautos laisvės Lietuvos praeitis buvo pagrindinis lietuviškosios kūrybos ir patriotizmo šaltinis. Todėl nenuostabu, kad dramos srityje beveik be išimties vyravo istorinė drama.

¹ Sruoga B. Istorinė teisybė dailiojoje literatūroje // Istorinės prozos byla. – Vilnius: Vaga, 1988. – P. 67.

² Viliūnas G. Lietuvių istorinis romanas. – Vilnius: Mokslas, 1992. – P. 51.

Atgavus nepriklausomybę, dramaturgo užduotis pasikeitė: iki šiol buvęs motto – „kovoti“, keitėsi į „kurti“, t. y. „kurti tautinę kultūrą“, tautinę dramą, tautinį teatrą. To meto spaudoje imta svarstyti, kas sudaro tautiškumą, kokie yra lietuvių būdo bei lietuvių dvasios bruožai, kas turėtų būti laisvo lietuvių kelrodžiai ir įkvėpimo šaltiniai³. Šių, kreacionistinių, tikslų vedini, naujieji Lietuvos intelektualai (leidę žurnalą „Naujoji Romuva“, 1931–1940, siekė integruoti tautiškumo problematiką į moderniąją Vakarų kultūrą.

Greta šių nuostatų labai aktyviai buvo įtvirtinami, plėtojami jau susiformavę, taip pat – kuriami ir diegiami nauji mitiniai vaizdiniai apie herojišką praeitį, nacionalinį savitumą, tautinį charakterį. Pirmiausia, žinoma, mokymo įstaigose, publicistikoje, istoriografiniuose veikaluose, tačiau didžiausią reikšmę šiuo atžvilgiu turėjo literatūra, menas. Siekiant išskirti garbingą tautos istoriją buvo išnaudojamos įvairios progos, pretekstai ir galimybės, beje, valstybiniu lygmeniu. Organizuojami literatūriniai konkursai, šventės, rengiami projektai, – šitaip buvo glorifikuojama Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės didybė, mobilizuojamas tautinis judėjimas dėl lenkų užgrobtos sostinės Vilniaus, begal aukštinamas Lietuvos istorinių valdovų indėlis. Išskirtinis pavyzdys – didžiojo kunigaikščio Vytauto kultas, viršūnę pasiekęs 1930 m. švenčiant 500-ąsias jo mirties metines.

Antrojo pasaulinio karo ir pokario rezistencinių kovų metais istorinis diskursas kone be išlygų traktuojamas utilitariškai, kaip politinių grumtynių priemonė. Ryškiausia skirties riba, vaizduojant praeitį dabartyje, buvo tarp savo ir prieš. Literatai, remiantys Lietuvos sovietizaciją ir komunizavimą, patriotinius mitus, romantikų sukurtus įvaizdžius naudojo pirmiausia kaip būdą telkti bendruomenę prieš amžinąjį priešą – germanus. Kovotojams už šalies nepriklausomybę, ypač miško broliams, buvo svarbu išskirti laisvą tautiškumo dvasią, aktualizuoti kovos su rusais tradicijas. „Romantiniai tautos praeities mitai įeina į savigynos sieną, kurią statėsi rezistencija iš lietuvių kultūros paveldo. Kęstučio, Vytauto, Žalgirio vardus pasirenka partizanų būriai, kovoję prieš Lietuvos okupaciją (stalininę bei hitlerinę). Maironio kūrinius spausdina pogrindžio laikraščiai kaip pasipriešinimo šūkius. <...> Šventi istorijos prisiminimai, pakilę iš „piliakalnių ir sentėvių kapų“, guldomi į pasipriešinimo ir herojiškumo mostus: „Girdėjau giriose aš Gedimino ragą, / girdėjau aidą jo aukštajam panery, / mačiau, kaip laužai, šaukdami kovon lietuvi, dega...“⁴

Pokario laikotarpiu, maždaug iki 1990 m., istorinio diskurso plėtra ir modifikacijos sovietinėje Lietuvoje vyko sudėtingiausiomis sąlygomis, pirmiausia – dėl beatodairiško komunistinės valdžios siekimo uzurpuoti ir monopolizuoti kultūrinę tautos sąmonę. Atitinkama praeities traktuotė, remiantis klasių kovos, socialistinio internacionalizmo ir kitais panašiais principais, turėjo padėti realizuoti kompartijos tikslus – įdiegti įsitikinimą, kad Lietuva gali egzistuoti tik SSSR sudėtyje. Manipuliuojant istorijos reiškinį interpretacijomis, selektyviai juos pateikiant – vienus sumenkinus ar visai „pamiršus“, kitus (pavyzdžiui, komunistinį revoliucinį judėjimą) nepelnytai iškelus – buvo formuojamos tam tikros privalomos psichinės schemas, kurių viešojoje erdvėje nebuvo galima kvestionuoti. Daugelis rašytojų joms pakluso. Tik laisvesnės dvasios autoriai (maždaug po 1970-ųjų) gebėjo lanksčiau, atviriau reikšti kitokį požiūrį. Tad vienu iš esmingųjų įtampos židinių tapo paslėptos, o kartais laisviau deklaruojamos prieš-

³ Vaškėlis B. Nepriklausomybės laikotarpio lietuvių istorinė drama ir jos recepcija // Žvilgsnis iš atokiau. – T. I. – Vilnius: Versus aureus, 2004. – P. 185.

⁴ Kubilius V. Romantizmo ir antiromantizmo priešpriešos // XX amžiaus lietuvių literatūra. – Vilnius: Vaga, 1994. – P. 283–285.

priešos tarp pavergto ir laisvo proto, tarp falsifikuotos ir autentiškos istorinės medžiagos suvokimo.

Labai svarbi literatūrinės kūrybos dalis priklauso emigracijos autoriams, kurie iš esmės tęsė prieškario tradicijas; bene reikšmingiausias šios rašytojų grupės indėlis į istorinio diskurso plėtrą – pokario pasipriešinimo prieš sovietus, miško brolių vaizdavimas.

Artėjant 1990 m. ir po valstybingumo atkūrimo į literatūrą plūstelėjo anksčiau neprieinamos istorinės informacijos srautas, daugeliu atžvilgių keitėsi pati praeities procesų samprata. Prozos kūrinių naracijoje retesni tapo autoritetiniai diskursai, aktualūs tapo istoriosofiniai svarstymai, pagrįsti virtualybės eksponavimu ir principu – „kaip galėjo būti“. Į pirmąjį planą išėjo reiškiniai, kurie prieš tai buvo traktuojami kaip tabu (lietuvių kovos su rusais, ginkluota pokario rezistencija, trėmimai į Sibirą ir pan.), taip pat – naujų postūmių įgavo individualios, neretai postmodernizmo ženklais pažymėtos praeities interpretacijos. Nors daugelis po 1990 m. pasirodžiusių kūrinių tarsi restauravo prieškario tradicijas (pavyzdžiui, romantizuotais stereotipais grindžiamą diskursą, ideologijos lygmenyje – aiškų priešpriešą tarp savo ir svetimo), bet radosi ir nemažai bandymų demitizuoti, naujai performuluoti istorinės sąmonės dėmenis. Šiuo metu, maždaug nuo 1990 m., pastebima didelė istorinių kūrinių įvairovė, kuria siekiama aprėpti labai platų, skirtingo amžiaus ir skirtingo išsilavinimo adresatų ratą. Antai nuo 1993 m. kolektyviniu slapyvardžiu *Skomantas* buvo pradėta leisti istorinių apysakų ir romanų serija, skirta jaunimui (jos koordinatorius – žinomas prozininkas Kazys Almenas). Joje išleista per dvidešimt kūrinių, tarp kurių – „Teutonų belaisvis“ (1993), „Užkeiktas lobis“ (1995), „Mindaugo sūnus“ (1998); juose vyrauja nuotykiniai-pažintiniai elementai, tačiau ryškus siekimas naujai interpretuoti tautos istorijos fenomenus.

Apskritai naujausio laikotarpio istorinėje prozoje naudojami lankstūs stilistinių priemonių variantai bei hibridiniai istorinio diskurso tipai tarsi atspindi ir per visą XX a. susiformavusius tradicinius raiškos modelius, ir naujausią postmodernizmo literatūros patirtį. Esminės lietuvių istorizmo paradigmos siejasi su tautinių mitų kūrimu („sapnai apie buvusią didybę“) ir individualiais jų perfravimais, taip pat – naujomis interpretacijomis, kvestionavimu, o galop – dekonstravimu.

Šios transformacijos būdingos kone visiems literatūros žanrams ir formoms. Kita vertus, istorizmo pojūtį literatūroje bene adekvačiausiai reprezentuoja epiniai kūriniai, visų pirma – istorinis romanas. Mat jis geneze bei sanklodos pavidalais, naracija susijęs su laiko tėkme (juk pasakojama visada *praeteritum* laiku, t. y. apie tai, kas buvo, apie praeitį).

II

Nekyla abejonių, jog istorinis romanas, lyginant su kitais žanriniais romano tipais ar formomis, yra vienas stabiliausių. Žanro atmintis šiuo atveju yra determinuota daugelio aplinkybių, – tiek vidinių, imanentinių žanro normų, tiek (tai itin svarbu) adresato, bendruomenėje glūdinčių, internalizuotų ir intelektualiai, ir emociškai labai sugestyvių, kryptingų veiksmų. Juk puikiai suvokiame, kad rašytojas, rinkdamasis kokią nors reglamentuotą vaizdavimo konvenciją, *nolens volens* privalo laikytis tam tikrų taisyklių. O juk istorinė beletristika, ypač rimtoji, interpretuojanti egzistencinius, lemtinguosius tautos būties raidos fenomenus, yra keleriopai reglamentuota. Kita vertus, literatūra yra laisvo apsisprendimo erdvė, ir vaizdavimo būdas, turiningumas iš esmės priklauso nuo autoriaus valios, jo gebėjimų ir in-

telektualinių išteklių. Kaip galima šiuo atveju identifikuoti, apibrėžti individualią kategoriją pagal panašią atitinkamų tradicijų ir konvencijų kontekstą?

Šičia norėčiau paanalizuoti kai kuriuos istorizmo manifestavimo atvejus, kurie parodo, kaip istorinio romano kūrėjai renkasi vertinimo perspektyvą, stebėjimo taškus, kaip kuria diskursą. Taip pat istorinei literatūrai svarbus, esmingas, yra pats objektas, tema, vaizduojama epocha ir pasirinkti praeities įvykiai. Taigi ypatingą dėmesį reikia skirti empirinei medžiagai ir klausimams, kaip rašytojas ją transformuoja ir intreprtuoja, kreipdamasis į adresato sąmonę bei jausmus.

Neklysiu pasakęs, jog kone visų mūsų regiono (gimtosios Europos) šalių kultūrininkų, mokslininkų, politikų, rašytojų atmintyje ir vaizduotėje nuolat glūdi Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorija ir ligi šiol neblėstantis jos paveldas. Lietuvos viduramžiai imponavo daugeliui įžymių kūrėjų, net ir prancūzui Prosperui Mérimée (jo novelė „Lokis“). Gimtosios šalies praeities išskirtinumą labai dažnai pabrėždavo ir Czesławas Miłoszas – Nobelio premijos laureatas, gimęs ir augęs Lietuvoje, save laikęs lenkakalbiu lietuviu. Apie tą laikotarpį jis sakė: „Dievai, garbinami po šventaisiais ažuolais, pasirodė esantys galingesni negu Bizantijos Dievas, ir šitokiu būdu susikūrė vienas iš keisčiausių Europos valstybinių organizmų: Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė. Savo didybės laikotarpiu jos teritorija driekėsi iki Maskvos, vienu pakraščiu lietėsi prie Baltijos jūros, kitu – Juodosios jūros“⁵.

Greta kitų įtakingųjų tautinių mitų ypatingas rašytojų dėmesys skiriamas jau minėtam didžiajam kunigaikščiui Vytautui (apie 1350–1430 m.), su kuriuo daugiausia siejama viduramžių Lietuvos didybė bei pastovieji patriotizmo šaltiniai. Šis valdovas sumaniais diplomatiniais veiksmais ir ginkluotomis grumtynėmis su priešais kaimynais iš Vakarų ir Rytų išsaugojo ir sustiprino didžiulę valstybę. Kita vertus, ši tema yra stabiliausias lietuvių nacionalizmo topas, kuris jungia visų kartų stiprybės ir didingumo ženklus, sakralizuotą praeitį leidžia projektuoti į tam tikrą metachronologinę (užlaikinę) erdvę, taip pat – į dabartį. Tautos gyvenimo laikotarpis iki 1795 m., kai buvo sutremptas Lietuvos valstybingumas, tapo nuolatiniu istorinių kūrinių refleksijos objektu. Literatūriniai vaizdavimo modeliai liudija įvairių laiko aspektų junginių, pirmiausia – sustingusio mitiškojo (aukso amžiaus) ir nuolatos kintančio, tekančio į ateitį. Atidžiau pažvelkime į vieną kitą šių mitų aktualizavimo atvejį nuo tarpukario, maždaug prieš septyniasdešimt metų, iki mūsų dienų.

Ypač kunigaikštis Vytautas aukštintas tarpukariu, kada susiformavo „ištisa istorinė-publicistinė vytautinė literatūra“⁶. Tam lemiamos įtakos turėjo tai, kad 1930 m. sukako 500 metų nuo labiausiai Lietuvoje garbinamo valdovo mirties. Iškilmingi Vytauto Didžiojo metinių minėjimai, paminklų statymas šalies miestuose ir miesteliuose, konkursai ir kitokie renginiai buvo organizuojami oficialiai ir ligi tol neregėtu mastu – jie valdžios buvo pagrįstai traktuojami kaip svarbiausia tautą konsoliduojanti galia. Antai kaip atrodė šis šventimas amžininko akimis:

„Kauno miestas papuoštas tautinėmis vėliavomis ir žaliuynais. Langai ir balkonai taip pat buvo išpuošti kilimais, įvairiomis gėlėmis ir įstatyti Vytauto Didžiojo arba Respublikos Prezidento Antano Smetonos paveikslais. Tą pačią dieną 13 val. visose salėse įvyko paskaitos apie Vytautą Didįjį. Vytauto prospektu prie Pramonės, Smėlio ir Laisvės Alėjos gatvių buvo pastatyti dideli ir gražūs vartai. Viršuje kaboją Vytauto Didžiojo paveikslai ir įvairūs obalsiai“⁷.

⁵ Miłosz Cz. *Rodzina Europa*. – Warszawa, 1990. – S. 14.

⁶ Viliūnas G. *Lietuvių istorinis romanas*. – P. 54.

⁷ Didžioji Tautos Šventė. Rugsėjo mėn. 7 dieną // [be autoriaus] D. L. K. Vytauto jubiliejinių 1930 m. albumas. – Kaunas, 1931. – P. 114.

Kunigaikščio Vytauto asmeniui ir visai šiai epochai skirtas Antano Vienuolio romanas „Kryžkelės“ (1932). Kokiais principais remiasi jo struktūra, ideologija ir retorika? Keletas žodžių apie kūrinio pasirodymo aplinkybes. Autorius dalyvavo tais metais paskelbtame literatūriniame konkurse ir nors nugalėtoju netapo, žiuri jo romaną aukštai įvertino ir išleido valstybės lėšomis. Galima daryti prielaidą, kad buvo vertinamas ir pats temos svarbumas, įtakingumas.

Jis visų pirma buvo suvokiamas ir traktuojamas kaip vienas iš to laikotarpio pilietinės sąmonės brandumo veiksnių, atspindėjo visuomenės poreikius šlovinti protėvių didvyriškumą. Šiandienos skaitytojo požiūriu romanas skamba kitaip, nes jau atsidūręs kitų sugestijų ir interpretacijų kontekste. XX a. antroje pusėje, susiformavus analitiniam diskursui ir išleidus naujų veikalų (labai svarbus buvo Juozo Grušo ir Justino Marcinkevičiaus istorinių dramų vaidmuo), praeities vaizdiniai formuojami daugeliu lygmenų, plėtojamas nuotykinis, psichologinis, intelektualinis ir kt. pasakojimai.

A. Vienuolio romanas neabejotinai svarbus tiek žanro raidos lygmeniu, tiek siekiant suvokti lietuviško istorinio literatūrinio mąstymo ištakas, versmes, sąlygiškumus, pamatines ypatybes. Jis taip pat teikia galimybių svarstyti klausimą: kaip praeitis atgyja dviejose dabartyse, XX a. ketvirtame dešimtmetyje ir – XXI a. pradžioje.

Pasak G. Viliūno, kuris bene išsamiausiai ir ganėtinai plačiai aptarė šį kūrinių, „A. Vienuolio romane jaučiama svetimkalbių kūrinių apie Lietuvos senovę įtaka: vienas pagrindinių jo veikėjų – kryžiuočiams tarnaujantis riteris Griežė – yra „prūsų didikų bajorų giminės palikuonis“ <...> jis įsimyli Vytauto bajoraitę ir pereina į kunigaikščio pusę. Tačiau ši siužetinė schema „Kryžkelėse“ panaudojama kitaip negu aptartoje epigoniškoje tradicijoje: „kryžiuočių išauginto lietuvio“ linija čia nėra vienintelė ir svarbiausia, bet eina greta kitos, istorinės – kunigaikščio Vytauto. Išgalvoto ir istorinio herojaus linijų derinimas – tai skotiškojo istorinio romano bruožas⁴⁸. W. Scoto įtaka lietuvių istorizmui yra neabejotina, juoba jo pastangos remtis ne vien fikcija, nuotykinėmis intrigomis (kaip A. Dumas), o pateikti ir faktografija pagrįstą, pusiau objektyvų istorijos atvaizdą, imponavo lietuvių literatams.

Vis dėlto praslinkus dešimtmečiams dažniausiai išlieka išgryninta kūrinių sugestija, jo mitiškas turinys – tai, ką išbūrė ir išsaugojo selektyvi kolektyvinė atmintis. Skaitant „Kryžkeles“ pirmiausia į akis krinta platus vaizduojamų įvykių fonas, veiksmo erdvės modeliavimas. Kur, kokiaje aplinkoje vyksta trys kunigaikščio Vytauto flirtai-sandoriai su kryžiuočiais, derybos su pusbroliu Jogaila, žinant, kas yra jo tėvo mirties kaltininkas. Esmingos erdvėlaikio komponavimo koordinatės, manding, sutampa su iki tol jau įtvirtintais mitografiniais viduramžių Lietuvos paveikslais.

Pagal B. Sruogą „Valteris Skotas stengiasi poetizuoti savo tautos buitį ir praeitį, stengiasi poetizuoti „istorinius charakterius“ ir „tautos dvasią“. Norėdamas įtikinamiau atvaizduoti praeitį, jis plačiai studijuoja senovės buities ir senosios literatūros paminklus. Suvoktąją medžiagą pasiremdamas, jis stengiasi reljefingai ir puošniai apibrėžti buvusios, jam rūpimos gadynės buitį. Jis tartum piešia tai buičiai puošnias dekoracijas⁴⁹. Lietuvių romanistams (aišku, tiems, kurie istoriją traktuoja ne vien kaip patrauklią erdvę nuotykinėms intrigoms) šio rašytojo kūrybos būdas buvo itin patrauklus. Ne tik varijuojantiems romantizmo konvencijas ir siekiantiems atkurti „tautos dvasią“, bet ir šiuolaikiniams autoriams.

Pacitavau šias nuomones norėdamas atkreipti dėmesį į kontekstines „Kryž-

⁴⁸ Viliūnas G. Lietuvių istorinis romanas. – P. 58.

⁴⁹ Sruoga B. Istorinė teisybė dailiojoj literatūroj // Istorinės prozos byla. – P. 73–74.

kelių“ prasmų sąsajas, pirmiausia – į to meto visuomenėje susiformavusius ir nusistovėjusius požiūrius į svarbiausius tautos gyvenimo įvykius. Visuomeninę opiniją labiausiai veikia istorijos tyrėjų koncepcijos ir interpretacijos, plintančios per kultūros ir edukacijos institutus.

III

Begal daug galimybių ir pavojų slypi, kai rodomi fikcinių ir realių, istorinių asmenybių santykiai, kontaktai, pokalbiai ir pan. Pirmiausia čia raiškiai iškyla recepcijos, meninės komunikacijos problema. Skeptiškai nusiteikęs, istorinio žanro žaidimo taisyklių nepripažįstantis adresatas gali tiesiai pasakyti: „Visi kūrinių personažai yra fiktyvūs, kas gi gali žinoti, kaip kalbėjo, juoba mąstė kunigaikštis Vytautas arba karalius Jogaila!“ Ypač daug abejonių kyla tada, kai realūs istoriniai asmenys bendrauja su aiškiai pramanytais. Tokiu atveju autoriui atsiranda tam tikra interpretacijos ir apsisprendimo laisvė – ar rinktis moksliskumo imitaciją, ar kurti istoriosofinę viziją pagal principą „kas galėjo būti, jeigu...“.

Kaip ši ontologinė kazusą sprendžia rašytojai? Tradicinėmis vaizdavimo konvencijomis paremtose „Kryžkelėse“ realiųjų ir fikcinių personažų bendravimą autorius rodo pagal to meto suformuotus stereotipus, o personažų santykius daugiausia interpretuoja pagal anuomet lietuvių istoriografijoje įtvirtintus vertinimus. Vadinamąją psichologinę tiesą, meninį sugestyvumą į antrąjį planą nustumia ideologiniai kriterijai, siekimas išskelti savo nacionalinius herojus¹⁰.

Kitas atvejis irgi iš to paties laikotarpio, tematiškai ir genetiškai susijęs su „Kryžkelėmis“ ir minėtu jubiliejumi – Kazio Puidos romanas „Magnus Dux“ (1936). Čia taip pat vaizduojama kunigaikščio Vytauto kova dėl teisės valdyti šalį, jo intrigos, konfliktai su Jogaila, Skirgaila, lenkų didžiūnais. Vytautą Didįjį rašytojas rodo kaip „ryžtingai kovojantį už Lietuvos vienybę ir savarankiškumą, bet dažnai susimąstantį, svarstantį, abejojantį. Būtent šiais žmogiško charakterio bruožais šis paveikslas labiausiai ir įstringa į skaitytojo atmintį“¹¹.

Pasak J. Žekaitės, nors čia kalbama „apie tuos pačius laikus ir tą patį istorinį veikėją kaip ir „Kryžkelėse“, [tai] yra visai kitokių idėjų ir estetinių koncepcijų kūrinys. Jame pirmą kartą lietuvių stambiojoje prozoje susiduriame su modernizuota pažiūra į praeitį. Autorius praeityje ieško momentų, kurie būtų reikšmingi ir būdingi dabarčiai, siekia ne tik teisingai atkurti buvusius įvykius ir žmones, bet juos savitai, poetiškai įvertinti“¹².

Autorius savo personažą rodo kaip atitinkamų emocinių ir dvasinių nuostatų rezonatorių, tarsi ekstrapoliuodamas ir savo, ir numanomo skaitytojo jausmus: „Vytautas, žiūrėdamas pro pilies langą į pakalnėje žaliuojantį sodą, atsimenta gimtuosius Trakus, ežere burtininko išmėtytas žaliuojančias salas ir svaigulingą lakštingalų suokimą. Krūtinėje kažkas susigniaužia, susispaudžia – širdis panūsta, gimtinės ilgesys ją pagauna“¹³.

¹⁰ Pavyzdžiui, įtakingiausio tarpukario istoriko A. Šapokos sudarytame studijų rinkinyje „Jogaila“ (1935) mokslininkai įvairiais aspektais analizuoja didžiojo Lietuvos kunigaikščio ir Lenkijos karaliaus asmenybės bruožus, jo reikšmę, santykius su savo pusbroliu Vytautu. Dažniausiai pabrėžiamas Lietuvos kunigaikščio taurumas, patriotizmas, kuo jis skiriasi nuo savo priešininkų, kurie paprastai vadovaujasi privačiais, asmeniniais interesais ir yra neigiamai nusiteikę lietuvių tautos atžvilgiu. Tokiomis aksiologinio pobūdžio išvadomis vadovavosi dauguma to meto rašytojų.

¹¹ Žekaitė J. Lietuvių romanas. – Vilnius: Vaga, 1970. – P. 178–179.

¹² Ten pat.

¹³ Puida K. Magnus Dux – Vilnius: Mintis, 1989. – P. 62.

Vytauto Didžiojo asmenybė, svarbiausi epochos reiškiniai (pagonybės saulėlydis, krikščionybės įvedimas, Lietuvos–Lenkijos valstybės formavimas) vienaip ar kitaip yra aktualizuojami ir daugelyje XX a. pab.–XXI a. pr. sukurtų prozos, dramos veikalų. Tiesa, šiuos tautinių mitų prasmę įgijusius įvykius autoriai dažniausiai traktuoja jau kaip bendrojo istorinio konteksto dėmenis, rečiau vaizduoja juos kaip nacijos išaukštinimo būdą. Vis dėlto tokio tipo kūriniai kartais primena apriorinį alternatyvinių (*arba–arba*) diskursą.

Šiuo atžvilgiu būdingi Jono Laucės ir Jono Užurkos veikalai. Pirmasis dviejuose romanuose „Karūna ir kalavijas“ (1995) bei „Mirštančių dievų kerštas“ (2002) pretenduoja sukurti išsamų, visuminį politinių procesų bei juose dalyvavusių istorinių asmenybių atvaizdą.

Pirmame romane J. Laucė daugiau dėmesio skiria Vytauto pusbrolio, Lenkijos karaliaus Jogailos, asmenybei – čia daug kur į viską žiūrima ir vertinama iš šio herojaus pozicijos. Kita vertus, kartu siekiama pateikti bendrąją epochos paveikslą: holistinę perspektyvą autorius kuria ne tik vaizduodamas esminius XIV–XV a. įvykius, bet ir naudodamas įvairius diskurso kodus. Jis imituoja pasakojimą pagal stilizuotus metraščius, kitus raštijos ir dokumentikos šaltinius, prisodrina liaudyje paplitusiais legendų fragmentais, taip pat nevengia artimos ironijai ir groteskui verbalinės raiškos. Diskurso plėtra, pagrindiniai jo vektoriai modeliuojami daugiau dėmesio skiriant daugiareikšmiams, semantiškai turtinagesniems ir į adresato vaizduotę nukreiptiems segmentams. Pabrėžtina, kad J. Laucė personažų portretus kuria kaip tam tikrą koliažą, mozaiką, paryškindamas mažas, bet iškalbingas detales, kurios turi kryptingą, *a priori* determinuotą ir emociškai pabrėžtą vertybinį atspalvį. Taip rodomi ne tik fiktyvūs, bet ir istoriniai asmenys, šalies valdovai:

„Kai Jogaila su Skirgaila įėjo į erdvius tėvo apartamentus Žemutinėje pilyje, ten jau buvo susirinkęs nemažas būrys saviškių. Visų centre vidutinio ūgio, kresnas, žila barzda ir dar žilesniais, gana vešliais plaukais, kaip visuomet judrus ir energingas Trakų ir Žemaitijos kunigaikštis Kęstutis. Jis šnekėjosi su tamsiais drabužiais apsirengusia broliene kunigaikštienė Juliona. Vytautas, Tautvilas ir Marija plepėdami linksmai kikenė, nors kunigaikštienė gana pikta į juos dėbčiojo. <...> Dramblotas, nevikrus ir ne pagal amžių aptukęs Žygimantas net prasižiojęs klausėsi, ką jam kalbėjo besišypsantis Švitrigaila“¹⁴.

Romanas „Mirštančių dievų kerštas“ skirtas „tūkstantmečio galingiausiajam ir iškiliausiajam Lietuvos valdovui didžiajam kunigaikščiui Vytautui pagerbti“. Kaip tik kūrybinis užmojis (tikslas) suponavo specifinį retrospekcinį diskursą, kurio pagrindinė ašis ir spyruoklė – stilizuotas kronikininko pasakojimas apie tariamai tikrus įvykius. Tokiam patikimumo įspūdžiui sustiprinti rašytojas naudoja plačią faktografinę medžiagą, kurią sudaro kelios svarbiausios semantinės sferos: 1) išsamiai aprašyti erdvės segmentai, vietovės, dvarai, pilys etc; 2) tikroviški, įtikinami buitės, kasdienio žmonių bendravimo vaizdai; 3) istoriniuose dokumentuose patvirtinti nutikimai, sutartys, pasitarimai, kovos, susitikimai, kelionės etc; 4) nuosekliai išdėstyta chronologinė fabula, prasidedanti ankstyva herojaus vaikyste ir užsibaigianti jo mirtimi.

J. Užurka, suvokdamas rašytojo, kaip patriotinės literatūros kūrėjo, misiją, eina panašiu, bet paprastesniu ir daugeliu atvejų primityvesniu keliu. *Explicite*

¹⁴ Laucė J. Karūna ir kalavijas. – Vilnius: Vaga, 1995. – P. 12.

formuluoja vykdomą savo istorinį-literatūrinį projektą „Lietuvos istorija romanuose“, kuriuo siekia, kad skaitytojas didžiuotųsi savo valstybės kūrėjais-herojais, besąlygiškai priimtų stereotipinius tautos mitus. Jo romanuose – „Mindaugas – karališkasis kraujas“ (1999), „Gediminas – nevainikuotas karalius“ (2003), „Vytautas Didysis – nuo bėglio iki monarcho“ (2005) – vyrauja autoritetinė naracija, nekvestionuojama aksiologinė perspektyva. Pirmieji Lietuvos valdovai, feodalinės valstybės kūrėjai, pakeliami kone iki sakralaus lygio, yra literatūriškai kanonizuojami. Net ir aiškiai fikciniai personažai, pramanyti įvykiai tampa papildomais argumentais parodant herojiškų asmenybių teigiamąsias savybes, jų poelgių reikšmingumą. Pasakojimo patikimumo ar istorinės tiesos klausimai čia apskritai nekeliama ir negali būti keliami, – jie tiesiog eliminuojami kaip neegzistuojantys šio pusiau tikro pasaulio modelyje.

Vienas iš svarbesnių šiuolaikinio istorizmo bruožų – siekimas sukurti holistinius (visuminius) reiškinių atvaizdus, kuriuos galima generuoti, remiantis ir istorine medžiaga, ir modeliuojant galimus, virtualius tos medžiagos variantus. Dažniausiai tai nėra nuoseklūs pagal parabolės logiką ar fantastikos principą sukurti pasauliai, kokius matome, pavyzdžiui, Jonathano Swifto, George'o Orwello bei lietuvių rašytojo Romualdo Lankausko (romanas „Užkeiktas miestas“, 1988) kūryboje. Neretai praeitis yra tarsi modeliuojama pagal *galimo pasaulio* būties logiką, jo ontologinį vientisumą labiausiai užtikrina eksponuotas konkretus požiūrio taškas.

Tokios nuostatos ryškios Juozo Kraliausko kūriniams, romanų ciklui iš Mindaugo epochos – „Titnago ugnis“ (1962), „Mindaugo nužudymas“ (1964), „Vaišvilkas“ (1971), „Tautvila“ (1973), „Mindaugas“ (1995). Dėl orientacijos į būklės, o ne įvykio atkūrimą, dėl praeities vaizdų visapusiškumo G. Viliūnas tokio tipo kūrinių siūlo vadinti „archeologiniu romanu“¹⁵. Autorius medžiagos semiasi iš vadinaujamųjų *baltųjų dėmių* – mokslo veikaluose neaprašytų istorijos puslapių, nežinomų faktų, kurių neatskleidė istoriniai tyrinėjimai. Pabrėžtina, kad J. Kraliausko kuriamas diskursas orientuotas į kasdienybės, buities, papročių vaizdavimą; tuo tikslu jis transformuoja ir pačią kalbą, imituoja archajiškas gramatikos, morfologijos ir sintaksės lytis, naudoja gausius neologizmus – taip pagal dabartinę lingvistikos lygį generuoja naujas daiktų ir reiškinių formas.

Istorinio diskurso kūrėjai tarsi aktualizuoja praeitį, suteikia jai šiandienos konotacijų, iškelia dabarties žmogaus regos ir vertinimo perspektyvą, tampa savotiškais praeities įvykių scenaristais.

Kita vertus, tarp šio užmojo ir meninei kūrybai būdingos (tiesiog natūralios) subjektyvių faktorių manifestacijos susikuria komunikacinė įtampa. Šiuolaikinėje literatūroje adresatas tarsi verčiamas nuolat svyruoti ir rinktis: ar galima pasikliauti autoriaus patikimumu ir kalbėsenos tikrumu. Vienu iš paplitusių vaizdavimo būdų tapo laisvas netiesioginis diskursas, kai pasakotojas savo požiūrį ir vertinimo perspektyvą išreiškia personažo kalba. Autoritetingo nuomonių formuotojo vaidmuo tuomet tampa neryškus, savarankiškesni darosi kūrinių veikėjai, žymiai daugiau laisvės paliekama ir adresato interpretacijoms.

Fikcijos–dokumentikos santykis problemiškausias netradiciniuose istoriniuose romanuose, kur diskurso modelis nėra vienaplotmis, o integruoja daugelį pasakojimo perspektyvų, dažnai suponuoją polifonišką prasmų ir aksiologinių kriterijų žaismą. Dabartinių *netradicionalistų* autorių požiūrio raiškos būdai ryškiai skiriasi nuo J. Laucės, J. Kraliausko, jau nekalbant apie J. Užurkos kūriniuose įpras-

¹⁵ Viliūnas G. Lietuvių istorinis romanas. – P. 111.

minto regos taško. Tokie originalūs ir talentingi rašytojai kaip Petras Dirgėla, Saulius Šaltenis istorinei perspektyvai suteikia daugiaprasmi pavidalą, perkeldami į ją dabarties patirtis ir eksponuodami šiuolaikinio žmogaus refleksijas.

S. Šaltenio, lyrinės-ironiškos prozos atstovo, kūryboje istorinė tematika nėra (priešingai nei P. Dirgėlos) vyraujanti: jis parašė apysaką apie XII a. prūsų sukilimo vadą „Herkus Mantas“ (1971) ir romaną „Kalės vaikai“ (1990), tačiau pastarajame kūrinyje suformavo itin savitą kalbėjimo apie praeitį būdą. Romano veiksmo vieta – XVIII a. Mažoji Lietuva, o fabulos centre – lietuvių literatūros klasiko Kristijono Donelaičio aplinka, lietuvių ir kolonizatorių vokiečių santykiai. Į šią epochą autorius žiūri pro individualizuotos jausenos prizmę: jam labiau rūpi ne istorinį procesą lėmę reiškiniai, ne kažkokie reikšmingi įvykiai, bet numanomos paprastų, *lėmėjo* statuso neturinčių žmonių išgyvenimai, jų emocijos, reakcijos, kasdieniški poelgiai. Kitaip tariant, S. Šaltenis vaizduoja ne istorijos determinantus, struktūrinius elementus, o tokius dalykus, apie kuriuos nėra žinoma ir kurių nefiksuoja faktografiniai šaltiniai. Dar daugiau – jis kuria savąjį, įsivaizduotą tam tikrą chronologinį vaizdą, tad šiuo atveju dokumentų ir faktų svarba yra palyginti nedidelė. Romane „Kalės vaikai“ pateikiama ir tam tikrų epochą žyminčių detalių (tikri vardai, gyvenimo realijos, istorinis kontekstas), kurios išplečia semantinę kūrinio erdvę, tačiau nėra skirtos tradiciškai suvokiamam istoriškumui pabrėžti. Rašytojas vaizduoja apibendrintą lietuvių elgsenos, nacionalinės savivokos modelį, išryškėjusį nutautinimo ir kolonizavimo akivaizdoje. Tad svorio centras pagal autoriaus intenciją šiame romane perkeliamas į naujo, pusiau istorinio pasaulio *sukūrimą*, o ne *atkūrimą*, kaip yra klasikiniuose istoriniuose kūriniuose. Tokio diskurso tipą, kuris dominuoja S. Šaltenio kūrinyje, galima vadinti *kreacionistiniu*, kadangi jį grindžia pasaulį transformuojanti vaizduotės galia.

Toks vaizdavimo būdas dažnas P. Dirgėlos kūryboje. Romanuose „Kūlgrinda“ (1985), „Joldijos jūra“ (1987–1988), „Anciliaus ežeras“ (1991), „Benamių knygos“ (1997) bei didžiuliame epiniame veikale, tetralogijoje „Karalystė. Žemės kelevių epas“ (1997–2005), vaizduojama XV–XVII a. Lietuvos istorija atsiskleidžia kaip plati realizuotų ir nerealizuotų galimybių erdvė. Autorius *galimo pasaulio* koncepciją plėtoja įvairiomis kryptimis, pasitelkdamas hipotetines prielaidas, istoriosofines refleksijas, bet dažniausiai – iškeldamas dabartinio žmogaus perspektyvą. Subjektas čia nėra depersonalizuotas, bejausmis, o atvirkščiai – tai emociškai angažuotas intelektualus mąstytojas, kuriam svarbu šiuolaikiškai pažinti ir perprasti praeities prasmę.

Tačiau skirtingai nei S. Šaltenis, P. Dirgėla remiasi gausiais faktografiniais šaltiniais, moksline literatūra ir dažnai tiesiogiai, citatomis, nuorodomis eksponuoja istoriografinę medžiagą. Jis kuria originalų diskursą, imituodamas metraštininko, kronikų autoriaus rašymo strategiją: atskiruose fragmentuose ir išnašose sutelkia gausybę istorinių vardų, datų, aprašo išnarstytus genealoginius medžius, pateikia detalią istorinių įvykių analizę, rekonstruoja to meto diplomatijos kontekstą ir t. t. Dar 1988 m. rašytojas sakė: „Vienuolikti metai Lietuvos ir Baltijos temą tyrinėju. Knaisiojimas danų, švedų, rusų, lenkų, savaime suprantama, lietuvių istorijoje, medžiagos kaupimas, tas juodas darbas teikia džiaugsmą. Praregi, praturtėji. Tačiau atsakomybė slegia.“ Ir vėliau: „Kodėl man svarbu atsimentinti istorijos užmirštuosius, beveidžių veidus atkurti? Todėl, kad jie – tikrieji mūsų protėviai. Todėl, kad būtent jie pakėlė sunkiausius išbandymus“¹⁶.

¹⁶ Dirgėla P. Pasisakymas diskusijoje „Dabartis ir perspektyvos“ // Istorinės prozos byla. – P. 21–28.

Tačiau tuo pat metu jis komponuoja labai plačią vizijų, hipotezių, galimų nutikimų ir pranašysčių erdvę, kuri primena savotišką futurologinį diskursą – *prisiminimus apie ateitį*. Taip šie romanai, išlikdami istorinio žanro paradigmoje, transformuoja pamatinius jo struktūros komponentus ir *explicite* gręžiasi į dabartį.

P. Dirgėla mėgsta naudoti adresato vaizduotę atakuojančias intelektualines sugestijas, netikėtas nuorodas ir asociacijas. Laikas jo romanuose retai būna tiesiaeigis, nuoseklus – chronologišką veiksmo slinktį papildo fabulos posūkiai ir šuoliai į ateitį, kartais reiškiami gramatinėmis *futurum* formomis. Šio prozininio kūriniai suponuoja tam tikrą riziką dėl interpretacijos pagrįstumo, adekvatumo, kuri neišvengiamai iškyla dėl asociatyvaus pasakojimo, kai dažnai kaitaliojami stilistiniai kodai, požiūrio ir vertinimo taškai, o istoriniai įvykiai traktuojami kaip savotiška medžiaga refleksijoms, apmąstymams.

Subjektyvus veiksnys ir laisvas, kone nevaržomas vaizduotės polėkis esmingai transformavo istorinį diskursą bei keitė lig tol vyravusias mitologizacijos tendencijas. Šias permainas skatino ir istorikų darbai, kuriuose praeitis dažnai suvokiama kaip tam tikras įvairių naratyvų kaleidoskopas, daugiau priklausantis nuo pasirinkto požiūrio taško. Istoriskumas jau nėra objektyvi duotybė, juo labiau, kad postmodernizmo epochoje galimi labai įvairūs, netgi ekstravagantiški, sąmoningai skaitytoją klaidinantys, jo patiklumą išnaudojantys sprendimai. Atsirado ir kūriniai, kuriuose praeitis tampa kūrybinio epistemologinio žaidimo pretekstas.

Ironišką, liudistinį pasakotoją savo kūrinuose įtvirtino mokslininkas mitologas Gintaras Beresnevičius. Jis it fokusininkas vartalioja laikus, istorijos faktus, atmiešia juos fantastiniais vaizdiniais, tiesą suplaka su pramanu, perfrazuoja istorinių asmenų posakius, suveda juos su mitologinėmis būtybėmis. Eseiiniame romane „Pabėgęs dvaras“ (2005), kurio kompozicija primena mozaiką, sudarytą iš gausybės ironiškų paveikslėlių, tautos istorija, kultūra tampa sinchroniniu kaleidoskopu: čia mainosi praeities, dabarties ir virtualios ateities plotmės. Toje karuselėje tarsi ištirpsta sakralumo aureole nuolat puošiami tautiniai mitai ir jų herojai:

„Vytautas nindzė buvo, kai apsilvilkęs moteriškais rūbais ir įvaldęs moterišką eigastį apmaudavo kalėjimų prižiūrėtojus. Po to parodė nindzės sugebėjimus, kai paslėpdavo Žemaitiją ir Ordinas negalėdavo niekur jos rasti. Vytautas yra, Ordinas yra, o Žemaičių nėra. Po to dingdavo ir Vytautas, o kryžiuočiai tik akimis klapsėdavo, nieko nenusimanydami apie nindzizmą. Galiausiai dingo ir kryžiuočiai, o toje vietoje atsirado Bismarckas, Ludendorffas ir Vydūnas“¹⁷.

Ironiškas diskursas ne tik atlieka aiškią liudistinę funkciją, sukuria komiško efekto, bet ir padeda demontuoti kolektyvinius mitus, nusistovėjusią stereotipiniais vaizdiniais grindžiamą istorinės raidos sampratą. Tokios traktuotės negalima pavadinti alternatyviaja istorijos versija, kadangi ji pateikiama su išankstine emocine nuostata. Kita vertus, tai yra tam tikras požiūris dabartinio žmogaus, skeptiškai nusiteikęs ir linkusio į postmodernistinį žaisimą.

Lietuvių istorinis diskursas, plačiausiai įprasminamas romane, formavosi veikiamas tautinių tradicijų, pasaulinės literatūros tendencijų, taip pat, neabejotina, sociumo būsenos ir konkrečiu laikotarpiu vyraujančių ideologinių nuostatų. Laiko perspektyva tarsi sufokusuoja, išryškina, padeda atpažinti daugybę istorizmo modifikacijų, kurios būdingos literatūrai, kuriamai po 1990 m.

¹⁷ Beresnevičius G. Pabėgęs dvaras. – Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2005. – P. 64. Čia pateiktos ironiškos parafrazės apie dokumentuotus istorinius įvykius – Vytauto pabėgimą iš nelaisvės, jo gudravimą su Kryžiuočių ordinu.

JURGITA ŽANA RAŠKEVIČIŪTĖ

Patirties vėrimosi profiliai

Aš slepiu ją pačiame dugne
Širdį aš eilėrašty slepiu...

*J. Degutytė. „Lūžo ežerų žali ledai...“
(„Šiaurės vasaros“)*

Šio straipsnio tikslas – punktyriškai pasekti patirties vėrimosi, arba artėjimo prie jos, santykio su ja *kitimo*, profilius. Kalbėdama apie patirties vėrimosi profilus Janinos Degutytės kūryboje, įtraukiu ne vien poetinius, bet ir biografinius tekstus. Pirmiausia Viktorijos Daujotytės parengtą knygą „Atsakymai“ ir ten pat išspausdintą nebaigtos autobiografijos pradžia, nors, kaip įsitikinsite, poetė apsisprendė autobiografijai kiek anksčiau. Būtina pažymėti, kad intensyviai skaitant tekstus interpretatoriaus sąmonėje formuojasi tam tikras visuminis tekstų karkasas, jie koreliuoja, aiškina vieni kitus ir tampa neatsiejami nuo suvokimo – tekstų skaitymas neišsilaiko vieno žanro ribose. Tačiau biografinio pobūdžio tekstai egzistuoja ne kaip išankstinė prielaida, o kaip fiksuota patirtis, todėl čia svarbu pasakyti, kad suminėtų tekstų aiškinimą lemia ir šiuo atveju neakivaizdus J. Degutytės laiškų tekstas. Atskiras dėmesys jiems nebus skiriamas, tačiau autorė yra susipažinusi su epistoliniu poetės palikimu, kuris leidžia dar išsamiau suvokti, kaip J. Degutytę veikė jos pačios patirtis.

Su kokia problema susiduriu įtraukdama į refleksijos lauką biografinius tekstus? Būtina nustatyti biografijos, kaip patirties teksto, statusą ir „legalizuoti“ ją tekstų lauke. Biografijos skaitymo pavojai – išankstinės prielaidos apie biografinį tekstą, kurios apytikriai atrodo taip: ar aprašyti faktai atitinka tikrovę; atsiranda iliustratyvumo problema, t. y. biografinis tekstas laikomas tikresniu už poetinį; biografinio teksto reikšmė vertinama pagal principą „taip būta gyvenime“. Apibendrintai tai galima vadinti tiesmuku gretinimu ir biografinio teksto pirmumu, nes jis grindžiamas gyvenimo faktais. Tačiau laikausi nuomonės, kad tarp kūrybos ir gyvenimo esama grįžtamojo ryšio, t. y. kūryba taip pat formuoja gyvenimą.

Biografiniams tekstams egzistuojant šalia poetinių prasižėsia jų prasmės laukas. Taigi kas ima vykti, kai greta yra skirtingos patirties bei raiškos tekstai? Iliustratyvumą keičia abipusiškumas, tekstai *aiškina vieni kitus*, pratęsia, gilina suvokimą, o suvokiančioji sąmonė ima matyti tam tikrą patirties hermeneutiką, jos lygmenis, sluoksnius, kalbines patirties transformacijas, tai, kaip tekstai veikia vieni kitus. Gretutinis santykis sustiprina refleksijas.

Toks tekstų traktavimas leidžia matyti, kaip *atsidenginėja* patirtis, jos sluoksniai, kaip įvairiais tektais prie jos artėjama ir *apsisprendžiama* ją mąstyti–matyti, reflektuoti. J. Degutytės santykį su biografine patirtimi matau kaip itin komplikuoatą, nulemtą tos patirties egzistencinio sudėtingumo. Skaitant J. Degutytės tekstus darosi aišku, kad skaudžioji, gilioji patirtis yra egzistencinė (pagal M. Heideggerio apibrėžimus: skausmas, mirtis, rūpestis, baimė), nuolatos sąmonės atidedama, suskliaudžiama. Ji slopinama net ir laiškuose (vos pradėjus kalbėti – nutraukiama).

Poetės patirtis veriasi po truputį, įvairiais tektais, profiliais ir galop – veidu, kaip atsivėrimu¹. Tekstinis patirties vėrimasis – suvokimo procesas, nurodantis dar tolesnius suvokimo kelius. Pirmiausia per kalbą: „<...> kai išrandu žodžius apie tai, ką matau, aš matau naujus dalykus ir patys žodžiai gali vesti mane prie naujų dalykų matymo“². Šiuo atveju – vis prie intensyvesnio patirties suvokimo. Taigi, kaip pasakytų H. G. Gadameris, kalba ne grindžia, o atveria kelius.

J. Degutytės knygoje ryškus poetės patirties refleksijos kelias. Iš pradžių tai reti tekstai, pasakojantys apie motiną, tėvą, skausmą, baimę, rūpestį dėl savo ir kito būties, tai pastanga peržengti ribą, kuri tekstuose neretai pasirodo grafiškai brūkšnių eilute – už šitos ribos neinama. Gilesnės refleksijos prasideda maždaug nuo „Prieblandos sodų“³ (1974): imama labai atsargiai liestis prie skausmo, egzistencinio siaubo būsenų; artėjimas prie patirties keičia ir patį tekstą – atsisakoma romantiško, pakylėto kalbėjimo (atsitraukiama nuo salomėjiško žodžio). Poetės tekstai kinta pradėdant jų poetika (daugėja verlibro), baigiant mąstymo ypatybėmis – intensyvěja refleksija, ryškesnis minties veiksmas. „Patirtis kildina kalbą (Maurice'as Merleau-Ponty), motyvuoja poetiką (Paulis Ricoeuras) ir užtikrina komunikaciją bei literatūros teksto vertikalumą“⁴, – studijoje apie Alfonsą Nyką-Niliūną fenomenologinės krypties mąstytojų mintis apibendrina Giedrė Šmitienė. Atsivėrusi patirčiai, poezija darosi intensyviausia, labiausiai priartėja prie sąmonės ir autentiškiausiai atveria patiriamą pasaulį. Įžanginiame „Atsakymų“ žodyje tai įvardijo V. Daujotytė: „Visą laiką ji vėrėsi – sau ir kitiems – sutapdama su savim ir su savo lemtim“⁵. Atgręžtų į egzistencinę patirtį J. Degutytės tekstų jau nebūtų įmanu mąstyti romantinės tradicijos paradigmoje, į kurią sėkmingai įrašomos pirmosios autorės knygos. Ženkliausi kūriniai – „Atsakymai“ (rašyti 1980 m.) ir „Purpuru atsivėrusi“ (1984) – jie gali būti skaitomi greta kaip skirtingo žanro, skirtingo kalbinio ir refleksinio lygmens, bet fiksuojantys tą patį patirties vėrimąsi.

Raštą J. Degutytė supranta kaip akistatą su patirtimi: „Nežinau, gal jau nebe-

¹ Literatūrologė V. Daujotytė šio teksto autorei pasakojo, kad J. Degutytė, kalbėdama apie save ir apskritai pokalbio metu, vengdavo atviro kontakto veidas į veidą, būdavo pasisukusi profiliu. O prabilusi apie sunkiąją, skaudžiąją savo patirtį, atsiskrudavo veidu. Kūno judesys tarsi įformina tekstuose įrašytą santykį, paskutinėje knygoje įrašytą atsivėrimą – purpuru-krauju.

² Lingis A. Pokalbis su Alphonso Lingiu / Kalbina V. Aleksandravičius. – Baltos lankos 17. – Vilnius, 2003. – P. 44.

³ Nors Janina Degutytė kaip pradžią fiksuoja „Šiaurės vasaras“ (1966), straipsnio autorė linkusi šią ribą perkelti.

⁴ Šmitienė G. Kalbėti kūnu. Fenomenologinė Alfonso Nykos-Niliūno kūrybos studija. – Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2007. – P. 16.

⁵ Degutytė J. Atsakymai. – Vilnius: Regnum, 1998. – P. 5.

užteks laiko, kad parašyčiau savo autobiografiją. Rašiau vis ne tai, vis užuominom, vis prabėgom, fragmentais. Nedrįsčiau perskaityti išspausdintą savo gyvenimo aprašymą⁶. Tai sąmoningas akistatos su savo patirtimi atidėliojimas, iš esmės – refleksijos baimė, nes raštas, ypač išspausdintas, – eksteriorizuoja, sąmonė per tekstą pasirodo sau, pamato save; baimė perskaityti yra baimė susitikt su savo sąmone, o drauge – atskleisti pasauliui savo būties egzistencinius profilius. Tačiau raštas taip pat ir legalizuoja bei leidžia toliau judėti patirties veriami kryptimi. Autobiografijai yra apsisprendžiama, pasiryžtama ją parašyti. „Atsakymų“ pavadinimas „autobiografija“ iš pirmo žvilgsnio nėra tikslus. Greičiau tai atsakymas į literatūrologo užduotus klausimus, anketa.

Tačiau žodis „autobiografija“ sąmonėje atsiranda ne dėl formalių elementų suvokimo, bet dėl skaitymo metu atsirandančio suvokimo. J. Degutytė gauna anketa, o ima rašyti autobiografiją. Tai įvyksta gana įdomiai: ji gauna gana įprastus V. Dajotytės klausimus, neįpareigojančius kalbėti apie sunkiausias patirtis, tačiau šie klausimai tampa stipriu impulsu, skatinančiu papasakoti apie save. Tokią prielaidą daryti leidžia atsakymų pradžia. Į pirmą užduotą klausimą – „Kokius savo gyvenimo, biografijos faktus laikytumėte reikalingus žinoti skaitytojui?“ – visai neatsakoma. Poetė savo atsakymą pradeda autobiografiniu tekstu, jo pradžioje aptardama gyvenimo ir kūrybos ryšį: tai ne atsakymas, o biografijos prieštaktis, aiškinantis ir apsidraudžiantis. O antro atsakymo pradžioje („Gimiau Kaune...“) matyti pastanga pradėti nuoseklų pasakojimą, apeinant konkrečią klausimo užduotį.

Vienas autorės tekstas gana ryškiai fiksuoja santykį su patirtimi, taip pat patirties ir rašymo atskyrimą. Jis aiškiai parodo, kaip reflektuojamas egzistencinės patirties ir teksto rašymo atidalijimas:

...Važiavo užkalti ešelonai –
 aš buvau pasislėpus pasakoj.
 Dundėjo tankai per grindinį –
 aš pavydėjau paukščiams.
 Iš fortų kilo dūmų stulpai –
 ir nežinojau, ką daryt su gėlėmis,
 kurios pražydo senelės sode.
 ...Kai trečią kartą stovėjau
 prie kapo duobės –
 patikėjau mirtim – – –

 Iš žemės trykštant kraujo ir ugnies versmėms,
 liūtims nuplovus paskutinį lūkestį,
 erškėtį auginu ant lango
 ir, pavydėdama akmeniui,
 rašau pasaką – – –

(„Etiudas su erškėčiu“⁷)

Tragiška istorinio laiko situacija jungiama su mirties patirtimi, tai tam tikros iniciacijos fiksavimas. Pagal M. Heideggerį tai būtų įžengimas į būties lauką, o pagal Alphonso Lingį, pratęsiantį M. Heideggerio „Sein zum Tode“ interpretaciją, – autentiško egzistencijos uždavinio suvokimas, atsiskyrimas nuo kitų, kaip pakeičiamų vienas kitu, kai išsilaisvinama iš buvimo situacijos, kurioje nėra

⁶ Degutytė J. Nebaigta autobiografija // Degutytė J. Atsakymai. – P. 55. (Toliau cituojant iš šio leidinio, bus nurodomas puslapis.)

⁷ Degutytė J. Prieblandų sodai. – Vilnius: Vaga, 1974. – P. 12.

tavęs⁸. Ši riba – autentiško gyvenimo radimasis (J. Degutytės poezijoje mirties patirtis neretai siejama su savo autentišku likimiškumu). Ji ir peržengiama, ir drauge nuo jos atsitolinama. Ši teiginį remia ir tai, kad Janina Degutytė mirtį–netektį sieja su *atminties* pradžia. Mirtis šiuo atveju daugiau metaforinė, ją sąmonė fiksuoja kaip egzistencinę prarastį – tai kaip ir motinos netektis (namo negrįžtančios girtos motinos prisiminimas): „Visas mano gyvenimas prasideda nuo septynerių metų. Iki tol viskas išblukę: fragmentai, nuotrupos, nuotaikos. Bet nuo septynerių metų kiekviena diena, kiekviena valanda *įbrėžta, įkirsta* [kurs. – J. R.] kaip kirviu *širdyje*. Joks laikas, jokios laimės jų neužlygins“ (p. 56). Ir logiškai J. Degutytė atmintį susieja su likimu: „Atmintis išrašys likimą / tartum rudens žemę liūtis“⁹ („Ištrėmimo sonetai, 7“).

Sukūrus mirties suvokimo kontekstą, reikėtų grįžti prie pacituoto eilėraščio. J. Degutytė kaip asmenybės formavimo elementą įvardija netektis, skausmą, fiksuoja juos kaip tam tikrus brandos etapus ir suvokia likimiškai. Savo netektis suvokia kaip kylančios iš istorinės situacijos ir taip pat kaip asmenines. Mirtis poetės eilėraštyje regima kaip prieita riba, grafiškai atidalyta brūkšniais. Trečias mirties kartas yra ir simbolinis, iniciacinis skaičius, ir drauge – tai senelės, paskutinio artimo, globojusio žmogaus, mirtis (p. 19). Su sunkiąja egzistencine J. Degutytės patirtimi susiję eilėraščiai ima įgauti naracinį pobūdį, išryškėja pasakojamasis elementas, poetinė patirties elementų transformacija pasirodo naracinių struktūrų forma – kaip ir pacituotame tekste. Jame matyti tam tikras pasakojimas, judėjimas prarasčių taku, juntama jų gradacija, laipsniškas intensyvėjimas. Pagrindiniai įvaizdžiai, rodantys skausmingą žmogaus santykį su patirtimi, yra *pasaka* ir *erškėtis* (pastarasis įvaizdis taps vienu svarbiausių skausmo simbolių knygoje „Purpuru atsivėrusi“). Pirmosiose keturiose eilutėse santykis su mirties situacija yra slėpimasis: pasaka, pavydas paukščiams – bėgimo ar nusigrėžimo formos. „Patikėjau“ rodo pakitusį santykį, prieinamą kaip ribą (patikėti – priimti kaip esatį). Už jos gyvenimas lygiai taip pat dvilypuojasi, tik tas dvilypumas iškyla pačioje sąmonėje, ji dalijasi tarp pasakos – kaip bėgimo, mirties nepripažinimo (ją galima laikyti ir šviesiąja gyvenimo puse, nes poetė yra sakiusi, kad vaikams rašo iš šviesiosios patirties pusės, o suaugusiems – iš skausmo, tamsos) ir erškėčio – egzistencinio skausmo išraiškos. Šiame dvilypume išsidėsto ir raštas bei gyvenimas. Pastarajam tenka erškėtis, o raštui – pasaka – šviesioji pasaulio pusė. Svarbi vaizdinių struktūra, kurioje matyti sąmonės būtis pasaulyje: auginu *erškėtį* – pavydėdama *akmeniui* – rašau *pasaką*. Akmuo – nejutimo, kūniško neįautrumo vaizdinys atsiduria tarp asmeninio gyvenimo skausmo (erškėčio) ir rašto – pasakos. Šiai situacijai suvokti svarbios veiksmažodžių ir daiktavardžių jungtys: *auginu* ir *rašau* – yra vienalaukiai, tuo pat metu sąmonėje egzistuojantys ir veikiantys procesai. Erškėčio auginimas ir pasakos rašymas per akmens vaizdinį atsiduria visiškoje opozicijoje. Pasaka atkeliauja iš pirmosios eilėraščio dalies, ir jos semantika nepakinta, ji atstovauja ikiiniciaciniam-ikimirtiniam pasauliui, t. y. iki patikėjimo mirtimi; erškėtis – peržengtos ribos ir naujos egzistencinės situacijos simbolis, kuris pasilieka prie rašto ribos. „Bijojau pažvelgti į tai, kas glūdėjo giliai manyje, nenorėjau liesti tų temų ir motyvų, kurie persekiojo mane dienom ir naktim. Bijojau savo atminties. Bijojau nakties: kamavo košmariški sapnai – vejasi motina. Pabudus buvo baisu, kad košmaras gali žmogui įgauti motinos pavidalą... *Rašiau apie saulę, kurios ne-*

⁸ Lingis A. Mirties bendrija // Lingis A. Nieko bendra neturinčiųjų bendrija. – Vilnius: Baltos lankos, 1997. – P. 137–156.

⁹ Degutytė J. Tarp saulės ir netekties. – Vilnius: Vaga, 1980. – P. 33.

mačiau, kaip vaikystėje piešiau prie stalo sėdinčių šeimą, kurios nebuvo [kurs. – J. R.]“ (p. 19) – įrašoma jau poezijoje reflektuota situacija, kone atkartojanti eilėraščio įvaizdžių semantinį lauką.

J. Degutytė vis perrašo savo patirties, jos refleksijos ir tekstualizavimo dialektiką¹⁰. Patirtis nuolatos įvardijama kaip išsipildymas, likimiškumas, kartojama, permąstoma jau anksčiau aptarta autentiško likimo ir atminties sutaptis. Eilėraščiai rodo šios dialektikos intensyvėjimą, aštrėjimą:

Ir mažas žodis,
niekada netapęs garsu,
ištrykšta sodo vidury
purpuriniu erškėčiu –
blyškiam popieriaus lakšte
išsipildymo valandą.

(„Išsipildymas“)¹¹

Patirties atsivėrimo vaizdiniai (žiedas, purpuras, erškėtrožė) susiformuoja po truputį, iki paskutinės poezijos knygos, tačiau naratyvai, tekstų turiniai, aiškinantys, apsupantys šias metaforas į knygą „Purpuru atsivėrusi“, atkeliauja iš „Atsakymų“, kuriuose patirtis įvardyta, įtekstinta, todėl galimas tolesnis jos gilinimas.

Dabar reikėtų aptarti, kaip patirties matmenys susijungia knygoje „Purpuru atsivėrusi“. Jos skyrių pavadinimai implikuoja tam tikrą judėjimo per patirties sluoksnius naratyvą: „Juodas medis“, „Purpuro valanda“, „Šviesos dalijimas“. Iš mirties taško – tamsiosios, sunkiosios patirties – atsiveriama ir peržengiama riba – pereinama į egzistencinės šviesos lauką. Matome, kad pasikeičia šviesios ir tamsios patirties santykis, jos sąmonėje ne atskiriamos, bet jungiamos kaip tam tikras egzistencinis takas. Ir tai galima suprasti ir kaip egzistencinį paradoksą, ir kaip dėsningumą – skyriuje „Šviesos dalijimas“ atsiranda didesnė dalis tekstų, skirtų motinai, jau po jos mirties. Motinos tekstų ciklas turi atskirą pavadinimą – „Anapus vilties“. Viltis implikuoja laikinę – ateities perspektyvą, todėl anapus vilties – tai anapus laiko, kur formuluojamas santykis su išėjusiu asmeniu. Šis paradoksas kartoja motinos gyvenimo egzistencinį paradoksalumą: „Kur gulėjo Tavo galva, / balta ir pavargusi / nuo įtemptos kovos / tarp nevilties ir vilties... / Toks galingas gyvenimo geismas, / kad pati nesuvokei tos galybės. / Taip bijojai mirti, / kad neišdrįsai gyventi“¹².

Apskritai motinos tema svarbi visam J. Degutytės rinkiniui, galima sakyti, kad šioje knygoje rašomi (ne aprašomi) žmonės, kuriamas ryšių su jais tinklas. Kone pusė knygos tekstų susiję su asmenų vardais. Antras knygos tekstas nurodo kitokią matymo kryptį, keičiasi patirties traktavimas: „Toks vakaras, kai *žvelgi sau į širdį: / purpuro erškėtis dega ir žvilga, / tamsa pulsuoja smilkiniuos – dar toli, / dar toli, dar toli ta šviesa, / į kurią eiti sunku ir gera. // Toks vakaras, kai žvelgi sau į širdį – / kaip į kitą nepažįstamą planetą*“ („Vienas vakaras kartu su J. S. Bachu“, p. 8). Rinkinio pradžioje išryškinama kitokia patirties refleksija: ne širdį slepiu – o aiškinuosi, *žvelgiu* į širdį, į save kaip į kitą. Įrašoma kryptis, jau nurodyta rinkinio skyrių pavadinimuose – per tamsą, atsivėrimą-žvilgsnį kreipiamasi į save, į šviesą. Tamsa–gelmė kalbiškai išreiškiama kaip klampi, intensyviai kūnu juntama būseną: „tamsa *pulsuoja smilkiniuos*“, ji jungiama su

¹⁰ Net trijų paskutinių poezijos knygų pavadinimai nurodo patirties pakopas: „Prieblandų sodai“, „Tarp saulės ir netekties“, „Purpuru atsivėrusi“.

¹¹ Degutytė J. Tarp saulės ir netekties. – Vilnius: Vaga, 1980. – P. 20.

¹² Degutytė J. Purpuru atsivėrusi. – Vilnius: Vaga, 1984. – P. 61.

krauju bei kūnu, todėl yra įkūnijama, patiriama jutimiškai. Ši situacija implikuoja visiškai kitą būties suvokimą, nei prieš tai analizuotame tekste „Etiudas su erškėčiu“. „Tokį vakarą, tokį vakarą, / kai nuojauta didesnė už skausmą, / o mirtis laukiama, / o dangus po tau pažadėtu žvaigždynu, / toks begalinis ir savas.“ Atsigręžimas į sąmonę (J. Degutytei reiškiantis buvimą mirties akivaizdoje) įbūtinina žmogų pasaulyje, iš čia – pasaulio jaukumo pojūtis, leidžiantis šviesai nuraminti skausmą. Atvirumo ir drąsos būti pasaulyje problema apmąstoma skyriuje „Purpuro valanda“. Štai vienas iš tokių eilėraščių: „<...> nes gal kažkam / kada nors prireiks to gyvenimo, / tos tiesos, kuri žydi kaip erškėtis / tavo kraujuje – / juodą juodą juodą naktį – / šviesią vasaros naktį / su apvaliu mėnuliu virš eglės – – – / Tik neprarasti tiesos, viešpatie, / tik neprarasti tiesos savo lūpose. / Tegu ji atsiveria kaip šulinys, / tegu praeinantis pamato jame / savo veidą, tegu žvaigždė / pamato savo blyksnį, o / medis savo / šešėlį... / Tegu ji atsiveria / kaip erškėtis, / tegu pražysta / kaip žaizda – – –“ (p. 3). Čia patirties apmąstymas jau pritraukia ir *kito* figūrą, ko nebuvo ankstesniuose eilėraščiuose, kai buvo sprendžiama atvirumo–slaptumo dialektika. Atvirumas pasauliui mezga su juo dialogišką/polilogišką santykį, randasi bendresnis gyvenimo matmuo, nuo vidinio, asmens sąmonėje besiformuojančio santykių mazgo pereinama į aukštesnį suvokimo lygmenį – savastis atsiveria pasauliui. Apsisprendus atvirumui („Tegu ji atsiveria“) atsiranda ir tiesosakos – kaip moralinio egzistencinio imperatyvo – problema. Atvirumas čia pasirodo kaip individuali kančia ir drauge pati intensyviausia asmens buvimo pasaulyje forma.

Pirmoji knygos „Purpuru atsivėrusi“ dalis ir paskutinis jos ciklas gali būti skaitomas greta su „Atsakymų“ pradžia, su pasakojimais apie artimų žmonių netektis, vaikystės išgyvenimus, iš esmės – apie mirtį ir gyvenimą. Konkretios patirties situacijos įprasmina žmogaus suvokimą, išgryninami egzistenciniai išgyvenimų turiniai, ryškėja žmonių susisaistymas pasaulyje. Tekstai rašomi ne žmonėms, bet apie žmones, o dar tiksliau – jais rašomi žmonės. „Atsakymų“ tekstai išplečia poetinių tekstų suvokimą, esti greta jų. Per pavadinimus ir vardus aprašomas žmogus susiejamas su konkrečia situacija, suvokimo forma, nes žmogų ženklina tai, ką sąmonė patiria drauge su juo, kaip jo pilnatvišką buvimą pasaulyje: „*Ar tas pyragas kvėpėjo senele, ar senelė kvėpėjo morkų pyragu – bet visa tai buvo ji:* ir morkų pyragas, ir vyšnių uogienės, ir kriaušės, ir nasturtos, ir alyvos, ir kasdienė duona, kurią ji liesdavo atsargiai kaip šventenybę...“¹³ (kurs. – J. R.). J. Degutytės paralelinis biografinių ir poetinių tekstų skaitymas leidžia atverti unikalius patirties profilius, suvokti, kaip susiformuoja savasties turiniai, kaip jie perrašomi, kaip juos keičia kalba, kaip jie gilinami: Tėvas susyja su Žemaitija, senelė – su alyvomis, dėdė Marmertas – su žinia apie jo mirtį. Biografinis pasakojimas atveria galimybę (iš esmės tai tekstualizavimo atveriamos galimybės) poetiškai transformuoti ir suvokti gyvenamą pasaulį, jis pakeičia autoriaus santykį su jo patirtimi, leidžia perkelti ją į kūrybos sferą, o pasaulio apmąstymams suteikia universalumo.

Poetės tekstai leidžia išvelgti asmens patirties ir rašto santykio sudėtingumą, jo raidą, taip pat reflektuojančios sąmonės kitimą. J. Degutytė – komplikuotos patirties autorė, o per jos tekstų įvairialypumą galima atkurti ypatingą asmens savivoką, kuri atsidengia ir tekstuose skleidžiasi keliais lygmenimis.

¹³Ten pat. – P. 13.

KAZYS ALMENAS

Ar tik apie Ameriką?

Apmąstymai, perskaičius Tomo Rechio įspūdžius apie gyvenimą už Atlanto

Kiekviena raštinga tauta tekstais apie Jungtines Amerikos Valstijas galėtų užpildyti nemažą knygų lentyną, greičiausiai netgi ne vieną. Net ir palyginti kuklioje lietuvių raštijoje apie Ameriką rašė Vaižgantas, Žemaitė, Antanas ir Juozas Vilkutaičiai (slapyvardis – Keturakis), Jonas Šliupas, Petras Cvirka ir kiti. Okupacijos metais ši tradicija buvo nutraukta, apie Ameriką leista rašyti tik Juozui Baltušiiui, Albertui Laurinčiukui ir etatiniam „emigrantologui“ Vytautui Kazakevičiui. Sovietų Sąjungoje rašymas apie Ameriką tapo griežtai atrinktu, privilegijuotų rašeivų užsiėmimas.

Kai kuriose literatūrose apie Ameriką rašyta nuo pat jos atsiradimo pradžios. Aukščiausiai kartelę pakėlė Prancūzija. 1831 metais Ameriką aplankė jaunas aristokratas Alexis de Tocqueville'is ir po ketverių metų pasirodžiusi jo knyga „Apie demokratiją Amerikoje“ tapo klasika. Ji išleista kone visomis kalbomis, taip pat ir lietuvių. Gerai pradėję, prancūzai tradiciją tęsė. Beveik visi į intelektualus pretenduojantys Prancūzijos rašytojai neapsiėjo neanalizavę Amerikos fenomeno, tai darė ir André Gide'as, Simone de Beauvoir, Jeanas-Paulis Sartre'as, daugelis kitų. Viena naujausių knygų – madingo intelektualo Bernard'o-Henrio Levy'io 2006 m. pasirodęs bestseleris „American Vertigo“ („Amerikietiškas svaigulys“).

Beje, nei žodeliu neprasitariau apie tai, kas buvo rašoma. To apibendrinti neįmanoma. Apie Ameriką rašė ten gyvenę, rašė tik trumpam apsilankę ir išvis ten nebuvę. Rašė Amerikoje idealo ieškantys, savo sėkmes ar nesėkmes pateisinti norintys, rašė Ameriką idealizuojantys ir jos nekenčiantys, rašė ir tie, kuriems buvo mokama už tai, kad šios šalies nekęstų. Net ir paviršutiniškai apžvelgęs tų autorių tekstus bemat supranti, jog ne išspausdintų puslapių skaičius lemia jų svarbą. Dažniausiai apie Ameriką buvo rašoma jei ne atvirai priešišškai, tai su ironija, su ja menkinančia pašaipa. Pavyzdžiu tebūna Sovietų laikai, kai maždaug 98 proc. tekstų JAV pristatė tik iš blogosios pusės. Tačiau koks buvo tokio rašymo poveikis? Anaiptol ne toks, kokio okupacinė valdžia pageidavo, sutvirtėjo

ne neigiamas, o idealizuotas šalies įvaizdis. Sakau „sutvirtėjo“, nes prieškario Lietuvoje Amerikos įvaizdis irgi buvo teigiamas, tačiau, esant glaudesniai informaciniam ryšiui tarp žmonių, požiūris buvo realistiškesnis. Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, taip pat ir tiesioginį bendravimą, tenka iš naujo „atrasti Ameriką“, vėl bandant nustatyti skirtumą tarp įvaizdžio ir patirtos realybės.

Tokios pirmosios mintys mane aplankė perskaičius naujausią įnašą į lietuviškąją amerikanistiką – žurnale „Metai“ (2008, Nr. 2–6) išspausdintą Tomo Rekių rašinį, pavadintą paprastai, nors gal kiek per ambicingai – „Amerika“. Būtinai iš anksto pabrėžti, jog šiuose savo apmąstymuose nenoriu autoriui prieštaurauti ar kitaip jo įspūdžių kvestionuoti. Tai jo asmeniškai, pačioje naujojo šimtmečio pradžioje iš Lietuvos į Ameriką kartu su šeima persikėlusio žmogaus įspūdžiai. Tuo jie ir svarbūs. Juose atsispindi ne tik dabartinė specifinio Amerikos regiono realybė, bet ir tai, ko T. Rekių (gal ir nemažai Lietuvos gyventojų) iš Amerikos tikisi.

Pirmame skyriuje T. Rekių apdairiai apsidraudžia nuo priekabios kritikos, pabrėždamas, jog rašyti apie Ameriką taip pat sudėtinga, kaip ir septyniems akliems Indijos fakyrams apibūdinti džiunglėse sutiktą dramblių. Uodegą nusitvėręs fakyras manė, jog dramblys panašus į virvę, tas, kuris atsirėmė į ją šoną, tvirtino, jog jis panašus į sieną. Tai išties tinkanti metafora. Pavyzdžiui, kai manęs paklausia, kokia Amerikoje, tarkime, švietimo sistema, kokia policija, išsisuku sakydamas, jog tokios šalies kaip Amerika išvis nėra. Yra penkiasdešimt valstijų su plačiom savivaldos teisėmis, su savom tradicijom, savais įstatymais. Suprantama, tai į klausimą neatsako, tačiau sudaro prielaidą aiškintis, apie kokią Ameriką kalbama. T. Rekių rašo apie Ilinojaus valstiją, tiksliau – apie jos pagrindinį, beveik šimtą kilometrų išsiplėtusį urbanistinį centrą, kuris žemėlapiuose žymimas Čikagos pavadinimu, nors iš tiesų susideda iš dešimčių atskirų municipalitetų. Šiuo atveju vietovės įvardijimas ir jos reikšmės pabrėžimas paaiškina dalį skirtumų, kuriuos įsidėmi iš Lietuvos atvykusi T. Rekių šeima. Iš tik vidutiniškai urbanizuotos šalies ji patenka į vieną didžiausių urbanizacijos konglomeratų, tad nieko nuostabaus, jog pirmieji įspūdžiai toli gražu ne vien teigiami. Didelė grūstis, visur, kur eisi ar važiuosi, – žmonės, žmonės. Iki atviresnės gamtos toli, todėl Rekiams sunkiai sekasi rasti vandens telkinį, kuriame būtų galima smagiai nusimaudyti. Naujoji aplinka yra anoniminė, bejausmė, jai tavęs reikia tik tiek, kiek tu gali nupirkti, kiek gali dirbti, tam tikrais atvejais tik tiek, kiek tave galima išnaudoti.

Kuo skirtųsi tokio pobūdžio įspūdžiai nuo panašių įspūdžių, patirtų, sakykime, Londone, Romoje, Buenos Airėse ar netgi Maskvoje? To T. Rekių neanalizuoja. Pirmąkart gyvenime susidūręs su stambiu urbanizacijos konglomeratu, jis tik aprašo savo įspūdžius ir juos interpretuoja. Sutinku su jo pastabomis – problemos, kurias sukuria į plotį, į aukštį, o kartais net gilyn besiskverbianti urbanizacija, turi neigiamų atspalvių. Apsunkina, neretai gali tiesiog apkartinti gyvenimą. Bet kiek čia yra Amerikos?

Prie šio klausimo grįšiu, tačiau prieš tai derėtų paklausti, kodėl apie Ameriką tiek daug rašoma? Suprantama, šiuo metu tai pagrindinė mūsų planetos ekonominė ir militaristinė galybė, bet anksčiau juk taip nebuvo. Sakykime, kai 1895-aisiais pasirodė Keturakio komedija „Amerika pirtyje“, Europos ir pasaulio politikoje Amerika mažai reikė, tačiau jos įvaizdis jau buvo giliai įsiskverbęs į daugelio žmonių sąmonę. Lietuviams ir kitoms to meto agrarinėms, neturtinoms, svetimų imperijų išnaudojamoms tautoms antroje devynioliktojo šimtmečio pusėje Amerika tapo tarsi bibrilne „pažadėtąja žeme“, kurioje teka ne pieno

ir medaus, o dolerių upės. Verta priminti, jog tuo metu spausdinta daug tekstų, kuriuose daugelis rašiusiųjų teigė visai ką kita ir šios šalies padėtį vertino realiau. Viena garsiausių knygų, ir ne dėl to, kad pagrindiniai protagonistai – emigrantai iš carinės Lietuvos, buvo Uptono Sinclairio „Džiunglės“. Tai kaip reta įtakinga knyga. Ji padarė įtakos JAV įstatymų pokyčiams, tačiau – bent pas mus – Amerikos įvaizdį nelabai pakeitė! Skaitydamas pirmąsias T. Rekiio teksto dalis pagalvojau, kad prielaidos rašiniui atsirasti – ir tai yra autoriaus nusivylimo pagrindas – labiau siejasi ne su U. Sinclairio, o su Keturakio aprašytu Amerikos įvaizdžiu.

Atsiprašau, jei šiame teiginyje kas išvelgia ironiją. Jokio noro ironizuoti neturiu. Anaipol. Mane teigiamai nuteikia tai, kad, nepaisant įvairiausios, dažnai priešiškos informacijos, pavieniai žmonės ir netgi visuomenės neatsisako savo utopiškų įvaizdžių. Žmogui natūralu tikėti, kad galima siekti kažko geresnio. Jei tai esamomis sąlygomis gyvenamojoje vietoje atrodo neįmanoma, tada kažkur kitur privalo būti „pažadėtoji žemė“. Utopiškų įvaizdžių patvarumą liudija tai, jog, prasidėjus dvidešimt pirmam šimtmečiui, šis įvaizdis vis dar gyvybingas.

Utopiški įvaizdžiai turi akivaizdžių trūkumų, tačiau Amerikos įvaizdis išlieka. Kokios šio reiškinio giluminės priežastys? Remiantis A. de Tocqueville'io įžvalgomis, galima tvirtinti: kai analizuoji Amerikos visuomenę, analizuoji tikrąją žmogaus prigimtį. Visų kitų visuomenių vystymasis buvo iškreiptas valdžią užgrobusių elito grupuočių ir tik Amerika ryžtingai atmetė Europoje per šimtmečius įsigalėjusias aristokratijos privilegijas, tik ten buvo sukurta savivalda, kurios teisėtumas remiasi vietinių gyventojų valia, o ne paskyrimu iš centro. Turėkime galvoje ir Amerikai palankias istorines aplinkybes – tuo metu, kai ji sukilo prieš iš Europos atvežtą santvarką, jos gyventojų užnugaryje stūksojo milžiniškas, derlingas, retai apgyvendintas kontinentas. Likimas jiems dovanojo galimybę tą žemyną įsisavinti nepriklausomai nuo karalių, aristokratijos, gildijų, klero ar kitų įsitvirtinusių privilegijuotų struktūrų. Perfrazuojant A. de Tocqueville'į, Amerikos visuomenę verta analizuoti, nes ji yra pavyzdys to, kas atsitinka, kai žmonėms suteikiama nevaržoma arba mažai varžoma galimybė vystytis.

Ne visi pritaria šiai išvadai, tuo labiau ne visiems patinka to vystymosi padariniai. Kad ir kaip ten būtų, nuo senų laikų egzistuoja kelių lygių Amerikos įvaizdis. Tiems, kurie tiki, jog kažkur privalo egzistuoti „pažadėtoji žemė“, tas įvaizdis nesudėtingas, jis atsispindi kad ir Keturakio pjesėje. Amerikoje ilgiau gyvenusiems įvaizdis labai priklauso nuo asmeninės patirties. Tiems, kurie linkę filosofuoti apie žmonijos vystymosi kelią, o gal skaitė ir A. de Tocqueville'io knygą, Amerikos įvaizdis gali tapti itin sudėtingas. Ypač sudėtingas jis tiems, kurie nepatenkinti šios šalies vystymosi rezultatais ir yra įsitikinę, jog tie rezultatai galėjo būti kur kas geresni. Galbūt nusivylusieji daugiau linkę rašyti, nes Amerikos aprašymų, kuriuose ieškoma kaltųjų, yra apstu.

T. Rekyš kaltųjų nieiško, jo tekste – anksčiau susikurtas, į Ameriką atsivežtas įvaizdis priešpriešinamas patirtai realybei. Sąlygiškai jį galima būtų priskirti populiariam „mitų griovimo“ žanrui, nors skaitant neatrodo, jog autorius to siektų. Spėju, jog ši prielaida nulemia tai, kad dauguma jo išpūdžių patenka į neigiamų išpūdžių kategoriją. Tai atsitinka tarsi savaime – jei reiškinys, su kuriuo susiduri, yra daugmaž toks, kokio tikėjaisi, jo aprašyti neverta; jei nesutampa su išankstiniu požiūriu, jį įsidėmi ir aprašai. Tokio pobūdžio temų paliesta nemažai – nuo to, kaip pastatyti automobilį, iki lietuvių emigrantų likimo Amerikoje. Šiai temai T. Rekyš skiria visą balandžio numeryje paskelbtą rašinio dalį.

Tai glaustas, asmenine patirtim grįstas tekstas, jo pabaigoje autorius pateikia išvadas, kodėl net ir garsi lietuvių kolonija Market Parke nepajėgė išlaikyti tautinio identiteto. Anot T. Rechio, viena svarbių priežasčių yra tai, jog išėivių vaikai „gyvenimo vietą buvo priversti rinktis pagal specialybę“.

Pastebėta taikliai. Savo ruožtu pridurčiau, jog čia esama ir kiek ironijos, nes prie to prisidėjo patys „antrosios bangos“ lietuviai, iš paskutiniųjų stengdamiesi išleisti savo vaikus į mokslus, nemažai jų – į aukštuosius. Jiems mokslus baigus, dažniausiai teko keltis ne tik į tolimą Čikagos regioną, bet ir už tūkstančio ar kelių tūkstančių kilometrų į kitas valstijas. Prisidėjo ir kitos T. Rechio minimos priežastys – paieškos labiau prestižinės vietos, saugesnės aplinkos, juodųjų baimė. Įtakos turėjo ir pati Amerikos aplinka, nes, T. Rechio žodžiais, „niekas čia neplanuoja gyventi amžinai. Išskyrus, aišku, lietuvius“.

Jei apžvelgi tai, ką lietuviai sugebėjo sukurti Market Parke, ir netgi tai, kas iki šių laikų išliko, išties gali pasirodyti, jog mūsų tautiečiai unikalūs, nes, kaip rašo T. Reky, „tikėjosi atsirėžti gabalą Amerikos ir paversti ją Lietuva“. Lietuvių pastangos šiame (ir ne tik šiame) rajone buvo neeilinės – jie pastatė bažnyčių, gimnaziją, vienuolynų, ligoninę, kultūros centrą, paminklą Dariui ir Girėnui. Market Parke ir daugelyje kitų Čikagos rajonų veikė lietuviškos parduotuvės, spaustuvės, kirpyklos, restoranai ir, žinoma, karčemos. Kiek jų, nelengva tiksliai suskaičiuoti. Gyvenant Market Parke, užteko lietuvių kalbos susikalbėti su gydytoju, stomatologu ir advokatu. Buvo ir vis dar yra lietuviški laidojimo namai, buvo lietuviškos kapinės.

Vis kartojasi žodis „buvo“, paryškinantis tuos laimėjimus jei ne praradimo, tai bent melancholijos atspalviu. Manau, kad be reikalo. Amerika – šalis, kurioje, jeigu netrukdam kitiems, leidžiama gyventi taip, kaip norisi. Norite atsirėžti gabalą Amerikos? Prašom! Tokie savus mikropasaulius kuriantys kolektyvai gali remtis tautiniais, kultūriniais, kalbiniais, religiniais, rasiniais ir kitais kriterijais. Priežastys, kodėl žmonės nori susitelkti, taip pat labai įvairios. Jų bendras vardiklis yra tai, kad tarp savųjų jautiesi patogiau. Patogumas – plati sąvoka. Kai kuriems, pavyzdžiui, naujiems, anglų kalbos gerai nemokantiems, vietinių sąlygų neperpratusiems emigrantams tos savųjų užuovėjos yra tarsi gelbėjimosi ratas didelėje, nepažįstamai banguojančioje svetimųjų jūroje. Tai patyrė, tuo pasinaudojo ir T. Rechio šeima. Jei bendrumo paieška grindžiama vien šiuo poreikiu, tokių emigrantų įsijungimas būna trumpalaikis – keleri metai, ir tiek. Tačiau daugelis tautinių, religinių bei kitais pagrindais susikūrusių bendruomenių Amerikoje savo identitetą išlaiko daug ilgiau, savo nariams jos sukuria bendrumo, visuomeninės veiklos, kai kuriais atvejais ir pragyvenimo erdvę. Market Parko bei kitų bendruomenių kūrėjai ne tik statė, bet ir naudojos tuo, kas pastatyta. Tas erdves jie kūrė patys ir kūrė sau. Visur viskas keičiasi, bet vienas esminių Amerikos bruožų yra tai, kad pasikeitimai nėra prievartiniai, nėra nuleidžiami iš viršaus. Juos nulemia pačių bendruomenių vidinės priežastys.

Lietuviai pagal šį kontekstą nėra išimtis. Įvairiausio pobūdžio, daugiau ar mažiau koncentruotų, bendrų interesų suformuotų tautinių bendruomenių Amerikoje daug. Žvelgdami tautiniu aspektu, pamatysim, jog lietuviai palyginti ilgai išsaugo identitetą. Jei būtų sudarytas tautinio identiteto patvarumo sąrašas (gal toks ir yra?), lietuviai atsidurtų ganėtinai aukštoje vietoje. Jie pranoktų vokiečius, olandus, švedus, danus, pakiltų aukščiau negu rusai, tačiau nusileistų armėnams, graikams, nekalbant apie žydus ortodoksus. Kai bandai pasvarstyti, kodėl taip yra, kelios priežastys aiškios. Bendruomenių, kurios savo tautinę tapatybę išsaugojo ne tik per kelias kartas aprėpiančius dešimtmečius, bet per šimtą

metų ir daugiau, identitetą nulemia pirmiausia religija, po to kalba, tradicijos, galop ne tautinė, o labiau gentinė priklausomybė. To dar nepakanka – reikia didelių šeimų. Nubyrėjimai neišvengiami, užtai būtinas didelis vaikų skaičius, kad užtikrintų tęstinumą, o kartais netgi plėtrą. Tokius reikalavimus idealiai išpildo Pensilvanijos valstijoje gyvenantys amišai (anabatistų krikščionių bendruomenė) ir Niujorko rajone Bruklinae įsikūrę chasidai ortodoksai. Yra dar kelios grupės, kurios iš dalies atitinka šiuos kriterijus. Suprantama, lietuviai į šią kategoriją nepatenka.

Amerikos valdžių – federalinės ir vietinės – įnašas į identiteto išlaikymą yra netrukdytas. Jei pažvelgsime iš istorinės, pasaulį apimančios perspektyvos, tai nėra dažnas reiškinys. Daugeliu atvejų įvairiausios valdžios dėjo daug pastangų paversti savo pavaldinius vienalyte, homogeniška terpe. Pavyzdžiui, lietuvių tautai teko iškentėti carinės Rusijos knygų draudimo, mokyklų uždarymo, lietuviško žodžio persekiojimo laikotarpius, sovietinės Rusijos okupacijos metais to paties tikslo siekta deportacijomis, inteligentijos naikiniu, kolonistų antplūdžiu. Ir tai dar ne pats blogiausias variantas, netrūksta skaudesnių atvejų. Sovietinė Rusija deportavo visus čekėnus, Krymo totorius bei kitas tautas, o hitlerinė Vokietija, vokiškai nuosekliai naikindama žydus, stengėsi savo šalį ir visą Europą paversti „Judenfrei“ (t. y. išlaisvinti nuo žydų). Tai – kraštutiniai atvejai, tačiau ne tik valdžių, bet ir visuomenių siekis panaikinti vidinius gyventojų skirtumus yra kone universalus. Kodėl taip ryškiai išsiskiria Amerika?

Pirmasis atsakymas gana banalus, tačiau tai nereiškia, kad neteisingas: Amerika – emigrantų šalis. Čia nėra (nebent kalbėtume apie indėnus) pagrindinės vietinės tautos, o dominuojanti kalba taip pat atvežtinė. Beje, anglų kalba Amerikoje nėra valstybinė. Būta pastangų įstatymiškai įteisinti tokį statusą, bet jos buvo nesėkmingos. Dabar, ko gero, per vėlu – kai kuriose valstijose ispanų kalba jau pasiekė kone lygią plėtrą. Taigi Amerika nuo pat ištakų buvo užprogramuota piliečių lygiateisiškumui.

Antrasis ne atsakymas, o pirmojo atsakymo papildymas: netgi tokiomis istorinėmis sąlygomis gimusiai Amerikai pasiekti lygiateisiškumą sunkiai sekėsi. Mat egzistuoja svarbių ir mažiau svarbių skirtumų. Pagrindinis skirtumas, trukdęs tai įgyvendinti – ne tautybė, ne kalba, ne religija, o rasė. Tai sudėtinga tema ir nežadu jos analizuoti. Paminėsiu tik iškalbų istorinį faktą – JAV konstitucijos autorius, vienas jos pilietinių laisvių ideologų, Thomas Jeffersonas nesugebėjo įsivaizduoti, kad jo rašyta konstitucija galėtų lygiomis teisėmis galioti ne tik baltajai, bet ir juodajai rasei. Jis pats buvo dvarininkas, turėjo vergų, teigė, kad nori juos paleisti, suteikti laisvo piliečio statusą, tačiau to nepadarė. Cinikams, o tokių netrūksta ir Amerikoje, viskas aišku – jam buvo gaila nuosavybės. Cinikų pasaulis paprastas, ne jiems suprasti tokius kaip T. Jeffersonas. Paskaičius jo raštus paaiškėja, kad jis jautė didelę atsakomybę už savo veiksmus. Paleisi juodaodžius vergus – ir kas tada? Jis buvo realistas, žinojo ir baltaodžių, ir juodaodžių silpnybes, todėl netikėjo, kad paleisti juodaodžiai vergai galėtų įsilieti į laisvų piliečių gretas. Jo siūlyta dabar retai prisimenama išeitis – leisti juodaodžiams grįžti į jų tėvynę Afrikoje, antraip, įžvelgė T. Jeffersonas, kils didelių problemų. Tos problemos aštrėjo, o XIX a. viduryje sukėlė civilinį karą, tačiau jų neišsprendė ir karo baigtis. Universalus visų gyventojų lygiateisiškumas Jungtinėse Amerikos Valstijose buvo įgyvendintas tik po šimto metų, o to konflikto nuosėdas amerikiečiai jaučia iki šiol.

Šią praeitį ir jos pasekmes paminėjau dėl konteksto. Palyginti su rasiniais skirtumais, išskirtinumi, kuriuos siekia išsaugoti lietuviai, lenkai arba armė-

nai, yra tiesiog smulkmena. Valstijų ir vietinės savivaldos lygio valdžia (federalinis lygmuo šiuo atveju neaktualus) jų atžvilgiu yra ne tik tolerantiška, bet dažniausiai palankiai nusiteikusi. Nesunku suprasti kodėl. Tautiniais ar religiniais pagrindais suformuotos bendruomenės atlieka savišalpos, tvarkos palaikymo funkcijas. Kai kurios pačios statosi ne tik bažnyčias, bet ir mokyklas bei ligonines. Tai verta skatinti, dažniausiai taip ir daroma. Taigi Market Parke „Amerikos gabalą atsirėžę lietuviai“ nebuvo unikalūs, tačiau, palyginti su daugeliu kitų tautų, suteiktas galimybes išnaudojo visai gerai. Daug ką savo gyventojams tam tikru laiku davė Market Parkas bei panašūs rajonai, tad pastangos juos kuriant nebuvo bergždžios. Visgi dabar dauguma Market Parko gyventojų yra juodaodžiai. Jei tokio pobūdžio kaita vyktų tik Market Parke, būtų galima ieškoti specifinių priežasčių, tačiau Amerikoje tai bendrinis reiškinys. Visuose Amerikos miestuose ir net miesteliuose vyko panašūs pasikeitimai. Viena priežasčių, pasak T. Režio, yra ta, kad kita karta dažnai būna priversta ieškoti uždario kitoje vietoje, o ne toje, kurioje užaugo. Be abejo, taip.

Tačiau esama ir daug kitų priežasčių, kurias, taip pat ir T. Režio nuomone, sieja automobilis. Šiuo metu jų pilna visur, bet kažkada, ir ne taip jau seniai, automobilis buvo tarsi Amerikos simbolis. Pasinaudodsiu literatūrine metafora – Faustas už jaunystę velniui pardavė savo sielą, o Amerikos gyventojai už individualią judėjimo laisvę automobiliui pardavė visą savo šalį. Tai skamba gal kiek perdėtai, bet iš tiesų ne per daug. Už geidžiamą judėjimo laisvę buvo parduotas gamtovaizdis, miestų išplanavimas, darbavietės ir gyvenamosios vietos artumas, regionų individualumas, saugumas ir dar daug kitų gyvenimui darančių įtaką ir lemiančių dalykų. Niekas kitas – nei karai, nei valdžios kaita, nei sausros, nei uraganai per paskutinį šimtmetį tiek nepakeitė amerikiečių gyvensenos, kiek pakeitė automobilis. Amerika, kurią dabar matome, yra tų „faustiškų“ derybų rezultatas. Be automobilio tokios lietuviškos bendruomenės kaip Market Parkas būtų galėjusios išsilaikyti kur kas ilgiau.

Pabandysiu šį apibendrinimą konkrečiau pagrįsti. Prieš šimtą metų Amerikos gamtovaizdis ir miestai buvo ganėtinai panašūs į Europos. Miestai, išskyrus Niujorką, buvo palyginti nedideli, geležinkeliai jungė industrinius centrus, tačiau dominavo regioninė ekonomika, amerikietis judėjo tiek toli, kiek arkliukas arba vietinis tramvajus jį nuveždavo. Na o tada Henris Fordas, po to ir kiti pradėjo „štampuoti“ automobilius. Niekas amerikiečio nevertė pirkti to vištas ir arklius baidančio, žvyruotais keliais burzgiančio, pigias karietas primenančio mechanizmo. Tačiau štai pirmąkart pasaulio istorijoje gana didelė, vėliau vis didėjanti gyventojų dalis turėjo pakankamai lėšų, kad galėtų įsigyti individualią transporto priemonę. Staiga vidutiniokas galėjo nuvykti toliau ir greičiau nei dvikinke karieta besipuikuojantis turtuolis. Pagunda buvo per didelė. Apie pasekmes nesusimąstyta, mašinas pirkto šimtai tūkstančių, netrukus ir milijonai.

Žinoma, tokie procesai vyko ir šiuo metu vyksta visame pasaulyje. Skirtumas tas, kad Amerikoje tai prasidėjo maždaug prieš šimtą metų, o po Pirmojo pasaulinio karo, kai Europoje automobiliais naudojami tik turtuoliai, ten jau tapo masiniu reiškiniu. Esminis skirtumas. Europoje, kaip mes žinome, dažnai automobiliai su dideliais vargais privalėjo išsibrauti į jau egzistuojančių gatvių tinklą, važinėti pamažu praplečiamais ir asfaltuojamais, bet jau anksčiau nutiestais keliais. Amerikoje kitaip: ne automobilis taikėsi prie miesto, bet atvirkščiai – miestai buvo taikomi prie automobilio. Milijoniniai didmiesčiai – Los Andželas, Denveris, Atlanta ir daugelis kitų – tada tebuvo miestukai, vėliau išaugę automobiliams pritaikytose kelių sankryžose. Miestus supančiuose, iki šimto kilometrų

nusidriekusiuose užmiesčiuose netgi nesivarginta tiesti šaligatvių. Kam jie? Juk niekas nevaikščiojo. O jei nevaikščioja, kas gi naudosis artimom parduotuvėlėm ar paslaugų įmonėm? Ten buvę centriukai bankrutavo. Pakako vienas nuo kito kelių kilometrų nuotoliu pastatytų milžiniškų prekybos centrų. Sunyko anksčiau neblogai išplėtotas vietinis transportas, daugelyje naujų rajonų išvis neatsirado. Toks procesas šiuo metu vyksta ir mūsų Lietuvėlėje. Skirtumas tas, kad Amerikoje jis pradėjo įsibėgėti prieš Antrąjį pasaulinį karą, o karui pasibaigus nulėmė tolesnį šalies vystymąsi. Atvykusi „dipukinė“ karta dar pamatė senosios Amerikos likučius, dabar atvykstantys „trečiabangininkai“ tai gali pamatyti nebent Disneilende. Automobilinė revoliucija tokia visuotinė, kad dauguma dabartinių Amerikos gyventojų net nelabai įsivaizduoja, kad galėtų būti kitaip.

Tai gerai ar blogai? Kažin ar toks klausimas tinkamas. Lietuvoje jau įregistruota apie milijonas automobilių, taigi po vieną kas trečiam gyventojui. Amerikoje šis rodiklis dar truputėlį aukštesnis, tačiau anoks čia skirtumas. Ir ten, ir čia žmogus aiškiai parodo, kad, atsiradus ekonominei galimybei, jis renkasi individualią transporto priemonę. Europoje (pastaruojų metu ir Kinijoje bei Indijoje) šitaip besirenkantys geriau supranta (arba bent turėtų suprasti), kokios neigiamos jų pasirinkimo pasekmės. Sangrūda keliuose, tarša, išlaidos, avarijos. Tačiau žmogus vis tiek, kai tik pajėgia, perka automobilį. Taigi dėl to amerikiečių nekaltinkime. Šiandieninė Amerika šitoje srityje mums yra tam tikras ateities veidrodis. Tad nestebina, kad T. Rekys tiesiogiai ar netiesiogiai kalba apie įsisenėjusią Amerikos automobilizaciją. Pasekmės jo nedžiugina. Nuotaiką apibūdina kad ir šis teiginys: „Kažkada daugeliui Lietuvos žmonių automobilis buvo svajonė, bet čia jis yra tikras kryžius.“

Problemos ir mums gerai pažįstamos – visuomeninio transporto nepatogumas, dideli nuotoliai iki parduotuvės ar maudynių vietos, amžinos, tik Amerikoje dar griežčiau reglamentuojamos automobilio pastatymo taisyklės. Sunkumų virtinė. T. Rekys pastebi, jog „visi čia išvarginti automobilių spūsčių, visi šnairuoja vienas į kitą iš tų savo mechaninių dėžučių. Jokio važiavimo malonumo“. Taip yra nepaisant to, kad „Čikagos gatvės erdvesnės už europietiškas. Dar svarbi detalė – čia logiškesnės eismo taisyklės. Rodos, JAV pagal autoįvykių statistiką užima vieną žemiausių vietų pasaulyje“.

Teisingai. Jei lyginsime pagal nuvažiuotų kilometrų skaičių, autoavarijų skaičius Amerikoje sąlygiškai daugiau nei dvigubai mažesnis negu Lietuvoje. Vadinasi, pasimokyti iš Amerikos galima, tik spėju, kad pasimokymo galimybės – ribotos. Pakartosiu – Amerikos miestų, ypač priemiesčių keliai iš pat pradžių buvo suprojektuoti automobiliams. Jie platūs, vienos krypties, o jei dviejų krypčių, dažniausiai tarp jų būna barjeras, prie kelio nėra medžių ar stulpų. Tokiuose keliuose žūti sunkiau, tačiau per metus vis vien apie 40 tūkstančių žmonių žūsta. Tai dešimt kartų daugiau negu amerikiečių, žuvusių per visą Irako karą. Jokiū būdu nenoriu sumenkinti žuvusių karių – palyginimas pabrėžia, jog tas „faustiškas“ sandėris su automobiliu reikalauja ir kraujo aukos. Galima stengtis ją sumažinti, tačiau yra papildoma kaina. Tai aplinka, visuotinai pritaikyta važiuojančių automobiliais poreikiams. Tam paaukojami kraštovaizdis, estetika, pakelės medžiai, šaligatviai. Lieka tik betono juostos ir tas juostas nuo aplinkos atskiriančios, gal kokia nors spalva nudažytos aukštos sienos. Šveicarijoje jos vietomis apsodintos gėlytėmis, Amerikoje nuotoliai per ilgi, kad galėtum tuo užsiimti. Važiuodamas tomis juostomis jautiesi tarsi judantis sraigtelis, reikia stebėti kelio ženklus, tad nėra laiko susimąstyti apie paradoksalią padėtį, kurion patekai. Anksčiau automobilis leido gyventi toliau nuo darbo vietos, nuo miesto

spūsties ir džiaugtis gamta, tačiau kai vis daugiau žmonių naudojosi šia galimybe, miesto spūstis atėjo į užmiesčius, galop net kelią atitvėrė nuo gamtos, taigi dabar tenka važiuoti nuo vienos spūsties į kitą, o žvalgytis tegali į sieną. T. Rekys teisingai apibendrina – „Jokio važiavimo malonumo.“

Deja, ir Lietuvoje, kad ir pavėluotai, didėja visuomenės spaudimas dėl kraštovaizdžio pritaikymo automobiliams. Demokratijoje lemia dauguma, o dauguma dabar automobilizuota, tad neišvengiamai daugės viadukų, keliaaukščių sankryžų, platės keliai, didės jais pasiekiami prekybos centrai, o mažos parduotuvės nyks. Negi negalime pasimokyti iš Amerikos klaidų?

Mokytis praverstų, naudinga mokyti iš kitų padarytų klaidų, tačiau bijau, kad mums (ir ne tik mums) sėkmingai pasimokyti yra ir bus sunku. Sunku todėl, kad iš esmės tai ne Amerikos, o žmogaus silpnųjų klaidos. Automobilizacija – tik vienas gyvenimo būdą keitęs reiškinys. Telefonai, televizija, šaldytuvai, kompiuteriai – dauguma šių mūsų buitį lengvinusių arba ją komplikavusių prietaisų pirmiausia paplito Amerikoje. Priežastis jau minėta – Amerikoje anksčiau negu kitur gyventojai pradėjo uždirbti daugiau nei būtiną minimumą. Pirmąkart žmonijos istorijoje ne vien privilegijuotas sluoksnis galėjo skirti lėšų patogumui, taip pat kitiems įgeidžiams. Utopistų ir snobų siaubui, toji dauguma rinkosi ne pagal jų pageidavimą. Ne „komunalkas“, o individualias virtuves su daug spintelių, ne Bacho kantatas, o „popsą“. Daugelis su tuo apsipratome, masinę kultūrą priimame kaip neišvengiamą duotybę, ne kaip Amerikos „brukamą šlamštą“. Nors apsipratome anaipol ne visi. Retkarčiais man tenka besipiktinantiems aiškinti, jog sutinku, kad masinė kultūra išties prasidėjo Amerikoje, taip pat sutinku, kad nemaža jos dalis yra šlamštas, tačiau Amerika jos juk „nebruka“, o parduoda. Jokio filmo, televizijos programos ar net popdainos negausi už dyką. Užmokėti reikia, o jeigu perkame, nejaugi tai Amerikos kaltė?

Mūsų kultūrininkų sąmonėje (beje, jų paguodai, prancūzų kultūrininkų – taip pat) šis Amerikos kaltės mitas dar gajus ir sudaro jos įvaizdžio dalį. T. Rekys priskirtinas prie kultūrininkų (jis – lituanistas), tačiau, jei spręsimė iš Amerikos aprašymo, šį slenkstį peržengė. Daug ką Amerikoje jis vertina neigiamai, tačiau tenykštė masinė kultūra jo nepiktina. Prie jos, matyt, jau priprasta Lietuvoje, o nuvykus Amerikon, keičiasi kalba, bet masinės kultūros turinys ir forma panašūs, neretai (kai užmokėta!) ir visiškai tapatūs. Vadinasi, nėra ko labai nustebti. Jį stebina kiti reiškiniai. Pavyzdžiui, kad neribotos laisvės šalyje tenka susidurti su daugybe suvaržymų. Nakčiai uždaromi parkai, prieiga prie vandens ribota, net nuosavame bute negali gyventi kaip nori, pavyzdžiui, jo dukrai tenka mokėti baudą už laikomą katę, o grindys privalo būti išklotos kilimais. Beje, varžymų tendenciją Amerikoje pastebėjo ir A. de Tocqueville'is. Atvykęs iš centralizuotai valdomos valstybės į šalį, kurioje stipri vietinė savivalda, jis tikėjosi, kad taisyklių bus mažiau, o išėjo atvirkščiai. Analizuodamas, kodėl taip yra, parašė keletą skyrių ir priėjo prie išvados, kad, esant daug įstatymų leidėjų (kiekviena savivaldybė jų gali kepti daugmaž kiek nori), bus daug ir taisyklių. Tad, prancūzo aristokrato nuomone, iš pirmo žvilgsnio demokratiškas valdymas turi rimtų trūkumų: „Amerikietiškos demokratijos įstatymai dažniausiai netobuli arba pilni trūkumų: kartais jie pažeidžia įgytas teises arba sankcionuoja pavojingas teises, kad ir kokie jie būtų, yra dažnai kaitaliojami.“

Pasvarstęs nuodugniau, A. de Tocqueville'is nusprendžia, kad šiuo atveju teigiamasis pradas (teisė vietinei visuomenei pačiai nustatyti taisykles) nusveria neigiamąjį – kaitaliojamus, kartais netobulus vietinius įstatymus. Esmė yra ta, kad šalyje veikia įstatymų konkurencija, taisyklės ne visuotinės, jos galioja

ribotoje erdvėje, tad galima jų veiksmingumą palyginti. Labai svarbus teigiamas faktorius, kad teisė kurti taisykles didina ir vietinę atsakomybę. A. de Tocqueville'is rašo: „Įsivaizduokite visuomenę, kurios sandara taip susiklosčiusi, kad jai nekenkia blogų įstatymų laikinas poveikis ir ji gali nesužlugdoma laukti įstatymų kryptingumo rezultatų, ir jūs suvoksitė, jog demokratinė santvarka, kad ir turėdama trūkumų, vienintelė gali sudaryti palankias sąlygas tos visuomenės klestėjimui.“

Kad neliktų abejonių, jis pabrėžia: „Kartoju, ką esu jau sakęs kitur: didžiausias amerikiečių pranašumas yra tas, kad jie gali daryti pataisomas klaidas.“ Taip A. de Tocqueville'is rašė prieš šimtą septyniasdešimt metų. Nuo to laiko daug vandens nutekėjo Misisipės upe, bet kai kurios šio prancūzo įžvalgos vis dar aktualios. Tiesa, šiuo metu technologija, centralizacija, žmonių skaičiaus didėjimas gerokai riboja ir garsią Amerikos savivaldą, bet jos principas išliko. Valstijos, grafystės, miesto, miestelio ar organizacijų lygmenyje galima prikurti įvairiausių taisyklių. Taisyklės, su kuriomis susidūrė T. Rekio dukra, yra toks pavyzdys. Jos ją varžo, tačiau tik iki tam tikro laipsnio. Nepatinka, gali išsikelti į butą, kur tokių taisyklių nėra. Jei išsikraustys daug gyventojų, butų bendrijai teks keisti taisykles.

T. Rekys nemažai pateikia panašių susidūrimų su vietinio pobūdžio taisyklėmis. Aprašant pasitaiko ir netikslumų. Pavyzdžiui, jis mini valdiškus televizijos kanalus, kurių Amerikoje nėra, tačiau faktologinių klaidų nedaug. Įdomus kalbinio pobūdžio klaidos pavyzdys: T. Rekys teigia, kad senieji lietuviai naujai atvykstančius vadindavę „grynuoliais“. Gal naujai atvykstantiems ir norėtusi būti „grynuoliais“, bet yra ne taip. Seniau Amerikos lietuviai, sekdami amerikiečiais, naujai atvykusius vadindavo „grinoriais“. Tai posakio „greenhorn“ (žalias ragas) semantinis sulietuvinimas.

Man labiau kliūva tai, jog teksto autorius įsibėgėjęs pamiršta įvade pateiktą palyginimą apie akluosius indus ir jų sutiktą dramblių. Sakykime, kad ir šis amerikiečio santykio su gamta apibūdinimas: „Mums, europiečiams, tos gamtos vis dar reikia, amerikiečiams – vis mažiau.<...> Tačiau palaida ir nežabota Žemės gamta, kaip ir pati gyvenimo įvairovė, amerikiečiams tikrai netinka.“

Galbūt sąlygiškai tokį apibūdinimą ir galima pritaikyti Čikagos didmiesčio gyventojų daliai, tačiau taip sakyti apie visus amerikiečius – tikras nesusipratimas. Visi su gamta susiję Europos ir Amerikos palyginimai (plotais, įvairove ar laukinumu) išeis Europos nenaudai. Amerikoje yra gamtą saugančių nacionalinių parkų, didesnių už kai kurias Europos valstybes, yra šimtus kilometrų besitęsiančių plotų, kuriuose galima pasinerti į pirmąją gamtą, kokią Europoje rasi tik tolimoje šiaurėje. Tiesa, T. Rekys rašo ne apie pačią gamtą, o apie amerikiečių santykį su ja, bet ir šiuo atžvilgiu jis stipriai klysta. Apsaugoti plotai egzistuoja todėl, kad yra daug žmonių, kurie gamtą nori puoselėti, nori užtikrinti, kad ji būtų išsaugota ir palikta jų palikuonims. Jungtinėse Amerikos Valstijose medžiotojų ir žvejų mėgėjų sąlyginis skaičius kur kas didesnis negu Europos šalyse. Europoje medžiokle gali užsiimti daugiausia tik privilegijuotieji, o Amerikoje, tokiose valstijose kaip Nebraska ir Teksasas, gali medžioti ir medžioja visi gyventojų sluoksniai. Jei T. Rekys būtų gyvenęs Nebraskoje, Kentukyje, Misūrije, Kolorade ir daugelyje kitų valstijų, net ne pačiame Čikagos mieste, o Ilinojaus valstijos viduryje ar pietuose, tokio apibendrinimo nedarytų.

Spėju, kad tai tiesiog neapsižiūrėjimas, T. Rekys supranta, kad dramblys nėra panašus į virvę, kaip gali pasirodyti jo uodegą nusitvėrusiam aklam indui. Panašiu atžvilgiu T. Rekys gali daug ką įdomaus parašyti apie Čikagos apylinkėse

sutiktus žmones, tačiau ne viskas tinka statistiniam amerikiečiui. Pabandysiu polemizuodamas paanalizuoti du visai Amerikai taikomus jo teiginius. Pirmasis – kanonizuotas Amerikos mitas, antrasis – iš to mito išplaukianti ir T. Režio skubotai padaryta išvada. Mitas: „Čia viską lemia pinigai“, o apibendrinanti išvada: „Vis dėlto tos geraširdės moteriškos elgesys buvo netipiškas sistemai. Per didelis gerumas ar altruizmas čia prie gero nepriveda.“

Pradėsiu nuo išvados. Su ja polemizuoti lengviau, be to, galiu pasiremti A. de Tocqueville'io analize. T. Režio išvada, kad Amerikoje altruizmas yra netipiškas ir kad jis prie gero nepriveda, polemikai per abstrakti. Bandykim klausimą suformuluoti taip: kokios šalies gyventojai skiria daugiausia labdaros vidiniams ir tarptautiniams tikslams? Kokioje šalyje yra daugiausia privačiomis lėšomis įsteigtų ir išlaikomų ligoninių, bibliotekų, universitetų, mokyklų, mokslinių tyrimų institutų ir kitų visuomeninių institucijų?

Lyginant tikslus skaičius, Amerika visose šiose srityse be išlygų užima pirmąją vietą, o naudojantis sąlyginiais palyginimais, keliose srityse pirmauja, kitose yra netoli pirmosios vietos. Tai kas klysta – skaičiai ar įspūdžiai? Atsakymas – klysta stereotipai ir išankstinis nusistatymas. Beje, tai galima suprasti ir iš T. Režio pateiktos išvados. Jis patiria altruizmą, o kadangi tai nesiderina su jo išankstiniu nusistatymu, geraširdiškos moteriškos pagalbą priskiria išimčių kategorijai. Be abejo, per Amerikoje gyventus metus neigiamų bendravimo patirčių būta ir daugiau, tačiau jei spręsimė iš to, kas parašyta, T. Režiui daug žmonių padėjo, o išnaudojo tik palyginti neseniai į Ameriką atvykęs tautietis. Žmogaus prigimtis visur ta pati, įvairių žmonių pasitaiko, tad pavieniai atvejai nei ką ypatinga patvirtina, nei paneigia. Tai kaip tuomet prieiti prie apibendrinančių išvadų? Šitą klausimą sau kėlė ir Amerikon atvykęs A. de Tocqueville'is. Pirmiausia jis rinko įspūdžius ir jam ne kartą teko nustebti. Štai dar keli įspūdžiai iš jo kelionės po tuometę Ameriką: „Kelyje atsitikus nelaimei, žmonės iš visų pusių subėga padėti nukentėjusiam; šeimą ištikus kokiai didelei bėdai, tūkstančiai nepažįstamų žmonių nesvarstydami papurto kišenes ir į tos šeimos kasą suplaukia gausybė nedidelių aukų. Esu dažnai matęs amerikiečius tikrai daug aukojant visuomenės labui ir šimtus kartų pastebėjęs, jog prireikus jie beveik niekad neatsisako nuoširdžiai padėti vienas kitam.“

A. de Tocqueville'is ne iš tų, kurie tiki, kad žmonės pagal prigimtį vienur geresni, kitur blogesni. Jei esama pastebimų skirtumų, juos nulemia aplinka ir šalies santvarka. Aplinka Amerikoje gana įvairi, taigi lieka santvarka. Prisiminkime, tada jis lygino centralizuotas, valdžios direktyvomis ir aristokratinėmis privilegijomis suvaržytas Europos santvarkas su Amerikos demokratine santvarka, kurios pagrindas – vietinė savivalda. Jam ypač imponavo aplinkybė, jog savivaldybės turėjo realią galią, jos nustatė vietos taisykles, rinko mokesčius, sprendė, kaip surinktas lėšas išleisti. Vietiniai gyventojai jautė tiesioginę atsakomybę, nes tuomet buvo renkami ne tik burmistrai ir jų tarėjai, bet ir teisėjai, šerifai, žemesni pareigūnai. Tokioje sistemoje kitiems neužkrausi atsakomybės. Jei yra koks trūkumas, kokia problema, nieko negalima kaltinti, spręsti tenka patiems. A. de Tocqueville'io nuostabai, dažniausiai tai veikė gana sklandžiai, nors pasitaikydavo klaidų. Labai svarbu, kad ši santvarka į aktyvią veiklą sugebėjo įtraukti daug daugiau žmonių, negu jo gerai pažįstama Prancūzija. Jį ypač stebino, jog žmonių aktyvumui savivaldybės netgi nepakako, šalia jos jie kūrė tai, ką mes šiandien vadintume nevyriausybinėmis organizacijomis. Pateiksiu tą nuostabą iliustruojančią ilgesnę citatą: „Bet kokio mąstymo amerikiečiai nuolat buriasi į sąjungas. Jie turi ne tik prekybinių ir pramoninių sąjungų, bet ir tūkstančius

kitų: religinių, dorovinių, rimtų, lėkštų, visiems prieinamų ir uždarų, didelių ir visai negausių. Amerikiečiai vienijasi rengdami šventes, steigdami seminarijas, statydami bažnyčias, atidarydami smukles, platindami knygas, į kitą šalį siųsdami misionierius. Taip pat jie steigia ligonines, kalėjimus, mokyklas. Jie vienijasi prireikus paskelbti kokią tiesą arba norėdami ugdyti jausmus. Visur, kiekvieno naujo vajaus priekyje, kur prancūzai skiria vietą vyriausybei, o anglai kokiam didikui, Jungtinėse Valstijose jūs rasite koki nors komitetą.“

Žinoma, laikas ir didėjanti urbanizacija neišvengiamai padarė pataisų, tačiau daug šios savivaldos ir savišalpos tradicijų išliko. Išliko pakankamai, kad paaiškintų, kodėl, pavyzdžiui, teikiant labdarą pirmąją būtent JAV gyventojai. Pažymėtina, jog ši tradicija jausta į šiuo metu egzistuojančią mokesčių sistemą. Visi Amerikoje pildę mokesčių mokėtojo deklaracijas žino, kad labdarai skiriamas aukas galima atskaičiuoti nuo pajamų. Ar tai leidžia piktnaudžiauti? Žinoma, to būna, kur nebus, tačiau mažiau, negu cinikai manytų. Jei parodysi žmonėms pasitikėjimą, dauguma stengsis nenuvilti. Beje, dėl visa ko itin dideles aukas deklaruojančiams yra ir kontrolė.

O dabar grįžkime prie mito „Čia viską lemia pinigai“. Neketinu priekaištauti T. Rekiui, kad pakartoja šį granite iškaltą, kol kas, atrodo, nepajudinamą Amerikos mitą. Kaip ir dauguma patvarių mitų, šis remiasi daline tiesa ir, kiek pataisius, tampa netgi universalus. Užtenka pakeisti žodį „viską“ į „daug ką“, o žodį „čia“ – į „bet kur“, ir teiginys tinka visur, pasidaro nebeįdomus. Reikia grįžti prie originalios prasmės, kuri neva kažką esmiškai byloja apie Ameriką. Ar tikrai taip?

Jei atvirai – nežinau. Amerikoje gyvenau ilgiau ir įvairesnėse vietose negu T. Reky, todėl man atsakyti į šį klausimą yra sudėtingiau. Nedaug šiuo atveju gelbsti ir A. de Tocqueville'is. Žinoma, jis svarstė turto klausimus, išvelgė skirtumų, kaip turtas įgijamas Prancūzijoje, Anglijoje, Amerikoje ir kokia jo sąlyginė svarba, tačiau šioje srityje įvyko per didelių pasikeitimų, kad jo išvalgas būtų galima pritaikyti mūsų laikams. Pavyzdžiui, kai jis rašė, turtingų žmonių buvo daug daugiau jam pažįstamoje Europoje, turtingi skirtumai šiame žemyne buvo kur kas didesni. Nebūtina prisiminti A. de Tocqueville'io laikų, kad iliustruotume dar svarbesnį skirtumą. Pakaks atsiminti ankstyvuosius sovietinius antiamerikietiškus plakatus, kuriuose vaizduojami stori, cigarus rūkantys kapitalistai ir ploni, išbadėję proletarai. Primityvu. Nežinau, kiek tai galėjo būti veiksminga, bet potekstė aiški – kapitalistas storas, nes atima duoną iš badaujančio proletaro. Tad jo užgrobtas turtas turi gyvybės kainą. Vėliau sovietai šio įvaizdžio nebenaudojo, nes pasirodė, jog dauguma kapitalistų lieknesni už partijos sekretorius, o didesnę atsvarą kapitalistinėse šalyse turi būtent žemesnioji klasė. Šis banalokas palyginimas parodo, jog turto svarba jau prieš kurį laiką pasikeitė, dėl technologinės pažangos Europoje ir Amerikoje maisto pakanka visiems, taip pat ir elgetoms. Sąsaja tarp pinigų ir gyvybės palaikymo išnyko – ne pinigai lemia, kas bus storas, o kas badaus. Tai kas nuo pinigų priklauso? Sąrašas ilgas – apšangos madingumas, automobilio markė, buto ar namo dydis bei vieta, atostogų vieta ir kokybė ir t. t. Daug ką nulemia, individo statusą visuomenėje nustato (ne visai, bet daugeliu atveju) to sąrašo visuma. Taip yra Amerikoje, taip pat arba labai panašiai yra ir kitose šalyse. Tad kuo išsiskiria Amerika?

Verta pakartoti, kad kaip tik Amerikoje dar praėjusio šimtmečio pirmoje pusėje technologinė pažanga leido pasiekti gerovę platiems gyventojų sluoksniams. Palyginti su Vakarų Europa, tai prasidėjo beveik dviem, palyginti su Lietuva, beveik keturiom kartom anksčiau. Per tiek laiko daug ką galima išbandyti ir at-

mesti tai, kas netinka, daug ką išmokti, geriau prisitaikyti prie pasikeitusių sąlygų. Kai pažvelgi iš tokios perspektyvos, matai, kad skirtumai atrodo ne tokie dideli, o kai kurie net nuvilia. Nusivylė ir T. Rekys: „Amerikoje nustebau, kad čia gyvenimas be atostogų yra ne tik bendra tendencija, o jau beveik gyvenimo norma!“

Taip jau būna, kai nusiviliama: kiek perdėta, bet ne per daug. Iš tiesų Amerikoje skiriamas trumpesnis laikas atostogoms nei Europoje ir Lietuvoje – paprastai dvi savaitės. Dirbama čia daug ir ilgai, be to, daugeliui amerikiečių tenka toli važinėti į darbą ir atgal, todėl laisvalaikiui lieka nedaug laiko. Tiesa, uždirba jie daug, bet kas iš to, jei nelieta laiko tuo pasidžiaugti, savo rašinio potekstėje klausia T. Rekys. Klausimas esminis. Kaip čia išeina – pajamos didelės, automobiliai nauji ir galingi, namai didžiuliai (kai kurie mano pažįstami dviese gyvena name su keturiais miegamaisiais ir tiek pat tualetų), o laiko atostogoms nėra? Ir tai ne išimtis. Ne visai ir norma, kaip teigia T. Rekys, bet plačiai paplitęs reiškinys. Kas čia kaltas: Amerikos santvarka ar žmogaus prigimtis?

Balsuočiau už žmogaus prigimtį. Žmogus daug ką gali iškentėti, prie įvairių sunkių gyvenimo sąlygų prisitaikyti, tačiau pasirodė, jog perteklius, ypač susijęs su didele pasiūla, jam yra sunkus išbandymas. Kur ta riba, kai „daiktų“ jam pakanka? Amerikos patirtis rodo, kad ji dar nepasiekta. Nepasiekta daugeliui žmonių, priklausančių arba norinčių priklausyti vidurinei klasei. Dar liūdniau nu-teikia tai, kad Amerikos patirtis rodo, jog vargu ar pasiseks tą ribą pasiekti.

Apie šias problemas prirašyta aibė knygų, kurios, kaip sociologiniams traktatams pridera, nesutaria. Esu inžinierius, ne sociologas, todėl man su jų autoriais diskutuoti nebūtina. Pateiksiu nebūtinai savo, gal kažkur skaitytą, supaprastintą analizę, kuri, mano nuomone, netoli tiesos. Netoli supaprastintos tiesos.

Pirmiausia apytiksliai suskirstykime visuomenę į tris ekonomines klases. Tai – nedidelė, nors Amerikos mastu gana gausi tikrai turtingų žmonių klasė, esanti viršuje, kur kas gausnesnis žemutinis sluoksnis apačioje ir labai didelė vidurinė klasė. Šiai klasei priklauso tarnautojai, santechnikai, stomatologai, advokatai, gimnazijos mokytojai, universitetų profesoriai ir netgi milijonieriai, turintys tik keletą milijonų. Šios klasės bendras vardiklis yra ne tiek pajamos (jos gali gero-kai kisti), kiek siekis turėti daugiau pajamų ir už jas įsigyti daugiau ar madin-gesnių papildomų daiktų – naujesnio modelio automobilį, didesnę namą, gal ba-seiną prie namo, o gal ir nedidelę jachtą.

Toks ne visai tradicinis vidurinės klasės sąvokos praplėtimas nulemia, kad JAV ekonomikos variklis yra beveik išimtinai vidurinė klasė. Dėl jos sukasi in-dustrijos ratai, dėl jos plūša statybininkai, dėl jos plaukia importinių prekių pri-krauti laivai. Suprantama, turtingiausioji klasė taip pat yra vartotojai, tačiau jų indėlis į vartojimo srautą santykinai nedidelis. Jie yra savininkai, vadovai, poli-tikai, o svarbiausia, blogas virtualus pavyzdys vidurinei klasei. Sakau „virtua-lus“, nes jie gyvena atskiruose, aptvertuose ir saugomuose kvartaluose, mokosi atskirose mokyklose, gydomi atskirose ligoninėse ir golfą žaidžia atskiruose golfo laukuose. Vidurinės klasės amerikietis su šia klase tiesiogiai kaip ir nesusiduria, tačiau nuolat mato jos gyvenimo stilių bei vartojimo mastus žiniasklaidoje, ypač patraukliai tai sugeba parodyti televizija. Jis mato ir geidžia. Jis negali iškart užmokėti už tai, ko geidžia, todėl skolinasi. Kunigai, pastoriai ir rabinai jam aiškina, kad kuklumas – dorybė, kad godumas negerai, politiniai „žaliųjų“ judėji-mai bando įtikinti, kad nevaržydamas savo vartojimo jis kenkia planetai. Ne-trūksta ekonomistų, kartojančių, kad skolų našta darosi per didelė, perspėjimų ir apokaliptinių vizijų netrūksta ir toje pačioje žiniasklaidoje. Kai kurie viduri-

nės klasės amerikiečiai, be abejo, susimąsto, bet dauguma pasiduoda silpnybėms. Jie toliau skolinasi, statydinasi per didelius namus per toli nuo darbavietės, perka per didelius automobilius, o paskui per daug ir per ilgai dirba, nes reikia gražinti skolą.

Rašau šį straipsnį 2008-ųjų viduryje ir šiuo metu atrodo, jog padėtis pradėjo keistis. Amerikoje – krizė, nekilnojamojo turto vertė nukrito, rodos, aštuoniolika procentų, benzino kainos pakilo. Skolinimasis užstrigo, automobilius gaminančios korporacijos persiorientuoja į mažesnių automobilių gamybą. Krizės atgarsiai jaučiami ir Lietuvoje, mums tai naujiena. Ekonominių krizių būta ir kur kas didesnių nei šioji. O kas laukia po krizės? Galbūt šio to bus išmokta, bet abejotina, ar kas nors iš esmės pasikeis.

Amerika išsiskiria ne tuo, kad ten žmogaus silpnybės veikia kitaip, bet tuo, kad ji iš patirties kur kas daugiau žino apie tas silpnybes rinkos sąlygomis. Istorija rodo, kad žmogaus godumas, jo troškimas pasirodyti prieš kitus yra nepasotinamas. Taip buvo visur ir visada. Tai liudija piramidės Egipte, Ermitažas Rusijoje, Versalis Prancūzijoje. Palyginti su šiais visos valstybės resursus eikvojusiais projektais, net ir prabangiausi amerikiečio rūmai yra smulkmena. Be to, jų statybai naudoti ne iš felacho, muziko ar Bretanijos varguolio išplėsti pinigėliai, o privačios lėšos, kurias uždirbdamas amerikietis dažniausiai net mokėjo mokesčius. Tad problema – ne objektų prabangumas, o jų gausa. Investicijos į prabangą, ypač į tokią, kurios tikslas – ne didesnis gyvenimo patogumas, bet pasirodymas, beveik be išimties neproduktyvios. Tai užšaldytas kapitalas, kuris retai atsiperka. Pagal absoliutų ir sąlyginį tokių investicijų dydį Amerika yra unikali.

O dabar pakeisiu supaprastinto ekonominio modelio bėgius. Iš to, ką parašiau, išeitų, jog svarbiausia pamoka yra ta, kad reikia geriau įsiklausyti į kunigų, pastorių bei rabinų perspėjimus. Godumas – viena didžiųjų nuodėmių, jį reikia malšinti ir tenkintis kukliu, gyvenimą palaikančiu minimumu. Pritarčiau, tuo labiau, kad sulaukus senatvės pritarti lengviau, tačiau įsiterpia realybė ir prisiminimai to, kas patirta...

„Vargšai visuomet bus su jumis“, – sakė Kristus. Per du tūkstančius metų jo žodžiai pasitvirtino. Tad būtina į supaprastintą modelį įterpti kol kas neminėta žemesniąją klasę. Ji nemaža, o kadangi Amerikoje skirtingos klasės dažniausiai gyvena skirtinguose miesto rajonuose, ir aiškiai matoma. Vėl supaprastintai padalykime ją į dvi grupes – į tuos, kurie dirbti negali, ir į tuos, kurie galėtų, bet nenori. Pirma grupė – alkoholikai, narkomanai ar kaip nors kitaip psichiškai pažeisti žmonės, nepajėgiantys savo jėgomis įsijungti į produktyvią, uždarbį ir „daiktų“ siekiančią visuomenę. Antra grupė – palyginti nauja, Kristaus laikais kažin ar egzistavusi, atsiradusi technikos pažangos ir gerovės sąlygomis. Tai – išlaikytiniai. Jos nariai taip pat norėtų daiktų, kuriuos siūlo rinkos ekonomika, bet dėl jų dirbti atsisako, tad pragyventi tenka iš pašalpos, kurią jiems teikia gerovės visuomenė. Kuklus vartojimas šiuo atveju nėra ideologinis, bet priklausomo nuo pašalpos dydžio.

Beje, yra ir trečia – laikinų bedarbių grupė. Ji tarpinė, nes tie, kurie tikrai nori dirbti, savo tikslą pasieks ir įžengs į vidurinės klasės laiptinę, o tie, kurie tik vaizduoja, kad nori, prisidės prie visuomenės išlaikytinių.

Taigi turime problemą, kuri, kaip kone visos realios problemos, nesiduoda įspraudžiama į supaprastintus „juoda–balta“ rėmus. Per didelis godumas yra negerai, tačiau, antra vertus, jei esi toks kuklus, jog tavo poreikius patenkina visuomenės pašalpa, irgi blogai. Gal net blogiau. Šią problemą, kaip ir kitas su ekonomine pažanga susijusias problemas, Amerika pajuto anksčiau. Netrukus

po Antrojo pasaulinio karo, kai kilo ekonomika ir atsirado galimybė didinti pašalpas skurstantiems, buvo pastebėta, kad pašalpa, jei ji nesusijusi su darbu, turi ir neigiamų pasekmių. Ypač kėlė nerimą tai, kad dėl jos įtakos formavosi paveldimas priklausomumas, kai vaikai, augantys bedarbių šeimoje, priprasda vo prie tokio gyvenimo būdo ir užaugę jį tęsė. Pasirodė, jog pašalpų didinimas ne mažino skurstančiųjų skaičių, o jį didino. Tada atsirado sparnuota frazė – „kiekviena visuomenė turės tiek vargšų, kiek pasirengusi išlaikyti“. Buvo imtasi pašalpų teikimo reformų. Auksinį vidurį, kai pašalpas gauna tik tie, kuriems jų tikrai reikia, surasti sunku, tad reformos tęsiamos. Kaip žinome iš lietuviškos spaudos, ši problema senokai peržengė Amerikos ribas.

Vėl grįžtu prie T. Rechio pasiūlytos dramblio ir aklų indų metaforos. Iš tiesų, priklausomai nuo to, iš kurios pusės dramblių čiupinėsi, jis atrodo vis kitaip, todėl akli indai ginčysis, bet vienu atžvilgiu sutars – dramblys didelis. Dydis drambliams suteikia privalumų, tačiau sudaro ir problemų. Valstybėms būna panašiai. Pažvelkime į penketą didžiausių valstybių – į Kiniją, Indiją, JAV, Braziliją ir Rusiją. Išrikiavau jas pagal gyventojų skaičių. Ploto ar resursų atžvilgiu jos rikiuotųsi kitaip, bet nė vienu atveju Amerika neatsidurtų priekyje. Akivaizdu, jog ne dydis nulėmė T. Rechio šeimos emigraciją į Ameriką. Kai jie svarstė šį žingsnį, apie kitas dideles valstybes greičiausiai net nepagalvojo. Padėjo apsispręsti tai, kad, kaip ir daugelis Lietuvos bei kitų šalių gyventojų, jie tikėjo, jog ten gyventi bus geriau. O kad šalies dydis ir gyventojų gerovė nėra susiję dalykai, žinome iš patirties su kaimynine Rusija. Yra veikiau atvirkščiai. Amerikos gyventojų klestėjimą nulėmė kiti faktoriai: santvarka, decentralizacija, derlingas kontinentas, technologinė pažanga. Dėl to beveik visą praėjusį amžių Amerikos gyventojai džiaugėsi didžiausia pasaulyje gerove, tačiau, šimtmečiui dar nepasibaigus, padėtis pradėjo keistis. Kitos valstybės perėmė ar išplėtojo demokratinę rinkos ekonomikos santvarką, tiesa, ne be sunkumų, nors daug kur tai jau praeitis. Perimti technologinę pažangą sekėsi lengviau ir sparčiau. Kai kurios valstybės sugebėjo technologinius atradimus pritaikyti net nuosekliau nei Amerika. Nereikia stebėtis, nes tai lengviau įvykdoma mažesnėje, labiau homogeniškoje visuomenėje.

Ir štai jau tam tikrą laiką pagal daugelį gyventojų gerovę nustatančių kriterijų Amerika nėra pirmoje vietoje. Lengviausiai nustatomas kriterijus – metinės dirbančiojo ar šeimos pajamos. Praėjusių metų statistika rodo, kad JAV atsidūrė penktoje šeštoje vietoje ir po besitęsiančio dolerio kritimo greičiausiai nusileis dar žemiau. Pastaruoju metu gyvenimo kokybė nustatoma ir pagal daugelį kitų kriterijų. Kai kurie jų – kiekybiniai, pavyzdžiui, šeimos išsiskolinimo lygis, kompiuterizacija, sąlyginis suimtųjų skaičius, kiti – virtualūs, kai pagal apklausas sudaromi gyventojų pasitenkinimo ar net laimės indeksai. Beveik visais atžvilgiais Amerikos gyventojai atsiduria tolokai nuo pirmaujančių. Pirmose vietose dažniausiai rikiuojasi mažos demokratinės valstybės: Norvegija, Danija, Islandija, Airija, Naujoji Zelandija, o sąlyginio turto atžvilgiu nepavejamas, atrodo, Liuksemburgas.

Tad dydis turi savo kainą, kurios kontūrus nesunku išvelgti. Tai papildomi biurokratijos sluoksniai, didelė atskirtis tarp valdomųjų ir valdančiųjų, didesni turtiniai ir kitokie skirtumai, didesnis susvetimėjimas. Galima net sakyti, kad Amerika dėl dydžio darosi mažiau panaši į tą Ameriką, kurią aprašė A. de Tocqueville'is, į tą, kuri mūsų ir kitų tautų sąmonėje įsitvirtino kaip „pažadėtoji žemė“. Nors išvelgiamoje ateityje iš didžiųjų valstybių JAV liks patraukliausia, jos įvaizdis keisis. T. Rechio apybraiža, kurioje jis aprašo savo šeimos patirtį XXI a. pradžios Amerikoje, – sveikintinas indėlis į to įvaizdžio kaitą.

Atsiminimai apie Vytautą Kubilių

Kelionės draugas

Susipažinom 1947 metais Kauno universitete – du antrakursiai lituanistikos studentai. Kartu bandėm ieškoti laisvesnės minties properšų ideologinės priešpaudos ir obskurantizmo miglose, kartu buvom netrukus pašalinti iš universiteto už netinkamas pažiūras. Vėl susitikom po penkerių metų Vilniuje, Lietuvių kalbos ir literatūros institute, ir jame dirbom kelis dešimtmečius.

1968-aisiais man pavyko sugundyti Vytautą į trijų savaitių kelionę pėsčiomis po Pamyro kalnus. Tuo metu režimas dar tvirtai laikė Lietuvą savo gniaužtuose, kelionės į kalnus buvo viena iš nedaugelio progų bent trumpam laikui pajusti laisvės dvelksmą, akis į akį susidurti su didžiąja gamtos realybe.

Po ilgų valandų prie žemėlapių ir įvairių ekspedicijų aprašymų subrendo planas nukakti į aukščiausių Pamyro viršūnių sritį ir pereiti Fedčenkos 77 km. ilgio ledyną. Pakilti į jį rengėmės Tanymaso upės slėniu, kuriuo lietuviai dar nebuvo ėję, o Vytautui tai buvo apskritai pirmoji kelionė į kalnus. Buvom keturiese: kartu išsiruošė mano artimas draugas matematikas Vytenis Kabaila ir fizikas Algis Juozas Kristopaitis, vienintelis iš mūsų turėjęs alpinizmo atskyrį.

Apsirūpinę alpinizmo manta ir produktais (viskuo, ką tik buvo galima sudžiovinti), rugpjūčio 4 d. išskridom į Ošą, seną islamo židinį su šventuoju Suleimano kalnu. Oro uoste kuprinės svėrė po 35 kilogramus – be ledkirčių, virvių ir metalinio inventoriaus.

Lapkritis – Vytauto Kubiliaus mėnuo. Lapkričio 23-iąją jis švęsdavo savąjį gimtadienį. Žvilgtelėję į senstelėjusias enciklopedijas, galėtume manyti, kad kaip tik šį lapkritį V. Kubiliui būtų suėję 80 metų, tačiau Atgimimo laikais rašytoje autobiografijoje jis paaiškino, kad 1944 m. birželio mėnesį jį dviem metais „pajaunino“ Vilkijos gimnazijos raštvedys, norėdamas apsaugoti nuo mobilizacijos. Taigi šis lapkritis V. Kubiliui būtų buvęs aštuoniasdešimt antras.

Lietuvių literatūros ir tautosakos institute kaupiami atsiminimai būsimai knygai apie V. Kubilių. Žurnalo skaitytojams siūlome tris fragmentus: V. Kubiliaus jaunystės draugo kalbininko Vytauto Ambrazo ir dviejų kolegų literatūrologų – Nikolajaus Gėjaus iš Maskvos ir vilniečio Algio Kalėdos. Kviečiame visus, pažinojusius V. Kubilių, užrašyti atmintyje išlikusius bendravimo epizodus bei atsiminimus ir perduoti į Lietuvių literatūros ir tautosakos institutą.

DONATA MITAITĖ

Iš Ošo kelias vedė į Rytų Pamyro plynaukštes. Iš pradžių kelis šimtus kilometrų teko sukarti pakeleivingų mašinų kėbuluose. Buvo sutarta kasdien pakaitomis rašyti kelionės dienoraštį. Štai pirmieji Vyto įrašai:

Važiuojam į Altajaus slėnį. Iš tolo jis atrodo labai siauras, bet važiuojam važiuojam, o jis vis nesibaigia. Kizyl Su – Raudonoji upė. Iš tiesų vanduo raudonas. Įlendam į kalnus. Galvos nespėji grėžioti – iš abiejų pusių didžiuliai masyvai, suspaudę kelią. Pamyro kalnams čia padaryta tarsi chirurginė operacija – atrėžti visi sluoksniai. Čia pat raudoni, gelsvi ir tamsūs ruožai... Vieni kalnai atrodo raudoni, kiti mėlyni, tretį žalsvai pilki. O viršūnėse šen bei ten matosi baltos kepurės. Fotografų technika bejėgė, atrodo, pagauti šitą spalvų įvairumą, savo vidurius atvėrusios žemės grėsmingą galią. Užmerki akis, bandydamas įsivaizduoti tuos reginius, bet jų neįmanoma atkurti. Pamyras – tai rūsčios žemės simbolis.

Įvažiuojam į Markan Su. Dykuma tęsiasi dešimtis kilometrų. Akmenys, kur ne kur žalios žolės kuokštas. Baisu ir pagalvoti, kaip per šitą nykią lygumą traukdavo karavanai.

Viršūnės aprauktos migla. Stiprus vėjas. Šalta su dviem megztukais. Saulei prasišvietus Kara Kul ežeras atrodo skaisčiai mėlynas, žydras, anoj pusėj stūkso pilki, o toliau balti kalnai.

Taip prasidėjo mūsų gyvenimas aukštikalnių dykumose, Žemės jėgų kitados iškeltose į svaiginantį daugiau kaip keturių kilometrų aukštį. Nuo jo gálvos iš pradžių taip plyšo, kad, pasak Vyto, buvo „baisu ir prisiliesti“. Sunkūs buvo žingsniai į pirmąją perėją svyruojant po kuprinėmis kaip akmenų maišais ir visa krūtine geriant išretintą orą – net kaitroje šaltą ir skaidrų lyg viduržiemį. Vargais negalais persiritom per beveik penkių kilometrų Kizyl Beles („Raudonosios Makuokščių“) perėją ir paknopstom leidomės žemyn stačia upelio vaga – kad tik bent kiek sumažintume aukštį. Akies krašteliu vis žvilgčiojau į Vytą – kaip jam? Jis ėjo tylomis, taupydamas jėgas, tik retkarčiais švelniu humoru pabarstydamas sunkesnes vietas: „Tai turbūt vadinasi aktyvi aklimatizacija...“ Nė karto neteko matyti jo suirzusio ar nepatenkinto. „Jis išstvermingas kaip Lietuvos ūkininkas“, – sakė Vytenis. Vakaraus, kai palapinė jau būdavo pastatyta ir ant benzininio primuso virusi arbata išgerta, jis neretai pasitraukdavo kiek nuošaliau; prisimenu jį sėdint ir kažką mąstant saulėlydyje, užsimetusį ant pečių skarą, statų kaip Andų indėną priešais kalnų virtines.

Įveikė dar vieną perėją, pasiekėm upių santaką, kurią dengė iš tolumos vos įžiūrimas žalumos kuokštas – vienintelė Rytų Pamyre žemaūgių beržų ir žilvičių giraitė, vardu Toptal – „Didysis Miškas“. Iš čia prasidėjo ilgas kilimas aukštin į Fedčenkos ledyną. Vėl atėjo eilė Vytui užpildyti dienoraščio puslapį:

Sudiev, mielas Toptali! Čia visą dieną nieko neveikėm. Triskart per dieną valgėm. Ir kas kartą iš trijų patiekalų. Tikras kurortas. Naktis buvo nerami. Aš atsigulčiau ne palapinėj, o lauke. Bet pradėjo lašnoti, grįžau į draugiją, juos išbudindamas. Paryčiu kažkas trenkėsi į palapinės virves. Pro pat Vytenio akis prašvilpė archaro kanopos.

Einame Tanymaso slėniu. Tai slėnis – visai kitoks negu lietuviškų upių. Pavarario vandens išgraužtos griovos. Akmenų sąvartos. Klampus smėlis. Pati upė plaukia keliomis vagomis – murzina ir piktai šniokšdama.

Kelionė gana sunki. Tai kylame aukštyn, tai vėl leidžiamės žemyn. Einame visai pagal upės krantą, o virš galvų kybo uolos. Mažiausias paslydimas, ir atsidurtum mielo Tanymaso glėbyje.

Takas, kurį 1928 m. buvo padariusi ekspedicija, staiga išnyksta. Vytas įtikinėja, kad mato taką aukštumoje. Kariamės per judančius akmenis ir purią žemę į aukštumą. Kabinamės už kiekvieno padoresnio akmens. Mudviem su Vyteniu – pirmasis alpinistinis krikštas. Jis šaukia: „Žalčiai, tik nepajudinkite akmenų!“ Naudojamės daugiausia keturkojų technika. Aš labiausiai pasitikiu sėdyne, ypač nusileidžiant. Algis praneša, kad mano kelnės jau šviečia! Pati kelionės pradžia, o kelnės vienintelės.

Po šio alpinistinio krikšto nutariame keliauti vandenimis. Tai reiškia – penkis ar šešis kartus bristi per ledinį Tanymaso ir jo intakų vandenį, susirišus virve. Vytenis kaip jūrininkas brenda pirmas. Jis apsiėmė vadovauti ir visiems vandens ruožų forsavimams. Algis eina pirmasis kalnų taku, rodo, kaip reikia naudotis ledkirčiu ir šiaip linksmiasi iš mūsų „technikos“.

Sustojam nakvoti pagal nustatytą žemėlapyje ženklelį. Gerokai išvargę, bet nuotaika neblogo. Pirmą kelionės dieną visi daug fotografavo, sunkiausiuose ruožuose staiga pasigirsdavo komanda – truputį atgal, o dabar pirmyn. Žodžiu, kaip Lietuvos kino studijoje.

Po pirmos dienos entuziazmas neišblėso. Nebevertojame vaistų (nuo galvos skausmo). O kadangi entuziazmas, anot draugo Stalino, buvo vienas iš faktorių, padėjusių laimėti karą, tai gal ir mūsų entuziazmas padės įveikti maršrutą.

Vos pasistatėme palapinę, tuoj pradėjo lyti. Nespėjom net ugnies užkurti. Palapinės šonai perlyti. Prisiglaudi – šlapia. Nejauku. Liūdna. Svarstom, ar lietus truks valandą, ar tris dienas. Nakčia – panika. Greta tekantis upelis pradėjo tvintti. Bet laimingai baigėsi, net milžiniška uola, kabojusi ant kalno, ant mūsų neužvirto.

Toliau buvo dar gražiau. Tanymasas nusprendė pateisinti savo vardą, reiškiantį „Jis nebus palankus“. Kitą dieną, paėję vos kelias valandas, atsidūrėm prieš visai neįveikiamą kranto ruožą – stačią vandens plaunamą sieną. Kelis kartus bandėm perbristi upės vagą – nepavyko nei tą dieną, nei kitą rytą. Teko kopti į viršų ištisą kilometrą ir ten apeiti upės skardį uolomis ir tarpekliais, kur tik vargais negalais pavyko rasti vandens. Pernakvoję aukštai virš upės vėl leidomės pasitikti naujų nuotykių, kuriuos Vytas aprašė taip:

Nusileidę po nakvynės kalnuose į mūsų mielojo Tanymaso slėnį, gana ramiai keliavome prie Muz Kulako („Ledinės ausies“) ledyno, kuris atrodė taip arti, o taip ilgai į jį kapstėmės. Pagaliau prieiname Šiaurinį Tanymasą. Iš ledyno, iš juodos arkos kaip iš pragaro vartų veržiasi upė. Mums ją reikia forsuoti. Pasirenkame vietą ties žiotimis. Upė akmenis ridena. Vytenis žengia, kaip paprastai, pirmasis. Porą atšakų pereiname laimingai. Bet virtimas. Traukiam į krantą. Vėl šoka į upę. Ir vėl parverčia srovė. Kuprinė jį prispaudžia. Nusiemęs kuprinę, vėl puola per Tanymasą. Šį kartą sėkmingai. Mes padedam jam nusivilkti. Triname spirititu. Patys taip pat sušalę. Tai šturpiausias mūsų kelionės nuotykis.

Miegam jau kitoje baisingo Šiaurės Tanymaso pusėje.

Paskui teko perkopti dar kelių slėnį užtvėrusių ledynų liežuvių, išraižytus plyšiais ir pasišiaušusius ledo bokštais, perbristi iš po jų besiveržiančias upes. Tiktai po trijų dienų, aplenkę pusiau užšalusį aukštikalnių ežerą, užkopėm į pasakutinę perėją prieš Fedčenkos ledyną. Vėl nakvojome beveik penkių kilometrų aukštyje po visai juodu dangumi, kuriame nepaprastu ryškumu spindėjo dar neregėti žvaigždynai. Iš ryto atsivėrė tokios platumos, kad Vytą buvo stačiai sunku pavyti – taip greitai jis leidosi pirmas. Ėjo ir džiaugėsi:

Nuostabus rytas nuo aukštumos. Tekanti saulė nušviečia didžiąsias viršūnes, o paskui ir visą masyvą.

Keliaujam. Iš pradžių visai lengva. Tai pats gražiausias mūsų kelionės tarpsnis. Prainame kelis didelius šoninius ledynus. Žengiam Fedčenkos ledynu. Sunku patikėti, kad po kojomis tęsiasi ledas ištisą kilometrą! Kalnai iš jo išauga kaip žaisliukai, atrodo nedideli ir jaukūs. Tik pačios viršūnės kyšo su visomis savo keteromis ir krintančių juodų–baltų linijų grafika. Nuostabus vaizdas, kai iš balto ledyno iškyla visai balti kalnai. Ledynas tęsiasi neužmatomai – tai lyg Arktikos įspūdis.

Iš pradžių kelias lygus. Bet priename plyšių zoną. Ir čia prasideda klaidžiojimas. Šokinėjimas. Blaškymasis. Plyšių gelmė neužmatoma – gal 15–20 m., o gal ir giliau. Per ledyną teka platesni ir siauresni upeliai, kuriuos reikia apeiti. Kojos nuolat pataiko į saulės „puodukus“. Kasamės į priekį palengva, nes aplink vieni plyšių labirintai. Nė viena diena neapsieina be siurprizų. Ir viskas fotografuojama. Aš bandau įgelti: fotografavimas mūsų kelionę prailgino dviem dienom. Bet tai nieko nepadeda.

Priartėję prie meteorologijos stoties, išgirstame sireną, matome raketą, ateina žmonės mūsų pasitikti. Lipame į kalną paskui jaunus vyrus – ambicija neleidią atsilikti, nors vos alsuojame – uždusome.

Po dešimties dienų pirmi žmonių veidai. Pagaliau sužinome, kuri mėnesio ir savaitės diena. Vėl civilizacijos prieglobsty. Geriam arbatą, valgom bulvių košę su sviestu. Visi labai laimingi. Kalnuose žmogus yra geras žmogui, artimas ir kažkoks mielas.

Pernakvoję meteorologijos stotyje, vėl patraukėm žemyn Fedčenkos ledynu. Kas valandą iš šoninių tarpeklių rodėsi vis naujos viršūnės, o greta mūsų milžiniški ledo grybai kėlė į viršų ledynu atsineštus uolų luitus. Vis aukštesni ir sunkiau įveikiami darėsi morenų gūbriai, vis plačiau žiojosi ledyno plyšiai ir ilgiau tekdamo ieškoti kieto sniego tiltelių. Dabar jau nakvojom ant paties ledyno pasikloję akmens plokštes ir klausydamiesi, kaip Velnio Grabu vadinamo staus kalno šlaitais be paliovos dunda akmenų griūtys. Taip per dvi dienas prisikasėm iki aikštelės netoli ledyno galo, suformuotos šlaitu tekančio upelio sąnašų. Žinojom, kad į tą aikštelę rugpjūčio antroje pusėje malūnsparnis suveža kuro ir maisto atsargas meteorologijos stoties žiemotojams, o pakui jas į stotį nugabena arklių karavanas, atbridęs iš slėnio per ledyno upes. Aikštelėje sutikome kelis rusų alpinistus, ką tik nusileidusius nuo didžiosios Pamyro viršūnės ir laukiančius malūnsparnio. Jų kopimas baigėsi liūdnai – vienas iš alpinistų, naktį įkritęs į ledyno plyšį, žuvo. Pasirodė ir karavanas su prastomis žiniomis: „didelis vanduo“, upės labai ištvinusios ir be arklių nepereinamos. Teko laukti ir mums, o maisto atsargos kuprinėse baigėsi. Iš alpinistų sužinojome, kad jų bazinė stovykla, įrengta šoniniame ledyne maždaug už 12 kilometrų nuo mūsų, šiuo metu evakuojama. Stovykloje likę daug maisto produktų, kuriais pasiūlė mums pasinaudoti. Siūlymą mielai priėmėm ir dviese su Vyteniu išėjom aukštyn į jų stovyklą.

Takas iš pradžių ėjo Fedčenkos ledyno pakraščiu, bet už gero kilometro buvo užgriuvęs, ten žiojėjo plyšiai ir leidosi statūs skardžiai. Pasukę į šoninį ledyną, juo užkopėm į alpinistų stovyklą, įsimetėm tuščion kuprinėn iš jų gautas gėrybes ir patraukėm atgal. Deja, užtrukom ilgiau, negu buvom numatę. Kai priėjom pavojingąjį kelio ruožą, jau buvo vakaras. Tamsa užkrito staiga – kaip paprastai tuose kraštuose. Lyg tyčia vienintelį žibintuvėlį buvom palikę. Eiti toliau patamsiais buvo neįmanoma. Ėmėm svarstyti, kaip praleisti naktį nesušalus – stacionėmis, be šiltesnių drabužių. Netikėtai pamatėm apačioje blykčiojančią silpną šviešę, paskui išgirdom tolimą ūkčiojimą. Tai Vytas, sužinojęs, kad grįžtam, paliko

mūsų bendrakeleivį dalytis įspūdžiais prie alpinistų laužo ir su žibintuvėliu išėjo vienas mūsų pasitikti. Žinoma, atsiliepėm visa gerkle. Netrukus jau trise pasišviesdami perėjom pavojingą ruožą ir grįžom prie savo palapinės. Tą vakarą Vyta gal aiškiausiai parodė, kaip svarbu bet kuriomis aplinkybėmis prisiimti atsakomybę ir daryti, kas reikia. O kelionės dienoraštyje jis apie tai parašė:

Baigiasi mūsų maistas. Vyta ir Vytenis kartu su alpinistais išėjo į Bivačnyj lagerį su elgetų krepšiais. Šeštą valandą sužinojome, kad jie grįžta. Jie išėjo vieni. Vos spėjo su saule pereiti ledyną ir išeiti į taką. Aš išėjau pasitikti ten, kur baigiasi takas. Alpinistas, su kuriuo jie kartu išėjo, pasakė, kad pasirodys jie už valandos. Nubyrą žemės luitai. Nuo ledyno dvelkia šaltis. Aš vis spaudau žiebtuvėlį ir šūkauju. Galvoje – klaikios mintys. Pagaliau atsiliepė į vieną šūktelėjimą. Kaip jie tamsoje sugebėjo pereiti statų šlaitą, nenusiristi duobėn – stačiai nuostabu. Ėjom kartu pametę taką. Ligi vėlumos šildėm arbatą. Na, maisto turim, galim laukti.

Azijos dvasia viešpatauja ant mūsų, ant mūsų likimų.

Laukti ant ledyno teko dar tris dienas. Belaukdami suskaičiavom, kad per 18 dienų pėsčiomis sukorėm 230 kilometrų – iš jų apie 50 ledynu. Pagaliau pavyko įsiprašyti į malūnsparnį, nukraidinusį mus į Altajaus slėnį, o iš ten pakeleiviniais sunkvežimiais nusikasti iki Ošo.

Vos spėję pasiųsti telegramas į Vilnių artimiesiems, suvirtom į kirpyklą skustis kelionėje baisiai sužėlusiu barzdų. Čia stovėjo eilė, bet kirpėjas uzbekas, mūsų nuostabai, iš karto plačiu mostu pakvietė sėstis Vyta. Kai kažkuris iš laukusių rusų bandė aiškinti savo teises, kirpėjas atšovė: „Ja budu brit' čecha, a ty podoždioš!“. Tada nutvėrėm laikraštį ir perskaitėm: rusų tankai Prahos gatvėse... Buvo rugpjūčio 27 diena.

Tai beveik ir viskas – keletas prierasų prie Vyto įspūdžių sename kelionės dienoraštyje. Gera buvo mintyse dar sykį drauge pereiti ledo briaunomis tame didžiųjų kalnų krašte, kur pasaulis atrodo dar jaunas ir švytintis nuostabia šviesa – lyg iš anapus. Vis dėlto Vytaui jis, matyt, netapo labai artimas. Pirmas parskridęs į Vilnių ir telefonu mano žmonos paklaustas, kaip patiko kelionė, jis valandėlę patylėjo, tada atsakė: „Vieną kartą pabandyt galima...“ Taip ir buvo – vieną kartą. Veltui paskui jį kalbinau prisidėti prie panašių kelionių su draugais į Pietų Pamyro, Fanų, Kamčiatkos, Tian Šanio kalnynus. Jo kelias toliau vingiavo Lietuvoje. Ir čia, Atgimimo pašaukti, mes dar ilgai kartu ejom kitomis, bet ne mažiau aštriomis briaunomis. Praėjom. Tačiau tai jau kita istorija.

VYTAUTAS AMBRAZAS

2005

Pusplikiai medžiai šlama ir nubarsto lapais takelius. (M. K. Čiurlionis)

Šeštajame dešimtmetyje apie lietuvių literatūrą ir filologiją žinojau labai mažai. Tiesa, pažinau Joną Lankutį, su juo kartu mokėmės Maskvos Pasaulinės literatūros instituto aspirantūroje, rašytojų ir akademinėse vakarotuvėse, kaip tada būdavo sakoma, susitikdavau su Kostu Korsaku.

Kai prisimenu Vytautą Kubilių, visada jaučiuosi dėkingas likimui ir Lietuvai. Nuo aspirantūros laikų prabėgo gana daug metų, kol išgirdau apie lietuvių kritikos ir akademinės literatūrologijos skliaute kylančią naują žvaigždę. Pirmą kartą apie jį sužinojau iš Palmiros Katinaitės, atvažiavusios į Pasaulinės literatūros instituto aspirantūrą iš Vilniaus, kai jau buvo išėjęs tritomis „Literatūros teorija. Pagrindinės istorinės raidos problemos“, tais laikais sviri knyga.

Neįtikėtina, bet paprastas pokalbis apie žmones, kurių akademinuose kuluaruose visada būna labai daug ir kurie paprastai greit užsimiršta, tą kartą turėjo tiesioginį ir greitą tęsinį, be to, jis tapo, A. Puškino žodžiais tariant, „keisto suartėjimo“ pradžia. Keistai klostėsi aplinkybės, kurių, blaviai mąstant, iš viso negalėjo atsirasti. Turiu galvoje tai, kad aš dalyvavau tada dar man nepažįstamo kritiko ir literatūrologo daktaro disertacijos gynime. Tolesni įvykiai atrodė kaip neįtikėtina atsitiktinumų griūtis. Sakyčiau – atsitiko neįmanoma.

Pasvarstykit patys: Vytautas Kubilius Vilniuje lietuviškai rašo knygą apie lietuvių poeziją, kurios skubiai versti į rusų kalbą niekas neketina. Be to, dėl nerangių gal chruščiovinio „atlydžio“, gal brežnevinio „stingulio“ laikų leidybos technikos sąlygų bei ideologinio *atsargumo–įtarumo* ji negalėjo ir būti greit išspausdinta.

Tuo metu aš, visai neseniai ir tik iš pasakojimų sužinojęs apie V. Kubilių, nors ir labai pagarbiai žvelgiau į tolimų kalbų šeimų etimologinę giminystę, nemokėjau nė dešimties žodžių lietuviškai. Akivaizdu, kad toks žmogus niekaip negalėjo susipažinti su lietuvių kritiko veikalo originalu, o tuo labiau kvalifikuotai spręsti apie jo kokybę. Ir vis dėlto tam susitikimui, kurio nė susapnuoti negalėjau, buvo lemta įvykti lietuviškojo disertacijos apie lietuvių poeziją originalo „teritorijoje“, nors tai prieštaravo ir sveiko proto logikai, ir, kiek suprantu, VAK'o (Aukščiausiosios atestacinės komisijos, kuri suteikdavo mokslo vardus) nuostatų reikalavimams. Tačiau, tarsi tyčiodamasis iš valdiško racionalumo, būsimasis įvykis klostėsi pagal savo logiką nuo pat tos akimirkos, kai V. Kubilius pateikė savo monografiją kaip parengtą ginti filologijos mokslų daktaro disertaciją ir atvažiavo į Maskvą. Tuomet pradėjo veikti kitokia logika, nelabai prieinama valdiškam mąstymui, bet kur kas veiksmingesnė. Prielaidas jai sukūrė nepaprastas neeilinio veikalo autorius, tačiau VAK'o veikėjai sukluso gerokai vėliau. Lietuvių kritiko disertacijoje, jos tekste, o galbūt ir potekstėje bei virš-tekstėje (над-тексте) glūdėjo giliosios poezijos prigimties potencijos, besišaukiančios tikrųjų žodyje slypinčių vertybių. Disertacija skambėjo kaip šūkis, ištartas tyliu balsu. Esminių poezijos vertybių, kurių šaknys nueina giliai į tautosaką ir į liaudies dvasią, suvokimas teikė disertacijos puslapiams neafišuojamos autentikos, o tylus jos autoriaus balsas nugalėjo aplinkybes.

Kai Vytautas Kubilius gynė disertaciją, aš sužinojau apie jo jaunystę, apie kelią į mokslą, kuris prasidėjo sunkiais karo metais. Gerai įsivaizdavau užsnigtus kaimo keliukus, kuriais jis, apsiavęs didžiuliais ir turbūt ne jo kojai siūtais kerziniiais batais, kasdien bet koku oru sukardavo daug kilometrų į mokyklą ir atgal. Vaizduotėje nesąmoningai brėžėsi paralelės karo metais prie Volgos ir Dnepro krantų patirtiems mano paties išgyvenimams.

Ir štai Vytautui Kubiliui leista Vilniaus universitete ginti disertaciją. Kodėl tada buvau pasirinktas rusakalbiu oponentu, kurio specialybė literatūros teorija, neturiu jokie supratimo. Ar tokį sprendimą inspiravo pats disertantas, ar kas nors jam patarė, nežinau, tačiau aštuntojo dešimtmečio pradžioje mūsų keliai susikirto. Paskui jau dažnai susitikdavome ir Maskvoje, ir Vilniuje.

Pirmą kartą prie vieno rašomojo stalo, ant kurio buvo padėta disertacija, atsėdome, be kita ko, ir tam, kad patys iš esmės susipažintume. Vytautas perpa-

sakoję, ką buvo parašęs, be abejojimo, trumpindamas ir varijuodamas, susiviliodamas jam svarbesnėmis temomis, o gal kartais ir improvizuodamas – šito nežinau. Prieš mus atskleista gulėjo šviežiai įrišta disertacija, o man neliko nieko kito, kaip klausytis ir suprasti, tiesą pasakius, ne visada iš klausos lengvai suvokiamą problematiką, kurią mes čia pat aptardavome, dažnai išklysdami už pačios disertacijos rėmų. Taip teko išklaudyti, o kartu ir suprasti ne tik tyrinėjimo objektą, bet pirmiausia tą nuostabų žmogų, kuris sėdėjo šalia. Disertacijos gynimo procedūros šiuo atveju buvo traktuojamos labai laisvai. Šitaip vienintelį kartą savo praktikoje su disertacija, kuriai turėjau oponuoti, tekstu susipažinau „folkloriniu“ būdu. Man Vytautas buvo ne tik disertacijos autorius, bet ir folklorinis *pasakotojas* (сказитель), kurio perteikiamą informaciją sužinai čia ir dabar. Nors tokiam mūsų bendravimui katasrofiškai trūko laiko, nuo pat pirmos dienos pasidarė aišku, kad mano pozityvaus požiūrio į mūsų susitikimų objektą priežastis slypi ne man prieinamai neprieinamame tekste, bet pačiame jo autoriuje; už tada pajautą situacijos neįtikėtumą buvo atlyginta bendravimu su Vytautu Kubiliumi, kurio dėka mokslas virto draugyste, o tai jau toli peržengia disertacijos gynimo procedūros nubrėžtas ribas.

Paskirtą dieną atėjau į Mokslinės tarybos posėdį Vilniaus universiteto filologijos fakultete. Pirmininkas skelbia Vytauto Kubiliaus disertacijos gynimo pradžią, vardija būsimo procedūros dalyvius. Pasako oponentus, pradėdamas nuo *Gėjaus*^{*}, filologijos mokslų daktaro ir Pasaulinės literatūros instituto Literatūros teorijos skyriaus vadovo. *Gėjus* – toks mano pavardės vietinis atspalvis (*collar locale*) man visai patinka. Todėl raminiu disertantą, kai jis dėl jos bando tikslinti protokolą. Kubilius ir *Gėjus*, mano akimis, pasirodė labai gerai bendro reikalo surimuoti. Gynimas tęsėsi pagal taisykles šio ilgaamžio žanro, kuris praityje tikriausiai buvo reikšmingesnis nei mūsų sumaišties laikais. Tačiau V. Kubiliaus disertacijos gynimas ne savo forma, o tos procedūros turiniu ir bendrąja atmosfera buvo reikšmingas ir visai neprocedūriškas. Tai buvo įvykis, kurio reikšmę liudijo ir salė pilna žmonių, ir dalyvių nuotaika, ir iš katedros sakomi žodžiai, o paskui ir laisvas šventės šurmulyš. Ir oficialios, ir neoficialios dalies kalbos man buvo verčiamos, kaip paprastai tokiais atvejais ir daroma. Pats V. Kubilius nuostabiai taktiškai naudojo savo dvikalbius sugebėjimus, ir jo taktas, kiek lietuviškai skambanti rusų kalba, atrodo, atspindėjo jo prigimtį. Iš tiesų tam, kad dalyvautum formaliai pagal reglamentą vykstančioje, bet iš esmės tikrai reikšmingoje procedūroje, vertimo nereikėjo: buvo akivaizdu, kad disertantas vertas daktaro laipsnio, kad jo teiginiai esminiai ir tikri. Visi jautė įvykio svarbą ir mokslui, ir net pačiam čia susirinkusių žmonių gyvenimui.

Kai vėlai vakare atsidūriau viešbučio „Neringa“ kambaryje, kažkodėl prisiminiau seniai Hanojaus budistų vienuolyno sode matytą, galima sakyti, sakralinę „biblioteką“ iš akmens plokščių, kuriose pagal rytietišką chronologiją buvo surašytos prieštvaninės datos. Plokštės buvo sustatytos pievoje, jose įamžinti vardai ir laikas, kada vienam ar kitam išmintingam asmeniui suteiktas aukštas titulas. Jose iškalti lakoniški klausimai ir to asmens atsakymai išliko ilgus amžius, išsaugodami žmogaus dvasios ir įkvėpimo apraiškas.

Bet tai tolimi laikai ir tolimos erdvės. O už langų plytėjo lietuvių žemė, turinti savo istoriją, papročius, folklorines sakmes, poeziją, kuriai tarnavo ir Vytautas,

* Čia ir toliau autorius rusiškai rašo savo pavardę, pridėdamas jai lietuvišką galūnę: ne *Гей*, bet *Гейс* (šiuo atveju – kilmininko linksnį *Гейса*), ir jausdamas tokiaime užrašyme slypinčią žaismę (*vert. past.*).

ypač tvirtai susijęs su ta žeme ir jos poezija. Aišku, apie visa tai mes daug kalbėdavomės su V. Kubiliumi ir tomis mano viešnagės Vilniuje dienomis, ir vėliau, kai jis svečiuodavosi pas mane Maskvoje.

Paskutinę viešnagės dieną Vytautas ilgai mane vedžiojo Vilniaus gatvėmis, vis lyg tarp kitko parodydamas ką nors jam svarbaus. Lygiai taip pat tarsi atsitiktinai jis ištiesė į popierių suvyniotą ryšuliuką, sakydamas: „Dabar neišvyniokite, vėliau traukinyje pasižiūrėsite.“ Į mano klausimą, kas vis dėlto tai yra, kažkaip žiūrėdamas į tolį atsakė: „Lietuviškos žemės grumstas.“

Mane ir šiandien džiugina tas nuostabus gintaras, sakyčiau, karališka dovana, įsimintinas kalendorinis ir dvasinis mūsų susitikimų lietuvių žemėje žymuo, irgi savotiška akmens plokštė su rašmenimis.

NIKOLAJUS GĖJUS

2006 m. lapkritis

Iš rusų k. vertė **Donata Mitaitė**

Atverta-užsisklendusi būtis

...Turbūt dažno atmintyje atsispaudė toks profesoriaus Vytauto Kubiliaus dinamiškas vizualinis portretas: greitais žingsniais išėjęs pro Instituto vartus, kone tekinas skuba šaligatviu, bėga per perėją, mat išvysta prie dabartinės Menų gimnazijos stotelės atvažiuojantį troleibusą, dažniausiai septynioliktą ar antoną, o pats dar tik tai kitoje pusėje žiedo, ties Anglijos ambasada. Dirsteli į dešinę, į kairę ir lekia per pėsčiųjų perėją. Suspėja, išoka. Ieško kišenėse bilietuko. Nežinau, ar kada važiuo zuikiu. Vieną kartą, mačiau, nusivelniavo neradęs, o kai pratiesiau, jis paėmė sutrikęs, drovokai šypsodamas (kaip tik jis sugebėjo šypsotis), pasakė man „ačiū, kad paskolinai“... Išlipa prie Mokslų akademijos bibliotekos ir tekinas skuba – greičiausiai užsakytų knygų iš tarpbibliotekinio abonemento: per jį buvo galima gerų užsienietiškų leidinių atsisiųsti, o V. Kubilius – bene uoliausias jo skaitytojas...

Negaliu perrašyti visų tų bendravimo su juo atspindžių, įstrigusių atmintyje, ir tų, kiek priblankusių, išskylančių lyg pro matinį stiklą, ir kitų, blyksinčių ryškiais detalėmis, ir trečių, netikėtai atklystančių dirbant, skaitant, vakare ar bemiege naktį, kai negali suvokti, kodėl juos atbloškė pasąmonėje išsiūbuotas asociacijų gūsis. Kaip juos surinkti į vientisą portretą, supinti į rišlesnį chronologinį mezginį, jei tokio, kaip supranti, ir negali būti, nes kaipgi sustabdysi gyvą energiją, kaip užantspauduosi mirguliuojančius išpūdžius?

Antai iškyla toks epizodas, nemįslingas, bet iškalbingas. Šiauliuose mirė Juozo Laurušo brolis. Gūdoki sovietmečio laikai. Tremtinį – partizano sūnų nuspręsta palydėti gražiai: iš bažnyčios per visą miestą vežti atvirame sunkvežimyje, su baltomis kamžomis aprengtais vyrais. Kiti purtėsi, o mane ir Joną Šlekį aprenge, įdavė kryžius, ir taip per Šiaulius gražiai melancholiškai važiuome. Dairiausi bailokai į šalis, ar nefilmuoja. Grįžęs į Vilnių, kitą dieną radau kabinete V. Kubilių; mane išvydęs, šyptelėjo ir sako: „Na, na, dievotas partini, ir ką tau politrukai pasakys!“. Neprisimenu savo reakcijos, bet niekaip neužmirštu tos intonacijos, kaip buvo ištarti tie paprastučiai žodžiai – kiek joje slypėjo pustonių, obertonų,

sugestijuotų užuominų, įspėjimo, švelnios ironijos, sakytum, jis pats kažkada išgyveno panašius susidvejinimo, neryžtingo pasiryžimo jausmus. Dėl tokio, kaip dabar atrodo, mažmožio.

V. Kubilių „pažinojau“ dar jo nematęs. Kažkaip nejučia išsibraižė portreto apmatai, karšto ir bekompromisiško žmogaus, kertančio oponentus erudiciniais argumentais, nuodugnių žinių išlydžiais ir skvarbiomis replikomis. Susikūriau šitokį portretą dar besimokydamas Druskininkų vidurinėje mokykloje, maždaug 1969–1970 metais, kai ėmiau linkti į lituanistiką ir galvojau apie būsimas studijas. Mūsų auklėtojas Stasys Žaldokas, poetas ir vertėjas (beje, po karo dirbęs Lietuvių literatūros institute, pabėgęs iš Vilniaus į provinciją ir taip išvengęs Siberijos), nemėgo nuasmenintų vadovėlio žinių ir neretai nurodydavo kokį vertingesnį straipsnį, knygą. Tarp dažniausiai minimų lietuvių literatūros kritikų buvo ir V. Kubilius, kuris, pasak mokytojo, toli praaugęs oficialiuosius „rabinus“ (tai, beje, labai mėgstamas ir V. Kubiliaus įvardijimas-epitetas), pavardė. Kad pajustumė ir suvoktumė tikresnį literatūros kritikos pulsą, S. Žaldokas patarė paskaitinėti jo knygas „Naujų kelių ieškant“ ir „Salomėjos Nėries lyrika“; pastarosios nemažą gabalą (teatleidžia jam autorius) mano suolo draugas sukarpė į smulkias juosteles ir panaudojo „špargalkėms“ per kontrolinius darbus, ruošiantis abiturės egzaminui – aišku, gavo penketuką, kaip ir tikėjosi, tačiau atmiešą mokytojo pamokymais, kad „cituojuant“ reikia parašyti kabutes bei nurodyti šaltinį.

Vėliau, studijų metais, ta neakivaizdinė pažintis plėtėsi skaitant jo karštus straipsnius, recenzijas. Konkretėjo ir asmenybės portretas, girdint dėstytojų vertinimus bei kolegų mintis per ilgiausias jaunatviškas polemikas auditorijose, bendrabutyje M. K. Čiurlionio gatvėje, prie laužo iškylose ir net kasant bulves. Tačiau tikroji pažintis prasidėjo baigus studijas, kai 1977 metais, baigęs Jogailaičių universitetą, iš Krokuvos sugrįžau į Vilnių ir tuometinio skyriaus vadovo Jono Lankučio buvau pakviestas į grupę, rengiančią „Literatūros teorijos apybraižą“. Pasodino mane Lietuvių literatūros ir kalbos instituto pirmame aukšte esančiame kabinete, į neseniai iš darbo išėjusio Vinco Kuzmicko vietą. Susijaudinau (autentiškai!) ir sutrikau, sužinojęs, kad čia dirba Vytautas Kubilius, Algis Samulionis ir Juozas Laurušas, pastarieji du, tiesa, tada dar mažokai man buvo girdėti. Rūgįjūtis, daugelis atostogavo, tad kambaryje kelias dienas buvau vienas. Pirmasis pasirodė Juozas, su kuriuo kaipmat užsimezgė šiltas ryšys (turbūt dar ir dėl to, kad abu pypkiavom); jis „įvedė“ mane į instituto gyvenimą, prigąsdino P. Kiele, direktoriaus pavaduotoju, su laikrodžiu rytais stovėjusiu prie vartų ir tikrinusiu, ar kas nevēluoja. Taip pat mestelėjo kelias sąmojingas detales apie kitus kabineto žmones: atseit A. Samulionis vis bėgioja prie telefono, nes jam, senam kavalieriui, mergos vis skambina ir skambina... O V. Kubilius? Tas tai jau sėdi ir sėdi, rašo ir rašo, palenkęs galvą prie šūsnies popierėlių, nedrįsk jo trukdyti tuščiomis kalbomis, jį net direktorius Kostas Korsakas gerbia ir saugo, kviečiasi tartis, tiesa, nedemonstruodamas to, kad kiti nematytų. Nuo ko saugo, samprotauju, kodėl nenori, kad kitiems kristų į akis? Pamatysi.

Gal Juozas kiek ir perdėjo, bet K. Korsako elgesys su V. Kubiliumi iš tikrųjų buvo atmieštas kažkokiu skaudžiu pirmojo pasitenkinimu: galbūt nuo jaunystės išlikęs kritiko instinktas jį artino prie neramos opozicinės dvasios, o šaltas apdairus protas draudė kalbėti atviriau? Nežinau kodėl, bet to meto „Korsakynėje“ (taip buvo pravardžiuojamas institutas) tvyrojo daugeliu atvejų dviprasmybių nuotaikos, žinoma, kaip ir visoje to meto tikrovėje: vieni žodžiai buvo tariami viešai, kiti – siauruose kuluarų pokalbiuose, vienur tie patys teiginiai išsakomi pompastiškai rimta intonacija, kitur – su ironišku ar sarkastišku šypsniu. Taip

būdavo, pavyzdžiui, net plušant prie privalomų oficiozinių darbų, giriančių soc-realizmo korifėjus ir liaudies „vadus“, kai klausydamasis kolegos minčių pajunti, kaip jis, bjaurėdamasis tokia situacija, tyčiojasi iš to, ką sako.

O susipažinau su V. Kubiliu taip. Tuometiniai mokslų daktarai turėdavo teisę dirbti namuose, ir į institutą ateidavo po 15 valandos. Tad V. Kubilius irgi vieną dieną pasirodė popiet, su portfeliuku, toks truputį nesusišukavęs, visai nemoksliskai išrodantis. Ištiesęs man ranką, nusišypsojo jam būdinga kiek drovoka šypsena ir mestelėjo: „Aha, studijavai lituanistiką, o paskui pasidavei į Krokuvą – dabar lenkinsi mus?!“ Ir iškart įniko į popierius, sėdėjo prie stalo, beveik nepakeldamas galvos iki vakaro.

V. Kubilius buvo sarkastiškos skausmingos ironijos genijus, turbūt ne iš prigimties, o iš kartokos savo patirties, iš nevilties, iš absurdo pojūčio. Jis neretai jausdavosi pažemintas, suniekintas, priverstas nusilenkti, ir apie tai buvo galima spręsti iš dažnai ištariamų palyginimų: „jautiesi šunelio vietoje“, „parodė, kad esi durnius“, „vėl įspyrė“, „ant manęs vėl šunis karia“, „vėl į kampa įvarė“, „vėl apspjovė“, „vėl išdurnino“. Tokie ir panašūs apibūdinimai neabejotinai rodė savisaugos, kone permanentinės grėsmės ir nepasitenkinimo būseną. Regis, artimiausia jam buvo pamėgto B. Sruogos „Dievų miško“ egzistencinė autoironija, tai yra į konclagerį patekusių, bet laisvą dvasią išsaugojusio žmogaus saviraiškos būdas. Be abejo, tai nesulyginami dydžiai, tačiau ir V. Kubilius, mano supratimu, nesyk pasijusdavo apspiestas demoniškų šmėklų, persekiojamas fantasmagoriškų, kartais galbūt ir paties susikurtų, fobijų.

Tam tikrą atvangą jam susikurti padėdavo, kaip žinoma, slidės, žvejyba, na, aišku, ir knygos, meno kūriniai. Bet prisiminkime, tai buvo 1980–1985 metai, kai gyvenome glitais brežnevizmo liūne ir kai tik retas sugebėdavo optimistiškiau pažiūrėti į ateitį. Ne, jis nebuvo pesimistas ar cinikas. Draugų būrelyje, per visokius gimtadienius, švenčiant apgintas disertacijas atsiskleisdavo kitokių V. Kubiliaus bruožų – įgimtas taktas, mokėjimas pagirti (tiesa, su nujaučiamu kritikos geluoniui), įvairiausių informaciją spinduliuojantis intelektas, mokėjimas išklaustyti pašnekovo nuomonę. Ir pats pasakodavo, ypač tada, kai patirdavo kokius nors naujus, iki tol jam nepažįstamus dalykus; tuomet emociškai akcentuodamas dalydavosi savo stichiškais, impulsyviais įspūdžiais.

Išsaugojo kažkokį kaimo vaiko sugebėjimą stebėtis. Antai po kelionės į Ameriką spindinčiomis akimis pasakoja: „Turi tokį prietaisą, įdeda kasetę ir gali namuose filmus žiūrėti, įrašyti televizijos laidas, net nebūdami namuose... o kaip jie ten pasiutusiai laksto ilgais ilgais automobiliais, plačiausiomis autostradomis, net taurę viskio išgėrė... visur tik ūžia, zvimbia, prie dangoraižių žmogus toks menkas, toks mažas it vabaliukas jautiesi...“ Po Paryžiaus: „Kokios ten moterys, visai nepasidažiusios, o su tokia elegancija vaikšto, su tokiu prancūzišku šarmu...“

Į kompanijos sielą jis nepretendavo, ne toks charakteris, bet vis dėlto kartais nustebindavo ir atvirumu. Atlaidus smulkiems kolegų paslydimams, geranoriškas mokslininkas (įžvalgiais patarimais padėjo man rengti ir daktaro, ir habilituoto daktaro disertacijas) rėždavo į akis pajutęs šunuodegiavimą, dviveidiškumą arba sąmoningą apgaulę.

Buvo ir realistas, gerai suvokiantis ne tik subtilius metafizinius dalykus, bet ir šiurkštokus realybės judesius. Kai 2001 metais buvau išrinktas Lietuvos literatūros ir tautosakos instituto direktoriumi, V. Kubilius šiltai pasveikino, paspaudė ranką ir tarstelėjo su jam būdinga daugiaprasme intonacija: „Dabar turėsi už institutą, už lituanistiką kariauti: K. Korsakas sėdėjo per dienas prie

CK rabinų durų, kaulydamas finansavimo, tau gal bus lengviau, o gal nelengviau... bet institutą ir rinkos sąlygomis būtina išsaugoti.“

Žinoma, su juo dažniausiai bendraudavome institute, darbo kabinete, per posėdžius, įvairiausius svarstymus, aptarimus, diskusijas. Tad ir jo asmenybė mano atmintyje atsispaudė būtent „literatūrologiniu“ pavidalu. Nebuvo įkyrus kolegų kritikas, nors, pavyzdžiui, vis įgeldavo Ramučiai Karmalavičiui už perdėm kategoriškus vertinimus, norą radikaliau reviduoti tautinės literatūros sampratą. Tačiau labiausiai įsiminė jo polemikos su Ričardu Pakalniškiu, ir tai daugiau lengvos ironijos lygmeniu. Ričardas turėjo kibų ir nenuolaidų charakterį, net ir mažą, nereikšmingą, atrodytų, V. Kubiliaus pastabėlę dėl jo rašomos „Lietuvių poemos“ ar kito darbelio sutikdavo priešiška pasišiaušęs ir puldavo ilgiausiais išvedžiojimais įrodinėti savo teisumą. Manychiau, kad jo oponentui būdavo labai gražiai juokinga, kai nedidukė smulkmena sukeldavo tokią ilgai truncančią ambicingų išvedžiojimų laviną.

Vienas iš dažniau kartojamų V. Kubiliaus pasakymų-pamąstymų, ištariamų su tokia jam būdinga liūdnoka ironija ir sarkazmu, buvo apie literatūrologų, kritikų darbų išliekamąją vertę. Savo mintis jis formulavo maždaug taip: „Rašai, rašai, bet kas iš to, ar kas turės bent kokią reikšmę vėlesniais dešimtmečiais? Grožinės literatūros kūrinius, žinoma, gerus, skaito ir skaitys, o mūsų straipsnius, studijas? Juk viskas gula į „kolektyvinius kapus“ (mėgstama jo frazė, taip jis apibūdindavo retai skaitomus, nepopuliarius leidinius). Tokius ir panašius nelinksmus samprotavimus girdėjau nesyk, per keliolika metų sėdėdamas su juo tame pačiame kambaryje po konjunktūra kvepiančių darbų, fasadinių straipsnių rinkinių svarstymo, aišku, ir po nepelnytų atakų.

Tačiau jis atgydavo ir tiesiog nušvisdavo, kai kildavo rimtos diskusijos dėl tyrinėjimų metodologijos, dėl atskirų kūrinių vertės, – tuomet, pažėręs glėbį faktų, prisiminęs įvairiausius interpretacijos atvejus, pasiūlydavo netikėtų sprendimų, pavyzdžiui, kaip vertinti A. Mickevičiaus, Cz. Miłoszo ir kitų lietuvių–lenkų kūrybą, jų santykius su lietuvybe. Paskelbė apie tai darbų, kuriuose itin išvalgiai gvildeno tautinės literatūros sąsajas su plačiuoju kontekstu. Visada patriotiškai nusiteikęs, niekada nemenkino kitų kalbų, kitų kraštų autorių, atvirksčiai – juos lygino su lietuvių rašytojais. Greta jo mėgstamiausio žanro, monografijų (juk parašė knygas apie J. Janonį, S. Nėrį, K. Borutą, I. Simonaitę, A. Vaičiulaitį, J. Aistį...), greta studijų apie lyriką, jam labai svarbūs buvo komparatyvistiniai tyrinėjimai, sutelkti kapitaliniuose veikaluose „Lietuvių literatūra ir pasaulinės literatūros procesas“, „Romantizmo tradicija lietuvių literatūroje“, kitose studijose ir straipsniuose. Literatūrologiją, kritiką jis traktavo ne kaip savitikslių triūsą, o kaip *tautišką reikalą*, būdą sutvirtinti patriotizmo pamatą.

Šiuo atžvilgiu jis buvo nuosekliausias, ir tai aiškiai parodė V. Kubiliaus aktyvi visuomeninė veikla Sąjūdžio laikotarpiu, po 1990 metų, atkūrus nepriklausomybę. Sakytum, tuo laiku buvo išsklaidytas per ilgus dešimtmečius sieloje nešiotas grėsmės šešelis, instinktyvus gniaužimasis į save, aplinkos primestas uždarmas. Kaip jis karštai dėstydamas savo pažiūras, kaip barė inteligentus, nepalaikančius V. Landsbergio, kaip jis jaudinosi dėl tautos, valstybės likimo – kad tik neatsitiktų, kaip buvo 1940-aisiais, koks jis buvo tada atviras...

ALGIS KALĖDA

2008, rugsėjis

ROMAS SADAUSKAS

Švento žmogaus gyvenimas

Jeigu miestų didumas priklausytų ne nuo dangoraižių aukščio ar gyventojų skaičiaus, o nuo juose gyvenusių ir tebegyvenančių asmenybių masto – tuomet mūsų brangieji Druskininkai būtų garsūs šiais trimis vyrais: Mikalojum Konstantinu Čiurlioniu, Karoliu Dineika, Antanu Dambrausku.

Žinoma, per visą šio krašto istoriją prisirinktų ir daugiau asmenybių, kurios darytų garbę kiekvienai „didvyrių žemei“. Daug vertas, pavyzdžiui, legendinis Benediktas Sūrutis Sūrmetis Suraučius bei jo sūnus, pasak legendos ar poringės, per tuos „pamačlyvus“ sūrymus išgarsėję, pirmieji ėmęsi gydyti žmones mineralinėmis voniomis ir ne pirmieji iš sumanių – gal net genialių – vyrų tuos iš vandens susikrautus turtus prašvilpę vėjais.

Yra ir daugiau siluetų, šmėkščiojančių šio kurorto priešistorėje, tik jie tokie blankūs, kad atgaivinti nebėra vilties. Kas kita pradžioje paminėti trys vyrai, kone amžininkai, nors ir šitiems didiems mirtingiesiems įmanoma užmarštis. Todėl labai sveikintina kiekviena pastanga išsaugoti ateičiai visa, kas sietina su jų gyvenimu ir darbais.

Apie pirmuosius du – M. K. Čiurionį ir K. Dineiką – net man teko daugiau ar mažiau rašyti, plačiai minimos jų gyvenimo sukaktys, rodomi įvairiausi atminimo ženklai. O apie A. Dambrauską, kurio gyvenimo datos mažiausiai nuo mūsų nutolusios, – byloja tik pasigailėtinas kampelis Tremties ir rezistencijos muziejaus patalpose. Prisiminimų knyga apie šį kilnų, didžius darbus nuveikusį vyrą būtų visų geriausias paminklas A. Dambrauskui, kurį nemažai druskininkiečių dar pamena gyvą ir linksmą.

Padėjau tašką ir užsigalvojau: kada gi aš pats jį pirmą kartą sutikau? Nuo kada ir iki kada tęsėsi mūsų bendravimas, manyčiau, grįstas šiokia tokia sielų bendryste ir draugyste?

Bene tai buvo 1957-ųjų rudenį, kai aš, Vilniaus universiteto pirmo kurso studentas, kitus išvežiojus po kolūkius kasti bulvių, buvau dviem savaitėms paleistas kaip neįgalusis ir, nė nespėjęs pauostyti mokslų, parvažiavau į tėvų namus visam bulviakasiui, o kurorte – visam bobų vasaros tviskėjimui. Parbėgęs saulėtu taku iš geležinkelio stoties – pro gydyklų parką, per Ratnyčios tiltelį – namo kieme po apkežele obelīm radau linksmi klegančią pažįstamų bei visai nematytų žmonių draugiją. Iš pirmo žvilgsnio jie buvo kažkokie keisti, ne iš šio pasau-

lio: visi nedidelio ūgio ir itin linksmi, nors ant stalo stovėjo tik suodinas motinos arbatinis ir saldūnių obuolių kraitė iš mūsų senojo sodo.

Mane paregėję, artimieji sutriko: nuo studijų pradžios tepraėjo kelios savaitės, tai kas atsitiko, kad sugrįžau? O svečiai, išgirdę grįžimo priežastį, neva paguodė. Girdi, pamokų, kaip kasti bulves, galėčiau gauti ir čia, tėvų namuose, o šiaip dalykas tai rimtas, nes bulvės – svarbiausias ar bent dažniausias studentiškas pašaras. Vėlesnė gyvenimo praktika patvirtino, kad ne kitaip ir yra.

Pažįstamas iš linksmos akiniuotos trijulės buvo tik vienas motinos brolis ir mano dėdė kunigas Juozas Radzevičius, prieš seminariją – Marijampolės marijonų vienuolis. Kitą akiniuotį, iš pažiūros neką vyresnį, jis vis vadino profesorium, o supažindindamas paaiškino: „Kolega Antanas Dambrauskas mane mokino lotynų kalbos.“ Trečias mažylis, vardu, rodos, Viktoriukas, tarnavo minėto vienuolyno sodininku, o kai vienuolyną sovietų valdžia uždarė, prisiglaudė, atrodo, „Draugystės“ sanatorijoje, ten prižiūrėjo medžius ir gėlynus.

Rašydamas vis svarstau, kodėl tą susitikimą su A. Dambrausku – ne kaip kitus – prisimenu detalai ir aiškiai: gal kad pirmutinis? Iš vėlesnių laikų ką nors su juo susijusio regiu lyg per miglą, be to, ir susitikdavome retokai. Dambrauskai kurį laiką samdėsi kambarį Birštono gatvėje, mano tėvų sodyba stovėjo P. Cvirkos g. 6, visai netoli, tad parvažiaavęs sutikdavau ir Šnekutę, įsikibusią Antanui į parankę. Tačiau į kalbas nesileisdavom, pasisveikindavome, ir tiek. Manė, suprantama, buvo pagavęs jaunas studentiškas gyvenimas, tad kitos kartos gal neatrodė vertos dėmesio ir įdomios...

Kaip mūsų pažintis atsinaujino, drįsčiau sakyti, pereidama į suartėjimą, irgi sunku prisiminti. Nelauktai netikėtai gavau jo laišką, atsiųstą į tėvų namus, išėjus pirmajai mano knygai „Prie gimtojo slenkščio“. Sveikino, gyrė, kad neskrajoju padebesiais, rašau apie tėviškės gamtą, žmones bei kitus pažįstamus dalykus, ir linkėjo „kūrybinių aukštumų“. Deja, dėl talento stokos bei tinginystės ne tik tų vilčių nepateisinu, bet ir laišką pradanginau, jei jis neslypi kur nors lentynoje, įspraustas į knygą. Kas gi galvoja apie asmeninį archyvą iš jaunų dienų?

Nors ir anų laikų, skirtingų interesų žmogus, A. Dambrauskas sekė ir kitų Druskininkų literatų kūrybą, o apie jo geranoriškumą ir tikėjimą mumis galvoti nesijaudinant sunku. Ypač patiko jam Kornelijaus Platelio rimtumas ir darbšta. „Va iš jo tai kas nors išeis,– sakydavo,– tegu tik nustoja apie kranus dainavęs.“ Betgi Kornelijus dirbo statybų inžinieriumi, apie ką daugiau galėjo eiliuoti. Vėliau jo poezijos tematika visiškai pasikeitė, ir Metro pamokymai nenuėjo veltui, jeigu jau net didysis Juozas Erlickas patvirtino, jog „...Platelio poeziją dera skaičiuoti šviečiant pilnačiai, atsirėmus į dorėninę koloną“.

Vienintelis Druskininkų padangės poetas, apie kurį A. Dambrauskas nenorėjo girdėti, tai Vytautas P. Bložė. A. Dambrauską erzino pirmųjų V. P. B. knygų lenininis angažuotumas, o vėlesnių – formos dirbtinumas ir vartymasis per galvą, kad atrodytų modernus. Vis pasijuokdavo iš poeto pasižadėjimo raštu „visu savo vidutiniu ūgiu stovėti socializmo idealų sargyboje“, o pasikeitus laikams – sukurti iš savęs disidentą.

Gyvendamas Druskininkuose, gana ilgą laiką A. Dambrauskas duonėlę sau ir Šnekutei pelnė, kaip pats sakydavo, „iš snargliukų šluostymo“, o ne iš literatūros. Tas jo pasakymas nereiškė, kad darbą sanatorijoje „Saulutė“ su nesveikais vaikais jis laikė menku ar žeminančiu, kad galėtų veikti ką kitą. Kartą jį sutikau palei Nemuną, kur aukštas skardis šalia „Saulutės“, su globotinių būreliu. Aptūpę auklėtoją, jie klausėsi skaitomos knygos – J. Korčiako „Karaliaus Motiejuko“. Tada tos

pasakos dar nebuvo skaitęs; dabartės, dėl visa ko pasakysiu, ji guli lentynoje tarp pačių mėgstamiausių, retkarčiais „pakartojamų“ pasaulinės literatūros kūrinių.

Prisėdęs prie tos po medžiu susispietusios draugijos, aš ne tik „Motiejuką“ tada atradau: pirmąkart iš A. Dambrausko lūpų išgirdau šį bei tą apie tik dabar Lietuvos mokyklose bandomą diegti Valdorfo pedagogiką. Pasak A. Dambrausko, ji – tikras vaistas bendraujant su neįgaliaisiais vaikais. Šnekėjomės tada ilgai. Kad vaikai turėtų kuo užsiimti, jis išdalijo mažyliams po įnagėlį ir pušinės žievės gabaliuką, prieš tai parodęs turbūt jo paties iš luobo išdrožtą juokingą žirgelį. Net ir tokios, atrodytų, smulkmenos liudija, koks rimtas užsiėmimas jam buvo tas „snargliukų šluostymas“.

Kita vertus, kai rimtai žiūri į vieną dalyką, – sunku būti tokiam pat rimtam kitų reikalų atžvilgiu. Niekas nežinome ir niekad nesužinosime, kiek jėgų ir sveikatos kainavo politiniam kaliniui A. Dambrauskui grįžti į oficialų humanitarinį gyvenimą. Reikėjo būti smarkiai pranašesniai, kad įsiskverbtum į tankų, toli gražu ne geranoriškų antikos vertėjų tinklą. A. Churginas, J. Dumčius, M. Račkauskas, H. Zabulis, – kai kurie jų buvo mano profesoriai, antikos dėstytojai, kiti (pvz., A. Churginas) gerai pažįstami. Deja, negalėčiau patvirtinti jų aukšto dorovingumo. Net dvasiškiei, seminarijos laikų mokiniai, yra A. Dambrauskui prirėtę šunybių, kai jis ėmėsi Šventojo Rašto vertimo. Vertę labiau dėl pelno, negu dėl kitų paskatų, anie smarkiai siuto, kad „kunigėlių mokytojas“ dirba leidyklai kone veltui (o padaro už juos ne blogiau). Pats A. Dambrauskas džiaugėsi, kad didžiųjų romėnų vertimai jam buvo būdas „palaikyti dvasinį lygį“.

Tačiau daug geriau ką tik minėtus dalykus, manding, praskleis vienas labai netikėtas mūsų susitikimas 1982-ųjų sausio 7 d. – per Tris karalius, kaip sakydavo tai prisimindamas A. Dambrauskas.

Atkreipėt dėmesį? Šiame mano rašinyje kiek įmanoma vengiama datų; tai dėl to, kad bijau suklysti netrumpoje pusės šimtmečio metų virtinėje – kas paskui pataisys? O šitas susitikimas lyg pats savo datą užfiksavo Juozo Vosylius knygoje „Lotyniški posakiai ir sentencijos“:

Reverenda scriptoris Romas Sadauskas
Plurimos annos!
Ab imo corde
J. Vosylius
A. Dambrauskas
1982 01 07

Tokie dalykai, nors ir nereikšmingi, negali išdilti iš atminties. Kaip dabar regiu jį, stovintį prie lifto mūsų name (Viršuliškių g. 91–21), mūsų laiptinėje; nesuabejojau, kad jis bando pakilti į mūsų šeštą aukštą ir eina pas mane... Bet kur gavo adresą? Ir pasirodė, kad jis iš tikrųjų keliasi į šeštą aukštą, bet mano adresas jam nežinomas. Ketina aplankyti Juozą Vosylių, savo seną bičiulį iš prieškario bei lagerio laikų. Bus pravartu čia pridurti, jog J. Vosylius prieš karą ir po karo iki suėmimo dirbo Biržų gimnazijos direktorium ir dėstė ten lotynų bei kitas kalbas. Anuolaik aš to visai nežinojau, nors su senuku, kurio balkonas buvo greta manojo, dažnai pasisveikindavome ir persimesdavome vienu kitu žodžiu. Tais laikais žmonės buvo uždaresni, nesigirdavo lagerine praeitimi; ir pats A. Dambrauskas (kaip ir mano tėvas) nėra nė žodžiu išsiziūjęs, kad Druskininkuose gyveno saugumo tolydžio sekamas. Nors vėliau A. Dambrauskas tą įkyrų dėmesingumą netgi yra aprašęs.

Pakviečiau užėiti pas mane, žmona netikėtą svečių pavaišino, jis užsirašė bu-to numerį ir nuo tol Viršuliškių adresu siųsdavo naujamečius sveikinimus (net kai gyvenome jau kitur), beje, ateinančius ankstėliau, kad lyg netyčia suspėtų Kalėdoms.

Pas J. Vosylių, gyvenusį vienuoje vieno kambarėlio bute, A. Dambrauskas užsibuvo ilgai, kaip vėliau prisipažino, jis vos suspėjo į traukinį: stotyje važiuoti į Druskininkus jo visą tą laiką laukė tylioji Šnekutė. Kodėl ji nėjo sykiu pas J. Vosylių? Nenorėjo būti liudytoja, kaip du vyrai aiškinasi santykius ir t. t. O „santykiai“ buvo susiję su ką tik, prieš pat Naujuosius metus išėjusia „Lotyniškų posakių ir sentencijų“ knygele. Aš iš karto atkreipiau dėmesį: knygos autorius – vienas J. Vosylius, o dovanodami ją pasirašė abu. Buvau patyręs, kad A. Dambrauskas į kito autoriaus knygą nesirašydavo, net savo verstas „Metamorfozes“ pasirašė tik kietai prispaustas. „Tegu Ovidijus pasirašo“, – gynėsi kaip galėdamas.

Tik išlydėjęs svečią, kaimynas papasakojo, kas atsitiko, kaip jie neva buvo „visam likusiam gyvenimui susipykę“. Pasirodė, kad tuos lotyniškus sparnažodžius kadaise Sibire iš atminties abudu atkūrė ir į lietuvių kalbą išvertė, pasak J. Vosylius, smegenims treniruoti. Pasikeisdami surašė juos į sąsiuvinį, pasigaminantą iš cemento maišų. Parvežtas Lietuvon tas mintis J. Vosylius gražiai parašė, šį bei tą pataisė ir davė bičiuliui, kad tas, leidyklose apsitrynęs veikėjas, pamėgintų išleisti. Jis paėmė, susitarė, bet kažkuriuo leidimo momentu, jau po korektūrų, „iš autorių pašalino savo pavardę“, palikdamas vieną J. Vosylių. Gavęs išėjusį veikalą J. Vosylius didžiai supyko ir dar didžiau įsižeidė. Užuoť pasveikinęs lagerių bendražygį kaip paprastai Kalėdų proga, nusiuntė jam protesto notą.

„Tas laiškas mus išties galėjo suvisam išskirti, – guodėsi vėliau A. Dambrauskas, – todėl ir išvykome su Šnekute taikytis su Juozuku. Gerai, kad pats lyg Dievilio pasiūstas pasipainiojai...“ Nereikia nė aiškinti, kad autorystę žmogus atsiėmė tik norėdamas kolegai gero – tiek moralinio, tiek ir materialinio, t. y. honorarinio gero.

Gal būtų reikalinga čia išsistarti ir apie tragišką bei kvailą J. Vosylius baigtį, ištikusią gal po metų nuo mūsų apsilankymo. Kažkokie piktadariai iš po Viršuliškių kapines vaikštinėjusio senuko atėmė senutėlę „Pobedą“ (toks rusiškas rankinis laikrodis) ir jį suspardė. Po to J. Vosylius jau neatsigavo. Į jo laidotuves susirinko netikėtai daug žmonių, daugiausia jo buvusių mokinių, ten sutikau ir poetą Eugenijų Matuzevičių, dailėtyrininką Edvardą Pranckūną.

Atrodo, kad vėl nuklydau į lankas, tad grįžkime prie A. Dambrausko. Kad jau užsiminiau apie dedikacijas ir knygas, nesiginsiu, turiu net keturias. Brangiausia jo dovana, suprantama, memuarai bibliiniu pavadinimu – „Viskas praeina“. Tik įrašo viešinti neišeitų: „Didžiam Druskininkiečiui...“ ir t. t. Toks jau buvo jo stilius, gal graikų ar romėnų paveiktas. O gal paprasčiausiai žmogus negailėjo kitam gražaus žodžio, tegu tas kitas ir nebuvo jo vertas.

Tiesa, sugebėjo jis ir kitaip rašyti – sarkastiškai, nevyniodamas žodžių į vatą. Buvo tokia TV laida lyg ir apie A. Dambrauską, įrašyta, atrodo, jo namuose. Kitą dieną paskambinau jam, padėkojau ir pastebėjau: galėjot pasamprotauti ir daugiau.

– Taigi, kad negalėjau! – atšovė be ūpo ir pridūrė: – Jei būtų davę...

Matyt, kad tuo pačiu atsikvėpimu ir parašė šį laišką ant atviruko, kuriame – ežerėlio vaizdas. Ruošėsis, jaudinėsis, girdi, manė, kad „reikia išsispaviedoti prieš Lietuvą, prieš dar gyvus draugus ir nedraugus iš viso gyvenimėlio. Bet atsirado kalbesnių, labiau norinčių, neliko laiko. Buvau netenkąs kantrybės, bet ištylėjau sukandęs dantis“.

Suprantama, gaila, kad nepavyko žmogui kažko svarbaus pasakyti, taip ir nezužinosime ko. Juoba gyventi buvo likę visai neilgai. Kaip tik tada, paskutiniaisiais metais, turėjome galimybių daugėliau pabendrauti, dažniau susitikti ir išišnekėti. „Neužmiršk, kai čia (Druskininkuose – R. S.) būsi, užėiti“, – sakydavo atsiveikindamas prie durų arba telefonu, kurio jis, silpstant klausai, o gal ir dėl kitų priežasčių, nemėgo. Sykį išsitarė, neva jo pokalbių klausosi negera „ausis“.

Ar tik ne paskutinį jo gyvenimo pavasarį mudu su žmona tris savaites praleidome „Draugystės“ sanatorijoje, taigi – visai šalia A. Dambrausko namų. Mančiau, tada ir atėjo tas tikras dvasinis suartėjimas, kai žmogų ne vien protu pažįsti, bet ir pajunti. Po žiemos A. Dambrauskas atrodė išbalęs, toliau nuo namų nenužingsniuodavo, tačiau kiekvieną dieną mūsų laukė, kaip pats sakydavo, „kelionei po pasaulį“. Tos mūsų kelionės vykdavo du sykius per dieną, pasaulis ribodavosi sanatorijos teritorija – ratu Ratnyčėlės ir Nemuno skardžiais. Išeidavom po procedūrų, po pietų ir po vakarienės, o grįždavom leidžiantis vakaro prieblandai, kai darydavosi vėsu. Tada jį lydėdavom į namus, lipdavom laiptais į trečią aukštą ir virdavome arbatą. Sykį žmona paklausė, ar ne per aukštai laiptuoti, ir A. Dambrauskas atsakė: „Būtų geriau žemai, vis tiek pro langus nieko ypatingo nematyti, bet ir iš lipimo gauni naudos, pasitrenirovi.“ Kai paskutinis peržengdavo buto slenkstį, lazdele apvedavo ore ratą ir vis kartodavo tą patį, užmiršęs, kad tik vakar tą sakė:

– Viskas taip bus ir po mano mirties, iki smulkmenų apgalvota.

Tiesą pasakius, to visko buvo ne kažin kas – darbo stalas su rašymo įnagėliais, paties pasidirbta kėdė, knygų spinta su nudryžusiais žodynais, grožine literatūra, kitų dovanotomis knygomis bei rankraščių, užrašų, dokumentų segtuvai. Bene brangiausia relikvija – miegamajame kabanti Popiežiaus padėka už Šventojo Rašto vertimą. O svarbiausia yra neapčiuopiama: mintis ir žinojimas, jog čia, šitame kukliame būstelyje, gimtoji literatūra, praturtinta dideliausiais pasaulio kultūros dalykais, ir tai padarė šitas mažutis, silpnutis žmogelis...

Gurkšnodami metų arbatą klausydavomės jo kalbėjimo apie gyvenimą, senus nutikimus, nebendrus ir bendrus pažįstamus, pavyzdžiui, monsinjorą Kazimierą Vasiliauską.

– Šventas žmogus, – kartojo žiūrėdamas pro akinių viršų, o man nei iš šio, nei iš to ištrūko:

– Abudu jūs tokie patys.

A. Dambrauskas karštai paprieštaravo, girdi, jis visai kitokiai žmonių padermei priklauso – „jakštinių, o ne vaižgantinių“.

Kas galėjo numanyti, kad kaip tik iš monsinjoro vieną vėloką tų pačių metų rudenio vakarą sužinosiu, kad A. Dambrauskas išėjo Amžinybėn. Paskambino ir pasiteiravo, ar klausiau vakarinių žinių. Ką jau ten, atsakiau, mano gimimo diena, sėdėti prie televizoriaus neturėjau galimybių. Ir tada išgirdau:

– Ką tik pranešė – amžiną atilsį mūsų Antanas... Dambrauskas. Monsinjoras pridūrė, kad pats guli prispaustas temperatūros, todėl nežinia, ar pajėgs į laido tuves nuvažiuoti. Iš tikrųjų sirgo. Kai mirė kitas tremtinys bei poetas – Leonardas Matuzevičius, į Druskininkus monsinjoras kaipmat atskubėjo.

Išgirdęs žinią apie A. Dambrausko mirtį, norėjau pas monsinjorą nubėgti. Jis gyveno netoli, Pylimo gatvėje. Buvau sudraustas: vėlu! Iš tiesų, pagalvojau ir ilgam sustingau. Naktinėse žiniose pakartojo: lapkričio 21 d. mirė žymus vertėjas, rašytojas, Sibiro tremtinys. Pašarvotas Druskininkų laidojimo namuose, Ligoninės gatvėje, bus laidojamas Ratnyčios kapinėse...

Toks pat sustingęs sulaukiau pusryčių ir niekaip neišauštančiom gatvėm pa-traukiau į Vilniaus autobusų stotį. Baisus tas mano gimimo mėnuo, nebuvo visai išbrėškę ir Druskininkus pasiekus. Žinojau, kad tėvukai vėlai bunda, todėl pasukau tiesiai į laidojimo namus. Jie jau buvo neužrakinti. A. Dambrausko palaikai atrodė sumažėję, plazdėjo kelios žvakelės, vos vos apšviečiančios karštą ir kelis kuklius vainikus. Stovėdamas prie velionio pajutau save mingant ar grimztant į sąmonės rūką, todėl pasitraukiau ir atsėdau atokiame pasienyje. Vieną akimirką netoli karsto grindimis perbėgo didelė ir labai liesa žiurkė.

Mieguistoje galvoje mintys sukosi it pakuliniai siūlai nuo seno kamuolio. Trūkinėdavo, vėl susimegzdavo, nurituodavo kažį kur. Krito akysna, kad laidojimo namai skurdūs ir apleisti, o karstelis atrodė lyg paskubomis užmirštas išnešti. Kur šį vyrą šarvotų, jeigu jis būtų gyvenęs ir darbus dirbęs Vilniaus mieste? Arkikatedroje arba Šventųjų Jonų bažnyčioje. O palaidotas – menininkų kalnelyje, Antakalnio kapinėse. Per radiją buvo susakyti visi velionio nuopelnai, bet Druskininkai nebuvo paminėti, mat Vilniuje kiti vertybiniai matai, o savi reikalai arčiau kūno.

Vienu metu staiga užėjo kažkoks niekada nepatirtas gaudulys, dzūkiškai tariant, „žėlius“, net supurtė kelis kartus. Ne juokais išsigandau. Išgelbėjo užplūdę prisiminimai apie pažintus meno žmones, kuriems likimas lėmė patirti tremties golgotas. Dainininkai Antanas Kučingis, Nijolė Ambrazaitytė, Vincentas Kuprys... Dailininkai Rimantas Dichavičius, Veronika Kelmelytė, Balys Palys... Rašytojai... Jų tiek daug, kad ir prisiminti sunku. Išplėštum iš lietuvių kultūros jų kūrybos lapus ir liktų juoduoti neužlopinamos aketės – tarsi ledu apsitraukusioje upėje. O kiek jų, gražių ir talentingų, Lietuvai verkiant reikalingų, liko išalę Arkties leduose ar užpustyti Sibiro sniegynuose. Bent jau šiuo atžvilgiu velionis buvo laimingesnis, gavo galimybę padirbėti ir nenustojo už tai Viešpačiui dėkoti.

Pamažu įsidienojo, atsirado žmonių, pasirodė irgi iš Vilniaus atskubėjusi „Dienovidžio“ redaktorė Aldona Žemaitytė, lydima gražios moteriškos svitos. Taip pat su palyda šmėstelėjo miesto vicemeras, kurį A. Dambrauskas juokais vadindavo Kornelijum Klaudijum. Pastovėjo prie karsto ir ėmė kažko dairytis, ak, fotografo, tas įlėkė, įamžino valdžią su velioniu, o paskui visi dingo.

Nesinorėjo nė vieno pažįstamo sutikti, bet, važiuojant į Ratnyčią, autobusėlyje ant vienos sėdynės netyčia prisiglaudėme sykiu su dailininku Adelbertu Nedzelskiu, kurį A. Dambrauskas ypač mylėjo ir gerbė. Neatrodė, kad bent pasisveikinome, persimetėme ir koku žodžiu. Ir visai jau nepamenu pačios „pakasynų“ kulminacijos, kas prie kapo duobės kalbėjo ir t. t. Po visko nelaukiau jokio transporto, pėsčias parpėdinau į Paganką ir tėvų pastogėje kaip užmuštas išmiegojau visą parą.

Prabėgus kažkuriam laikui po A. Dambrausko mirties, vienu reikalu užsukau į savivaldybę. Meru tada buvo architektas Vytautas Janonis, Krikščionių demokratų partijos atstovas, taigi lyg ir A. Dambrausko vienmintis. Pasiteiravau, kokie memorialinio buto – muziejaus reikalai.

- Kaip? Juk savo butą Dambrauskas paliko jį globojusiems žmonėms.
- Tiems globėjams mainais galite duoti kitą panašų butą.
- Neatėjo tokia mintis į galvą, o dabar vėlu.
- Tai nors memorialinę lentą ant namo prikalkite.
- Kad gal jis gyveno ne pirmame aukšte?

Paaiškinau, kad tai nieko nereiškia – Vilniuje gyvas galas lentų, gyvenusiems už lentą aukščiau.

Valdžia, atrodo, tai padarė – lenta kabo. Tiesa, dar gyvam, nors jau sergančiam A. Dambrauskui buvo suteiktas Druskininkų miesto garbės piliečio vardas. Vis klausinėdavo, ką tai reiškia, ir pats sukūrė gana vykusį anekdotą: „Jeigu garbės pilietis Sotskov nebūtų Druskininkų išvadavęs, garbės pilietis Dambrauskas nebūtų atsidūręs čia – taip pat ir Sibire. Kai atvykau, ilgai nenorėjo priregistruoti, o paskui mano buvimą Druskininkuose palaikė garbe.“

Ne valdžios pastangomis Tremties ir rezistencijos muziejuje atsirado A. Dambrausko memorialinis kambarėlis. Atrodo, lyg tas vargšas žmogelis vėl už grotų uždarytas. Jonava už šią tokį Homero „Odisėjos“ vertimą Jeronimui Raliui pastatė paminklą; Druskininkai už daug didesnius antikinius žygius savo garbės piliečiui tesėjo... patys regite, ką ir kiek.

JEAN BAUDRILLARD

Tūkstantmečio šešelyje

(arba atšauktieji 2000 Metai)

Iš prancūzų k. vertė LINAS RYBELIS

Tobulas šio amžiaus pabaigos simbolis yra (ar greičiau buvo) skaitmeninis laikrodis Bobūro (Beaubourg) aikštėje¹, kur laikas matuojamas milijonais sekundžių atgalios. Šis laikrodis vaizduoja visai mūsų modernybei būdingą santykio su laiku perkeitimą. Laikas jau yra skaičiuojamas ne nuo pradžios didėjančia seka, o išskaičiuojamas nuo pabaigos (5, 4, 3, 2, 1) lyg sulėtinto veikimo bomba. Laiko pabaiga jau yra ne simbolinė istorijos pabaiga, o galimo nuovargio, atgalinės atskaitos požymis. Mes daugiau nebegyvename pagal prognozuojamą pažangos ir produkcijos viziją. Paskutinė istorijos iliuzija dingo, nes istorija dabar susitraukė iki atgalinės atskaitos (lygiai kaip ir paskutinė žmonijos iliuzija dingo, kai tik žmogų imta vaizduoti genomo išsklotinėmis). Sekundinis skaičiavimas nuo dabar iki pabaigos liudija, kad viskas baigta, kad mes jau esame anapus pabaigos.

Beje, taip pat yra įdomus paties skaitmeninio laikrodžio likimas Bobūro aikštėje. Jį nuėmė prieš pusmetį ir padėjo į saugyklą, kur jis eis lig pat pabaigos. Bet paslėptas nuo visų akių, tarytum politinė valdžia būtų pabūgusi šio pabaigos reginio, gyvo atgalinio skaičiavimo vaizdo (jį pakeitė Eifelio bokšte pakabintas ekranas, bet šis tik žymi dienas lig tūkstantmečio pabaigos, todėl jo poveikis mažiau dramatiškas). O gal valdžia išsigando, kad sukels tūkstantmečio paniką? Nežinia. Galbūt realus modernybės laikas nebesiderina su chronologiniu laiku? Vis dėlto laikrodį pašalino, ir tai iš tikrųjų atrodo kaip gudrybė nusukti 2000 Metus,

¹ Kai sakoma Bobūro aikštė, dažniausiai turimas omenyje Pompidu šiuolaikinio meno centras. (Čia ir toliau – *vert. past.*)

mėginimas juos atšaukti, kad išvengtumei pasekmių. Šiaip ar taip, Bobūro aikštėje 2000 Metų nebus.

Užgniaužę kvapą, mes laukiame 2000 Metų. Kad ir kas mūsų lauktų – internetas, globalizacija, Europa, bendra valiuta, klonai ir skandalai – vienintelis laukiamas šio amžiaus pabaigos įvykis kaip tik yra amžiaus pabaiga. Tik jis vienintelis gali priversti atidėti visus kitus, tik jis vienintelis gali turėti nenumatytų pasekmių. Iš esmės tai yra ne-įvykis, bet lemtingas ne-įvykis, skaičių magijos pagimdytas. Stebuklingas laukimas, toli gražu ne Dievo Karalystės kaip 1000 Metais, bet vis dėlto milenaristinis (millénariste), tai yra iki-istorinis arba už-istorinis.

Mes jau esame atsidūrę laukiamų 2000 Metų tuštumoje, ar kūginame šešėlyje, kurį meta, tarkim, artėjantis asteroidas. Kaip bet kurie rinkimai iš esmės išaldo politinį gyvenimą mažiausiai prieš metus, taip tūkstantmečio šešėlis sukuria visą šimtmetį įsiurbiančią tuštumą, lig tol koreguodamas visus istorinius reikalavimus, kol neištrina pačių jo istorijos pėdsakų. Mes rausiamės archyvuose, tvarkome sąskaitas, į-amžiname (*com-mémore*) (iš anksto paminėdami ir 2000 Metus, tartum jie jau būtų atėję), švariname ir valome, žūtbut mėgindami sudaryti politiškai korektišką šimtmečio balansą. Apskritai visa tai yra istorinio apšvalymo klausimas. Visas amžius atsiduria teisiųjų suole. Ir tai nauja. Nei I, nei ankstesni amžiai nesukūrė nieko panašaus. Jie kūrė istoriją, o mes – istorinį procesą.

Tam tikru atžvilgiu mes netikime 2000 Metais. Kai žmonės mums kalba apie projektus, programas, prognozes 2005, 2010, 2020 metams, mes iš tiesų jais netikime. Tai išmonė, o ne ateitis. Tai kitas pasaulis, nes nutrūkęs laiko ryšys simbolizuoja ir nutrūkusį sąmonės ryšį. Vienintelis dalykas, kurį mes mėginame įsivaizduoti – kaip atsikratyti istorijos slogučio ir vėl pradėti nuo nulio. Ir tik svajojame apie bet kokį įvykį, kuris būtų iš kitur. Tokia fantazija, slaptas tūkstantmečio burtazodis galėtų pakeisti viską aplink. Jauti, kad artėja kažkas neišvengiama, ir tas dalykas neturi nieko bendra nei su politika, nei su istorija, nei su rinka. Tai susiję su pačiu laiku, pačiu laiko matmeniu ir simboline laiko baigme. Net ir numatytas, šis įvykis yra nenusipėjamas. Tai potencialiai nelaimingas atsitikimas, tikra programavimo katastrofa milijonams kompiuterių visame pasaulyje. Mus neša įvykių sūkurys, kuris ne tik susiurbia ateitį, bet ir spjaudosi aktualijų reikšmėmis, o kartais net atryja atmintį ir istoriją.

Už 2000 Metų slypi kitas bendresnis – pabaigos – klausimas: ar kas yra anapus pabaigos, o gal, priešingai, klausimas, ar yra atgalinis vyksmas pabaigai artėjant. Ar mes esame istorijos pabaigoje, ar anapus jos, ar vis dar begalinėje istorijoje?

Kaip peršokti per tūkstantmečio šešėlį? Kaip peršokti per jo šešėlį (ypač tada, kai jis pranykęs, kai mes lyg Peteris Šlemilis² esame pardavę jį velniui)? Kaip peržengti amžių nuo tada, kai mes esame įtraukti į begalinį visų netikėtumų, ideologijų ir smurto veiksmų, paženklususių šitą šimtmetį, gedulą, nuo tada, kai nė viena jo istorijos iškelta problema nebuvo išspręsta? Atgailos aktai, procesai, iškilmingi paminėjimai kuria įspūdį, kad mes mėginame dar kartą persukti filmą, perleisti visus įvykius per atminties filtrą, bet ne tam, kad grąžintume jiems

² Vokiečių poeto Adalberto von Chamisso (1781?–1838) apsakos „Nepaprasta Peterio Šlemilio istorija“ herojus.

pakeliui prarastą prasmę, o kad juos išplautume. Plovimas – nešvarios istorijos, nešvarių pinigų, iškreiptos sąžinės, užterštos planetos plovimas – yra pirminė šio amžiaus pabaigos veikla. Tai plovimas, kuris susijęs ne tik su higieniniu kūno, bet ir rasiniu bei etniniu gyventojų valymu. Mes šokame į regresuojančios istorijos, peržiūrėtos ir pataisytos praeities bedugnę ir, tokios retrospekcijos apsėsti, prarandame ateities vaizdinį. Štai kodėl prieš kelerius metus aš iškėliau mintį, kad 2000 Metų nebus. Jų nebus tiesiog todėl, kad šio amžiaus istorija jau baigėsi, o mes tik nuolatos ją iš naujo pergyvename, bet, perkeltine prasme kalbant, niekada nebūsime ateityje. Mūsų milenarizmas neturi rytojaus. 1000 Metų milenarizmas, nors išgyventas su siaubu, bent pranašavo ateisiant paruziją ir Dievo Karalystę. Mūsų gi perspektyvos neaiškios ir netikros. Atgalinis skaičiavimas – štai ir viskas, kas mums liko nuo tūkstantmečio lūkesčių.

Skaičiuojant atgalios, lig pabaigos likęs laikas jau yra pasibaigęs. Mes išgyvename laiką ir istoriją, būdami po-kominės būklės (*dans une sorte de coma dépassée*), o tai sukelia amžiną krizę. Mūsų laukia ne ateitis, o neįmanomybė ją pasiekti ir kartu pažvelgti anapus jos. Nes numatymas, kaip būsima atmintis, pranyksta lygiai taip kaip praeities atmintis. Kai viską gali pamatyti, nieko negali numatyti (*quand tout devient visible, rien nest plus prévisible*).

[Leiskite įterpti keletą žodžių apie pranašavimą ir jo žlugimą. Kaip žinote, aš buvau paskelbęs, kad „karo Persijos įlankoje nebus. Kitaip negu tradiciniai pranašai, skelbiantys, kad kažkas bus, aš esu atvirkštinis pranašas, sakantis, kad kažko nebus. Šiaip ar taip, bet kuri pranašystė yra klaidinga: tai, ką skelbia pranašai, niekada nebūna, ir tai, apie ką sakau aš, kad nebus, visada nutinka – karas Persijos įlankoje buvo, ir labai panašu, kad 2000 Metai taip pat bus. Bet pranašystės tikslas nėra teigti tikrovę, kaip kad pažado – būti ištesėtam; pranašystės tikslas – byloti apie pabaigą ir tai, kas anapus pabaigos, užkeikti, kad pabaioga ateitų patiems įvykiams plėtojantis (*dans le déroulement même des choses*.)

Kas yra anapus pabaigos? Anapus pabaigos plyti virtuali tikrovė, užprogramuotos tikrovės horizontas, kurioje visos mūsų funkcijos (atmintis, afektas, intelektas, seksualumas ir darbas) pamažu tampa nereikalingos. Anapus pabaigos transpolitiškumo, transestetiškumo, transseksualumo eroje visos mūsų norų mašinos taps mažyčiais spektaklio mechanizmais, o paskui virs celibato mašinomis, išsėdamos visas savo galimybes tuštumoje, tarytum Duchampo³ darbuose. Atgalinis skaičiavimas – tai automatinis pasaulio išnykimo kodas. Ką daryti, kai viskas suskaičiuota, išskaičiuota ir iš anksto suvokta? Mums iškylanti problema, tai ne klausimas, ką daryti su realiais įvykiais, realiu smurtu, bet ką daryti su įvykiais, kurių nebuvo, kurie neturėjo laiko būti? Tai jau nebe klausimas, ką daryti po orgijos, po istorijos, išlaisvinimo, modernybės orgijos, bet ką daryti, kai net orgijos daugiau nebėra? Be to, iš tikrųjų galima klausti, ar pati modernybė, pažanga, galutinis išlaisvinimas kada nors buvo. Linijinis modernybės ir pažangos tolydumas nutrūko, istorijos gija susipynė, o paskutinis svarbus „istorinis“ įvykis – Berlyno sienos griuvimas – tiesiog reiškė didžiulę istorijos atgailą. Užuoat judėjusi naujų perspektyvų link, istorija sprogsta pasklidais gabalais, atgaivinančiais įvykius ir konfliktus, kurie, mūsų manymu, buvo praėję visiems laikams.

³ Marcelis Duchampas (1887–1968) – prancūzų dadaistinis ir siurrealistinis menininkas, 1917 m. šokiravęs dailės pasaulį savo kūrinium „Fontanas“ („La Fontaine“), kuriam panaudojo pisuarą.

Anapus šios Laiko Sienos, šios asimptotinės pabaigos, driekiasi tik konverguojančios linijos, nutrūkstančios visomis kryptimis. Toks yra globalizacijos procesas, kuriame visos funkcijos maksimaliai plečiasi tuštumoje, sklinda planetos mastu vis labiau abstraktėjančioje virtualioje erdvėje. Tokia yra ekstremalių (pažodžiui *ex-terminis*, užribinių) reiškinių, besiplėtojančių anapus jų pabaigos, lemtis. Tai jau ne augimas (*croissance*), bet išaugis (*ex-croissance*), jau ne judėjimas, bet eksponentinė funkcija (*montée en puissance*), jau ne pokytis, bet ribų peržengimas su iš to išplaukiančia logika, pasak kurios idėją užbaigia jos pačios perviršis ir savirealizacija. Šitaip baigiasi pati istorija, kurią panaikina informacijos įvykio momentumas. Modernybės, techninės raidos ir visų kadaise linijinių struktūrų spartėjimas sužadina sukuri, sukimasi ratu, apgręžiamumą, dėl kurio nėra negrįžtamų reiškinių. Atgalinis istorinės erdvės kreivis, primenantis fizinės ir kosmologinės erdvės kreivį, ko gero, yra didysis tūkstantmečio pabaigos atradimas. Šis kreivis atitinka kreivės, pakartojančios kiekvieną ankstesnę stadiją, figūrą. Bet kokia kaina grįžti prie praėjusių įvykių yra senų laikų svajonė ir begalės mokslinės fantastikos pasakojimų tema. Nerti į praeitį, kad pakeistum įvykių eigą – tokia buvo pagrindinė filmo „Dvylika beždžionių“ mintis: išaldyti įvykį, kad pamatytum, kas be jo bus toliau, sustabdyti patį laiką, kad išvystum, kas nutiks toliau, iš naujo sukurti pasaulį dar žmonijai nepasirodžius, kad pamatytum, kas įvyks be mūsų ar anapus žmonių rasės, kad nujaustum, kaip viskas bus, kai būsime išnykę; iš naujo sukurti pradžią, bet tik kaip konkrečiai sumodeliuotą situaciją. Kuo labiau ateitis sprūsta mums iš rankų, tuo labiau individualus ar kolektyvinis siekis grįžti prie ištakų, prie mūsų pirmąsias scenos tampa mūsų svarbiausia manija. Susyk mėginame kaupti įrodymus, praėjusio laiko, žmonijos raidos įrodymus, materialius pėdsakus viso to, kas buvo iki mūsų, bet siekdami tai ne vėl išgyventi ar atgaivinti, o įrodyti, kad laikas egzistavo (pirmiau negu jis pranyko), kad erdvė egzistavo (kol greitis jos nepašalino). Žodžiu, mes turime surinkti visus šiuos transcendentalius duomenis – erdvę ir laiką, – kuriuos laikėme neatsiejama žmonijos dalimi. Tačiau nūnai pati žmonija, nenumaldomai didindama savo galias, sėkmingai kuria tobulą momentumą, realaus laiko pakaitalą, panaikinantį erdvės ir laiko suvokimą. Šių transcendentalių duomenų netektis ir kartu prarasta galimybė pagal mūsų pojūčius ir žmogiškąją prasmę tvarkyti pasaulį yra neišmatuojamai didelė.

Tada lieka atvirkštinis reziuvavimas, visiška gyvos atminties priešybė. Lieka paminėjimai, rehabilitacijos, kultūrinė muziejifikacija (*muséification*), atminties būtovių aprašymas, paveldo garbinimas. Viską vėl išgyventi ir atgaivinti: šis „terapeutinis azartas prilygsta atminties nebūtovei (*non-lieu*), o šioji atitinka įvykio nebūtovej informacinėje erdvėje. Tai tolygu praeities perkėlimui į realų laiką, trumpuoju sujungimu nutraukiant įprastą laiko tėkmę. Užuoat iš pradžių buvę, o paskui tapę istorijos ir atminties dalimi, dabar įvykiai tiesiog tampa paveldo dalimi. Kita vertus, meno darbai, užuoat egzistavę kaip kūriniai, bemat patenka į muziejų. Užuoat pirma atsiradę ir vėliau pražuvę, jie iškart suakmenėja į virtualias iškasenas. Priešingai: atrodo, kad visa, ką mes manėme esant negyva, baigta ir, visuotinei pažangai negailestingai spaudžiant, palaidota, vėl grįžta. Tai primena paskutinę „Juros periodo parko“ sceną, kur šiuolaikiniai iš DNR klonuoti dinosaurai įsiveržia į muziejų su jų suakmenėjusių protėvių eksponatais ir niokoja viską aplink, kol ir patys gauna galą. Ši scena kiek panaši į dabartinę žmonijos situaciją: mes irgi įstrigome tarp mūsų klonų ir iškasenų.

Ši amžiaus pabaiga kažkiek yra panaši į mūsų istorijos saldo ir išpardavimą (*le solde de notre histoire*). Modernybė baigėsi, orgija baigėsi, šventė baigėsi – viskam dera išnykti! Kadaisė prekių išpardavimas vykdavo prieš dideles šventes, dabar tai trunka ištisus metus, ir pati šventė dabar yra parduodama. Mums reikia ištuštinti visas atsargas, laiko kapitalą (*capital-temps*), gyvenimo kapitalą (*capital-vie*). Atgal skaičiuojama visur ir viskas: ekologija – tai atgalinis planetos išteklių skaičiavimas, AIDS epidemija – atgalinis mirčių skaičiavimas ir t. t. Visa tai tvylo 2000 Metų šešėlyje, bet vėl gal nieko iš to neįvyks? O gal šįsyk mes turėsime teisę į visuotinę amnestiją?

Nėra geresnės parabolės šiam atgaliniam skaičiavimui pavaizduoti negu Arthuro Clarko apsakymas „Devyni milijardai Dievo vardų“. Nuo neatmenamų laikų viena Tibeto vienuolių bendruomenė buvo įpareigota patikslinti ir perrašyti visus devynis milijardus Dievo vardų. Pranašystė byloja: užrašius paskutinį vardą, ateis pasaulio pabaiga. Bet vienuoliai ilgainiui pavargo, todėl pagalbos kreipėsi į IBM ekspertus, kurie atvyksta ir kompiuteriais per mėnesį atlieka visą darbą. Kažkas panašaus – lyg istorija baigtųsi per akimirką virtualybei įsikišus. Deja, tai žymi ir pasaulio nyksmą realiame laike, nes pasaulio pabaigos pranašystė, susieta su visų Dievo vardų išvardijimu, išsipildo. IBM technikai, lig tol netikėję nė vienu legendos žodžiu, leisdami žemyn į slėnį pamato, kaip danguje viena po kitos užgęsta žvaigždės.

Apsakymas yra ištisai gera mūsų dabartinės padėties parabolė: mes pasikvietėme kelis IBM technikus, o šie įjungė automatinę pasaulio išnykimo programą. Skaitmeninėms, informacinėms ir virtualioms technologijoms įsikišus, nuo šiol mes jau atsidūrėme anapus tikrovės, o jos objektai yra anapus jų pabaigos. Jie nebegali baigtis ir krenta į begalybę (istorijos, politikos, ekonominės krizės begalybę).

Šitaip išsipildo pranašiška Canetti'o vizija, pasak kurios, „už tam tikro laiko momento istorija pasidarė netikra. Žmonija, pati to nesuvokdama, staiga atsižadėjo tikrovės. Tai, kas nutiko paskui, jau nėra tikra, bet mes negalime to niekaip suvokti <...> nepajėgdami grįžti prie to momento, mes būsim priversti toliau atkakliai griauti dabartį“.

Prisidengdami vis pažangesne technologija, mes iš esmės atkakliai ir be paliovos griauiname pasaulį, naikiname istoriją, jau nepajėgią produkuoti savo pabaigos, su kuria ji galėtų susinaikinti. Taigi viskas gali tęstis iki begalybės. Mes nebegalime sustabdyti proceso. Nuo šiol jis plėtojasi be mūsų, tam tikra prasme anapus realybės, vykstant nepabaigiamam teoriniam samprotavimui, spartėjant eksponentiniam augimui. Taigi jis vystosi be tikrų įvykių, be realių incidentų. Tai tiesiog begalinis perdirbimas. Vadinasi, jokia tai ne „istorijos pabaiga, o priešingai – neįmanomybė ją baigti. Netekę istorijos, netekome ir istorijos pabaigos, mat pabaiga – tai brangiausia, ką turime. Tik ji, vienintelė, mums byloja, kad kažkas iš tiesų įvyko, nors mes, atsidūrę informacijos apogėjuje, medių gelmėj, nebežinome, ar kažkas vyksta, ar ne.

Bet gal istorijos pabaiga tėra viena iš istorijos gudrybių, gal ji senų seniausiai baigėsi mums to nė nepastebėjus, kaip teigia Canetti. Gal istorija verčia mus tikėti jos pabaiga, o pati tuo metu jau grįžta kita kryptimi?

Kraštutinių reiškinių spartėjimas kartu su nepabaigiamu perdirbimu sukuria pasikartojančias situacijas, kurių nebegalima aiškinti istoriniu Priežastingumu (*Raison historique*). Išskirtiniai įvykiai, tokie kaip karai, etniniai konf-

liktai, nacionalistiniai ir religiniai sukilimai, nuolat pasikartoja, todėl juos galime vadinti fantominiais įvykiais – *ghost-events*. Net kai manome, kad galime juos atpažinti lygindami su ankstesnėmis peripetijomis, jie daugiau nereiškia to paties, nes pačios peripetijos jau nebūtinai reiškia tą patį, nelygu, ar jos nutinka per istorijos pakilimo ar smukimo fazę, ar jos yra besikuriančios ar beaižėjančios istorijos dalis. Dabar mes esame atsidūrę defektyvios istorijos viduryje, istorijos, kuri aižėja (*se défait*). Todėl šie įvykiai mums atrodo kaip fantomai.

Mes žinome Marxo diagnozę, nustatytą Napoleonui III. Jis pavadino jį mažuoju Napoleonu, groteskišku Napoleono Pirmojo dublikatu. Jis primena parodiją, degradavusį originalo persikūnijimą, kuriuo pasinaudodama istorija kuria pažangos išpūdį, nors iš tikrųjų ji regresuoja. *History reproducing itself becomes farce*⁴. O mes galime priduti: *Farce reproducing itself becomes history*⁵. Dabartiniame periode apstu pavyzdžių, liudijančių šį išsigimusį, išsekusį pirmųjų modernybės įvykių pavidalą. Tuo remdamiesi, šį pavidalą galėtume vadinti „postmoderniu – jis „postmodernus įvykių simuliacijos, šmėkliškumo (*spectralité*) prasme, nes jų vienintelė scena tėra žiniasklaida. Postmodernūs įvykiai tėra antriniai produktai, kaip antriniai būna biržos spekuliacijų produktai. Tai nesugebančios atsinaujinti istorijos, nerealių istorijos, kurios veikėjai tėra bejėgiai statistai, įvykiai. Karas Bosnijoje yra dramatiškas to pavyzdys – jis jau ne įvykis, o greičiau istorijos bejėgiškumo simbolis. Sakytume, tai yra sąstovis, „įvykių streikas“, kaip išsireiškė Macedonio Fernándezas⁶. Ką byloja ši metafora? Kad istorijos darbo jėga neteko techninio darbo. Kad prasideda gedulo darbas. Kad žiniasklaida perima istorijos estafetę ir imasi kurti įvyki, kaip kapitalas imasi kurti darbą: tai paradoksali visų klasikinių perspektyvų pervarta. Remiantis šia nauja konfigūracija, kai darbas yra kapitalo produktas, pats darbas tampa bereikšmis (ir galimybės nuversti kapitalistinę santvarką). Lygiai taip žiniasklaidos sukurtas įvykis nebeturi jokios istorinės reikšmės. Jis nebeturi politinio turinio ar apibrėžties, išskyrus tą, kurią pateikia žiniasklaida (*médiatique*). Įvykis tampa virtualus (prisiminkite neseniai įvykusį virtualų krachą). Visur virtualumas – žiniasklaidos hipererdvė su jos daugialype sąsaja – naikina tai, ką mes galėtume vadinti (jei tai dar egzistuo) realiu istorijos judėjimu.

Štai čia mes atsiduriame transistorinėje arba transpolitinėje srityje, t. y. ten, kur įvykiai jau nevyksta tikrovėje dėl to, kad jie produkuojami ir plėtojami „realiame laike“. Juos reikia jau suvokti ne politiškai, o transpolitiškai – ten, kur jie pasimeta informacijos vakuume. Informacinė sritis yra lyg erdvė, kur, nuesminus įvykius, atkuriami dirbtinė gravitacija ir įvykiai vėl grąžinami į realaus laiko orbitą. Arba, kitais žodžiais, įvykiai, netekę istorinio vitališkumo, retransliuojami ant transpolitinio žiniasklaidos ekrano. Tai kažkuo primena filmo kūrimą: jei istoriją laikysime filmu (iš tiesų juo ji tampa tiesiogiai ją retransliuojant), tuomet žiniasklaidos „tiesa“ yra ne kas kita kaip vėlesnė filmo sinchronizacija, įgarsinimas ir subtitravimas.

Tą patį mes galėtume pasakyti apie transekonominę sritį, t. y. sritį, kur klasikinė ekonomika pranyksta spekuliacijų tuštumoje, kaip istorija – informacijos tuštumoje. Virtuali ir spekuliacinė ekonomika (kurios puikiausias pavyzdys yra neseniai nutikęs „virtualus“ krachas) yra bet kokios politinės ekonomijos pa-

⁴ Pasikartojanti istorija tampa farsu (*angl.*).

⁵ Pasikartojantis farsas tampa istorija (*angl.*).

⁶ Macedonio Fernándezas (1874–1952) – argentiniečių rašytojas ir filosofas.

baiga. Traders ir golden boys⁷ nebeturi nieko bendra su produkcija, rinka ar kapitalo prieaugiu – pridėdama verte. Pavojuje atsidūrė kiti dalykai: realaus laiko ekonomika, momentalus kapitalo takumas, orbitinis pinigų ratelis – pinigai, vis greičiau ir greičiau sukdamiesi apie save, tampa keistai magnetizuojančiu veiksmu ir kaip nekontroliuojama grandininė reakcija persismelkia per realybę, tarytum perkaitęs branduolinis reaktorius „Kinų sindromė“, kuris galėtų kiau-
rai praurbti žemės rutulį.

Marxas „Politinėje ekonomijos kritikoje“ teigia, kad „žmonija kelia tik tas problemas, kurias ji gali išspręsti <...>. Kiekvieną kartą mes konstatuojame, kad problema atsiranda tik egzistuojant ar bent kuriantis jos materialioms sąlygoms“. Bet dabar taip jau nėra, nes mūsų šuolis į virtualų pasaulį sugriauna Marxo minėtas „materialias sąlygas“ ir visas istorines dialektinio problemų sprendimo sąlygas. Tam tikru požiūriu virtualybė yra galutinis istorijos ir visų realių konfliktų sprendimas, dėl to nūnai žmonija (ar, tarkim, tie, kas mąsto jos vardu) jau kelia tik virtualiai išspręstas problemas ar problemas, pašalintas sistamai jas absorbavus. Bet ar taip jau nebuvo nutikę dar Marxo laikais? Klasės ir klasių kovos sampratos atsiradimas, istorinės sąmonės gimimas: argi jie neliudija momento, kada žmonija pamažu liovėsi būti brutali ir nepalenkiama? Tas pat pasakytina apie Foucault ir jo valdžios analizę: kai jis pradėjo ją analizuoti, ar tai nebuvo ženklas, kad valdžia daugiau neturi jokios politinės reikšmės ir jau prarado savo objektą? Kai etnologija susidomi pirmą kartą visuomenėmis, tai reiškia, kad jos ėmė nykti, mat pati analizė yra nyksmo proceso dalis.

Kritinė sąmonė ir turbūt mąstymas apskritai yra lyg Kafkos Mesijas: jis visad atvyksta po laiko, viena diena per vėlai, arba per sutemas, kaip Hegelio pelėda⁸. Kritinė sąmonė tėra atgalinė pranašystė, primenanti Platono šešėlius ant įvykių sienos pasaulio oloje. Kaip sakydavo Apollinaire'as, jei žmonės kalba apie laiką, vadinasi, laikas baigėsi. Istorija nekartoja praėjusių dalykų – tik analizė tai daro.

Tad ar yra vietos kitam mąstymui, paradoksaliai mąstymui, keliančiam, skirtingai, negu sakė Marxas, tik neišsprendžiamas, akivaizdžiai neišsprendžiamas problemas, kurių materialių sprendimo sąlygų nėra ir neabejotinai niekada nebus? Priešingai, kas iš naujo problemintų visus jau rastus sprendimus ir šitai išlaikytų pasaulį slėpiningoje nežinioje? Niekas nežino. Ar mąstymui nekyla rizika tapti savo pranašystės auka, kaip tai nutiko istorijai, patekusiai į savo pačios spąstus?

Versta iš:

Jean Baudrillard. A L'OMBRE DU MILLÉNAIRE OU LE SUSPENS DE L'AN 2000.
Paris: Sens&Tonka, 1999

⁷ Biržos vertėivos, auksiniai berniukai (*angl.*).

⁸ Užuomina į garsų vokiečių filosofo G. W. F. Hegelio posakį, kad „Minervos pelėda pradeda skraidyti tik sutemus“ (*Die Eule der Minerva beginnt erst mit der einbrechenden Dämmerung ihren Flug*).

RAMUTĖ DRAGENYTĖ

Šypsena ir cypimas eilėraščio kailyje

Kas yra Gintaras Grajauskas? Eseistas (esė knyga „Iš klausos“, 2002), prozininkas (romanas „Erezija“, 2004), dramaturgas (pjesių rinkinys „Mergaitė, kurios bijojo Dievas“, 2007), dainų autorius ir atlikėjas (groja ir dainuoja grupėje „Kontrabanda“), poetas poetas poetas (šeši poezijos rinkiniai)? Viena me interviu G. Grajauskas teigia, jei reiktų pasirinkti magistralinę formą, pasiliktu su eilėraščiais, o kitame interviu prisipažįsta, kad jo pasaulio banginiai: būti, rašyti, groti.

Jis vadinamas Klaipešos poetinio cecho vyresniuoju, truputį maištininku, bet pasyviu (*vita contemplativa*), anot vienu, „popsuojančiu“ ir švaistančiu savo talentą paviršiams, anot kitų, tapusiu šiuolaikiniu baltakiu, o pasak

Gintaras Grajauskas. EILĖRAŠČIAI SAVO KAILIU. – Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2008. – 111 p.

trečių, esančiu tiesiog geru poetu, išleidusiu gerą poezijos knygą. Ar tokiai įvairialypei asmenybei poezija nėra per daug lakoniška saviraiškos forma? Reikia pažymėti, kad trumpiausiu naujo rinkinio tekstai nėra tokie efektingi, kokie turėtų būti. Ar G. Grajausko eilėraščiai, vadinami siužetiškais, turinčiais dažniausiai depersonalizuotą herojų, kupini kasdienybės ir tikroviškumo, nestokojantys ironijos, nėra peržengiantys poezijos ribų ir lipantys į kitas literatūros rūšis, žanrus (gal jau net nebe literatūros, o pasakytume, gyvenimo)? Literatūra ateina iš gyvenimo, iš kasdienybės ir – vėl ten grįžta. Pasak Marijaus Šidlausko, G. Grajausko poezijoje atpažįstame modifikuotas estetinės nirvanos ir egzistencinės ironijos būsenas.

Ankstesnieji poezijos rinkiniai turėjo aišką koncepciją, buvo sistemškai sukataloguoti. Naujasis rinkinys „Eilėraščiai savo kailiu“ neturi net skyrelių, yra vientisas, o eilėraščiai, galima numanyti, išties patirti „savo kailiu“, t. y. gyvenimiški, tikri, autobiografiniai, „parašyti krauju“ (juk „krauju rašė“ visi mūsų klasikai). Todėl pasakyme „tikra poezija, patirta savo kailiu“ slypi ne (tik) jos kokybė, ne literatūriškumas, bet literatūros ir gyvenimo santykis. Autorius apie šią knygą sako: „Tai yra vientisas srautas – buvimo srautas, nepertraukiamas ir nedalijamas. Nuo čia iki ten“ (G. Grajauskas. „Nėra baigtinių atradimų, nėra baigtinių tiesų...“ – bernardinai.lt 2008 06 10).

Akvilė Žilionytė savo recenzijoje teigia, kad ši G. Grajausko knyga yra žmogaus gyvenimo metafora, su tikslinga pradžia ir pabaiga, tarsi antkapiinis paminklas (knyga baigiasi žodžiais „susigalvojau, / ką pasakysiu mir-

damas // mirdamas būtinai pasakysiu: / ačiū, buvo gražu“; rinkinyje net rasime tekstą „Manojo antkapio užrašas“). Tačiau recenzentei nėra aiškus toks apibendrinimas. Negi G. Grajauskas jau viską parašė ir ruošiasi mirti?

Atsakymą galėtume rasti pasitelkę Rytų filosofiją – tokią lipimo kopėtėlėmis alegoriją. Kopėtėlės yra kalba. Užkopus viršun, nebežiūrime apačion – visiškai nebesvarbu, nuo ko prasidėjo *pokalbis*. Tiesiog kopiame aukštyn. Knygos moto galėtų būti šios eilutės: „Kai viskas pasibaigia, / visa, kas buvo prieš tai, nesvarbu“ (eil. „Kai viskas pasibaigia“). Eilėraščių subjektas ramus, jau viską pasiekęs („Jau viską turiu“, p. 89). Jo veide – pasiekusiojo, nušvitusiojo, susitaikiusiojo, pasidavusiojo („šypsai sutrikęs, nudūręs akis, / galvoju: mylimieji, nepykit – / pasidaviau“, eil. „Rytas po satori“) ar tiesiog stebėtojo šypsena: „Aš šypsai, nes žinau, kas bus“ (eil. „Žiurkiagaudys“), „o aš esu anava tas / kvailys be šuns, kuris / stovi ir šypsosi“ (eil. „Pavasaris Mažvydo alėjoje“).

G. Grajausko poezijoje rastume nemažai aliuzijų į Bibliją. Poeto eilėraščių personažas itin panašus į Kristų, gyvenantis tarp paprastų mirtingųjų ir patiriantis kasdienės buities rūpesčius. Todėl G. Grajausko tekstuose gausu paradoksų („et, tas Kristus <...>. Manau, bičiuliai, mūsų šventa / pareiga tam *žmogui* [išskirta – R. D.] padėti“). Eilėraščių subjektas lyg koks užsimaskavęs Dievulis seneliukas, laukiantis, kol jį kas nors atpažins. Jis persikūnijęs į įvairius personažus, užsidėjęs kaukes (ikonų tapytojo, žurnalistės, Radviliškio merginos, artisto, Don Žuano, poeto, žiurkiagaudžio, šėtono, senos lapės ir t. t.) žvelgia į viską iš šalies. Atsitolinimas leidžia atsirasti ironijai. Kartais personažas nusiima kaukę, apnuogina sielą, trečias asmuo virsta pirmuoju, pasirodo pats autorius: „Kas toks / žvelgė į veidrodį, besistengdamas / atpažinti <...> sumautas Gothamą, / pasakė jis sau, ir dar pakartojo: / sumautas Gotha-

mas. // *tada nutilo. Tada nutilau.* [išskirta – R. D.] / nebebuvo ką pasakyti. // stovėjau nuogas / viešbučio balkone, rūkiau / žiūrėjau į lietu“ (p. 70).

Tikroji poezijos esmė nėra užrašoma žodžiais, eilėraščių rašymas ar eilėraščių žaidimas yra tik bandymas pasakyti nepasakomą, teikti aliuzijų, įskaičiuoti poeziją tarp eilučių. Šitas „tarp eilučių“ G. Grajausko poezijoje ir yra gyvenimas, todėl kuo eilėraščiai gyvenimiškesni, tuo, galime numanyti, juose daugiau poezijos. Kuo eilėraščiai tikroviškesni, „patirti savo kailiu“, tuo labiau jie priartėja prie esmės, kurią G. Grajauskas turbūt pavadintų sužeisto gyvulio riksmu arba egzistenciniu cypimu, spygtelėjimu: „Įsimaišęs minion šypsosi, / žvalgosi, uodžia sunkų orą, / kartais iš smagumo net / spygteli“ (eil. „Nemirtingasis“). Šypsena ir cypimas yra du skiriamieji G. Grajausko kūrybos bruožai.

Eilėraštyje „Latino lituano“ suminiai, gal net biografiškai, atskleista literatūros ir neliteratūros skirtis. Per muzikantų pokalbį išsakoma tikroji poezijos būseną, toji būseną išduoda kone laukinę žmogaus prigimtį. Aistra ir tikrumas – „būtent tai mes ir vadinam poezija“ (p. 47):

<...> mano kraujas dainuoja ir šoka,
kai mano kūnas šlubčioja ir kosti

mano kūnas dainuoja ir šoka, vos
užuodęs kitą dainuojantį ir šokantį kraują

ir dar mano kraujas verkia: verkia ir
verkia kasdien, įkalintas mano venose

– žinau, apie ką tu, – išsišiepia Roberto,
nušvinta Emilio <...>

švelniai paliečia ranką ir šypsosi, ir čia,
kažkur visai
šalimais, ir pasibaigia literatūra <...>

(p. 48)

Gana subtiliai naujausiame rinkinyje autorius kalba apie meilę. La-

biausiai G. Grajauską iš kitų poetų išskiria tikras, paprastas, tiesus kalbėjimas, nepagražintas imantriomis metaforomis – gebėjimas kasdieniuose įvykiuose pamatyti poeziją, išvelgti archetipines situacijas ir atpažinti archetipinius personažus. Autorius siekia išvengti banalaus kalbėjimo, pats prisipažindamas, jog tai, apie ką kalba, yra banalu (eil. „Amžinai įsimylėję poetai“, p. 81). Tuomet kalbėjimas darosi nuoširdus. Nuoširdumas – dar vienas skiriamasis G. Grajausko bruožas.

Įdomūs ir originalūs kai kurie palyginimai, pvz., „vargsta smegenų ląstelės, / stiebiasi šviesos link, tarsi / bulvių daigai iš rūšio“ (p. 70), vienas kitas kalambūras: „o dabar verkite, dukros Jeruzalės, / kam tekėjot už lūzerių!“ (p. 56). Silpniesni tie tekstai, kuriuose per daug aforistiškumo, kuriuose banalybė dar nėra įvardyta kaip banalybė. Jiems stinga gyvybės, jie neįtikina tikrumu. Silpniesni ir tie, kuriuose personažas per daug lengvai atpažįstamas.

Jeigu reiktų pasakyti, apie ką šis rinkinys (juk eilėraščiai siužetiški), tiktų apibūdinimas: ką matau, apie tą ir dainuoju („atsikeli, pagalvoji / – na va, štai ir vėl“), tai vadinamoji nuobodulio estetika. Bet geriau apie G. Grajausko kūrybą nieko nesakyti, nes poeto visa tatai būtų pavadinta „baltasubinių rašėjų myzgamu“ (p. 49). Todėl reikia skaityti, o skaitant spiegti iš pasitenkinimo.

JŪRATĖ ČERŠKUTĖ

Keliaujantis su lagaminais sniego

„Dalykai, kurių nematome, nepasiekiamo ir nesuvokiame, visada kviečia vadinti juos jūra“ (p. 61), – taip naujau-

siame esė rinkinyje „Du lagaminai sniego“ rašo Kęstutis Navakas. Šios knygos aptarimas, kaip ir kiekviena jos esė, prasideda nuo jūros: iš tamsios sąmonės jūros iškyla asociacijos, vaizdiniai, mintys, nuotrupos, atsiminimai, kurie vis labiau ir labiau ryškėja, įgauti galimas aprašyti, aptarti bei įvertinti formas, o tai padarius, formos ir daiktieji pavidalai virsta... mažomis balto, puraus ir minkšto sniego pusnimis, kurios nusėda kažkur giliai (K. Navako atveju – nematomoose sielos lagaminuose, mano atveju – recenzijos lape). Iš esmės tai yra šios knygos kelias, jos judėjimo skaitytojo sąmonėje trajektorija. Bet apie tą judėjimą – nuo pačių knygos pradžių.

„Du lagaminai sniego“ – antra poeto, eseisto, literatūros kritiko ir vertėjo, Nacionalinės kultūros ir meno premijos laureato K. Navako esė knyga (o visame autoriaus kūrybiniame kelyje – septintoji). „Oficialiai“ į eseistikos pasaulį K. Navakas įsiveržė (arba – „įsirašė“) rinkiniu „Gero gyvenimo kronikos“ (2005), kurios buvo parašytos prieš gerą dešimtmetį, 1994–1996 metais. Taigi atrodo, kad K. Navako kaip eseisto „darbo stažas“ nemenkas ir, turint tai omenyje, norisi kuo greičiau skaityti bei vertinti naujausią rinkinį.

Kęstutis Navakas. DU LAGAMINAI SNIEGO. – Vilnius: Tyto alba, 2008. – 206 p.

O tą daryti – sunkoka, mat viename iš knygos viršelių pats autorius pateikia savotišką jos perskaitymo instrukciją („penki punktai apie šią knygą“), kurioje visiškai dešifruoja maginį knygos kodą „du lagaminai sniego“: „Tai tekstus siejanti metafora, kalbanti apie tai, ką gražaus su savimi nešamės ir ko tame nešuly nejučia nelieka. Laiko, jaunystės, talento, meilės, žmonių, gyvybės. Kažko, kas pernelyg trapu. Kartais net nespėjame to užrašyti.“ Atrodo, kad K. Navakui tai patinka. Flirtuoti ir žaisti su skaitytoju. Suteikti jam vilties, kad jis supranta viską, ką autorius norėjo pasakyti. Kartu tai leidžia užvaldyti skaitytojo sąmonę ir būti tikram, kad, pateikęs knygos suvokimo receptą, ji ir bus suvokiama daugiau ar mažiau teisingai, taip, kaip norėjosi autoriui.

Naujausias esė rinkinys sudarytas iš trijų dalių. Pirmąjį esė rinkinį „Gero gyvenimo kronikos“ žaismingai suskaidę balto, raudono ir žalio vyno puslapiai šiame rinkinyje, deja, nebesirodo. Šįkart visą tekstų visumą dalyti imasi skirtingų nuotaikų tekstų pavadinimai, gebantys geriausiai atskleisti to skyriaus nuotaikas („Ten jūra“, „Nuskriausti vaikas“, „Nemiegantis Hamberge“). Pirmame skyriuje „Ten jūra“ sudėti bene patys mašliausi (skaitytoją ir pasakotoją verčiantys mąstyti) tekstai, vienaip ar kitaip priskiriami tai neįvardytai, stichiškai ir neapčiuopiamai metaforai „ten jūra“. Kaip tik todėl kartais jie atrodo abstraktūs ir beasmeniškai, kartais – labai konkretūs ir labai asmeniškai. Reiktų pažymėti, kad šio skyriaus tekstuose iškyla esminiai rinkinio klausimai, arba „didžiosios bangos“, kurias įveikti bando K. Navako esė pasakotojas, dažnai pasirodantis kaip Kūrėjas, Kuriantysis Žmogus. Vėliau tos „bangos“, arba temos, arba problemos, kituose skyriuose vystysis ir plėtotis bei įtvirtins savo aktualų ir problemišką egzistavimą šiame K. Navako rinkinyje. (Tačiau apie tas „bangas“ – šiek tiek vėliau.)

Antrame skyriuje „Nuskriausti vaiką“ sudėti tekstai primena pirmąjį K.

Navako eseistikos rinkinį „Gero gyvenimo kronikos“. Tai ir asmeniškai patirtis, ankstyvos vaikystės prisiminimai iš Taujėnų dvaro, paauglystės ir ankstyvos brandos patirtys iš gyvenamosios Molėtų gatvės Kaune, galiausiai savųjų vaikų vaikystės stebėjimas, reflektavimas ir apmąstymas. Tai lengva ir žaisminga, „navakiška“ elegancija ir šmaikštumu persismelkusi teksto energetika bei nuotaika. (Beje, jeigu imtume mąstyti apie Kauną rinkinyje „Gero gyvenimo kronikos“ ir šiame, tai reiktų konstatuoti, kad K. Navako Kaunas traukiasi ir telkiasi iš esmės į savąjį rajoną, gyvenamąją Molėtų gatvę ir gyvenamąjį namą, kuri, kaip sako pats autorius, „įveda į literatūrą“. O namo „literatūrinimas“ šiame rinkinyje, žinoma, siejasi su tais sniego lagaminais, arba, kaip sakytų garsusis K. G. Jungas, su sielos archetipu.)

Paskutinis rinkinio skyrius „Nemiegantis Hamberge“ – savotiška duoklė kelionių literatūrai. Tekstai, fiksuojantys įvairių kelionių įspūdžius, nuotrupas iš literatūrinių sambūrių ir susitikimų visame pasaulyje. Tai šmaikštūs, autoironiški, autobiografiški pasakojimai, kurie vargu ar gali palikti skaitantįjį abejingą, ypač jei tuose pasakojimuose atpažįstami šmaikštūs ironijos akmenukai, metami ne tik į kolegų, bet ir į savo daržą: „Tada jau AAJ eilė. Gašdino, kad improvizuos, bet išsitraukia dvylika puslapių ir perskaito. Pirmą kartą sužinau, kad jis moka rašyti. Net ir vokiškai, nors „Fausto“ vertėjui, žinoma, padeda Mefistofelis“ (p. 197); „Ką tik mes su AAJ, moderniosios lietuvių lyrikos duetas „Modern Talking“, buvom atlikę apšildančiosios grupės vaidmenį. Šalia žvaigždės atrodėm kaip našlaičiai iš Rumunijos“ (p. 198). (Čia jau tenka sau pačiai prisipažinti, kad jei kada K. Navakas imtųsi rašyti kelionių romaną – būčiau pirmoji jo skaitytoja.)

Taigi „Du lagaminus sniego“ sudaro trys skirtingi skyriai, persmelkti viešingos „navakiškos“ estetikos, lengvo šmaikštumo ir stilistikos, nepaisant to,

kad pasakojami įvykiai ir nutikimai skyriuose labai skiriasi. Tačiau, nepaisant to „nepaisant“, reiktų konstatuoti, kad visus šiuos tekstus kaip nematomas siūlas jungia jau anksčiau minėtos „didžiosios bangos“, arba temos.

Viena iš svarbiųjų temų – tuštuma, nesvarbu, kokiais pavidalais ji besi-reikštų. Tai ir tuščia vieta, kurioje nėra daiktų ir žmonių, ir tuščia vidinė būse-na (vienuma ir silpnumas), ir tuščias lapas, it Damoklo kardas persekiojantis rašantįjį. Tuščio lapo baimė yra ryškiausia, beveik pamatinė šio K. Navako rinkinio pasakotojo baimė: „Vienas baisiausių dalykų mano kambary yra tuščias popieriaus lapas. Paniškai bijau tuščio popieriaus lapo, tiksliau to, ką ant jo ruošiuosi veikti. Teksto, koks jis bebūtų“ (p. 35); „Lapo griaučiai jį gąsdina, nes mėsa apaugti dažniausiai nėra linkę“ (p. 39). Dar neparašyto teksto baimė konkuruoja su kita kūrėją iš-tinkančia baimė – teksto sunaikinimu: „Atrodo, kad nuo ryto, lyg nuspaudus kompiuterio klavišą, ekranu vis bėgo juodas brūkšnelis, naikindamas tekstą“ (p. 34). Tekstas šiame K. Navako rinkinyje įgauna platesnę sampratą, tapdamas jau nebe vien tik žodžių rinkiniu baltame popieriaus lape, bet ir preten-duodamas į Gyvenimo ir Pasaulio teri-torijas. O abi jau minėtos baimės nuolat yra nugalimos popierinio pasaulio drą-sos.

Tuštumos apmąstymas, vykstantis esė žanro erdvėje, leidžia K. Navakui laisvai ir neprisiimant jokių lemiančių bei kategoriškų pozicijų imtis tarsi nesąmoningai, tarsi netyčia, iš toli ir apskritai apmąstyti kuriančiojo būse-nas ir jam išskylančius klausimus bei baimes. Kartu tai atskleidžia ir kitą temą, svarbiausią šio rinkinio klausimą – daiktiškumą, daikto būtį kūryboje ir gyvenime. K. Navako esė pasakotojas imasi spręsti nuo Platono filosofijoje ir literatūroje nuolat menamą ir spren-džiamą daiktiškumo klausimą ir kate-goriją („Daiktai pernelyg tingūs keisti parodymus, dažniausiai juos perrašom mes, stebintys, todėl lašas mums ne-

bėra lašas, akmuo nebėra akmuo, ir vė-jas pučia pilna burna giliausios pras-mės“ (p. 59); bandymą suvokti, ar daik-tai būna, kai nėra greta žmogaus: „Grįžtu, ir daiktai vėl susigražina nors minimalias prasmes, ima kažką reikšti, jų balsas nors nestiprus, bet jau girdi-mas“ (p. 31); „Prisiminiau, kad ir mano draugės daiktai, kokie nors atsitiktiniai auskarai lentynoje, jai kur išvykus pri-sisunkia sunkios tylos ir žvilgsniu jų iš vietos jau nepajudinsi, užklus“ (p. 80). Tuštuma, supanti Kūrėją, ir joje esan-tys daiktai yra tarsi slaptas šio K. Na-vako rinkinio leitmotyvas, kurio di-džiausia koncentracija justis esė „Tuščia vieta“. Šiame kūrinyje tuštuma tampa ne tik ta erdve, kurioje kažkas randasi, bet erdve, kurioje kažkas dingsta: pra-nyksta daiktai, mintys, diena, kūriniai, palikdami sunkiai apčiuopiamą esteti-nę apraišką: „Per dieną tiek visko pa-verčiau tuščiu puslapiu. <...> Kaip tuščia. Kaip gražu, kai tuščia“ (p. 34). Tuštumoje esantys daiktai yra negyvi, nesantys: „Jie neturi autonomiško buvi-mo, be manęs jie paprasčiausiai nusto-ja buvę, virsta tuščia vieta. Apvalia nu-lio kiauryme“ (p. 32). Kaip tik taip ir atsiskleidžia daiktiškumo esmė: daiktai padeda K. Navako esė pasakotojui pa-sitvirtinti savo buvimą, galiausiai – tapatybę. Matyt, neatsitiktinai šiame rinkinyje nemažai esė, žavinčių detaliu daiktiškojo pasaulio vaizdiniu fotogra-favimu: „Ketvirtadalį mansardos ploto užima lova <...>. Lovoje šiuo metu: pa-talai hipiškais keltų raštais, metro aukščio ažuolinė skulptūra, lenkiškas „Playboy“, šūsnis „Metų“, „Litmenių“, „Šatėnų“, kelios knygos, keli CD (M. Faithfull, A. Garbarek...), keliolika DVD (pravertos T. Kitano „Lėlės“, šiandien žiūrėjau), išsibarstę užrašų lapai, tele-vizorius, DVD leistuvai“ (p. 95). Daiktai ne tik atspindi žmogų ir jo gyvenimą, bet kartu jie yra žmogaus gyvybės ga-rantas – kol aš esu sveikas ir gyvas, tokie yra ir mano daiktai. Daiktus gali-ma aprašyti, anot K. Navako, „įvesti į literatūrą“, o „literatūroje gyventi yra jaučiau, ten visos koordinatės paklūsta

vienokio ar kitokio kompasu diktatu“ (p. 59). Kaip daiktai yra žmogaus buvimo patvirtinimas, taip ir rašymas, parašyti tekstai (tam tikru atžvilgiu daiktiški, nes apčiuopiami) tampa Kūrėjo buvimo patvirtinimu ir garantu. „Juk rašymas yra vienas dalykų, galinčių atitolinti mirtį. Ir to, kuris rašo, ir to – kuriam, ir – apie kurį. Neilgam, bet visiems laikams“ (p. 84). Taigi tokiu būdu daiktiškumas priartėja prie esminės – Gyvenimo ir Mirties – sankirtos, parodydamas savo neišvengiamą dalyvavimą svarbiausioje būties lygtyje.

Tad kuo ir kaip daiktai gali būti susiję su dviem lagaminais sniego? Husserliškasis „sugrįžimas prie pačio daikto“, kuris itin matomas šioje knygoje, išorinio pasaulio daiktus suvokia kaip fenomenus, kurie mūsų sąmonėje gyvena darnioje visumoje su prisiminimais, vaizdais, mintimis ir idėjomis. O paprasčiau tariant, prisiminimai, išgyvenimai ir potyriai gali išlikti tik vienaip ar kitaip „sudaiktėje“, t. y. tapę matomi ir apčiuopiami, šios knygos atveju, tekstiški. O per daiktiškumą apčiuopiamas ir nedaiktiškumas arba – tas sieloje esančio sniego trapumas.

Išleisdamas šią knygą į pasaulį, K. Navakas ant jos viršelio išspausdino „5 punktus apie šią knygą“. Vienaime jų jis prisipažįsta: „Šia knyga aš pasitikiu. Kaip ir jos skaitytojais.“ Gal dėl to pasitikėjimo, kad ir aš pasitikiu šia knyga, lygiai kaip ir jos autoriumi, noriu apie šią knygą pasakyti kelis savo punktus.

1. Iš sąmonės jūros iškylančios praeities refleksijos, atsiminimai, vaizdiniai virsta sąmonėje byrančiomis puriomis sniego pusnimis. (Norėčiau įtarti, kad šie tekstai buvo rašomi arba rašėsi apmąstant, tvarkant sielos turinius: sielos lagaminų skyriukus, jausminę ir juslinę gyvenimo patirtį.) O tos pusnys, subirusios į du lagaminus, neišvengiamai skaitytojui žada vėsią, tylią ramybę ir skaitymo malonumą.

2. Daiktiškasis šios knygos pasaulis, toks neįtikėtina gausus, gyvas, spalvingas, keičiantis savo vietą, erdvę ir

netgi dydį, leidžia priartėti prie nedaiktiškos, nepačiuopinėjamos ir nuolat išsprūstančios materijos. Juk ji dažniausiai slepiasi po žodžiu „prasmė“.

3. Knygos žanras paties autoriaus įvardytas esė, „nes Lietuvoje viskas, kas gerai, yra vadinama esė“ (p. 198). Tačiau aš siūlyčiau (prisipažįstu, pagal A. Marčėno pavyzdį) žanrą įvardyti taip: pasakojimai ir esė. Perskaičius knygą, paaiškėja kodėl.

4. Ši knyga dar kartą patvirtina, kad K. Navakui patinka žaisti. Gražiais paviršiais, skirtingomis patirtimis, laiku, erdve, kultūriniais simboliais ir archetipais. Ir tas žaidimas yra žaidžiamas gerai, individualiai, ir, žinoma, estetiškai. Vadinasi, skaitant antrą esė knygą, jau būtų galima drąsiai sakyti – „navakiškai“.

5. Šios knygos skaitymui nėra nepalankių dienų, kai „žvaigždės ne taip viršum knygų pakibusios“ (p. 93). Nes joje vis dar yra gero gyvenimo kronikų, kurių skaitymas bet koku paros metu neišvengiamai imasi gražinti gyvenimo džiaugsmą.

REGIMANTAS TAMOŠAITIS

Tuštumos švytėjimas

Naujos dvikalbės Lidijos Šimkutės knygos pradžioje Nobelio premijos laureatas J. K. Coetzee rašo, kad „rinkinio eilėraščiai yra nepaprasto skaidrumo, jie parašyti pasaulio atsivėrimo būsenoje, kai poetinė išvalga kyla staiga kaip skriejantis paukštis“.

Apie šitą Lidijos Šimkutės eilėraščių lengvumą, jo skaidrią, orišką subtanciją ir staigų paukščio judesį mažiau jau prieš paimdamas knygą.

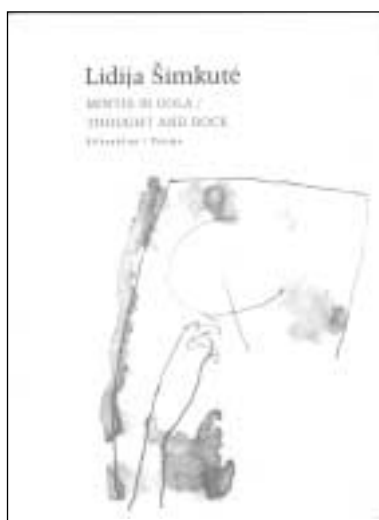
Galvojau, kad tai esminės poetės kūrybą apibrėžiančios sąvokos bei metaforos, oras ir paukštis. Ir dar saulė, kaip savaime suprantamas būtis centras, emocinio skrydžio atskaitos taškas. Todėl įvardiniai žodžiai ir nu-stebino, ir patvirtino mintį, kad L. Šimkutė jau turi atpažįstamą savo poetinių vaizdinių sistemą, kad savo eilėmis ji išreiškia kažkokią lengvą oro dvasią.

Iš tiesų jos eilės yra lyg nuaustos iš miglų ar iš žvitrių saulės spindulių, o kaip priešprieša, išryškinanti šios dvasinės materijos lengvumą, išryškina ir materijos masę, akmuo. Atrodo, kad L. Šimkutės eilėraštis yra lyg efemeriškas laumžirgis, trumpam paliečiantis saulės išsildytą pakrantės akmenį. Nes jos mintis ir emocija yra lengva, lyg distiliuotas gyvenimas, o tą mintį ar dvasios būseną supantis pasaulis yra sunkus, bet šiltas. Jis kažkaip pirmapradiškai tuščias, moteriškas ir motiniškas, kartais primenantis negimusių kūdikėlių rojų. Jame yra saulė, šiluma, motinystės aura, bet dar lyg nėra jokių žmogiškų santykių, ta lyg jaunos būtybės sąmonė prieš pasaulio atradimą. Lengva ir gražu. O intelektualinę eilėraščio potencialą, tiks-

liau – jo bemintiškumą. lengvai galima motyvuoti rytietiško estetikos bei filosofija. „Žodžiai, kuriuos tariu, yra tik oras“ („Cikadų tylą“) – tai kaip ir Sapfo parafrazė, reiškianti nuostatą, jog žmogaus mintis yra tuščia materija. Net ne dvasia, o tik erdvė, aidas erdvėje. Kaip dzenbudizmo vandens ratilai arba skaidrūs varpelio garsai, nykstantys begalinėje tuštumoje, kurioje nebelieka žmogaus, bet kurioje tvyro neregima jo esmė. Net ir knygos iliustratorius (Viačeslavas Jevdokimas-Karmalita), atrodo, lyg būtų baigęs kokius dzenbudistinius piešimo tušu ir teptuku kursus, ištikimai seka tokiam ištuštintam žodžiui iš paskos. Beveik kanoniška knyga.

Pati poetė man primena jūrų paukštį, žuvėdrą, kuri gyvena ar plevena kažkur tarp begalinių krantų, bet ne žemėje.

Žmogaus būtis šiuose tekstuose susilieja su kultūriniais atributais, kurie yra tokie pat tušti kaip ir juos suvokianti sąmonė: visą šį poetišką pasaulį jungia lengva tuštuma, kaip visų daiktų, reiškinų bei minčių motina. Antai: „TUŠČIAS LAPAS / žaidžia su laiko tėkme / mano smegenų labirintuose / klaidžioja mintys / be jokios atramos“ (p. 14). Žinoma, šioje nirvaniškų metaforų eilėje gražiai rikiuojasi gimi-niškos besvorės būtis metaforos: tylą, aikštės, piramidės, prietemos, paukščių sparnai, peteliškės, kiemai, kiemeliai, laukai. Vien tik erdvės begalinis judėjimas – aukšty-n ir tolyn. Virš viso to dar plevena „švytintys žodžiai“. Ir visa tai dar turi antropomorfinį pavidalą, kintančias būsenas įreminančią principą – tai žmogaus veidas, jo *eidos*, idėja, pavidalas. Jis – hierarchiškas, sakralinis vaizdinys, prieš kurį nusilenkia net lengvaspurnė būtis: „CIKADŲ TYLA apsupta prietema / balandžiai / suglaudžia sparnus / prieš tavo veidą“ (p. 20). Tuštuma, regis, yra vienintelė realybė, nes: „ERDVĖ / suteikia / žodžiams / garsą“ (p. 38). Tai jau tiesiog geležinė tezę. O žmogaus liekanos šiame ar net aname pasaulyje

Lidija Šimkutė. MINTIS IR UOLA / THOUGHT AND ROCK. – Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2008. – 143 p.

stebina net dangų: „NUMIRELIŲ AKYS / už horizonto / susitinka sekmadieniais / kur sielos puotauta / ir grįžta į šviesą / kodėl dangus stebisi / tavimi ir manimi / kodėl dangus klaidžioja / su tavimi ir manimi“ (p. 44). Žmogus čia praeina nieko nepalikdamas – tik šilumos pėdsaką („kažkas praėjo / ir paliko šilumą“). Iš esmės ir gyvena ne žmogus, bet tik sparnų plevėnimasis, gėlės žydėjimas, žodžio švytėjimas, nes viską įgarsina tuštuma. Bet tai apokaliptinė lemtis, nes „ŽODŽIAI UŽMIGO / pakibę erdvėje“ (p. 60). Čia viskas užmirštama, išbarstoma, blunka, blėsta, nyksta, tai šviesaus nuovargio, abejingos nirvanos pasaulis.

Minėtas erdvines sąvokas bei substancijas (tuštumą, šviesą, skaidrumą) reikšmingai papildo laiko kategorija, suteikianti L. Šimkutės eilėraščiui dinamiškumo įspūdį bei egzistencinio trapumo jausenas. Ir sąmonės santykis su tokia būtimi yra modernistiškai paprastas: tai žaidimas. Esmingiausia kūrėjo kategorija ir jo ne tik kūrybos, bet ir viso gyvenimo motyvacija. Mes esame kaip žaidimas – grakštus, elegantiškas, elegiškas; mes žaidžiame kūrybą ir gyvenimą, ir tai yra labai rimta.

Erdvę galima net sužeisti: „dalgio perskrosta oras / kraujuoja labiau / nei mintis“ (p. 92).

O gyvenimo žaidimai arba būties patirtys visur vienodai lengvos, vienodai šiltos ir šiek tiek nerūpestingos: ir Žemaitijos laukuose, ir ten, kur auga kaktusai bei papajos. Šitie augalai eilėraštyje skamba literatūriškai, kažkaip įprastai, o Žemaitijos laukai – tarytum poetiškai, egzotiškai. Nes visa tai, kaip poetinė tuštumos tapatybės vizija, atsispindi atramos nerandančios žuvėdros akyje.

Vis dėlto L. Šimkutės eilėrašties moteriškas, mylintis ir glostantis įsivaizduojamą ar prisimenamą pasaulį, tai dieviškąją iliuziją mylintys tekstai: „PO NAKTIES SKĖČIAIS / ir švelnia žibintų šviesa / šešėliai šoka / prie baltos gardenijos“ (p. 26). Taigi ontolo-

ginėje naktyje – švelnumas ir dvasių šokis (archetipinis kosminis vyksmas, analogiškas *lylos*, žaidimo idėjai) prie estetizmo simbolio, balto dekoratyvinio medžio. Tai kaip ir Henriko Radausko programinio kūrinio parafrazė, eliminuojanti mintį ir paliekanti tik moteriškąjį estetiškumo pojūtį.

Beje, kai kur poetė pamiršta aukščiausią estetinio žaidimo principą ir ima samprotauti, inertiškai judėdama išdžiūvusia platonizmo vaga: „MINTIS / tapo šešėliu / negalėdama prasiskverbti / sulaužė visus įstatymus / užtrenkė visas duris“ (p. 36). Bet tai nėra stipriausi jos eilėraščiai.

Šiame pasaulyje iš tiesų liūdna tik vienoje vietoje – Vilniuje. Sutemose Vilnius yra kaukoliškas, tuščiomis aki-duobėmis žiūrintis į savo girtuoklius, tykančias kates ir šiukšlių užkaborius, ir „niūrią Katedros aikštę / gobia tuštumą“ („Temstant“, p. 32). Atrodo, kad ši miestą apleido ir šviesa, ir šventumas. Na, kiek baisesnis yra NYC pasaulis (p. 74), ir tai nenuostabu, nes civilizacija atima iš paukščių erdvę. O juk be paukščio nėra ir minties skrydžio, tik kanalizacijų garai ir narkotikų tvaikas. Ir juodas mefistofelis iš Niujorko metro. Ir pragariška kaminų ugnis.

Kartais atrodo, kad šie tekstai tarytum pereina kiaurai mane – neužstrigdami nei mano juslių, nei sąmonės tinkluose, kad aš juos perskaitau be jokio atgarsio sieloje... Nesu matęs tų cikadų, nė nežinau, kaip jos atrodo, kokius jausmus turėtų sukelti. Esu užaugęs, kur daug vešlių pievų, ir mano sąmonėje girdisi tik žiogų čirškimas. L. Šimkutės eilėraščiai man kartais tikrai atrodo australietiški. Ir lyg besiblaškantys tarp dviejų krantų – lietuviškojo ir angliškojo, nerasdami vietos, kur nutūpti ir nurimti. Kaip augalų sėklos be šaknų, kaip kokia religija su visu kosmosu, bet be Dievo.

O kai mintys darosi skaidrios, „beveik permatomos“ (p. 124), juk jų ir nebelieka. Lieka tik trapių daiktų tapyba. Ir dar nirvana – jūroje ir tyloje (p. 130), kur jau, regis, pasiekiamas

budistinis idealas: būties suvokimas be suvokiančiojo, esatis be esančiojo, žodis be žmogaus ir be garso. Tada lieka tik „UOLOS ATODŪSIS“, kuris „susilieja / su laiko tėkme / jūroje“.

Tarp minties ir uolos (sąmonės ir akmens) trūksta vieno esminio komponento – gyvo žmogaus kūno. Todėl ir eilės yra lyg sterilizuotos, belytės, be jokio gyvenimo pėdsako, lyg to gyvenimo ir nebūta. Vien tik sąmonės žvalgymasis iš dangaus į tuščius žemės horizontus. Ta nuasmeninta tuštuma bei žodžio minimalizmas ir sukuria eilių filosofškumo įspūdį. Tačiau tikroji filosofija taip pat turėtų kilti iš kažkokios gyvasties, joje turėtų atsispindėti gyvenimo nuostaba. Bet poetės eilutės yra kanoniškai griežtos, pabrėžtinai iškilmingos, vietomis patetiškos. Kartais kiek sentimentalios, antai Žemaitijos žemę dirbančių moterų kojos tarytum paverčia daina. Tokia poetinė tiesa, kuri yra visiškai subjektyvus autorės fantazmas, sunku patikėti. Žemė čia tebėra žemė, kojos lieka kojomis, o daina plevena nebent kokioje nors Aukštaitijos tautosakoje ar Dzūkijoje, iš kurios įkvėpimo sėmėsi mūsų senieji romantikai bei pirmieji modernistai.

Lidija Šimkutė yra mėlynos spalvos poetė. Daugiau prasminių spalvų jos regėjime kaip ir nėra, tik visoks dangaus švytėjimas ir daiktų spindesys. Arba slogi civilizacijos tamsa. Ir iškilmingi žodžiai apie gražų nieką.

RIMANTAS KMITA

Akla meilė ant bedugnės krašto

Laimantas Jonušys – vertėjas, literatūros kritikas, eseistas, per pastaruosius metus išleidęs dvi savo

straipsnių rinktinės – vieną publicistinių, kitą literatūrinių. „Rūmas virš bedugnės“ – straipsnių apie literatūrą, kritikos, vertimų analizės knyga, apimanti ir konkrečius kūrinius, ir bendresnius pasvarstymus, etudus apie lietuvių bei užsienio autorių kūrybą.

Savo knygą kritiką pradeda literatūriniu credo – kas jam yra literatūra, kuo jis tiki literatūroje, kas yra svarbiausia. Tai yra tai, ko labiausiai pasigendu lietuvių literatūros kritikoje – pačių kritikų literatūrai keliamų kriterijų refleksijos, nes be jos apie kūrinius bylojama arba neva turint absoliučią visiems galiojančią verčių lentelę, arba apskritai vengiant vertinimo.

Bendruosius L. Jonušio kritikos principus, jų nuoseklumą ir taikymą konkrečioms interpretacijoms ir norėčiau aptarti, nors knyga nusipelno dėmesio kaip įžvalgi psichologinės, stilistinės modernių autorių kūrybos interpretacija, o užsienio literatūros vertimų į lietuvių kalbą analizės rodo specialisto erudiciją ir kruopštumą, demaskuoja kai kuriuos lietuviškus vertimus, kurie atlikti ne iš originalo, bet iš rusų kalbos (pvz., V. Nabokovo „Lolita“).

Laimantas Jonušys. RŪMAS VIRŠ BEDUGNĖS. – Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2008. – 206 p.

L. Jonušiu religinę semantiką turintis žodis *credo* labai tinka. Kritikas bent šiek tiek tiki egzistuojančia amžinųjų vertybių skale, o, remdamasis H.-G. Gadamerio ir G. Steinerio autoritetais, formuluoja tezę, kad meno kūrinys esama transcendencijos, dievybės, tačiau meno išgyvenimas nuo religinio esą skiriasi tuo, kad pastarasis remiasi doktrina ir yra kryptingas, kryptantis, reikalaujantis aiškaus įsipareigojimo. Štai toks tendencingumas kritikui atrodo kaip vienas didžiausių pavojų literatūrai, jos autonomiškumui bei vertei. Tokią literatūros privilegiją kritikas gina itin temperamentingai, kartais atrodo, tarsi veržtūsi pro atviras duris. Kas šandien galėtų rimtai svarstyti, turi ar neturi literatūra būti kieno nors tarnaitė, kad ir pačių kilniausių idėjų? Todėl nenuostabu, kad apie vieną didžiausių šiuolaikinės marksistinės literatūros kritikos autoritetų Terry Eagletoną knygoje atiliepiama itin skeptiškai. Esmingai neigiama bet kokia literatūros kūrinio socialinės analizės galimybė, kaip neva jį supaprastinanti, suplokštinanti.

Kaip L. Jonušys T. Eagletono istorinio reliatyvizmo sureikšminimą kildina iš šio teoretiko pasaulėžiūrinių įsitikinimų, lygiai taip pat paties L. Jonušio socialinių, politinių, istorinių aspektų svarbos meno kūriniai nuvertinimą galima aiškinti jo pažiūromis, įsitikinimais, pasaulėžiūra, kuri aiškiai formavosi kaip sovietmečiu socialumui besipriešinti sąmonė, todėl įgijo perdėtą nepasitikėjimą viskuo, kas yra kolektyviška, bendra, empiriška. Gaila, kad kai tik rašoma apie meno sociologinį vertinimą, pasitelkiami pavyzdžiai iš sovietmečio, lyg tik sovietmetis atstovautų tikrajam, gyvajam marksizmui arba tiesiog platesniam sociologiniam požiūriui į meną. Taip L. Jonušys problemą neleistinai supaprastina, gal net suvulgarina (tuo būdavo kaltinamas marksizmas), nors šiaip jau seklumu ir supaprastinimu jis visuomet kaltina kaip tik marksizmą.

Be to, mano požiūriu, kūrinį nuskurdina ne kokia nors politizuota, bet tiesiog prasta interpretacija, o kūryboje visada dalyvauja tiek politinė, tiek visa kita žmogaus patirtis. Tiesa, autorius greičiausiai tartų, kad politinė patirtis nėra esminė. L. Jonušys savo kritikoje visuomet akcentuoja kūrinio estetinę autonomiją bei skaitytojo individualų estetinį išgyvenimą. Tarsi literatūra nebūtų vieta, kur sutelkiami ir kolektyviniai, visuomeniniai, tautiniai simboliai, kur kuriama, palaikoma tapatybė ir bendra kultūrinė atmintis. Tarsi literatūra kažkokiu būdu nebūtų valstybės, tautos, bendros socialinės erdvės dalis. Tarsi „individualus“ skaitytojo išgyvenimas nebūtų kūrėsi veikiamas įvairiausių, ne vien tik estetiinių, patirčių bei aplinkybių (T. Venclova: mane suformavo totalitarinė žiema). Tarsi vien tik susitelkimas į „esmę“ – estetinį išgyvenimą – taip pat negalėtų apriboti ir nuskurdinti literatūros suvokimo. Apskritai šitas polinkis į dichotominį mąstymą neįtikina ir šandien atrodo kiek anachroniškas. Autoriui nekyla didesnių abejonių skirstant, kas yra privatu, asmenišką, o kas kolektyvišką, kas yra grožinė ir negrožinė literatūra (kaip tada „Dievų miškas“, „Lietuviai prie Laptevų jūros“?). Ir kur yra riba tarp meninės ir nemėnės srities („O ta išvada, kad asmeninė sfera turi didesnę laisvą raišką liberalioje demokratijoje, jau yra politikos, o ne meninės srities reikalas“, p. 57)?

Kaip L. Jonušys supranta tendencingumą bei politiškumą? Deklaruodamas vienu iš savo straipsnių pavadinimų, kad grožinė literatūra ir politika yra prasilenkiančios kategorijos, L. Jonušys pateikia itin siaurą politikos supratimą, – kaip siaurą ideologinį užsiangažavimą, kone partinių interesų diegimą literatūroje. Turėčiau priminti, kad politika visų pirma yra strategija, mano supratimu, T. Eagletonas kaip tik ir kalba apie politinę kritiką kaip apie kritiką, kuri turi tam tikrų interesų, yra angažuota, bet to

neslepia ir strategiškai renkasi analizei būtinus instrumentus. Anot autoriaus, politinė literatūra yra ta, kuri ne vien tik kritikuoja blogą politinę santvarką, bet dar ir siūlo jos alternatyvas (kaip M. Gorkio „Motina“). Todėl, jo nuomone, G. Orwello „1984-ieji“ esąs ne politinis romanas. Man atrodo, tai tėra žongliravimas apibrėžtimis. Kaip G. Orwello romaną bepavadinsi, jis iš *esmės* kalba apie galios mechanizmus, apie manipuliavimą žmonių sąmone, apie sąmonės industriją, kaip pasakytų H. M. Enzensbergeris. Be to, romane netgi siūlomos alternatyvos, pasipriešinimo būdai, ir nėra jokio skirtumo, ar tie būdai ateina iš natūros (gamta, erotika), ar iš kultūros (praeties prisiminimai, *senakalbė*). Romanas lieka *esmingai* susijęs su politika ją demaskuodamas, ją neigdamas, kurdamas alternatyvas, iš pirmo žvilgsnio asmenines (bet juk asmens sąmonė formuojasi kolektyve, sociume, kuris pasiekia net mūsų dramblio kaulo bokštus). Neigimo atveju ryšys tarp neigiančiojo ir neigiamą objekto nėra kiek ne silpnėsnis, neretai būna netgi priešingai.

L. Jonušys tiki literatūros nesuinteresuotumo, betiksliskumo iliuzija ir kritikuoja V. Lenino (ir ne vien tik jo) išsakytą mintį, esą nepolitinio meno nėra. „Teigimas, kad nėra nepolitinio meno, deklaruoja ne ką kita kaip kūrybinių žmogaus galių kapituliaciją. Tai yra menininko pralaimėjimas politikui. Tikslas pralaimėjimas priemonei“ (p. 52). Vėl tenka pavydžiai stebėtis, kaip lengvai menininkas atskiriamas nuo politiko, tikslas nuo priemonės. L. Jonušys kalba kategoriškai, pagautas kritiško užsiangažavimo, stokodamas mokslininkui būdingo šaltumo, per daug neaiškindamas, kaip jis supranta idėjinį interesą, politiką, grožinę literatūrą. Ir lengvai brėžia ribas ten, kur jos kitam gali būti ne tokios aiškios.

Ginčytis privalo ar neprivalo literatūra būti politiška – banalu. Žinoma, kad neprivalo. Visi L. Jonušio cituojami autoritetai yra teisūs. Ir aš sutinku,

kad, bandydamas įkūnyti konkrečią idėją ar ideologiją, rašytojas dažniausiai nieko gera nesukuria, bet nesutinku, kad tas, kuris teigia, kad rašo netendencingai ir pats tuo nuoširdžiausiai tiki, iš tiesų išvengia bet kokią tendencingumą. Paradoksas toks, kad literatūros autonomija nėra vien deklaracija, bet ir kova dėl tos autonomijos įgijimo bei jos išsaugojimo, o jau čia be politikos, be strategijos, be idėjų nebeapsieinama. Ir kas yra nesuinteresuotos estetikos teigimas, jos argumentavimas, jeigu ne tam tikra strategija, taigi, jei ne politika bei ideologija? Ir kuo autonomiškesnis tiek literatūros kūrinys, tiek visas literatūros laukas, tuo daugiau jame galios, o kuo daugiau galios, tuo labiau jis ima veikti bendrąją socialinę erdvę, taip pat ir politiką. Ir atvirkščiai – politizuoti, pagal politinę logiką parašyti kūriniai literatūros laukui kaip ir nepriklauso, jie dėl savo nesavaranikiškumo politinių tikslų ir negali pasiekti, nes nėra meniškai brandūs. Tai buvo suvokta netgi Sovietų Sąjungoje. Juk priešingu atveju į svarbiausių poetų gretas turėjo iškilti ne Eduardas Mieželaitis, kuris neabejotinai ir buvo talentingas poetas, vis užkliudavęs valdžiai, o kokia nors Valerija Valsiūnienė. Tačiau politinį (kaip ir ekonominį) užsakymą atliekanti literatūra tos politinių galių funkcijos atlikti kaip tik ir nepajėgia dėl autonomijos stokos. Todėl politinės valdžios grafomanai nedomina.

O kokių interesų neturi nesuinteresuota literatūra? Intereso būti ir dalyvauti literatūros lauke, intereso veikti pagal to lauko taisykles ar bandyti joms prieštarauti. Intereso įgyti socialinio bei simbolinio kapitalo. Intereso pasakyti kad ir tai, jog literatūra yra nesuinteresuota ir tą požiūrį įtvirtinti. (Taip ir įsivaizduoju menininkų koloniją nesuinteresuotai, veršiukų akimis pildančius įvairiausių projektų blankus, nesuinteresuotai dalyvaujančius tarptautiniuose festivaliuose, nesuinteresuotai zyžiančius dėl premijų ir

stipendijų skirstymo neskaidrumo ir suinteresuotumo.) Visa tai vyksta nebūtinai įsisąmoninant, dažniausiai neįsisąmoninant, tačiau bet koku atveju tokių nesuinteresuoto požiūrio strategijų neigimą arba jų nematymą švelniausiai galima vadinti naiviu idealizmu. L. Jonušys priekaištuoja T. Eagletonui, kad šis nemyli literatūros. Neturiu instrumentų šiam teiginiui patikrinti, bet peršasi kita mintis: L. Jonušys literatūrą myli akiai. Tai reiškia – ją idealizuoja, mato joje tik tai, ką nori matyti, nes visa kita – tai jau ne literatūros esmė, o paviršius, purvas.

Trikdė nuolatinis pasikartojimas, esą literatūros esmė yra kažkas kita negu empirika. Tai deklaruoti lengviau nei įrodyti: „Romane gali būti visi empirinės realybės atspindžiai, bet menu jie tampa tik tada, kai ryškiai pranoksta tikrovę“ (p. 17); „Romanas taip pat gali perteikti išpūdingų asmeninės bei socialinės patirties aspektų, bet tai meniškai vertinga tik tada, kai autoriaus vaizduotė ir fantazija peržengia empirines ribas, susikuria sparnus, kuriais pakyla virš patirties žemės“ (p. 16). Tačiau juk menas turi pranokti ir tas transcendentines patirtis, jos mene irgi reikalauja peržengimo, distancijos ir meninio įkūnijimo. Kaip tada aiškiai atskirti esmes, gilumines patirtis nuo socialinių? Iškilus K. Donelaičio žodžiais galiu paklausti: „Ar nežinai, kad būs nor grečną grūdą sulaukti, / Tai pirm to jisai tur grečną šūdą pakrėsti?“ ir kad „iš mėšlo smirdinčio žegnonė pareina“. O A. Achmatovos jau ir nebėcituosiu.

Prieš paimdamas naują L. Jonušio knygą į rankas, mačiau dar kartą rodomą dokumentinį filmą apie Jurgį Kunčiną. Jame kritikas vaikšto Vilnelės krantais ir komentuodamas romaną „Tūla“ žiūrovams rodo, kur koks tiltelis stovi, kur skraidė garsusis šikšnosparnis. O jo knygoje skaitau: „Literatūros ir politikos prasilenkimas kyla iš poezijos prasilenkimo su empirine tikrove“ (p. 51). Pasirodo, em-

pirinius tiltelius, menamus šikšnosparnio maršrutus ir J. Kunčino romaną atskirti ne taip jau paprasta. Knygoje esančiame straipsnyje „Sovietmečio valkataujantis inteligentas Jurgio Kunčino prozoje“ irgi toli gražu nekalbama apie tas prasilenkiančias kategorijas, greičiau priešingai. Rašoma apie kūrybos saitus su sociumu, apie „tų laikų specifiką“, apie realiai egzistavusias Vilniaus užėigas, nesunkiai randama homologijų ne tik formos, bet turinio lygmenyje su „prasilenkiančia“ tikrove: „Tokia buvo tikrovė – juk garsiausias Sovietų Sąjungos pilietis, nubaustas laisvės atėmimo bausme už veltėdžiavimą, irgi buvo rašytojas – Josifas Brodskis, vėliau tapęs Nobelio laureatu“ (p. 171). Arba komentaras Sigito Parulskio romanui: „Kadangi čia tikriausiai kalbama apie Nidą, tai mes žinome, kad bent jau prie jūros ten nedvokia“ (p. 182). L. Jonušys kalba apie tai, kad tobulinti lyrinę formą Donaldą Kajoką skatino politinės aplinkybės (p. 164). Galėčiau čia ir toliau cituoti L. Jonušio teiginius, kokia literatūra esanti nepriklausoma, autonomiška ir t. t., bet matome, kad kritiko credo ir jo praktika nebūtinai dera. Šios kritikos esmė nusakoma knygos pavadinimu – „Rūmas virš bedugnės“, kuris pasiskolintas iš L. Aninskio komentaro apie V. Nabokovo kūrybą: „Jo poetinis rūmas neturi jokio apčiuopiamo pagrindo, bet savo literatūrine galia patikimai laikosi tvyrodamas virš bedugnės. Tai yra esminė ištara, postuluojuanti literatūros kaip meno savarankišką galią“ (p. 7). Koks gražus idealizmas! Net pavydu, kaip galima kalbėti apie dalykus, turinčius *galią*, bet visiškai nesuinteresuotus.

Jeigu jau kalbam apie credo, tai galima prisiminti ir krikščionybę, kuri man kaip tik ir įstabi tuo, kad labai gražiai, stebuklingai ištirpdo tokio dichotominio mąstymo bandymus, kad paslaptis jai yra ne anapusybė, ne kažkokie dramblio kaulo bokštai, bet kaip tik gyvas ryšys tarp laiko ir amžinybės, tarp kūno, įsikūnijimo ir

dvasios. O gimtosios nuodėmės dogma socialiniame lygmenyje man neleidžia turėti iliuzijų dėl žmogaus sąmonės *tabula rasa*.

Taigi: 1) manęs neįtikina dichotominis kritiko mąstymas, 2) taip pat

vieno kraštutinumo pasirinkimas – *kraštutinės* dešinėsios deklaracijos ir 3) (kadangi jos kraštutinės) nuoseklumo stoka interpretuojant tekstus. O šiaip – gera knyga, bet apie jos privatumus – kada nors kita proga.

ANOTACIJOS

MINDAUGAS PELECKIS

Būti hipiu. Ir niekada nepasenti

Kaune ir Vilniuje veikianti leidykla „Kitos knygos“ (www.kitosknygos.lt) – nepaprastai produktyvi ir įvairialypė knygų kalvė, kurios „produkcija“ – ir Vytauto P. Bložės eilės, ir anarchistiniai veikalai, ir XX a. klasika (K. Vonnegutas, H. Milleris), ir tokius „reiškinius“ kaip alkoholis ir kanapė bei naujausios politikos tendencijas (ypač Rusijos) nagrinėjančios verstinės knygos. Atskira leidyklos knygų grupė – „hipariškos“ knygos. Hippių laikus menantiems skaitytojams jos turėtų reikšti savąjį Vudstoką, o štai dabartiniai hippijai – www.hipiai.lt – vos 20–30 metų amžiaus. Tai – dar viena karta, kuriai norisi taikos, meilės, atradimų, laisvės (pirmausia nuo bet kokios valdžios). Pristatome neseniai išleistas nesenstančias „hipių biblijas“, pasaulyje suskaičiuotas tūkstančių žmonių ir pagaliau pasiekusias mus.

ALDOUS HUXLEY. „Suvokimo durys / Dangus ir pragaras“ (2008), 158 p.

Anglų rašytojas Aldous Leonardas Huxley'is (1894–1963) antrąją gyvenimo pusę praleido JAV, kur parašė klasika tapusių romanų, esė, apsakymų, poezijos, kelionių aprašymų, scenarijų filmams. 47 knygų autorius vadinamas intelektualaus romano pradininku.

A. Huxley'is buvo mistikas (jo ir mirtis mistiška – už „suvokimo ribų“ iškeliavo tą pačią dieną, kai buvo nušautas JAV prezidentas Johnas Kennedy'is) ir pacifistas, domėjosi para-

psichologija. Hippių judėjimo dvasiniu tėvu vadinamas A. Huxley'is žinomas kaip haliucinogenų vartotojas, jų veikiamas parašęs savo svarbiausias knygas.

Lietuviškai iki šiol galėjome susipažinti su A. Huxley'io romanais „Geltonasis Kroumas“, „Puikus naujas pasaulis“, „Kontrapunktas“ ir „Sala“. Dabar „Kitos knygos“ suteikia mums galimybę susipažinti su 1954 m. ir 1956 m. A. Huxley'io parašytomis esė knygomis. „Suvokimo duris“ autorius parašė per du mėnesius, remdamasis meskalino vartojimo patirtimi (1953 m. šio psichodelinio narkotiko rašytojui davė psichiatras Humphry'is Osmondas). Meskalinas randamas pejoto, San Pedro, Peru bei kituose kaktusuose, taip pat kai kuriuose kituose augaluose (pvz., ausytojoje akacijoje). Jis aptiktas 1897 m., 1919-aisiais susintetintas, vartotas šizofrenijai gydyti.

Paradoksalu – paauglystėje A. Huxley'is vos neapako, tačiau meskalinas jam po daugelio metų „atvėrė akis“. Knygoje „Suvokimo durys“ rašytojas pasakoja atsidūręs ties atgamtiškumo riba, kai knygos skleidžia „gyvąją šviesą“, vaza su gėlėmis švyti ir kvėpuoja, o bambuko kėdė tarsi ruošiasi atskleisti visų daiktų prigimtį. „Sąmonės išplėtimo“ patirtis, kitos tikrovės pažinimas kruopščiausiai išanalizuota „Suvokimo duryse“ (perskaitęs ją Jimas Morrisonas įkūrė grupę „The Doors“) ir „Danguje ir pragare“. Beje, posakis „Suvokimo durys“ paimtas iš Williama Blake'o „Dangaus ir pragaro tuoktuvių“.

„Meskalinas man laikinai suteikė galių matyti užmerktomis akimis“ (p. 41), rašė A. Huxley'is. Cituoti, kaip tai darė J. Morrisonas, galima daug, todėl geriausia šias knygas tiesiog ryte praryti. Kitoks požiūris į pasaulį, unikali rašytojo patirtis, naudinga bet kuriam kūrėjui (net ir ne hipiui). Knygą išvertė Irena Jomantienė. Ačiū jai, kad leido lietuviškai suvokti A. Huxley'io haliucinacijas. Iš jų pati išpūdingiausia (aliuzija į dzenbudizmą): „Rožė yra rožė yra rožė“ (p. 25).

HUNTER S. THOMPSON. „Baimė ir neapykanta Las Vegase. Laukinė kelionė į amerikietiškosios svajonės šerdį“ (2007), 224 p.

Ši knyga – ne mažiau įtakinga nei A. Huxley'io haliucinogeniniai apmąstymai, tačiau, skirtingai nei mažus „Suvokimo durų“ autorius, H. S. Thompsonas buvo labiau linkęs į nevaržomą gyvenimą ir savinaiką (nusižudė savo namuose). Psichodelinius narkotikus garbinęs H. S. Thompsonas (1937–2005) – vieną hipių laikų „biblijų“ parašęs žmogus, ir to nepaneigsi. Beje, tai – antroji hipių stabuko knyga lietuviškai (ji parašyta 1971 m.). 2006-aisiais „Kitos knygos“ išleido „Romo dienoraštį“. Šioje knygoje irgi aprašomi žurnalisto nuotyčiai. Tiesa, „Romo dienoraščio“ veiksmas vyksta Puerto Rike, o „Baimės“ – Amerikoje. Ši knyga – kelionės romanas, sukurtas naudojant vadinamąjį „gonzo“ žurnalistikos stilių, kai rašantysis viską pasakoja subjektyviai, pirmuoju asmeniu.

Siužetas toks: knygos autorius, lydimas iš Samoa kilusios advokato daktaro Gonzo (vėliau H. S. Thompsonas savo autobiografijoje išaiškino, jog tai – meksikietis Oscaras Zeta Acosta), keliauja ieškoti „amerikietiškosios svajonės“ automobiliu, kuriame pilna narkotikų ir alkoholio. Pasiekę Las Vegasą, psichodeliniai keliautojai sugeba ne tik šiurpinti kazino bei viešbučių lankytojus, susidurti su policija, bet ir dalyvauti konferencijoje, skirtoje kovai su narkotikais.

1998 m. režisierius Terry'is Gillia-

mas pagal šią knygą pastatė filmą, kuriame pagrindinius vaidmenis atliko Johnny'as Deppas ir Benicio Del Toro. Ir knyga, ir filmas kupini sodraus humoro, kuris kartais būna niūrokas. Psichodelinės literatūros klasika tapęs romanas įsuka į savo serpantiną kaip milžiniškas kalnas. Užkopus į viršūnę, galima suvokti – „nejaugi aš tai padariau“? Knygos personažas, apimtas panikos priepuolio, suvokia: „Romas absoliučiai būtinas, kad iškęčiau šią naktį – nugalėtinčiau šiuos užrašus, šį gėdingą dienoraštį... visu garsu per naktį staigiant magnetofonui: „Leiskite jums prisistatyti... Esu žmogus turtin gas ir turintis skonį“ (p. 78). Jaunesnės kartos hipiams priminsiu – ši citata iš legendinės 1968 m. „The Rolling Stones“ dainos „Sympathy for the Devil“.

Iš tikrųjų tai trumpas apokalipsės (labiau vidinės) įvadas, kuris turėtų būti dėstomas būsimiems (ne tik „gonzo“) žurnalistams. Knygą išvertė poetas Marius Burokas.

CHARLES BUKOWSKI. „Faktotumas“ (2008), 197 p.

Gedimino Puloko išverstas „Faktotumas“ papildo žymaus girtuoklio ir itin produktyvaus vokiečių kilmės amerikiečių rašytojo, poeto Charleso Bukowskio (1920–1994) kūrybinių kolekcijų: dienos šviesą jau išvydo „Paštas“ (2004), „Skaitalas“ (2004), „Moters“ (2004), „Pragaras skirtas vienišiams“ (2007), „Arklienos kumpis“ (2007). Ch. Bukowskis, vadinamas

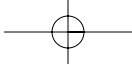
„purvinojo realizmo“ atstovu (arba tiesiog Bukas; čia nejučia peršasi aliu zija į lietuviško slengo žodį „būchas“, t. y. girtas), išleido apie 110 knygų, kurios įtaigiai veikia jau ne vieną skaitytojų kartą. Pagal „Faktotumą“ 2005 m. režisierius Bentas Hameris pastatė daug triukšmo sukėlusį to paties pavadinimo filmą.

Šios (kaip ir daugelio kitų) Ch. Bukowskio knygų herojus – visų galų meistras, niekur nesugebantis pritapti jo paties *alter ego* Henris Činaskis. Jis „eina per bobas“, girtuokliauja, keičia darbus, veltėdžiauja, lošia žirgų lenktynėse. Tačiau iš pažiūros tuštoki knygos motyvai čia parašyti tikro Meistro. Vien ko verta Buko autoironija, primenanti šaunųjį kareivį Šveiką: „Pirmas dalykas, kurį perpratau mokykloj, buvo tai, kad esu idiotas“ (p. 111).

Émile'io Zola natūralizmas buvo perdėm moralizuojantis, Ch. Bukowskio – visiškai ramus, hipiška pacifistinis. Tai tiesiog gyvenimas, su kuriuo teko susidurti pačiam rašytojui. Daugelis teigia, jog jo knygos tinka skaityti pagiriomis. Gal. Žinau tik tiek, kad blaivus skaitydamas Ch. Bukowskį jautiesi mažumėlę apgirtęs ir atsipalaidavęs. Kaip rašytojas: „Syki išėjau į lauką su kažkuo pasiaiškint santykių. Muštynės išėjo blankokos. Abu buvom pernelyg gatavi, o ir asfaltas – baisiai nelygus. Vos beišstovėjom ant kojų. Teko liautis...“ (p. 21).

RICHARD BRAUTIGAN. „Upėtakių žvejyba Amerikoje“ (2007), 160 p.

Tai dar vienas senas hipis, kurio knyga „Upėtakių žvejyba Amerikoje“ (1967; į lietuvių kalbą vertė Saulius Repečka; 2005 m. „Kitos knygos“ išleido 1964 m. parašytą R. Brautigano romaną „Arbūzų cukruje“) vadinama tikrąja „hipių biblija“. Šioji – pirmąsio gyvenimo (voldeniško) ilgesys, niekada nesibaigianti vaikystė, klajoklio, valkatos, girtuoklio nušvitimas, haliucinacijos, praregėjimas. Visa tai patyrus, civilizotas gyvenimas atrodo kaip apgailėtinas nuoplaisos. Nors Vudstoke nebuvau, bet „hipių biblijos“ idėjos artimos. Jas supranta visi „tranzuotojai“ (išskyrus tuos, kurie autostopu keliauja, kad pasiektų greičio rekordą), klajūnai ir „svieto perėjūnai“. Nenuostabu, kad pačiame *sex, drugs & rock'n'roll* įkarštyje 1967-aisiais pasirodžiusi dar 1961 m. parašyta knyga „Upėtakių žvejyba Amerikoje“ kaipmat tapo kultinė. Buvo parduota daugiau kaip 2 mln. jos egzempliorių.

R. Brautiganas sirgo šizofrenija, depresija ir alkoholizmu. Daugiau nei dešimt metų iki mirties jis vis sakydavo nusižudysiąs. Keturiasdešimt devynerių rašytojas nusišovė savo namuose (vienatvėje gyvenusio kūrėjo kūnas buvo rastas beveik po pusantro mėnesio). Rašytojas kulką į galvą paleido žiūrėdamas į Ramųjį vandenyną. Kažkada jis sakė: „Visi mes turime savo vietą istorijoje. Manoji – tai debesy.“

Dzenbudizmo įtaka psichodeliškam humoristui R. Brautiganui aki-vaizdi. „Man taip smagu prisiminti auštant žvejojančius žmones trikampėmis kepurėmis“ (p. 15), – rašo R. Brautiganas. Su tuo galėtų sutikti ne tik žvejai. Beje, knygos herojaus Šorčio vardu pavadintas vienas Mėnulio krateris, o grupė iš Teksaso „Trout Fishing in America“ nuo 1979-ųjų groja folkroką bei muziką vaikams...

GAUTA PAMINĖTI

Alis Balbierius. Formų knyga. – Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2008. – 96 p.

Poeto, fotografo, eseisto naujas eilėraščių rinkinys – išradingai įformintos gamtos bei žmogaus išvalgos.

Tautvyda Marcinkevičiūtė. K. E. Lionė. – Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2008. – 136 p.

Vienuolikta žinomos poetės knyga, kurioje daug netikėtų minties posūkių bei šmaikščios ironijos.

Stasys Stacevičius. Ne ériukai nakty. – Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2008. – 112 p.

Naujoje, jau septintoje, eilėraščių knygoje poetas drąsiai improvizuoja, jo „lyrinės porinės spinduliuoja giedra, humoru“.

Agnė Žagrakalytė. Visa tiesa apie Alisą Meler. – Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2008. – 152 p.

Jaunos poetės antra knyga „praskleidžia

šiulaikinės moters, gyvenančios su šeima toli nuo Lietuvos, patirtis“.

Agnė Biliūnaitė. Miegantys sufleriai. – Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2008. – 96 p.

Pirmoji autorės knyga, kurios „svarbiausi motyvai – meilės lyrika ir dramatiškas egzistencijos pojūtis – praskaidrinami žodžių žaisme, rytietišku koloritu“.

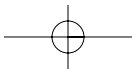
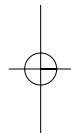
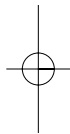
Rimantas Vanagas. Visi nuo Šventosios. – Vilnius: Petro ofsetas, 2008. – 344 p.

Žinomo poeto, žurnalisto nauja knyga, kurią sudaro apsakymai, pjesė, Kūčių novelės, apysaka. Kūriniai remiasi autentiška Anykščių krašto medžiaga.

Juozas Glinskis. Amoralitetas. – Vilnius, 2008. – 223 p.

Žinomo prozininko ir dramaturgo pjesių rinkinys, kurį sudaro penki nauji kūriniai ir 1982 m. parašytas tragiškas farsas „Baltos lelijos ant nemirusio kūdikio kapo“.

„Krizė – būtina moralės sąlyga“

Ne tik kalbame apie krizę. Jau esame įtraukti į ją, traukiami gilyn. *Recesija* nėra tik ekonominis terminas, reiškiantis gamybos lėtėjimą, stagnavimą; *recesija* reiškia ir *atsitraukimą* – platesne, globalesne reikšme. Laisvoji rinka – mūsų didžioji iliuzija, į kurią įžengėme su savo nepriklausomybės aušra, nebėra tokia šventenybė, kaip apie ją buvome mokomi mąstyti tų pačių gerai apmokamų laisvosios rinkos adeptų. Didelių pinigų laisvė iš tiesų yra stublinanti. Stublinanti ir tu, kaip arti ji yra ir prie nelaisvės. Valstybės meta milžiniškas mokesčių mokėtojų lėšas privatiems bankams gelbėti ir tai yra lemtingas kišimasis į laisvąją rinką, bandymas ją reguliuoti. Kapitalizmo katedra sugriuvo, – sako vienas žymiausių pasaulio lingvistų, kairiųjų pažiūrų intelektualas Naomas Chomsky. Humanitarus tokios jų srities autoritetų kalbos itin veikia; bet kodėl nesugebama pasaulio iš anksto perspėti, kodėl prabylama tik *po to*. Pavėluotas ir kontrolės, valstybinės priežiūros bandymas, kuris vargu ar beduos rezultatų. Sunku suvokti, kaip tai atsitiko, kaip pradėjo klupti ekonominės galios milžinai. Vienaip tą klupimą bando (ir dar ilgai bandys) aiškinti ekonomistai, gal net grįždami prie K. Marxo „Kapitalo“; kitaip klupimas gali būti suvoktas gilesnės sąmonės žmonių, bent tų, kuriems pasaulis yra daugialypis ir daugiareikšmis, kupinas ženklų, nesuvedamų tik į ekonominius rodiklius, tik į akcijų kritimą ar kilimą. Nuėjome ne tuo keliu, tad neišvengiamai esame (ar būsime) ištikti bendrosios recesijos ir kaip skatinimo *atsitraukti*, ieškoti kitų galimybių.

Savotiškos recesijos yra apimta ir dalis humanistikos; filosofijoje jau seniai nesulaukiame (gal ir nebelaukiame) naujos sistemos – bandymo paaiškinti pasaulį. Per maždaug du su puse tūkstančio metų Vakarų filosofija sukūrė tik apie dvi dešimtis filosofinių sistemų; visa kita yra tik variavimai bei filosofijos istorijos aprašymai. Bet teisinga Algio Mickūno mintis apie Arvydo Šliogerio „Niekį ir Esimą“: filosofas parodo, kaip rasti pozityvų pagrindą, įveikti nuolatines Niekio (*Nihil*) apraiškas. Būties pozityvo ieškojimas galėtų atgaivinti ir stagnuojantį literatūros mokslą, didžiausią savo energijos dalį skiriantį kelių pripažintų autoritetų studijoms, bandant paaiškinti, *ką gi jis teigia, kaip reikėtų suprasti šį žodį*. Sakinio, kurį parašė *Jis*, supratimas būtų per didelė rizika ir per didelė drąsa, *nauji karaliaus drabužiai* temdo mūsų akis. Jauni žmonės, skatinami tik gilintis į metodologinius autoritetus, praranda savarankiško mąstymo džiaugsmą. O ką be jo veikti humanistikoje? Gromuliuoti ir atrijinėti svetimas mintis, taikyti jas tekstų *analizei ir interpretacijai*, nevaldomu parazitavimu pakirtusiai mokyklinę filologiją.

Ką daryti? Pacituoti Vladą Šimkų („Kartą gatvėj, po šviesų girliandomis, / Rodos, prieš Naujųjų metų rytą, / tai nustebeš, tai beveik verkšlendam, / toks žmogelis šaukė: „Ką daryti?“), bet jį – negi tikrai dar *anoje epochoje* – reikšmingai citavo Donatas Sauka, vis dar bandantis atkreipti akis į tą ar kitą reiškinį, faktą. Gal iš tiesų turime įdėmiau apsižvalgyti, ką sako mūsų filosofai, menininkai, juk jiems skirta pirmiesiems išgirsti signalus, į juos atsiliepti, bandyti

aiškintis. Ar turime tokių viltingų balsų, vaizdų, garsų? Turime. Nuostabiausia, kad turime. Ir šį mažą straipsnelį turėjau pradėti ne nuo krizės, o nuo to, kas sukėlė džiaugsmą, norą atsiliepti. Tai Artūro Railos „Žemės galia. Mitologinis Vilnius“ – darbai, rodomi Šiuolaikinio meno centro didžiojoje salėje. Medžiai, akmenys, vandenys, savitai nufotografuoti, vienu ar kitu būdu iš jų sklinda šviesa, žmonės tikisi būti jos palytėti, su ja susitikti; ieškoma pirminio, pirmapradžio taško. Įspūdingai išdidinta; sąmonės, suvokusios galią, veikimo pėdsakas. „Atrodyti nėra taip svarbu kaip būti“, – sako menininkas, ir ši mintis kartoja esminį Vakarų filosofijos kelią, sutelktą į klausimą *kaip būti*, ką daryti, kad *atrodymai* neuždengtų būties, kad *atrodymai* neprivestų prie krizės. Sąmonės krizės yra ne mažiau pavojingos negu finansinės krizės; kartais gal net pavojingesnės. A. Raila pasirodo kaip *mąstantis menininkas* – tai itin svarbu. Naujieji vizualieji menai, kuriuos kartais sunku atskirti nuo kino ir fotografijos, A. Railos kūryboje įgauna savito konceptualumo, reiškiančio filosofinį žemės galių, sustiprinančių pačią būtį, gynybą. Nesu naujųjų menų žinovė, ne itin jais ir domėjausi, matydama žaidimo, pokšto, tuščių (dažnai ir vulgarių) efektų siekimo bet kuria kaina dominantes, – gal ir įdomu, bet kas iš to. Visgi suvokiau, kad nėra svarbu, kur pradėti, svarbu, kur nueisi. A. Raila interviu su Andersu Kreugeriu („Interviu“, ŠMC/CAC, 2008, 11/12) ir žodžiu šią situaciją paaiškina: „Žemės galia kalba apie galimybę patikėti, apie pirmąjį tikėjimą, apie tikėjimą iki religijos, iki politikos. Menas yra galimybė būti tarp tikėjimo ir abejonės, mąstymo. Tikėjimas – subtilus dalykas, kurio dėl neapibrėžtumo negali rimtai imtis mokslas. Tačiau menas tik tuo ir gyvas. Dažnai mano ankstesni projektai prasidėdavo kaip lengvas pokštas, tačiau ilgainiui virsdavo labai rimtais klausimais ir atradimais.“ Žodinė kalba A. Railai nėra pakankama, neturi jos tiek, kad pakaktų pasakyti, ką nori pasakyti. Bet pakanka kitos kalbos – vizualinės; jei dėl ko ir galima suabejoti, tai dėl žmonių figūrų, jos turėtų būti labiau simbolinės; žemės galių pirmapradiškumas (fantastiškas išpūdis, kad paguldyto Vilniaus geoenergetinio žemėlapiu Neris atrodo kaip gyvas, labai ilgas žaltys, kad upės vingiavimas–tekėjimas yra žaltiškasis) veikia bendriau, dar iki gestų, judesių, apeigų.

A. Railos projekte (gal ir būtina ši konceptualizuojanti sąvoka) mačiau grįžimą (kad ir iki tų pirmapradžių formų, taip anksti pasirodžiusių grafikos Gražinos Didelytės kūryboje) ir kartu kilimą, konceptualų ėjimą į priekį, kurį galima suvokti ir kaip atramų ieškojimą grįžtant. Modernizuota archaika, bet kokia archaika yra *šis* gyvas ažuolas, *šis* šviesos pluoštas, *ši* spalva. Tai tiesiog yra. Sakralinio momento atsiradimas pokštų, akibroktų stilistikose gali būti suvoktas kaip recesija, kaip pasitraukimas, kad galima būtų artėti į kažką kita. Ar tas artėjimas prie žemės, prie jos galių, yra paskatintas krizės?

„Krizė – būtina moralės sąlyga“, – netikėtai ištaria Rogeras Garatinis (garsus prancūzų filosofas ir matematikas; nežinau, kurį apibūdinimą rašyti pirma, tikriausiai matematikas, o paskui filosofas), populiaraus „Filosofijos įvado“ (prieš metus išleido „Kronta“) autorius. „Moralės problema nevienodai intensyviai iškykla kiekvieno iš mūsų sąžinėje. Daugybė žmonių gyvena daugiau ar mažiau spontaniškai, daugiau ar mažiau paisydama socialinio gyvenimo taisyklių, socialinio ir religinio auklėjimo, ir vis dėlto jie nėra moralūs. Ar galima per visą gyvenimą nė karto savęs nepaklausti: „Ką aš turiau daryti?“

Filosofo minties slinktis: krizė suaktyvina žmogaus moralumą, iš naujo užklaudama „Ką daryti?“. Kur ieškoti *galios*, padedančios atsitiesti? Kas yra *galios* suverenas ar suverenė? Ar tikrai tik pinigai, jei jų pačių kraujo apytaką išstinka globali krizė? „Žemės galia“, – ištaria A. Raila, bandydamas atkreipti žmogaus

akis į pirminį būties šventumą, į elgesio su gyvenimu atsargumą. Ne *jėga*, kuria remiasi dabartinio pasaulio struktūros, taip pat ir pinigų, o *galia*. *Jėga* įgyjama (raumenų, politinė, finansinė, karinė), *jėga* manipuluojama; galia kyla pati iš savęs, nepriklauso nuo žmogaus norų, nėra jam pavaldi. Tad „žemės galia“ nėra tik kūrybinė metafora, žemė turi svarbiausias gimties ir augimo galias. Galia yra moteriška, *jėga* – vyriška, tik visada turime atsiminti, kad šie pradai nėra griežtai išdalyti tarp vyrų ir moterų. Jei vyrų prigimtyje neglūdėtų moteriškųjų pradų, jie negalėtų būti kūrybingi.

Ekologija priklauso ne tik gamtos mokslams, bet ir humanistikai. *Ekologija* yra ir sąmonės sritis, sutelkta į žmogaus buvimo ir išbuvimo žemėje problemas. *Ekologinės etikos, ekologinės moralės pradmenys* ir mūsų humanistikoje jau išryškėję. Tokio stipraus poveikimo kūriniai kaip A. Railos „Žemės galia“ ekologiniams veiksams gali suteikti naujų impulsų. Ar tai, ką matome šio menininko projekte, yra nauja? Mene nėra ir būti negali absoliutaus naujumo, menas *atsinaujina atnaujindamas*, konceptualizuodamas tai, kas buvo pasirodę sporadiškai ar kituose kontekstuose. Gali būti, kad krizės akivaizda, recesija gamyboje, kūryboje atsiveria ir kaip naujų moralinės galios šaltinių paieška. Bet naujų šaltinių beveik neatsiranda, reikia grįžti, valyti užterštus, užakusius, užversčius. Reikia valyti žmogaus sąmonę – svarbiausią galios šaltinį, stiprinti psitikišumą galia, o ne tik *jėga*. Kai *jėgą*, pirmiausia finansinės *jėgos* struktūras, ištinka krizė (taip dabar ir yra), akys krypsta į galios galimybes, kylančias iš žemės, moralaus elgesio, sąžinės.

Rugsėjo pabaigį išėjo Stasio Stacevičiaus septinta eilėraščių knyga „Ne èriukai nakty“. Poetas gyvena ten, kur ir gimęs, Merkinės krašto vienkiemy. Ne per toliausiai nuo tos vietos (arčiau Nedzingės) gyveno ir savo gyvenimą užbaigė Antanas Kalanavičius; ir jis suprato apie žemę bei jos galias, ko iki šiol tebesame nesuvokę. Bet grįžtantiems pėdsakas paliktas. Keramikė Teresė Jankauskaitė irgi ten, kur žemė ir molis, kur pačios seniausios juodosios keramikos tradicijos. „Asmeniniam bangovaizdy“, – taip pavadintas vienas S. Stacevičiaus knygos skyrius. Savita to, kas yra, sutelktis savo sąmonėje, sąmonės galioje atsiminti tėvą ir motiną („Mama, gandai susibėga, / ir būsena „niekur jau“ išverčiama į „tenai...“), regėti *savo* kraštovaizdį, gyvą, įgyvintą, pastebėti, kaip gražiai, vienas kitą paremdami, sulimpa žodžiai *siela* ir *sielininkė*, koks mįslingas tampa *lygis* (kokybės, pragyvenimo...), jei jis pasisuka klausimui nebepavaldžiu teiginiu: „Mamos kapo lygiui / vis tiek neprilygs / net gražiausi kalnai, / filosofijos, klausimai“ („Sūpuoklės...“). Gražieji vietininkai – knygos struktūros dominantės: „...kraštuos“, „...bangovaizdy“, „...soduos“, „...šaly“. Vietos akcentai krizės ištiktaime pasaulyje, siekiančiame (siekusiame) paneigti vietą kaip esminį būties būdą. Ar ne ta pati *žemės galia*, kitu būdu – žodžiu, kalba:

Išgirsime,
kas yra mūsų namai,
ugnis, marmuras,
šaltis, ramybė ir laikas?
Paskui gal
įmigsim šventuoju miegu.

Vėl regiu
žmonių pėdsakus,
vėl aptinku,
jog tai mūsų pačių,

pasiklydusių pėdos
į nežinią.

Taip ir parėjom.

(„Paklydę...“)

Mažas argumentas prieš didelę krizę gal būtų ir šių metų lietuvių poezija – jaunesnioji, dar nepasiekusi penkiasdešimties, dar turinti laiko ir galių. Ir atskirai, ir dar todėl, kad ima palaikyti pati save, kad, sakykime, Aidas Marčėnas taip dosniai džiaugiasi Rimvydu Stankevičium, iš tiesų parašiusiu labai gerą poezijos knygą. Džiaugtis kitu yra didelė galia. Rungtyniaujame iš jėgos, džiaugiamės iš galios, iš jos vidinio kūrybingumo.

Nekilnojamas turtas, kurio taip stengėsi prisipirkti praturtėję, pinga ir dar pigs (juodoja negyvenami naujų namų langai). Į ką investuoti? – klausia pinigai. Gal į meną, – nedrąsiai ištaria ekspertai.

Gal iš tiesų, ponai, – į meną, ne tik į meno daiktus ar daiktų meną, bet ir į meno galią, skatinančią ir *recesiją* suprasti pirmine reikšme – kaip atsitraukimą, kito kelio ieškojimą ir jo įmatymą.

VIKTORIJA DAUJOTYTĖ

ŠV. JERONIMO PREMIJOS LAUREATAI

Tarptautinė vertėjų diena, paminint Šventojo Jeronimo (347–420) mirties dieną, šiemet spalio 30-ąją Lietuvoje buvo švenčiama šeštą kartą. Pailgėjo ir Šv. Jeronimo premijos laureatų sąrašas. Už ilgametį vertėjų ugdymą ir iškilius prancūzų klasikos vertimus, ypač už reikšmingus pastarųjų metų darbus – G. de Maupassant'o „Orla ir kitos novelės“, Barbey d'Aureville'io „Šėtoniškašias“, G. Flaubert'o „Tris apysakas“ – Šv. Jeronimo premija paskirta Ramutei Ramunienei.

R. Ramunienė (g. 1918 m.), kaip meninių tekstų vertėja, turi puikų filologinį išsilavinimą ir praktiką: prancūzų kalbą ir literatūrą studijavo Kauno Vytauto Didžiojo ir Grenoblio universitetuose, Vilniaus universitete ir Dailės institute dėstė prancūzų kalbą. Jos kūrybinėje biografijoje – pusšimtis prancūzų rašytojų kūrinių vertimų į lietuvių kalbą. R. Ramunienė už prancūzų kultūros sklaidą Lietuvoje 1997 m. buvo įvertinta prestižiniu Prancūzijos valstybiniu apdovanojimu – Garbės legiono ordinu.

R. Ramunienė – ketvirta Šv. Jeronimo premijos laureatė. 2005 m. laureatu tapo Pranas Bieliauskas, 2006 m. – Irena Balčiūnienė, 2007 m. – Valdas V. Petrauskas.

Nuo 2006 m. Šv. Jeronimo premija skiriama lietuvių literatūros vertėjams į užsienio kalbas. Šį apdovanojimą jau pelnė kroatė Mirjana Bračko ir italas Pietro Umberto Dini. Šiemet aukšto įvertinimo susilaukė latvis Tālis Rullis (g. 1940 m.) – už profesionaliai ir meniškai išverstus lietuvių literatūros kūrinius, jo ilgametį atsidavimą ir svarų indėlį populiarinant lietuvių literatūrą Latvijoje. T. Rullis yra išvertęs subtilios stilistikos kūrinių, kurių adekvačiam perteikimui kita kalba reikia aukšto kūrybinio profesionalumo. „Kalba yra mano latviškas pasaulis“, – ši T. Rullio ištarmė yra jo kūrybos credo, svariai argumentuotas vertimais. Latvių skaitytojams T. Rullis pateikė J. Ivanauskaitės knygas „Ragana ir lietus“, „Kelionė į Šambalą“, „Agnijos magija“, „Prarasta pažadėtoji žemė“, „Ištremtas Tibetas“, „Sapnų nublokšti“, R. Gavelio „Vilniaus pokerį“, S. T. Kondroto „Žalčio žvilgsnių“ bei „Ir apsiniauks žvelgiantys pro langą“, A. Škėmos „Baltą drobulę“, R. Granausko „Kenotafą“ ir kitų lietuvių rašytojų kūrinius. Periodinėje spaudoje atspausdino per pusantro šimto publikacijų: P. Dirgėlos, R. Granausko, B. Vilimaitės, V. Daujotytės ir kitų lietuvių rašytojų kūrinių vertimų. Leidėjų laukia jau išversti P. Dirgėlos romanai „Joldijos jūra“ ir „Anciliaus ežeras“, J. Ivanaus-

kaitės „Placebas“, I. Šeinaus „Kuprelis“, R. Granausko „Gyvenimas po klevu“. Dabar T. Rullis skaito, analizuoja ir neatsidžiaugia M. Katiliškio romano „Miškais ateina ruduo“ menine raiška, kalbos vaizdingumu.

Latvijoje jo vertimai iš lietuvių, baltarusių, ukrainiečių, rusų kalbų yra tapę meninio vertimo pavyzdžiais. 2005 m. T. Rullis pelnė aukščiausią Latvijoje literatūrinį apdovanojimą – už viso gyvenimo įnašą į meninį vertimą.

Šv. Jeronimo premijos buvo įteiktos Vilniuje, Taikomosios dailės muziejuje. Laureatus pasveikino Lietuvos Respublikos kultūros ministras Jonas Jučas, Latvijos Respublikos ambasadorius Hardijs Baumanis. Pagiriamuosius žodžius apie Šv. Jeronimo premijos laureatus tarė Donata Linčiuviene ir šių eilučių autorius. R. Ramunienės laišką susirinkusiesiems perskaitė jos duktė vertėja Jonė Ramunytė.

ARVYDAS VALIONIS

„NEPADEDU PLUNKSNOS IR ŠIANDIEN“

Jau mokyklos suole sėdėdama žinojau, kad būsiu mokytoja. Taip, iš tiesų gimiau būti mokytoja. Mokytojas buvo mano senelis, mokytojavęs dar caro laikais ir rašęs pirmuosius lietuviškus vadovėlius pradžios mokyklai, kai buvo atgauta spauda, mokytojai – mano tėvai, mokytojai – tetos ir dėdė. Aš – jau trečioji pedagogų karta giminėje. Ir tikrai pedagoginį darbą visą gyvenimą – beveik keturiasdešimt metų – dirbau su didele meile ir atsidavimu.

Bet štai visai netikėtai – tokių staigmenų gyvenime esti – į mano pedagoginį pasaulį įsiveržė vertimas. Susigundžiau Valstybinės grožinės literatūros leidyklos pasiūlymu pabandyti versti. Taip ir prasidėjo. Leidykla pasiūlė – mano akimis šiandien žiūrint tikrai neatsakingai – versti Honoré de Balzaco romaną „Pusseserė Beta“. O aš lengvabūdiškai sutikau, nesusimąstydama nei apie savo vertėjškus išteklius ir priemones, nei apie tai, kaip sunku savo gimtąja kalba apsaityti pasaulį, tokį skirtingą nuo to, kurį ji paprastai apsaityti, nei apie tai, kad mintis prancūzų kalba ir lietuvių kalba teka skirtingomis vagonėmis.

„Pusseserė Beta“ – tai Balzaco kūrybos gulbės giesmė. Ji atspausdinta 1847 metais, kai rašytojui bebuvo likę gyventi treji metai.

Jis parašys dar „Pusbrolį Ponsą“, kurį aš taip pat vėliau išverčiau. Ir štai aš, vertėja naujokė, stačia galva įpuoliau, o paskui įklimpau į šio genijaus sintaksinį brūzgyną, į pasaulį, kur teko įvardyti daiktus ir reiškinius, mūsų krašte nematytus negirdėtus. Stvėriausi už galvos, susidūrusi su Europos aukštuomene ir ją pamėgdžiojusių buržia gyvenimu.

Bet likimas buvo man maloningas ir atsiuntė nuostabų redaktorių, šviesios atminties Dominyką Urbą. Šokdino jis mane, mokė, barė, ir jei aš tapau šiočia tokia vertėja, už tai turiu būti dėkinga Dominykui Urbui. Vėliau, dirbuojantis vertimo baruose, dar dažnai tekdavo su juo susitikti, ir šiandien aš nepaprastai didžiuojuosi, kad savo genialų Rabelais „Gargantua ir Pantagruelio“ vertimą, kurį versdamas jis rado reikalo konsultuotis ir su manimi, dovanodamas man įrašė: *Ramutei Ramunienei, mielai mano bendradarbei*. Žodis „bendradarbi“ mane nepaprastai sujaudino.

Taigi „Pusseserės Betos“ vertimas išvydo pasaulį 1957 m. Pernai, 2007-aisiais, suėjo pusė šimto metų, kai sėdžiu prie rašomojo stalo, apsikrovusi knygomis, žodynais, enciklopedijomis. Ir mano gyvenime šalia pirmosios aistros atsirado antroji, paraleli aistra – vertimas.

Stengiausi prakalbinti XIX a. prancūzų literatūros didžiuosius rašytojus: Balzacą, Stendhalį, Mérimée, Flaubert'ą, Maupassant'ą; romantikus: Chateaubriand'ą, Vigny, Musset, Naudier, Nervalį ir dar daug kitų, jau vėlesnių rašytojų. Lietuviškai prabilo tokie pasaulinės literatūros herojai kaip Žiuljenas Sorelis, Fabricijus del Dongo, kunigaikštienė de Lanžė, Gobsekas, Karmen, pagaliau Prancūzijos karalius Pilypas Gražusis ir daugelis kitų. Yriausi pirmyn savo pačios jėgomis, mokiausi iš kitų vertėjų, iš lietuvių rašytojų klasikų. Didelis padėjėjas man buvo, ypač verčiant Balzacą, įžymus lenkus vertėjas, daugiausia vertęs Balzacą, Želenski-Boy.

Taip besidarbuodama neapsižiūrėjau, kaip lentynėleje, kurią vyras padarė mano verstoms knygoms sudėti, nebeliko vietos, o Balzaco, įvedusio mane į vertimo pasaulį, išverčiau ne tik „Pusseserę Betą“, bet ir jo romanus „Pusbrolis Ponsas“, „Kunigaikštienė de Lanžė“, „Slėnio lelija“, „Tamsi istorija“, „Gobsekas“ bei kitus kūrinius.

Nepadedu plunksnos ir šiandien (su kompiuteriu aš, kaip ir dera XIX a. literatūros vertėjai, susikalbėti neišmokau). Šiais metais grįžau prie savo pirmosios meilės – XIX a. prancūzų literatūros ir ėmiausi Guy de Maupassant'o – išverčiau jo novelių rinkinį „Orla“.

Taigi braidau – jau penkiasdešimt metų, kaip minėjau, po vertimus tarp lingvistinių

struktūrų, kultūrų, žodynų, civilizacijų pinklių, kurias spendžia mums vertimas, o įdėtą vargą ir triūsą atperka koks nors taikliai su-rastas žodis ar išradingai perteiktas posakis, dar didesnį pasitenkinimą suteikia sėkmingai išgvildenta originalo prasmė ir kuo adekva-čiau atkurtas originalo stilistinis audinys.

Versti – sunkus ir atsakingas darbas, juk mums, vertėjams, tenka tarnauti dviem po-nams: pirma, likti ištikimam autoriui ir kal-bai, iš kurios verti, antra – skaitytojui ir kal-bai, į kurią verti. Tai didžiulė atsakomybė, sle-gianti mūsų pečius ir dažnai įvaranti į neveltį, kai net ir tas „atkurti beveik tą patį“, kaip sako Umberto Eco, rodosi neįmanomas.

Versti į lietuvių kalbą iš prancūzų kalbos klasikos viršūnių – o mane labiausiai vilioja klasika – ne tas pat, kaip versti į kurią kitą kalbą, turinčią kelių šimtmečių literatūrinės kūrybos tradicijas. Prašmatni markizė – pran-cūzų kalba ir kukli mergaitė – lietuvių! Ir reikia, kad jos rastų bendrą kalbą! Kiekvienas vertėjas žino, kaip daug dar mums ko trūksta, kai imamės veikalų, kuriuose reiškiami sub-tilūs minties ar jausmo niuansai.

Pavyzdžiui, prancūzų kalba meilei nusa-kyti greta žodžio *amour* turi *affection, ten-dresse, galanterie, coquetterie, inclination, attachement, dilection, piété...*

Leiskite man užbaigti savo laišką šia po-eto Sigito Gedos citata, kuri mums, vertėjams, nuskamba kaip didelė paguoda: „Vertimas yra įvadas į pasaulinę grožio ir išminties stichiją. Be šio įvado našlaičiais liktų visi žmonės, mo-kantys tik vieną kalbą.“

RAMUTĖ RAMUNIENĖ

PROZOS SKAITYMAI – INDIFERENTIŠKAS SNAUDULYS IR ANTIDEPRESANTAI

Rugsėjo 25–27 d. jau ketvirtą kartą Šiau-liuose vyko Europos literatūros dienos „Po šiaurės dangum“. Europai šiemet atstovavo du latviai, trys airiai, škotas ir velsietė, aš-tuoni lietuviai. Visai tarptautinei prozininkų gildijai vadovavo Markus Roduneris, žmogus orkestras, kalbantis 14 kalbų (septyniomis jų – pavydėtinau puikiai) ir suspėjantis atlikti ne tik renginių organizatoriaus, bet ir vedėjo, bu-halterio, vertėjo, leidėjo, gido funkcijas.

Literatūros skaitymai įdomūs jau vien tuo, kad iš prigimties intymų knygos ir skai-tytojo dialogą čia pertraukia mediatorius – autorius, o užsieniečių atveju – dar ir teksto

vertėjas bei skaitovas. Be to, nori nenori, susikerta ir pačių literatų vienišos orbitos. Ir kiekvieno autoriaus kūrybos monologas, įsi-liejęs į skaitymų polilogą, suskamba kitaip. Per tris dienas vyko penki prozos skaitymai, kuriuose prisistatė po tris rašytojus – iš viso penkiolika autorių, tarp jų – du šeimyniniai duetai (Laura Sintija Černiauskaitė su Regi-mantu Tamošaičiu ir Violeta Šoblinskaitė su Gasparu Aleksa).

Skaitomas tekstas transformuojasi sulig kiekviena instancija – vertimas pakeičia au-torinį kalbos bangavimą, muzikinį ritmą, skaitovai permaino loginę akcentuaciją, kol galiausiai prieinama paskutinė grandis – klausytojo sąmonė. Nemažai buvo diskutuota apie žanro pasirinkimą, ir akivaizdu, kad ne-palyginamai geriau skamba (ir almanache atrodo) arba apsakymas, kuris yra išbaigta vienovė, arba esė, nes ji nė neturi pretenzijos į išbaigtumą, o iš konteksto dirbtinai išope-ruotas romano fragmentas nusėda klausytojo sąmonėje kaip sunkiasvoris raizginys. Skai-tyimą balsu nuo seno pripažįstama turint ma-ginių galių – kartojamos mantras nugramz-dina į dvasinį transą, o pasakos, paprastai skaitomos vaikams prieš miegą, užliūliuoja ir nugramzdina į snaudulį. Prozos skaitymų tikslas, sakyčiau, priešingas – ne tik neleisti salei užmigti, bet ir priversti ją atsibusti, pažadinti mintį, reakciją. Prie šio „žadavimo“ prisidėjo ir renginio vedėjai: Laimantas Jonu-šys negailėjo iškalbingų faktų ir kiekvienam autoriui turėjo paruošęs po klausimą, o R. Ta-mošaitis kiekvieną kalbą palydėdavo giliomis spontaniškais interpretacijomis.

Saulės miestas pasitiko bobų vasaros (atleiskit, feministės!) saule, kuri iš nykaus padūmavusios Britanijos rūko išlindusiems svečiams, įsivaizdavusiems Lietuvą kaip ste-reotipinę *Land of Rain*, pasirodė anaip tol ne šiaurietiška. Bet pirmas išpūdis pasiklausius literatūros – kad išties šiaurėjame, niūrėjame, baltiškumas įgauna skandinaviško at-šaurumo bruožų, o skaidrus šmaikštumas transformuojasi į nuožmesnes humoro for-mas. Akivaizdu, kad kokybiniai skirtumai tarp mūsų ir svečių ne per didžiausi, gal tik pastarųjų tekstai labiau pilietiški, o mes dažnai perdėm susismulkinę ir nulindę į savo akiplotį tesiekiančias temas. Asmeninis susi-reikšminimas arba susvetimėjimas dažnai už-gožia šeimos ir santykių pjūvius, todėl nuste-bino, kad užsieniečių tekstuose šeima trak-tuojama kaip vertybė, gana skirtingus tekstus vienija darnių santykių, solidarumo leitmotyvas.

Literatūros entuziastų klausytojų gretos Šiauliuose nebuvo gausios, bet, pasak L. S. Čer-

niauskaitės, tai Šiaulių antiprovincialumo rodiklis – jei šis miestas būtų paskutinis užkampis, salė būtų lūžusi. Kita vertus, ir Povilo Višinskio viešosios bibliotekos erdvė, kur vyko skaitymai, tokiam renginiui buvo gerokai per didelė. Juk visada geriau maža apyplinė salė nei didelė apytuštė.

Siaubo apsakymu apie filosofą M. Heideggerį ir katinus auditoriją šurpino Guntis Berelis – prozininkas ir ryškiausias latvių postmodernistų brolijos kritikas, nuolat nušienaujantis naujausią vietinės literatūros ir vertimų derlių. Savo tekstais jis šoka kasdieniškai logikai į akis. Anot jo, mūsų literatūra tik „sekli provincijos balutė“, „žodis įrodo savo galią, šaipydamsis iš savo negalios“ ir apskritai „literatūra neegzistuoja, yra tik jos žaidimo taisyklės“. Akivaizdu, kad šias taisykles autorius išmokęs nepriekaištingai, todėl savo kūrinį konstruoja kaip prikaustančius dėmesį detektyvus, kurie palengvina kultūros ženklų prisodrintos medžiagos suvokimą.

Jaunosios autorės – latvė Laura Brokāne, Giedrė Kazlauskaitė ir Asta Plechavičiūtė – daugiausia pažįstamos iš publikacijų internete. Šiemet LRS pirmosios knygos konkursą laimėjusios A. Plechavičiūtės knyga „Spąstai“ jau pakeliui į spaustuovę, Laura Sintija į skaitymus atvyko nauju romanu „Benedikto slenksčiai“ nešina, o G. Kazlauskaitė, paklausta, ar nežada kitąmet pasekti jos pavyzdžiu, pademonstravo šiaurietišką santūrumą. Masinio susireikšminimo sraute, kai knygynus papildyti pretenduoja kone kiekvienas raš(inė)antis, tokia pozicija ne tik kelia pagarbą, bet ir suteikia išskirtinumo. Su fragmentu iš dar teberašomo romano, kurio veiksmas vyks surrogatinėje visuomenėje po gaubtu, supažindino Marius Ivaškevičius, kaip visada žvalus ir šmaikštus.

Šiaulių centrinės alėjos knygyne, kuris, kaip galima numanyti, šiame mieste pagrindinis, tikros literatūros buvo tik D. Kalinauskaitės, K. Navako, P. Rakštiko, L. Gutausko ir R. Granausko knygos, užtat nuo grindų iki lubų pritvirtinta E. de Strozzio ir Ko leidinių, tvoskiančių ryškių viršelių agresija, kuri netrunka transformuotis į depresiją. Antidepressantus siūlė prozos skaitymai ir „visparis“. Festivalio dalyvių maksima tapo toje pačioje centrinėje alėjoje 24 valandas veikianti „Maxima“, kur rafinuotų alkoholinių gėrimų pasirinkimas buvo kur kas visapusiškesnis nei varganas knygyno asortimentas.

Laurų Bermudų trikampis – Laura Brokāne, Laura Sintija Černiauskaitė ir šio rašinėlio autorė – paskatino diskusiją apie mūsų vardus ir įkvėpimo svarbą. Be simptomišku ir pranašingu sutapimu neapsieina nė

vienas literatų sambūris. Pavyzdžiui, latvių prozos festivalyje buvo užėjusi Sofijų manija: dvi iš trijų per vieną vakarą skaičiusių autorių pagrindinę heroję pakrikštijo Sofija, o trečioji vietoje susizgribo vardą pakeisti – dėl tos pačios priežasties.

Atsipūsti nuo prozos buvo siūloma ekskursijose. Pamatėme du pagrindinius Šiaulių atributus: Kryžių kalną ir NATO karius, su kuriais netgi turėjome garbės gyventi tame pačiame „Šiaulių“ viešbutyje. Kartu su rašytojų desantu aplankėme sovietmečio raketų bazę, kur gigantiškų branduolinių širšių atakuojami leidomės į požeminius koridorius apžiūrėti 27 m gylio šachtų, kuriose buvo laikomos keturios raketos – kiekviena jų dešimtį kartų galingesnė už amerikiečių numestą ant Hirosimos. Apokaliptinės intonacijos aktualizavo Jaroslavo Melniko „Pasaulio pabaigą“.

Tačiau festivalio literatūrai ne visada pakako smogiamosios jėgos ir ne visada pavyko išvengti migdomųjų poveikio. Buvo visko: ir kokybiškos literatūros, teikiančios estetinį pasitenkinimą, ir svečio Mike'o McCormacko žodžiais tariant, „įkvėpiančio šlamšto, didingos paistalynės“. Mike'as veda kūrybinio rašymo Golvéjaus universitete (Airija) seminarą, kurį kai kuriems festivalio dalyviams būtų visai ne pro šalį aplankyti. Panašiam seminarui Kardifo universitete (Velsas) vadovauja ir velsiečių autorė Manon Rhys, Rašytojų sąjungos kūrybines prozas dirbtuves turi net kaimynai latviai, kurių auklėtiniams latviškuose prozos skaitymuose paprastai paskiriamas net atskiras renginys. Kadangi būsimųjų prozos meistrų net apie keturiasdešimt, norinčiuosius tenka atrinkti vidiniu balsavimu. Mūsiškiai, deja, į festivalį taip nesiveržė, Markui teko įkalbinėti ir perkalbinėti.

Dažniausiai tekstai atsiranda ir patiria viešumą už šio festivalio ribų, tad šiųmečiame almanache dominuoja kūryba, per pastaruosius dvejus metus jau matyta internete, kultūrinėje periodikoje, pačių autorių skaityta kituose literatūros forumuose ar net įtraukta į knygas. Viena vertus, toks perpublikavimas turėtų būti pateisinamas tik antologijose ir rinktinėse, bet turint galvoj, kad daugybė įdomių darbų tik šmėkšteli ir dingsta internetinės ir popierinės periodikos sraute, tokia almanacho literatūrinė donorystė neturėtų būti smerktina.

Sužavėjo užsieniečių pagarbą renginiui ir organizatoriams – neką lietuviškai tesupraddami jie išsėdėjo visuose skaitymuose, dalyvaus diskusijose, o velsietė M. Rhys net dešimt skirtingų ištraukų iš romano nepatingėjo parinkti, kad sudarytų visumos iliuziją. Airių, škotų ir Vello rašytojai simpatiški, komunika-

bilūs, neturintys didelės šalies kompleksų, nors absorbavę britiškosios literatūros tradiciją.

Palyginant su panašiais festivaliais Latvijoje, susidaro įspūdis, kad lietuviai vieningesni, labiau linkę į neformalias diskusijas, o latviai labiau pasiskirstę į literatūrines gruputes, tarp kurių ryškesnė konkurencija ir susipriešinimas. Iš kitų literatūros festivalių šiaurietiškas išsiskiria tuo, kad čia nėra laimėtojų ir pralaimėtojų, nėra jokių žiuri ir materialių prizų. Didžiausias komplimentas, pasak pačių autorių, – kai publika pasitinka tekstą ne indiferentišku rudenišku snauduliu, o reaguoja gyva šypsena, kikenimu. Kaip liudija subjektyvūs klausytojų skonio tyrimai, daugiausia kikenimų (suprask, palankumo) nusipelnė G. Berelis, M. McCormakas ir G. Kazlauskaitė su J. Melniku, ne tik pamaloninę apsnūdusius adresatus neišskankintai ekspresyviais tekstais, bet ir privertę juos atsibusti.

Laura Laurušaitė

DRUSKININKŲ RUDUO – VĒL POETINIS

Spalio 3–6 d. Druskininkuose ir Vilniuje įvyko XIX tarptautinis literatūros festivalis – Poetinis Druskininkų ruduo (PDR 2008). Festivalio dienomis, kaip jau įprasta, surengta daug ir įvairaus pobūdžio literatūrinių renginių, kuriuose dalyvavo nemažas būrys jaunų ir pagyvenusių lietuvių poetų, dvylika kviestinių svečių iš užsienio – iš Lenkijos, Ispanijos, Kanados, JAV, Airijos, Vengrijos, Belgijos, Rusijos, Austrijos. Jų poezijos ir vertimų į lietuvių kalbą atspausdinta Kornelijaus Platelio prieš festivalį sudarytame ir išleistame 2008 m. PDR almanache.

Pagrindinė Jotvingių premija įteikta Aidiui Marčėnui už eilėraščių rinktinę „Šokiai“. Jaunojo jotvingio prizas už poezijos rinkinį „Boa“ atiteko jau nebe taip jaunam poetui Dainiui Gintalui.

Baigiamasis Jotvingių premijos laureatų ir užsienio svečių kūrybos vakaras spalio 5 d. įvyko Vilniuje, Šv. Kotrynos bažnyčioje.

SEPTINTASIS PETRO CVIRKOS PREMIJOS LAUREATAS – ALVYDAS ŠLEPIKAS

Tradicinė, nuo 1976 m. Jurbarko rajone rengiama, Novelės šventė šiemet įvyko spalio

8 d. Rašytojai novelistai kone iš visos Lietuvos susirinko Klanguose, Petro Cvirkos sodyboje-muziejyje. Vėliau šventė persikėlė į Veliuoną, kur P. Cvirkos literatūrinės premijos laureatų sodelyje jau auga rašytojų Vytauto Rimkevičiaus (1984), Mykolo Sluckio (1987), Henriko Algio Čigriejaus (1996), Šarūno Šimulyno (1999), Birutės Jonuškaitės (2002), Juozo Apučio (2005) pasodinti ažuoliukai. Šiemet ažuoliuką pasodino septintasis laureatas Alvydas Šlepikas.

2008 m. P. Cvirkos literatūrinę premiją A. Šlepikui už novelių knygą „Lietaus dievas“ Veliuonos kultūros centre įteikė Jurbarko rajono meras Algirdas Gudaitis.

„METŲ“ INF.

„BALTA ROŽĖ SU RUPŪŽE JUODA...“

Ši eilutė – iš S. Jesenino rinkinėlio, kurį per kratas lageryje stropiai saugojo Aleksandro Solženicyno romano „Pirmajame rate“ herojus Glebas Neržinas. Ko gero, ši metafora tiktų apibūdinant autoriaus pasaulėjautą ir idealus – „sužieduoti baltą rožę su rupūže juoda“. A. Solženicynas – drąsiausias ir iškiliausias į praeitį nugarmėjusios sovietinės epochos rašytojas, publicistas, rezistentas ir pranašas, išdrįšęs susigrumti su bolševikinės imperijos galiūnais – nuplėsti melo skraistę nuo „raudonojo rojaus“, sukurto ant milijonų nekaltų žmonių kaulų.

Ne tik Rusija, bet ir visa žmonija šią vasarą neteko rašytojo, Nobelio premijos laureato Aleksandro Solženicyno: rugpjūčio 3 d. vakare, 23 val. 45 min. Maskvos laiku, devynias dešimtis metų ištikimai tarnavusi, nuostojo plakti dvasios milžino širdis. Prieš amžinybę, deja, lygūs ir drąsiausieji. Mano atminty dažnai iškildavo kadaise skaityti velionio žodžiai apie mirtį, dėl kurios žmogui nereikia per daug rūpintis, ji ateisianti tiksliau tau skirtu laiku; pagalvoti apie ją verta tik kelias sekundes. Panašiai jis kalbėjo ir pasakutinėmis gyvenimo savaitėmis, liepos mėnesį su garsiu aktorium ir režisieriumi Eugenijum Mironovu. „Jis buvo linksmas, džiaugsmu švytėjo akys, kalbėjome apie daug ką ir, žinoma, apie politiką bei mirtį. Jis juokavo: mirti labai paprasta – štai tuoj gali atsiverti durys ir ji įeiti...“ Atsisveikinimas su velioniu vyko Rusijos Mokslų akademijos salėje. Gedulingoj ceremonijoj dalyvavo buvęs prezidentas M. Gorbačiovas, premjeras V. Putinas, atostogas nutraukęs atvyko naujas prezidentas D. Medvedevas, kiti žymūs pareigūnai,

mokslininkai, kultūros veikėjai ir keletas tūkstančių eilinių piliečių, kurie ir buvo jo patys artimiausi, dėl jų velionis gyveno ir kūrė. Jo palaikai buvo palaidoti už Joano Lestvičniko šventovės altoriaus, Dono vienuolyne, greta istoriko Vasilijaus Kliučevskio.

Daugelis sovietinės nomenklatūros atstovų po A. Solženicyno mirties tikriausiai lengviau atsiduso – pagaliau jų nuodėmklausys nutilo, galima bus gyventi neraudonuojujant dėl iškeltų į viešumą padarytų niekšybių, kruvinų dėmių, nebus kas prikaišiotų ir belstųsi į sąžinę. Mirtis išlaisvino rankas visiems šmeižikams, kurie darbavosi iki paskutinių velionio gyvenimo metų, norėdami sumenkinti jo talentą, pasaulinį reikšmingumą, ištrynus savo praeities dėmes, likti teisiems istorijoj. Jį vadino žydu, antisemitu, vlasovininku ir t. t.

A. Solženicynas gimė 1918 m. gruodžio 11 d. Kislovodske. Tėvas Isakijus – rusų pravoslavas, kilęs iš Šiaurės Kaukazo valstiečių šeimos. Motina – Taisija Ščerbak, turtingo Kubanės ūkininko dukra. Tėvas 1918 m. birželio 15 d., dar sūnui negimus, per nelaimingą atsitikimą žuvo medžioklėje. 1924 m. šeima apsigyvena Rostove prie Dono. Verčiasi sunkiai. 1926–1936, nors ir varganai gyvenant, Aleksandras lanko mokyklą. Pirmosiose klasėse prisieina iškęsti pajuokas ir bendraamžių patyčias už kryželio nešiojimą ir atsisakymo būti pionierium. Tačiau mokykla sugeba skiepyti komunistinę ideologiją, 1936 m. įstoja į komjaunimą. Mokydamasis vyresnėse klasėse susižavi literatūra, pradeda rašyti eilėraščius, domisi istorija, visuomeniniu gyvenimu, 1937 m. sumano rašyti romaną apie 1917-ųjų revoliuciją. Vengdamas literatūrą paversti pagrindine specialybe, 1936 m. įstoja į Fizikos-matematikos fakultetą, kurį 1941 m. baigia su pagyrimu.

1937 m. renka medžiagą „Samsonovo katastrofai“, pradeda rašyti „Rugpjūčio keturioliktają“. 1939 m. įstoja į Maskvos filosofijos, istorijos ir literatūros instituto neakivaizdinį skyrių. Jį traukia ir teatras, 1938 m. vasarą mėgina įstoti į Zavadskio teatro mokyklą. 1940 m. veda Rostovo universiteto studentę Nataliją Rešiotovską (1918–2003), su kuria susipažino 1936 m.

1941 m. spalio 18 d. gauna šaukimą į kariuomenę ir ten paskiriamas arkliais tempiamų krovinių vežimų („obozų“) dalinio eiliniu. 1942 m. patenka į Kostromos artilerijos mokyklą, kur lapkričio mėnesį jam suteikiamas leitenanto laipsnis. Nuo 1943 m. vasario tarnauja veikiančioje armijoje žvalgybos baterijos vadu, vėliau tarnybą tęsia Baltarusijos 2-ajame fronte. Kovų kelią praeina nuo Oriolo iki Prūsijos. Apdovanojamas

Tėvynės karo ir Raudonosios žvaigždės ordinu, 1943 m. lapkritį jam suteikiamas vyresniojo leitenanto laipsnis, o 1944 m. birželį – kapitono. Fronte rašo dienoraštį, kuria ir į Maskvą siunčia recenzentams plunksnos bandymus. 1944 m. juos palankiai įvertina B. Lavreniovas.

Fronte karininkas A. Solženicynas ne tik kariavo, rašė, bet domėjosi ir visuomeniniu gyvenimu, dėl „leninizmo iškraipymo“ kritiškai ėmė vertinti Stalino veiklą. Susirašinėdamas su senu draugu N. Vitkevičium nuolat keikia „Pachane“ – po šiuo pseudonimu nesunku buvo nutuokti slypint Staliną. Tarp asmeninių daiktų slepia su N. Vitkevičium parašytą „rezoliuciją“, kurioje įvesta Stalino tvarka buvo lyginama su baudžiava ir, pasibaigus karui, ketina suburti vadinamųjų „lenininių“ normų atkūrimo organizaciją. Karinė cenzūra šias gudrybes „perkanda“, 1945 m. vasarį A. Solženicynas bei jo bičiulis N. Vitkevičius areštuojami.

A. Solženicyno gyvenime įvyksta lūžis – sovietinė karjera baigta visiems laikams. Jis tuoj pat atgabenas į Maskvą; liepos 27 d. už akių, Ypatingojo pasitarimo nuosprendžiu, pagal RSFSR Baudžiamojo kodekso 58 str. nuteisiamas aštuoneriems metams pataisos darbų. Nuo rugpjūčio mėnesio prasidėjo garsioji gulagų epopėja: pirmiausia buvo išsiųstas į Naujosios Jeruzalės lagerį, po to – į „Kalužskiję Vorotą“, galop atsiduria „Pirmajame rate“ aprašytoje „šaraškeje“. Tai NKVD ir CK nutarimu įsteigtas lageris prie Rybinsko aviamotorų fabriko.

1948 m. gruodį neakivaizdiniu būdu su A. Solženicynu išsiskiria jo žmona N. Rešiotovskaja.

1950 m. gegužę rašytojas etapu atgabenas į Butyrkas, iš ten išsiunčiamas į Steplagą – ypatingąjį lagerį Ekibastuze. Čia paragauja akmentašio, metalo lydytojo, eilinio darbininko ir brigadininko duonos, dalyvauja kalinių streike. Steplago kasdienybę įkūnija apysakoje „Viena Ivano Denisovičiaus diena“, streiką – kino scenarijuje „Tankai žino tiesą“. Vėliau, paskelbus šį kūrinių spaudoje, autorius sulaukia daugybės buvusių kalinių atsiliepimų, kuriuos panaudoja pasaulinio garso kūrinyje „Gulago archipelagas“.

1952 m. žiemą A. Solženicynui diagnozuojamas vėžys; operuojamas lageryje. 1953 m. vasario 13 d. paleidžiamas į „laisvę“ ir išstremiamas „amžiams“ į Pietų Kazachstaną, Džambulo srities Berliko kaimą. Įsidarbina fizikos ir matematikos mokytoju.

Būdamas kalėjime A. Solženicynas galutinai nusivilia marksizmu ir komunistine ideologija, laikui bėgant vėl pradeda tikėti Dievą, užsikrečia pravoslaviškomis-patriotinėmis

idėjomis: išardyti SSRS ir sukurti Rusijos, Baltarusijos bei dalies Ukrainos teritorijoje slavų respubliką. Būsimo Rusijos resursus panaudoti liaudies religiniam ir doroviniam auklėjimui, pirmiausia – rusų. Jam atrodė, kad tai įmanoma, gal dėl to jo požiūris vėliau beveik sutapo su V. Putino, deja, ne Rusijos, bet imperijos atkūrimo idėja.

1956 m. SSRS Aukščiausiojo teismo sprendimu A. Solženicynas paleidžiamas į laisvę be reabilitacijos. Grįžta į Centrinę Rusiją, Vladimiro srities Mezinovsko vidurinėj mokykloj dėsto matematiką, susitinka su buvusia žmona ir ją antrąkart veda. 1957 m. visiškai reabilituojamas. 1961 m. N. Chruščiovas suteikia malonę – leidžia žurnale „Novyj mir“ atspausdinti apysaką „Viena Ivano Denisovičiaus diena“. Tuo pat šis kūrinys išverčiamas į užsienio kalbas, o autorius 1962 m. priimamas į SSRS rašytojų sąjungą. Žurnalo redakcija pasiūlo suteikti Lenino premiją. Tačiau ši pasiūlyma 1964 m. Premijos komitetas atmeta. Žurnalo „Novyj mir“ redaktorius A. Tvardovskis atkakliai, palaikydamas A. Solženicyno kūrybą, gauna leidimą atspausdinti romaną „Pirmajame rate“ ir pačiam N. Chruščiovui siūlo susipažinti su kitu kūriniu – „Vėžio korpusu“. A. Solženicynas tuo metu kitus, cenzūros atmetus, kūrinius pradeda spausdinti *samizdatu*, kviečia bičiulį Varlamą Šalamovą bendradarbiauti rašant „Gulago archipelagą“. Su kitu bendraminčiu Borisu Možajevu keliauja po Tambovo sritį, renka medžiagą apie valstiečių sukilimą, rašo penktą „Archipelago“ dalį ir, gindamas rusų kalbą, spaudoje įsivelia į ginčus su akademiku V. Vinogradovu. Per *samizdatą* jo neskelbti kūriniai patenka į Vakarų spaudą. 1965 m. jo draugo V. Tetušo bute, kuriame A. Solženicynas laikė archyvų dalį, KGB per kratą juos konfiskuoja. CK įslaptintu tiražu išleidžia įtartinų jo kūrinių „susipažinimui su autoriumi“. Prasideda nauja ataka prieš garsėjantį įtartiną rašytoją. Jo kūriniai, redakcijose surinkti spaudai, išbarstomi. Tuo metu JAV ir Vakarų Vokietijoj išleidžiamas „Matrionos dvaras“, „Viena Ivano Denisovičiaus diena“ ir kitų kūrinių rinktinės.

1963 m. A. Solženicynas prarado N. Chruščiovo pasitikėjimą. Kai į valdžią atėjo L. Brežnevas, apskritai neteko jokios galimybės spausdintis ar viešai kalbėti. 1965 m. KGB dar kartą konfiskuoja jo antitarybinio turinio kūrybą, archyvus, ir A. Solženicynas pakyla į atvirą kovą: duoda interviu užsienio žurnalistams, *samizdatu* platina visus savo kūrinius, net ir „Gulago archipelagą“. 1967 m. parašo atvirą laišką „SSRS rašytojų suvažiavimui“ – reikalauja cenzūros panaikinimo. Vakaruose

tampa vienu populiariausių autorių ir 1969 m. siūloma jam skirti Nobelio premiją. Deja, ją gauna S. Beckettas. Tačiau 1970 m. vėl pateikiama jo kandidatūra, ir šį kartą A. Solženicynas už literatūrinę veiklą apdovanojamas Nobelio premija. Prieš jį tėvynėje išvystoma galinga propagandos kampanija, valdžia pasiūlo jam išvažiuoti iš šalies. Tačiau jis atsisako.

1968 m. rugpjūtį susipažįsta su Natalija Svetlova. Užsimezga romanus. A. Solženicynas pareikalauja skyrybų su pirmąja žmona. Leidimą – valdžiai prieštaraujant – gauna 1972 m. Susituokęs su Natalija Svetlova, A. Solženicynas įgyja teisę prisiregistruoti Maskvoje.

Valdžios ir disidentų santykiai aštrėja ne dienomis, bet valandomis.

1973 m. rugpjūčio 23 d. jis duoda interviu užsienio korespondentui, tuo pačiu metu KGB areštuoja vieną jo padėjėjų – rašytoją Jelizavetą Voronianskąją. Tardoma ji išduoda, kur laikomas vienas „Gulago archipelago“ egzempliorius. Grįžusi namo, pasikaria. A. Solženicynas, apie tai sužinojęs, rugsėjo 5 d. leidžia Vakaruose spausdinti „Gulago archipelagą“, parašo „Laišką Sovietų Sąjungos vadams“, kuriame atsižada komunistinės ideologijos ir pasiūlo vietoj SSRS sukurti rusų nacionalinę valstybę (atsisakant Baltijos šalių). Užverda juoda A. Solženicyno šmeižto banga. Tais pačiais metais paskelbiama apie knygos „Gulago archipelagas“ išleidimą Vakaruose.

1974 m. sausio 7 d. A. Solženicyno antiso vietinė veikla apsvarstyta Politbiuro posėdyje. Už jo išsiuntimą iš šalies balsavo J. Andropovas; už areštą ir išsiuntimą – A. Kosyginas, L. Brežnevas, N. Podgornas, J. Šelepinas ir kt.; geranoriškai leisti gyventi tėvynėje, kad rašytojas galėtų pakeisti savo pažiūras, N. Ščiokolovas ir kt. Nugalėjo J. Andropovo nuomonė. Vasario 12 d. A. Solženicynas areštuojamas ir apkaltinamas Tėvynės išdavimu. Vasario 13 d. iš jo atimama pilietybė ir rašytojas lėktuvu išskraidinamas į Vakarų Vokietiją. Kovo 29 d. iš SSRS išvežta ir A. Solženicyno šeima.

Nuo to laiko rašytojas du dešimtmečius gyveno Vakaruose. Iš pradžių – Šveicarijoje, Ciūriche. Rinko medžiagą apie Leniną emigracijoje epopėjai „Raudonasis ratas“ (10 tomų, 1978–1988 m.). A. Solženicyno knygos, kaip jokia kita propaganda, atskleidžia komunizmo nusikaltimų mastą ir siaubą, atveria akis ne tik Vakarų marksistams, tikėjusiems Rusijos socializmu, bet ir visai pasaulio inteligentijai.

A. Solženicyno nesužavi ir Vakarų kapi-

talizmas. Jis už įspėjimus per daug nesizavėti demokratija susilaukia priekaištų ne tik iš vakariečių, bet ir iš garsaus žmogaus teisių gynėjo A. Sacharovo.

1975 m. A. Solženicynas su šeima išvyksta į Kanadą, vėliau – į JAV. 1976 m. apsigyvena Vermonto valstijoje Kavendišo miestelyje. Ieško medžiagos Guvero instituto rusų emigracijos archyve, toliau rašo romaną „Raudonasis ratas“. Retai bendrauja su spauda ir visuomene. Jį ima vadinti „vermonto atsiskyrėliu“.

1990 m., subyrėjus Sovietų Sąjungai, A. Solženicynui paskiriama RF valstybinė premija, tačiau jis jos nepriima nei iš M. Gorbačiovo, nei iš B. Jelcino rankų. V. Kostiukovo liudijimu, 1992 m. B. Jelcinas, atvykęs į Vašingtoną, iš viešbučio paskambina A. Solženicynui ir ilgai kalbasi, taip pat ir apie Kurilų salas. Rašytojo nuomonė buvo netikėta ir daugelį šokiravo: „Aš išstudijavau salų istoriją nuo XIII amžiaus. Ne mūsų tos salos, Borisai Nikolajevičiau, reikia jas atiduoti. Tačiau brangu...“

1994 m. gegužę A. Solženicynas grįžta iš JAV į Rusiją – nuo Vladivostoko traukiniu pervažiuoja kone visą šalį, tačiau esama tvarka neapsidžiaugia. Apsigyvena paties suprojektuotame name Troice-Lykove, ant sienos pasikabina A. Stolypino ir P. Kolčako portretus.

A. Solženicynas 1997 m. išrenkamas Rusijos akademijos tikruoju nariu. 1998 m. apdovanojamas M. Lomonosovo medaliu ir 2006 m. – Rusijos Federacijos valstybine premija už pažangius pasiekimus humanitarinės veiklos srityje. Premiją rašytojui įteikė tik 2007 m. A. Solženicyno viloje apsilankęs prezidentas V. Putinas.

Vokiečių žurnalo „Spiegel“ korespondentas paklausė: „Kodėl jūs atsisakėte priimti premiją iš Gorbačiovo ir Jelcino, o iš Putino rankų, praliejusių tiek daug kraujo Čečenijoje, priėmėte?“ A. Solženicynas atsakė, kad M. Gorbačiovas sugriovė šalį, o B. Jelcinas skubėjo valstybės turtą privatizuoti, leido jį išgrobstyti, savo politika skatino separatizmą, sumenkino Rusijos vaidmenį pasaulyje. „O prezidentas Vladimiras Putinas man tik perdavė premiją, kurią paskyrė autoritetingų žmonių komisija.“

A. Solženicyno ir V. Putino požiūriai pamažu suartėjo: pirma – autoritarinis režimas, paskui – palaipsnis perėjimas prie demokratijos.

Net ir protingi, drąsūs žmonės neišvengia gilių vidinių prieštaravimų. Šių nestokojo ir velionis A. Solženicynas. Tačiau jo silpnybės neužgožia jo galybės ir nuopelnų Rusijai bei visam pasauliui.

EUGENIJUS IGNATAVIČIUS

ATODANGOS: NUO „GYVOSIOS BALŲ KALBOS“ IKI „P5“

„*Gyvosios baltų kalbos*“. Rygos leidykla „Rasa ABC“ šiemet išleido rinkinį „Gyvosios baltų kalbos“, palidijanti latvių ir lietuvių poezijos tradicijų tęstinumą. Įžangoje prisimenamas jubiliejinis Maironio gimtadienis Latvijoje ir šiuolaikinė literatūrinio bendradarbiavimo tąša Jelgavoje, kur 2002–2006 m. buvo rengiamos lietuvių ir latvių poezijos dienos. Šio renginio dalyvių kūriniai ir jų vertimai sudaro didžiąją šios knygos dalį. Rinkinio sudarytoja Dace Markus rašo, kad „tai baltų vienybės liudijimas poezijos forma“.

Į knygą įdėti K. Skujenieko, V. Braziūno, Dz. E. Irbytės, J. Elsbergo apmąstymai apie poeziją, jos vertimus. Publikuojami E. Ališankos, V. Braziūno, V. Dekšnio, E. Drungytės, A. A. Jonyno, A. Karosaitės, V. Rudžiansko, B. Jonuškaitės – iš viso septyniolikos įvairių kartų lietuvių poetų eilėraščiai ir jų vertimai į latvių kalbą.

Šios dvikalbės knygos leidybą parėmė Latvijos Respublikos prezidentės Vairo Vykės-Freibergos įsteigta Valstybinė kalbos komisija.

Latvių ir lietuvių poezijos vertimų barą šiemet praplėtė V. Braziūno lietuvių kalba išleistas Jurio Kronbergo poezijos rinkinys „Vilkas Vienakis“.

J. M. G. Le Clezio – Nobelio literatūros premijos laureatas. Tris dešimtis romanų, apsakymų, esė, vertimų knygų išleidusiam prancūzų rašytojui Jeanui-Marie Gustave'ui Le Clezio (g. 1940 m.) paskirta 2008 m. Nobelio literatūros premija. Švedijos akademija jį vadina „poetinio avantiūrizmo ir juslinės ekstazės autoriumi, žmogiškumo anapus ir žemiau viešpatuojančių civilizacijų tyrinėtoju“.

Šis kultinis rašytojas, „naujojo romano“ judėjimo dalyvis, debiutavo 23-iaisiais gyvenimo metais romanu „Raštiškas parodymas“. Tarp daugiau kaip dvidešimties J. M. G. Le Clezio romanų populiariausi yra „Karas“, „Dykuma“ (1993 m. išverstas į lietuvių kalbą), „Aukso ieškotojas“ (lietuviškai pasirodė 1995 m.), „Oniča“, „Klajoklė žvaigždė“ ir šiais metais išleistas novatoriškas „Ta pati sena istorija apie badą“.

Literatūrinio žurnalo „Lire“ skaitytojai 1994 metais J. M. G. Le Clezio išrinko iškiliausiu prancūzų rašytoju.

Prancūzijos prezidentas N. Sarkozy, sveikindamas Nobelio literatūros premijos laureatą, pareiškė, kad J. M. G. Le Clezio „įkūnija Prancūzijos didybę“.

Bookerio premija – A. Adigos „Baltajam tigrui“. Indijos rašytojo Aravindo Adigos (g. 1974 m.) debiutinis romanas „Baltasis tigras“ įvertintas prestižiniu literatūros apdovano-

jimu – 2008 m. „Man Booker“ premija (50 tūkst. svarų sterlingų, apie 220 tūkst. litų). Šią premiją gauti pretendavo dar šeši žymūs Indijos, Australijos ir Jungtinės Karalystės rašytojai, parašę romanus anglų kalba. Vertinimo komisijos pirmininkas M. Portillo pabrėžė, kad „Baltasis tigras“ atvėrė sukrečiančią ir linksmą „nematomąją Indiją“.

A. Adiga yra ketvirtas iš Indijos kilęs rašytojas, Bookerio premijos laureatas, o jo „Baltasis tigras“ – devintas apdovanotas romanas apie indišką tapatybę.

J. K. Rowling – Edinburgo premija. Pastarąjį dešimtmetį išgarsėjusi britų rašytoja J. K. Rowling apdovanota Edinburgo premija už įnašą į miesto vystymą, ypatingus pasiekimus mene, versle ir moksle.

Rašytoja prieš penkiolika metų persikėlė į Škotijos sostinę ir jai Edinburgas „tapo antraisiais namais, vieta, kur per septynias knygas užaugo Haris ir su manimi praleido begalę laiko šio miesto kavinėse“.

Nuo 1997 metų, kai pasirodė pirmoji J. K. Rowling knyga apie jaunąjį burtininką, o po to dar šešios, jau parduota 375 mln. „Hario Poterio“ knygų egzempliorių.

Žurnalas „Forbes“ paskelbė geriausiai uždirbančių rašytojų dešimtuką: pirmaujanti J. K. Rowling nuo 2007 m. birželio iki 2008 m. birželio kiekvieną savaitę uždirbo po 3 mln. svarų sterlingų.

S. Rushdie: „Ar mes – pasyvios įvykių aukos?“ 1988 m. pasirodžiusios Salmano Rushdie „Šėtoniškos eilės“ musulmonų pasaulyje sukėlė didžiulę neapykantą šio kūrinio autoriui: susilaukė ajatolos Chomeinio prakeikimo ir mirties nuosprendžio. S. Rushdie nužudymas būtų įvertintas kaip kilnus kiekvieno musulmono reikalas. Todėl rašytojas iki šiol priverstas slapstytis. Islamistai sprogina knygynus, kuriuose parduojamos S. Rushdie knygos. Nužudytas japonas knygos leidėjas, pasikėsinta į norvegų, italų ir turkų leidėjus.

„Aš vis klausiu savęs: kas mes – aukos ar ponai? Ar mes kuriame istoriją, ar ji mus? Ar mes formuojame pasaulį, ar jis mus? Klausimas, ar mes turime gyvybingos jėgos, ar mes – tik pasyvios įvykių aukos, yra svarbus“, – taip

neseniai pareiškė S. Rushdie interviu laikraščiui „The Times“, kai į britų leidėjo, išleidusio „Medinos perlą“, namą buvo įmesta padegamoji bomba. Manoma, kad tai padarė islamistai, niekinantys romaną, kuriame aprašoma pranašo Muhammedo ir jo žmonos Aiši meilė.

„Alchemikas“ – Gineso rekordininkas. Brazilų rašytojo Paulo Coelho (g. 1947 m.) romanas „Alchemikas“, išleistas 67 pasaulio kalbomis, tapo labiausiai verčiama knyga ir ji pateko į Gineso rekordų knygą. Į šį leidinį „Alchemikas“ jau kartą buvo įdėtas kaip dažniausiai verčiama Brazilijos knyga.

P. Coelho yra sukūręs apie pusantro šimto knygų – romanų, apsakymų rinkinių, vaikų pasakų, komentuojamų antologijų ir kt. Į lietuvių kalbą išverstas „Alchemikas“ jau susilaukė aštuonių leidimų.

T. Venclovai – „Baltijos žvaigždė“. 2004 m. Sankt Peterburgo administracija ir Rusijos kultūros ministerija įsteigė „Baltijos žvaigždės“ premiją už Baltijos regiono šalių humanitarinių ryšių plėtrą ir stiprinimą. Šių metų laureatais tapo lietuvių poetas T. Venclova, latvių kompozitorius R. Paulas, rusų rašytojas D. Graninas. Per šventę A. Achmatovos muziejuje buvo pristatyta T. Venclovos poezijos vertimų į rusų kalbą knyga „Negatyvų baltumas“.

„P5“. Ko gero, vienu įsimintiniausiu šių metų Rusijos literatūrinio gyvenimo įvykiu tapo kultinio rašytojo Viktoro Pelevino (g. 1962 m.) knygos „P5“ pardavimas, prasidėjęs knygyne „Moskva“ spalio 5-osios naktį. Raidė P yra simboliška V. Pelevino kūryboje: ja prasideda rašytojo pavardė ir daugelio jo knygų herojų vardai. Skaičius 5 rodo, kad knygą sudaro penkios dalys ir kad ji pradeda pardavinėti 5-ą mėnesio dieną. Kiekvienam penkiasdešimt pirmam pirkėjui nusišypsojo laimė nusipirkti knygą su rašytojo autografu.

V. Pelevino knygos išverstos į daugelį pasaulio kalbų, net į japonų ir kinų. Lietuviškai galima paskaityti jo romanus „Čiapajevs ir Pustota“, „Skaičiai“, „Šventoji vilkolakio knyga“.

Respektabilusis „French Magazine“ įrašė V. Peleviną į 1000 pačių žymiausių pasaulinės kultūros veikėjų sąrašą.

Parengė ARVYDAS VALIONIS

**Mieli skaitytojai,
neužmirškite 2009-iesiems užsisakyti
Lietuvos rašytojų sąjungos žurnalo „Metai“.**

Prenumeratą priima visi Lietuvos pašto skyriai.

Mūsų indeksas 5049.

DANIELIUS MUŠINSKAS, vyr. redaktorius

Redakcijos kolegija:

JUOZAS APUTIS

ALGIMANTAS BALTAKIS

VIKTORIJA DAUJOTYTĖ

PETRAS DIRGĖLA, vyr. redaktoriaus pavaduotojas

REDA GRIŠKAITĖ

LORETA JAKONYTĖ

ANTANAS A. JONYNAS

HERKUS KUNČIUS

MINDAUGAS KVIETKAUSKAS

JUSTINAS MARCINKEVIČIUS

MARCELIJUS MARTINAITIS

JŪRATĖ SPRINDYTĖ

RENATA ŠERELYTĖ

PIETRO U. DINI (Italija)

VIOLETA KELERTIENĖ (JAV)

VALDAS PETRAUSKAS (Kanada)

REGIMANTAS TAMOŠAITIS, skyriaus redaktorius

RYMUTĖ AKSTINAITĖ, stilistė-korektorė

ROMA ZMITRAVIČIENĖ, techninė redaktorė

Kompiuteriu rinko ALDONA GRYGELIENĖ

Redakcijos nuomonė nebūtinai sutampa su žurnalo autorių nuomone.

Redakcijos adresas:

K. Sirvydo 6, 01101 Vilnius

Telefonai: vyr. redaktoriaus – 261 73 44; vyr. redaktoriaus pavaduotojo, literatūros skyriaus – 261 61 00; kritikos, meno, eseistikos skyriaus, techninės redaktorės, korektorės – 262 55 79; buhalterijos – 262 61 84. Faksas – 261 73 44, el. paštas: metai@takas.lt

© „Metai“, 2008. Eina nuo 1991 m.